

غەيب و عهقل

(نەبەر و ژير)

خواندنه که د چارچوقى زانينيت مروقان دا

ئیلیاس بلکا

غەیب و عەقل

(نەبەر و ژیر)

خواندندەكە د چارچۆقى زانینیت مروقان دا

وهرگیرانا: صدیق حامد

غەيب و عقل

خواندنهكه د چارچوشت زانينيت مروشان دا

ژ به لافوگين سهنتهري زههاوي
بو فهكولينين هزري هژمار (۹۵)

- نفيسينا: ئيلياس بلكا
 - وەرگيرانا: صديق حامد
 - بابەت: هزر
 - ديزاين: رهوشت محهمه
 - چاپ: ئيكى - ۲۰۲۰ - ناڤهندا ريتووين
- ل ريفه به ريا گشتى يا په رتووكخانه يين گشتى
هژماره (۲۶۷۴) يا سالا ۲۰۲۰ئى پى هاتيه دان.

سهنتهري زههاوي بو فهكولينين هزري
www.zahawi.org

نافونيشان: عيراق - سليمانى - جادا سالم
ئاڤاهين جه مالى حه جى عه لى - نيزيكى پرا خه سره وخال

07702422171

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
(وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ)

□ [فصلت: ۳۳]

(کی خودان په یفا باشته ژ نه وی گازی دکهت بو نک خودی فه
و کارئ چاک دکهت و بیژیت نه ز ژ بوسلمانا مه)

پیرست

- ۱۱ پیښه کی
- ۱۵ **دهریی ئیکې: چارچوځین ژیری (عه قلی)**
- ۱۷ وه رزی ئیکې د هزا روژئاڅا دا.....
- ۱۷ ئیکه م: نه فلاتون.....
- ۲۱ دووهم: ئیرتیابی یا که فن.....
- ۲۶ سییه م: مونتی نی و دهستیپیکا فه هشیار بوونی.....
- ۳۹ چاره م: بوچوونا ناڅی (تاقداری).....
- ۴۱ پینجه م: دیکارت و ده رچوونا ژ گومانی.....
- ۴۴ شه شه م: هووی دکه فته د گومانی دا.....
- ۴۵ حه فته م: باسکال ئان زانینا دلی.....
- ۴۷ هه شته م: لوک، پیښکه تنه کا نوی د فه لسه فا ژیری "عه قلی" دا.....
- ۵۳ نه هه م: فه یله سوځین روڼا کبیر.....
- ۵۶ ده هه م: هیوم. گومانا نوی فه دده ته فه.....
- ۵۹ یازده م: شیوازی براغماتی یی.....
- ۶۱ دوازده م: کانت، و فه لسه فا ره خنه یی.....
- ۷۳ سییه زده م: پشتی کانت: دیمایکا فه لسه ئی یه؟.....
- ۷۴ چوارده م: ژ دوژیت فه لسه فا عه قلی.....

۱۳۷	دهریی دووی: د نه بهریی (غه ییب) دا
۱۴۵	وهرزی ئیککی، بهایی غه ییب.....
۱۴۵	ئیکه م، پیدئیا مروقی ب ئایینی و باوهریی.....
۱۵۱	دووه م، دهووی غه ییب د ژیا نا مروقی دا.....
۱۵۵	سییه م، د بایه خدائی دا ژ عالمه غه ییب و یا په یدا.....
۱۵۸	چاره م، عه قلمه ندیا ره ها و مه ترسییا وی ل سهر وهرارا زانستی.....
۱۶۳	وهرزی دووی، د به رفره هیا عالمه نه بهر (غه ییب) دا.....
۱۳۳	ئیکه م، بوون مه زنتره ژ دور وهره اتنا زانینا وی.....
۱۶۵	دووه م، نموونین هه قچه رخ بو نه بان (انکار) کرنا غه ییب.....
۱۶۸	سییه م، بناخا نه بان کرنا غه ییب.....
۱۷۰	چاره م، نه نجام ژ قه شارتنه غه ییب ژ مروقی.....
۱۷۵	پینجه م، عالمین خودی.....
۱۸۲	وهرزی سییی، غه ییب ل ناقبه را وهی و عه قلی.....
۱۸۲	ئیکه م ژیده رین پیزانینی.....
۱۸۹	دووه م، باوهری ب غه ییب به رخودانه بو شیاینین عه قلی.....
۱۹۵	سییه م، عه قل و وه که هف (متشابه - ژفاندن).....
۲۰۷	چاره م، شه ره دهف (جدل) ناقبه یینا نه فلاتون و ئیمام مالک.....
۲۱۲	وهرزی چاری، ژ دیارده و نه گهر و لاوازییا عه قلی.....
۲۱۲	ئیکه م، لاوازییا عه قی ژ گه هشتنا غه ییب.....
۲۱۶	دووه م، زانستا ئاخفتنی (په یقبه ندی).....

۲۱۹ سییه م، هزری د چیکرییاندنا بکن نه د چیکه ری دا
۲۲۴ چاره م، ئاریشا رویت ئان تراشکرنی (تجرید)
۲۲۷ پینجه م، ئاریشا ده برینا د سوفیاتییی دا
۲۲۹ شه شه، ئه زمان و بوون
۲۴۰ حه فته م، دور بنه مایی نه باچیانى یی و پره جوریا عه قلی
۲۴۷ وه زری پینجی، نمونه ژ عاله مین غه ییی
۲۴۷ ئیکه م، روح ژ نه ئینیین بوونی یه
۲۵۰ دووه م، چه سپاندنا باوه ریا توفی ئان توفکی
۲۵۷ سییه م، نه ئینیا سه ره اتیی (قه ده ر)
۲۶۲ چاروم، تلسم (لغز) یا ده می (زه مان)
۲۶۹ پینجه م، خه ون
۲۷۵ شه شه م، ئه نجام ژ مرنی
۲۸۶ دویمه یک
۲۸۷ ژیده ر

پیشہ کی

تہ فہرتوکہ بابہ تی ژیری (عقلی) د پھیوہ ندیا هہ بوونا بن دنیا یی (ئاخرہ تی) دا وہردگریٹ، تہوا نہ پھنی ژ بہر چاقیت مروقی، و قورنائی گوتییی: نہ بہر (غیب). ب راستی پھیفا غیب د گریده یا (عہ قیدا) ئیسلامی دا دوو رامانیت نیژیکی ئیک وہردگریٹ، هہ لبت تہ گہر د ناقبہ ینا وان دا ہندہک جیوازی هہ بیت، ل دویف هایبوونا مہ خسہ دی:

أ - ژ لایی بہ لگہی ماوہیی (زہمان. دہم) ی، غیب تہوہ کو ہر تشتی نہینی ژ بہر چاقیت مروقی ژ کاروباریٹ رابووری و یین نوکہ و یین ٹایندهیی. تہ فہ تہو ٹامانجہ (مہ خسہ د) ہ و یین وک وان تہوین د ئایاتین قورنائی دا ہاتی:

(تَلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ) [ہود: ۴۹] (تہو ژ سالوخذانا غیبی یہ تہم نیشا تہ ددہین) (وَلَوْ كُنْتَ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْتَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ) [الأعراف: ۱۸۸] (و تہ گہر من غیب زانیا دا گہلہک چاکیا کہم). و پاشی د کہ لتوری ئیسلامی دا ہاتہ زانین، بہ لکو د زمانی گہنگہ شا ئاسایی یا بوسلمانا دا، غیب خوہرہ د کاروباریٹ ٹایندهیی دا.

ب - ژ لایی بہ لگہی جہی فہ (مکان)، ٹانکو غیب وک عالہم و تاییہ تبوون، تہوا ہست و ہاییت مروقان و ہیژا وی یا عقلی نہ گہنی، وکو ہہ بوونا خودی کو وی چ جہ نینن، و عالہما پشتی مرنی، و کاروباریٹ بن دنیا یی، و ہندہک

بووینہ ریٹ ئەم نہ بینین کو ملیاکہ تن... و ہیژتا، ئەو ییت شرعە تی فرمانا مە پیگیری
 باوهری پی بینین، ئەقە ئەو چەندە یا د بیژنی باوهری (ئیمان).
 ئەقە تنی دابەشکرنە کا نیزیکییە بۆ جوورین غەیبی.. پیدقیا قی خواندنی ب
 نکقە دچیت و بەس.

بەلی غەیب ب تیگەها ئیکی - تاییەت رویدانا ئایندەیی - ئەو بابەت خواندنە کا
 ئە کادیمی یە من یی ئە نجام دای و بەرفرەهکری، کو باوهرناکەم ئیکی دی د
 بەراھیکا من کربیت، ئەقە خواندنە پینج پەرتۆکین تاییەت قە دگريت و یین بە لاق
 بووی، حەمد بۆ خودی یە، ژ بەر هندی ئەز توشی چ تشتا نە بووم پە یوہندی ل
 گەل قی جووری غەیبی هەبیت، هەتا نە ب پە یقەکی ژی. بەلی پا ئەو غەیبیا کو
 عالەم، ئەوہ بابەتی قی پەرتۆکا من، بەس من نە قیا بچمە ناق نیشاندا نا قی عالەمی
 و هندی تیدا ژ بونە نوہران... هەر وہ کو پەرتۆکین "گریدە یین ئیسلامی" یین
 ناقلابانک پیشکیش دکەن، ئەقە دەریبە کە گەلە ک پەرتۆک ل سەرہاتینە دانان..
 پیدقیا نینە دوپارە بن، بەلکو مەرہما من یا بناخەیی دادکاریەکی بۆ عەقلى مروقی
 گریدەم، شیوازین عەقلى ئەم تیدا بزانی، و بۆ چ بکیڕ دەیت و کەنگی بۆ وی
 باشترە ب پیش بکە قیت، و کەنگی پیگیری ب راوستاندن بکەت.. و کیژکە
 پە یوہندی عەقلى ب زانینا ئایینی قە، و کیژک دەستداییی (حوکمی) ل یا دی
 دکەت، ئان هەر ئیکی ژ وان بیا قە کە هە یە کارتیکرنی ل ئیک ناکەن و ژ بیا قی خو نا
 دەرکە فن... عالەما غەیبی چیە؟ و راستیا وی چیە؟ و پە یوہندی وی ب عالەما مە یا
 کەرستەیی و ئیکسەر قە چیە.. و ئەری عەقلى مروقی شیان هەنە دنا قدا بچیت و
 تی بگە هیت، ئان پالپشتیا ئایینی و مروقین ئایینی دکەت.. و هیژتا پسپار.

ژیەر هندی من ئەقە پەرتۆکە دابەشکر ل سەر دوو دەریان.

(دهریی ئیکئی):

من دابیشا سنورین زانینی یا عهقلی مرؤقی پیشکیش کر، هر وهکو هندهک زاناین فهلسهفا ئه ورپی دبینن، هر ژ سهردهمی یونانیان وههتا سهردهمی (کانت)ی ب تایبته، و پاشی من ئه ق دوزه ل نک هندهک بیرتیژین ئیسلامی یین مهزن وهرگرت. . هه می ب کورتی کو دبیت ل نک هندهک خواندهفانان کیماسی بیت بۆ مهردهمی.

(دهریی دووی):

گۆتارهکا پر لایه نه ژ عاله ما غهیبی، و په یوهندیا عهقلی ل گه لدا، من بزاف کریه تشتهکی نوی و پر مفا بینم، بهلی نه هر ل سر شیوازی بهری بمینم ناف بابهتی، ئه گه ر ب سهرکه فتم، ئه و پیدانهکه ژلایی خودی قه، و ئه گه ر چه پ هات خودی ل من ببوریت. هند بهسه من دهریهک قه خواند ومن بهرفره هکر، وبهایی ئیمانی پی، و کارتی کرنا وی ئیمانی ل سهر ژیانی. . و دیسا ئه قه ئه ز ل دیف هندهک کیماسیته عهقلی چووم و هیترشیته وی ل سهر نهینیان (غه بیان)، و ئه گه ریته هندی، پاشی من ب دیماهی ئینا ب هندهک نمونین عاله ما غهیبی یین بهرفره ه ئه وین - ههتا ئه قرو - ماینه مامک (لغز) یین گه ردوونی وچ چاره بۆ نه هاتین دیتن و ئاشکرا لاوازی سنورین عهقلی دیار کرین.

ئه ز نابیژم د قی خواندنی دا ئه زیی ب سهر وان گری بهستا هلبوویم یین په یوهندیا غهیبی ل گه ل عهقلی، و نه کو من بهرسفا هه می پسپاران دایه. . بلا خواندهقاییی هیژا قی په رتوکی دانیت دهسپیکهک بۆ بابهتی، وپیشهکیهکا هاریکاری پی بکهت بۆ پتر کویرکرنا قی لیگه ریانی و خواندنی د وی دوزا مهترسی دا یا کو گه لهک ملله تان و عهقلان پیشکیش کری. . دوزه که حهتا نوکه هزرا گه لهک ژ

خودان زانین و دین و سیاستان ب کار دئینیت.. د جیهانا بوسلمانا دا و جیهانا
بیئ دی ژی.

د هزرا من دایه - ب ئانه هیا خودی - ئه ز په رتۆکه کا دی دانم ل سهر بابه ته کی
تایبه ت ژ غه بیی، ئه و ژی دؤزا ئولۆهیی ب تایبه ت. چنکو خودی " ریژ وراگرتن بو
وی " غه بییه، به لکو ژ مه زنترین غه بیانه و نهیئنی تر و گرنک تر، ئه و " غه بییا غه بییه " ..
ئه و ژی ب شیوازه کی نوی و خوړه ننگ، نه ک دوباره کرن و کیم کرن ژ ئه و ا
به رده ست، به لکو هر ئه ف په رتۆکه یه، خودی حه زکریه ده رکه قییت، و ببیته
قه کرنه کا نوی د بابه تی دا.. هیقیدارن ببیته پشکدار بو زفراندنا مروقان بو خودی
وان، ئه وین شه یتان و شه هوته و بی فامییا وان ئه و سهردا برین.

(يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ (٦) الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ (٧) فِي أَيِّ
صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ (٨)) [الانفطار: ٦-٨] (ئو.. مروقوچ تو د سهردا بری ژ
خودی ته یی مه رد. ئه وی تو چیکی و پاشی تو پیک ئینای و راستفه کری. ل سهر
وینه بی وی حه ز کری تو لیکیای)

ئه ز حه مدا خودی دکه م و هیقیداری هاریکای و ده ستگرتنا وی مه، ریژ و سلافا
ل سهر پیغه مبه ری وی بن.

ئیلیاس بلکا

دہریٰ ئیکی
سنوورین عہقلی

عقل ته رازیه کا دورسته، بهلی تو دلنادهی
کاریت ئیکاتیای خودی و یین ئاخره تی پی
بکیشی، چنکو ئه و پی ناهینه کیشان.
ئین خه لدون

وه زری ئیکی: د هزارا رۆژ ئاقان دا

ئاریشا دستپیکا فه لسه فی ژ پیشیا پسارانہ ئه وین ئاراسته ی میژۆقانیین
فه لسه فی دکهن و ئه ون فه لسه فی دخوینن پیکفه، ئه گهر ئه قرۆ وه بیت ئه غریقیا مفا ژ
هزرا رۆژ هلاتا وه رگرت بیت تاییهت یا فیرعه ونی و یا بابلی، ئه م نه شیین بزانیین ئه و
کهنگی بوو و چه و ابوو و قه واری وئی چهند بوو^(۱)، ئیدی فه لسه فه نه ل گه ل یونانا
دهستپیکریه، بهلی ئه م نه چارین د ریکا فی خواندنیدا یا (بناخه یین هزارا مروقی ل
دور چارچوئی عه قلی) ئه م بزقرینه فه یله سو فین ئه غریقیا.

ئیکه م: ئه فلاتون

۱ - ئه فسانه یا به ندییین شکه فتی:

ئه فلاتون هزر دکهت هنده ک مروّف وه کو بووین د شکه فته کیّ قه مان و ژیان د -
دهسته سه ر بوون - و نه درکته بوون، د قی شکه فتی قه کونه ک یا هه ی د دیواری
ویّ و قه دبیت، ل دیواری به رانبهر قه ددهت، لایی دی رونا هییه ک ئان ئاگره ک یی
هه ی و زیندوه ر - مروّف و جانه وهر - هه نه، دهین و دچن نیژیکی دیواری شکه فتی
کو رونا هی و وینه ل دیواری به رانبهر قه ددهن (دیار دبن).

(۱) ل دور قی چهندی بزقره:

-F, Chatelet, sous la direction, de. Ia Philosophie, (Ia Preface).

ئەو تشتى بەنديين شكهفتى دبىنن تنى سيتافكىن وان مروفتين ژ دەرڤه نه،
 ئەوين دهيّن و دچن، بەس دهنگين وانه گوھلى دبن، بەلى – ئەو د شكهفتى قه –
 ھزر دكەن ئەو يى راستيا ژ دەرڤه دبىنن نه كو سيتافك و دهنگن، ئەفلاتون دبىژيت
 ئەگەر مە ئىك ژ وا بەنديين شكهفتى بەردا و روناھى و تشت نيشادان ئەوين وى
 سيتافكا وان دديتن... ئەو – ل دەسپىكى – دى تىك چيت، روناھيا روژى دى
 چاڤين وى نقينيت و دى كورەكەت، ھەتا كو ئەو پيدىقى دەمەكيبە ھيدى ھيدى
 ببينيت... وپاش بشيت چاڤى روژى ببينيت و ئەگەرى كيماسى و لەنگيا خو بزنان
 د شكهفتى قه. و ئەڤ مروفتى ئازاد چ پى نەڤيت ژ قى ژيانا ل سەر رويى ئەردى
 قەبىت – ھەر چەند يا نەخوش بيت – ل سەر ژيانا شكهفتا تارى.

ئەگەر ھزرکەين ئەو جارەك دى چوو د شكهفتى قه، ل ویرى ئەو چ نابىنت،
 چنكو پيدىقيە چاڤين وى قەبنەڤە ل تاريى... بەلى – ھەتا چاڤين وى قەدبن –
 ھەڤالين وى ئەوين نە دەرکەتین دى ھزرکەن چاڤين وى يين خراب بووين، و
 دەرکەتنا وى بو ژ دەرڤه ئەگەرى ھندى بوو، و ھندى ئەو بو وان بيژيت ئەوا وى
 ديتى ئەو باوهر ناکەن، بەلکو دى ترانا پى کەن و شيرەتا وى يا دەرکەتنى ژ
 شكهفتى قەبيل ناکەن، دترسن ئەو ژى وەك وى لیبھين – ھەر چەند شكهفتا تارى
 يا نەخوش بيت.

ئەفلاتون دبىژيت: ھەر وسا حالەتى مە د دیدەرى قى عالەمى دا ل گەل عالەما
 عەقلمەند... يا ئىكى بەس سيبەر و لى قەدانا سيتافکە کا بەقەمە (باھت) ل بەر يا
 دووى^(۱).

(1) La Republique, Livre v11, p145 et Paris .

۲ - پي زانين ل نك ئەفلاتونى:

ژ هينگى دەمى ئەفلاتون ل سەر قى ئەفسانە يا ئاخفتى، و رەنگى پەيوەنديى نابقبەينا وى تشتى مروڤ دريىتى و يى ريئانا وى دزانيت - ئان يى واقع - ئەوى ھەى ھەتا ئەقرو. و فەيلەسوڤ تيدا دوو لانه: ھند دپيژن چ بوون نينه ژ بلى ھزرى. و عالەم ئاشوپە، نابقبەينا يى ھزر دكەت نينه بەس ئەڤ عالەمەيە و زانينا پى يا راستە و بابەتتيە. و بەھرا پتر ژ وان ھەردوو ھەلويستا تيكھەل دكەن ب ريژەيەكا جودا جودا^(۱).

بوونا مروڤان ل سەر روپى قى ئەردى تەماميا زانيني ژى قەدەغە دكەت، ئەفلاتون وى چەندى رادگەھينيت كو لەشى مروڤى - ب پيدقى و ھەستين خوڤە - پەرژانە دناقبەينا زانيني و روڤى، و ئاستەنگە د ريكا ھەستكرنا راستيى. و ب پيقەرى كو چەند ئەڤ لەشە لاواز دببیت و تيك دچيت، چەند روح نيزيكي كارين نھينى دببیت. ژ بەر ھندى تو زانينا دروست نا وەرگري ئيلا پشتى مرنى^(۲).

بەلى فەلسەفە ھەولدانەكە بو ئازادكرنا روڤى ژ نھينيين لەشى و ھيڤى يين بەردەوام بو ھەستكرنا عالەما ئاقلەند^(۳)... عالەما نمونان وەكو جوانى و ئيكسانى و چاكى. ئيدى روح ھەست ب فان نمونان دكەت و تى دگەھيت، ژ بەر كو پيشيا وان يين ديتين بەرى ئەو ببن، لەو نەكە زانين بېرھاتنە بو ئەو چەندا بوورى و بەرھەڤكرنە^(۴).

ئەفلاتونى ئاريسا زانيني و بېردووا وى وەرگرتيە د گرنگترين داريتنا خو يا فەلسەفى دا يا ئەڤ بابەتە بو ھاتتە تەرخانكرن:

(1) Article Concept de realite, in Encyclopaedia Universalis, 19/594.

(2)Platon: Phidon, p9 a 18.

(3)Phidon, p48.

(4) Phidon, p29 a 3.

«تیتوس» دەستپىكر ب دورپىچكرنا زانىنى وپىشكىش كرد بۆچوونىن
 فەلسەفى و خۆسەريا ھندەك خودان گۆتگۆتكان، كو زانىن فىقىي ھەستكرنا
 سەرڤەسەرڤەيە، ھەر وەكو (بروتاغوراس) گۆتى: مروف پىڤھرى ھەمى تىشتايە، يى
 ھەي ونەيى^(۱) و ھەر تىشتى بۆ مروفى ديار دبىت ئەويى ھەي. لەو چىناىت تو
 نىشانەكى بدەيە بوونا تىشتەكى بىي كو ئەو نەبىت، ھەر وەكو بىژىن تىشتەكى يى
 ھەي، ئەو ھەر ھەر ب رىژەيا تىشتەكى دى يە^(۲).

ئەفلاتونى دانا زانىنى بال ھەستكارى ڤە يا رەد كرى، چنكو ئەگەر وسابا، دا
 بىژىن ھەستكرنا دىڤ خەونا و نەخۆشىيا و دىناىيى راستە، بەلكو پسار دەيتە
 ئاراستەكرن ژ بوونا راست.. ئەرى ئەڤە عالەما نىستنى يە ئان عالەما ھىيارە؟^(۳)
 بەلى ئەفلاتون دبىژىت ھەستبەر يا لاوازە راستىيا بزانىت، و بەلگە ئەوە كو ئەم
 گەلەك تىشتا و كاران ژىك ڤەرق بگەين، پالپىشتىيى ب ھەستەبەران نا كەين، ئىدى
 نىنە – بۆ نمونە – مروفى ئەندامەك ھەبىت ھەڤبەرىيى ل ناڤبەينا گولپىين و
 دىتنى بگەت. لەو روح ئەوە پىڤھەر، ڤەيلەسوفى پربھا – ل سەر ئەزمانى سوقراتى –
 وەردگرىت كو^(۴) زانىن نا چىتە بن پەردى تىشتى ھەي بەلكو د ھزركرنا مەدایە ل دور
 وان، ديار دبىت كو ئەڤە رىكا مەيە بۆ گەھشتنا ناڤ راستىيى^(۵).

عالەما راستىيى جودايە ژ مروفى، وى ھەبوونەكا خۆسەر يا ھەي. ژ بەر ھندى
 ئەفلاتونى وەنەكر پىڤھرى كىشانانا تىشتا مروفى بىت، ئەڤ رىژە دوپماھىكى دى وەكەت
 كو دەستكىشىي – ئىنكار – بگەت كو ھندەك راستى ھەنە سەربخۆبۆنە^(۶).

(1)Theetete, P336.

ئەڤ گەنگەشە ژ لاپەر ۲۱۷ دەسپىدكەت ل كومەلا گەنگەشىن دى بىن ئەفلاتونى.

(2)Theetete, p353 a 371.

(3)Theete, 374 a 348.

(4) Theetete, p396 a 400.

(5) Theetete, p371.

به لى ئەفلاتون - وهكو ئاريشا پيناسا زانينى داريتى - ل سهر چ هزرا
 نه راوستيا، هه ولدا ب ديقچوونا بناخا خه له تىي ئاريشى حل كهت، ئه رى ئه و
 ژفاننيه (اشتباہ) ب تشته كى دى؟ به س بوچى ده مى هزرى دكه ين د هه ردوو فرمانا
 دا پيگفه، ئەم لى ب ژفان ناكه فين؟⁽¹⁾ پاشى ئەفلاتون د زقریت و بريارى ددهت كو
 خه له تىي په يوه ندى ل گه ل وان تشتا نينه ئەويين مه نه ديتين و يين مه هه ست پى
 نه كرين ب چ رهنگا، به لكو په يوه ندى هه يه ل گه ل تشتين مه ديتين، ده مى بو مه
 ژفاندىن (تشبيه) پى په يدا دبیت ل سهر ده روى مه كو كارتىكرن هه بيت ل گه ل
 هنده كين دى⁽²⁾. د ئەنجامدا ره ئيا خه له ت ژهه قبه ندين سرؤشتى ناهين، و نه ژ
 هزران دهين، به لكو ژهه مبه ريبا هه سكرنى ب هزرى دهين. به لى ئەم - ئەفلاتون
 ب ناقي سوقرات دبينيت - خو دبينين هه تا دهزرا خودا خه له ت دبين⁽³⁾.
 هوسا ئەفلاتونى برياردا ب لاوازييا مروقى - به ندييى ئه ردى - ژ بو گه هشتنا
 راستيى، ژ بلى فهيله سوقى روجا خو ئازادكرى و هزرى د عالهما راگرى و بلنددا
 دكه ت.

دوهم: ئيرتيايبيا كه فن

سهر هندى را ئەوا بوورى، ئەفلاتون - ل ئەنجامدا - دهيته زانين سسته مه كى
 فهلسه فى باوه ردار - دوغماتيقى - به لى پا ئەوا دبىژنى گومانى (ئيرتيايبى) پيكنينا
 گرنگترين فهلسه فا كه فن يا رهخنا عه قلى كرى و به رهاتنا وى يا گريده يى -
 اعتقادى - كو سه ركيشى وى يرون بوو⁽⁴⁾.

(1) Theetete, P407a 410.

(2) Theetete, P414 a 419.

(3) Theetete, P420 a 422.

(4) هندك نفيسه رين فهلسه فى بين عه ره ب نفيسن: (قورون)، وهكو ماموستا عبورحمان به دهوى د

"ناقه چوونه ك نوى بو فهلسه فى".

۱ - تۆفی (ئیرتیاپیا) بیرۆن:

ل قیڑی ئیکه مین تۆفی گومانئی ل نک ئە یونیا د بینین، ل چاخى شه شی و پینجی پیشی زاینی، دیسا ل نک هه رقلیتس. و گرنکترین تشتی ئە قانه هشیاری پی کری ئە وه دبیرن هشیار بن وان راهینانا نه که ن یین پالپشتیی ب هه سته ران دکه ن. پاشی ئه ریسستیپوس (Aristippe) و قورنائون دیار بوون خویاتیا هه سترنی ل قان هزا زیده کرن، ئیدی گهرماتی و سارما بو نمونه هه سته بو که سانه کی، نه کو خو سه ریه بو تشته کی دیار^(۱).

۲ - بیرۆنی دامه زینه ر:

ئه قه فه یله سو فه - دامه زینه ری بیردۆزا "نه زاینی" - ئە و تشتی نه هیته زاین "ئان گوماننا ئیکجار - یی ژیا ی دورین ناقبه ینا ۳۶۵ و ۲۷۵ پیشی زاینی. هه قچه رخی ئوروستوی بوو، به لی هه چ نه په رتۆک نه نقیسینه پشت خو نه هیلا^(۲). بیرۆن یی چوو یه روژه لاتى و هندى و ب سهر عه ده تین ده قهرى هلبوو یه و شیوازی هزرکنا وان، هه ر وسا بوچوون و فه لسه فا وان دیتینه یین د به را وی راکرین، و هزر د تیکچوونا سه روبه ری یونانا دا کریه، ئە قه هه می پالدانه که بو پیشکیشکرنا گومانى و حوکم ل سهر تشتان^(۳) دیت کو هه ست نه یا ته نایه (ئهمینه)، و راستی چ جارا ناهینه تیگه هشتن بنیاتا وان ناهيته دیارکرن، له و باوه ری نه ل عه قلی هه یه و نه ل هه ستی، و ده سته داد کرن (حوکم) نه ئه رین و نه

(1) Le Scepticisme philosopheque, p10, 13

- د هزره کا دی دا ئە قه تۆفه یی ل لایى ئیلیینا هه ی، خه لکی روژنافا ئە نازۆلا ئاسیا و ل لایى دیموقریتس.

(2) Le Scepticisme philosopheque, p15. Article: Scepticisme in Encyclopaedia Universalis, 20/675.

(3) Le Scepticisme philosopheque, p18.

نهرینه ل سهر... و د قی نه زینیا خوری فه یله سوف ئارامیا خو و ته سه لیا روجا خو دبینیت^(۱).

میژوا ئیرتیا بیا یونانی ب دریژیا کو نیزیکی پینج چه رخایه، ژ بیرون هه تا سکتوس. و وسا یا زانا بوو کو سهرده می دامه زینهر قوینا خا پیشی بوو پشتی وی سی قوینا خین دی هاتن^(۲).

۳ - نه کادیمیا نوی:

پشتی مرنا بیرون خواندنگه ها گومانی گه له ک لاواز بوو، به لی شیوازه ک ژی برده وام ما ساخ د خواندنگه ها نه کادیمی یا نوی نه و نه رقا سیلاس (Arcésilas) دامه زانندی کول سهرده می ۳۱۵ - ۲۶۰ ب.ز. ژیا ی. و قی خواندنگه هی نه و - رهنجای ب نه فلاتونی - مفا ژ بیرونی و هرگریه وه ک ری و شیوا، کو هزرکرنی پتر ژ هزر و گریده (عقیده) و هرگریه^(۳).

نه رقا سیلاسی مفا و هرگریه ژ هزر و زانینن بیرونی بو ره خنه یا ره واقی، ئیدی بیردوژا فانه د زانینی دا دهیته ئافاکرن ل سهر ژیک جودا کرنی ناقبه ینا هه سترکرنی یا و هرگریه نه زینی (سلبی) - نه و نه یا باوهر پیکه ره - و ناقبه ینا هه سترکنا تشتی تیگه هشی، نه وی شیوازی ئاسایی و دیارکرنی لی هه ی، و خو فهر دکت ل سهر مروقی، نه و - ئیدی - باوهری پیکه ره. ل قیری فه یله سوف دبیزیت: نه نه شینن حوکمی ل سهر هه سترکرنی بکه ین، چنکو نه و خو بخویی یه ناهیه گوهارتن و خو نا گوهیزیت، به لکو نه م حوکمی ل سهر ره ئی دکن، و نه ف ره ئیه هه می چ ژ چیا چیتر نینن. پاشی هنده ک شیواز - تا وه کو د یاربن و هویرک بن - نه ده ستودارینه (واقعی) و هکو خه ونا بو نمونه^(۴).

(1) Article de Pierre Aubenque: Les philosophies hellénistiques. in: La philosophie, 1/166, 167.

(2) Le Scepticisme philosophique, p15.

(3) Article: scepticism. 20/675. le scepticisme philosophique p22

(4) La Philosophie, p170-171. Le scepticism philosophique, p22.

و ئەكادىمىيا نوى ب دىماهى هات، كو نه شىيا بگه هته راستىيى، و ئەم چ تشتا نوزانين، و ئەفه جىوازە ل گەل بىردۆزا ئىرتىابى يا خومال، هەر وهكو سىستوس دبىنيت، چىكو ئەم ل فئىرى ب گومان دكه فئىن: ئەرى تو دزانى ئان نوزانى، و ئەم نه ل وى باوهرى يه كو ئەم چ تشتى نوزانين، پاشى قرنيادس (Carneade) هات رهخه نيا بهرى وهره كر بو رهواقىيان، هندەك جارا خه له تى رهنگى دروستىيى ددهت خو، هەر وهكو ل حاله تى خه ونى و سه رخوشبىنى و هىرپونى، و هەر وهكو حاله تى تىكهلېبوننا بىن وهك ئىك و ژىك نه هىنه فهرق كرن هه تا ل نك ئەوى پشكىنن و هزرى تىدا دكه ت⁽¹⁾، بهلى پا قرنيادس خو ل رهخه نيا زانينا هه ستى نه گرت، بلكو رهخه ن ل زانينا عه قل مه ندىيى گرت، كو بناخه بىن ئالاف گوتنى (منطق) و بىركارى ژى ل گه لدا⁽²⁾.

فهيله سوفىن ههردوو ئەكادىمى بىن مهزن بىرارى ددهن كو راستى نا هىته گه هاندن. بهلى (ئەرقاسىلاس)، ئاشكرا، بىرارى ددهت، بهلى پا (قرنيادس) ژ خورا ئاشكرا دكهت بسنورىن نىقى ناقبه نيا فى راستىيى – ئەوا چ رىك نه چنى – و ناقبه نيا چاف ژى وهرگىرانى ئان بى فامىيى يا خورى.

بهلى گومانكار ئەو بىن ماينه خومال بو هزرا بىرون، ئەو هەر بىفه چون د گوتنا خودا هه تا دىماهىكى، كو گومان د شىانا خو دا بو گه هشتنا راستيا تشتان موكومە و نه لفه، بهلى ئەفه نه كو هندى رادگه هىنيت كو راستى نينه. پاشى قرنيادس – بو نمونه – دبىنيت بههرا پتره كو هزر بهىته وهرگرتن، گومانكار فى چه ندى قه بىل ناكەن، هندىكه هزره – ب هه مى جورا – يه كسانه ل دروستى و خه له تىي، نه يا باشتى تىدا هه يه نه خراپتر⁽³⁾.

(1) Le Scepticisme philosopheque, p25 .

(2) Le Scepticisme philosopheque, p25.

(3) Le Scepticisme philosopheque, p30-31 .

٤ - گومانداريا جه دهلي:

بيرون و خويندكارين وي ب بالفه دانا حوكمي ل سهر تشتان راوستيان، نه و ژ تيگه ها كرداري نيژيكترن ژ يا تيوري (نظري)... پاشي ل چه رخي نيكي - پيشي زاييني - مه سه بي (مذهب) گومانداري پديدابو قه، و گومانداريا يا ديالكتيكي (جدلي) دياربوو يا كو مه سه ب كويه فله سه فه و دانا و به ره قاني ژي كرى ب ده ليلين ب هيژ و ليكداي^(١).

و مه زنتريني قى كاري دامه زرينه ري دووي يي فله سه فا گومانداريي پي رابوو، نه وي پشتي بيرون، و نه و ژي (Aenésidème) نه ناسيداموس كو وي به لگه بين باش دانايين (Tropes ou modes) نه و به لگه بين خوسه ريژه يا ديتنا هه ستكاري ديار دكهت و نه شيانا وي د زانيني دا، و پاشي پيدقيا راوه ستانا وي ل سهر حوكمدانا ل سهر راستيين سروشتي تشتان، كارسه ركنا ديالكتيكي (جدلي) يا نه ناسيداموس تامانجي دكهت بو چه سپاندا هندى كو عه قلى مروقى نه شيت بته پيفره كي سه رانسه ر د راستيى بگه هيت. ژ بهر هندى قى فله سه سوڤي بايه خ دا هندى ره خنى ل عه قلى بگريت، زيده باري هه ستكاري^(٢). و نه غريبا (Agrippa) ل سهر قى ريكي چوو يي كو په يره وهك ب پينج به لگه يان داناي دوپات دكهت كو عه قل لاوازه ژ زانينا کوتايي^(٣).

٥ - گومانداريا نه مبريقي:

نه مبريقي مه سه به كي (مه زهه ب) كرداري يه فيلنوس نه لكوسى - (كوس) - (Philinod de Cos) به ربه ركي ٢٥٠ پ.ز. نه و د بنياتدا وهك ليقه دانه كه بو

(1) Le Scepticisme philosopheque, p32 .

(2) La philosophie, p168. Article scepticism, 20/675. Le scepticism. philosophique, p32-34.

(3) Le Scepticisme philosopheque, p35. Article scepticism, 20/675.

دختوريا (ئەبقرات)^(۱). بايەخدانى - د ئەمبىرىقىي دا - ب نەخۆشىي نادەت ئەو گەلەك يى ھزر رەقە، و پسيار كەرە - بۆچى و چەوا - بى بەرسف.. ژ بەر ھندى شىقە كرنين ئەبقراتيان نەددروست بوون - بۆنومونە - ل سەر كىماتيا يېھنا (النفحة) (Pneuma) تىگە ھشتنى ئان تىكەھ لكرنا فان ھەر چار حالەتان... و ھوسا. بناخە ئەوہ ئەگەرین نەخۆشىيىي بەھینە دیتن، و پاشى دیتنا دەرمانى كارتىكەر^(۲). و ھوسا دى ب سانەھى بيت ئەم بزانی چەوا ئەمبىرىقى و گوماندار قىك دكەفن، ئەوین تىپەرینا تشتى دیدەر نەبان (رفض) دكەن بۆ دىعايەتا زانینا راستیين تشتى.

دختورى ئەغرىقى سكتوس ئومبىرىقوس - ئەوى دویمایىكا چاخى دووى پىشتى زایینی ژىای - ژ ناغبانكرتین رامەندیا (موفق) بوول ناغبەینا ھەردوو سەرچوونان، وى دیت كو نینە تشتەك بەھیتە زانین ئان بەھیتە نیشادان، و بۆ مە دەست نادەت تشتەكى بزانی ژ بلى وى تشتى يى مە بەراھىكى زانى، و ئەق فەیلەسوفە گرنكرتین ژیدەرى مە یە بۆ ئىرتیابیا كەفن^(۳).

۶ - بەلگەھین گوماندارییى:

ئىرتیابی بەرەوبەرە - د دەستدایا (حوكم)ى خو دا ل مروقاتى - ژ رەخنەیا ھەستىارى بۆ رەخنەیا عەقلى ھات. و تايبەتمەندىي دكەت ب وان دەھ بەلگەيین ئەناسیداموس ب رەخنەیا ئىكى، ل وى دەمى كو ئەغرىبا یا یەخ دا یە وان پىنج

(۱) ھندەك زمان گوھورین عەرەب پەيقا (تجربین) ئانكو جەرباندن شوینا ئەمبىرىقیان ب كار دەینن ئەقە نەیا دروست، یا یا باشتر ئەوہ یا بال ئومبىرىقوس دامەزرىنەرى مەسەبى، ژ بەر ھەبوونا جیوازىي ناغبەینا ھزرین ئومبىرىقوس و ئەوا چىبوى پىشتى وى كو دگوتنى پەیرەوى جەرباندنى بۆ زانینان.. سەر ھندى را كو وەكھەقى یا ھەى د ناغبەینا ھەردوو مەسەب.

(2) Le Scepticisme philosopheque, p36.

(3) La philosophie, p169-170, Le scepticism philosopheie, p35,37.

به لگه ییڻ ره خنه یا دوویڻ. و هر دوو ره خنه دروست دبن د باش بینیا (ئیرتیا بیڻی) و دیار کرنا ئامانجین وی.

ئیکه م به لگه ییڻ ئه ناسیداموس:

- ئاژهلین جودا جودا نه، و ئه ندامین ههسته وه رین وان ژی جودا جودا نه، وی
چه ندی دیار دکهن دیتنا وان بو جیهانا زده رقیبی پر جوره، و ههستیاری ب وی
که سانی وی باری دهلگریته فه گریدایه.

- دی بیژین دیتنا خه لکی بو تشتان هویرک تره، به لی جوداهیه که مه زن ههیه د
ناقبه را وان دا د ههستداری دا، ههتا کو ئه و هینگفینی ل نک هنده کا شرین، ل نک
هنده کین دی ته حله.

- به لکو ههست مه ندیا مروقی ئه نجامین جودا ددهت، دبیت تشته کی بیهنه کا
خوش هه بیته بهس تاما وی گه له که نه خوش بیت.

- دیسا ههستا مروقه کی جودایه ب جودابوونا گه شتی و ده می، ئه ف چه نده
ئه نجام ددهت کو دیدار راسته ری نابن بو مه د حاله تی ساخی و نه ساخیان دا.
ونقستنی و هشیاری دا، و ل ته مه نی، و راهه ستیان و لفینان... ژ بهر هندی ههستی
مه تیته گوهورین ب جیهانی ل دیف گوهورینا فان کاودانا.

- عدهت و سهنج و یاسا و گریده (عقیده) نه ئیکن، جوداهی یا تیدا ب جودابوونا
خه لکا و ملله تان.

- ئه م تشته کی ب تنی نابینین، ژ ده رقیبی چارچوقی جیهانی، چنکو ره وشا
هه وای و پلا گه رمی و رونا هی و لفین... دبیت گوهورینی بیخنه دیمه نی وی.

- تشت دیاردبن بو مه نه وه ک ئیک ل دیف سالوخوا وان، ژ نیژیک و دویر و وسا،
کو بورجا چارگوشه ژ دویره دیار دکته ب وینه بی بازنی.

- تشت د جودانه د خو سه ریا خودا دیف جوداهیا پتیا وان و جوداهیا وی جورئ
ژی چیبوین.

- دیسا مشه‌بوونا کاری و دوباره‌ییا وی، ئان کیمیا وی، کارتیکرن هه‌یه ل سه‌ر وینه‌کرنا مه بو تشتان، ئه‌و دجیته سه‌ر کارتیکرنا بابه‌تی عه‌ده‌تی د هزریدا.

- په‌یوه‌ندیا ریژه‌یی: دبیت ژفراندنا رویین پیشکه‌فتی بو ریژه‌یا زانین، کو زانینا مروقی نه‌سه‌ره‌کی یه (موتله‌ق)ه، به‌لکو ده‌یتته گوهورین ب ریژه‌یا مروقی هزره‌ند، و دیسا ب ریژه‌یا ده‌ستودانا و تشتین دی ل دور بابه‌تی⁽¹⁾.

و دبیت ئه‌م تی ببینن کو چار به‌لگه‌یین پیشیی په‌یوه‌ندی ل گه‌ل مروقی دیدار هه‌بن، و هه‌ر چارین دی ل گه‌ل غه‌یری وان هه‌بن ژتشت و ده‌ستودانین ژده‌رفه. کو به‌لگه‌یین دویمه‌یی خو‌سه‌ری هه‌می نه⁽²⁾.

دووه‌م، به‌لگه‌یین ئه‌غریبا:

به‌لی وه‌کو ئه‌ناسیداموس بایه‌خ دایه ره‌خنه‌یا زانینا هه‌ستیاری، ئه‌غریبا چوو ره‌خنه‌یا شیانین هه‌فرکی (جه‌ده‌لی) یین ژیری (عه‌قلی)، و دورپیچ کر ئه‌و ره‌خنه‌ی پینچ به‌لگه‌یاندا:

- باجیان (ئیختیلاف) و جوداییا هزران. مروژ - گه‌ل فه‌یله‌سوفان - لیک باجیان ل دوور پترین دوزان، هه‌ر ئیک بو‌چوونه‌که، ئیدی چه‌وا قی باجیان راکین؟!

- زنجیره، ده‌می تو تشته‌کی بو کاره‌کی به‌لگه‌دکه‌ی، ئه‌و کاره‌ی دیسا پیدقی به‌لگه‌یه‌کی یه، هوسا دبیتته زنجیره تا دویمه‌یی.

- ریژه‌یا په‌یوه‌ندیان، کو هه‌ر ئیک نوینه‌ریا تشته‌کی د گه‌ل ئه‌و تشت نه‌ده‌ستبه‌ردایه (موتله‌ق)ه، به‌لکو ریژه‌یه ل گه‌ل تشته‌کی، وه‌کو باب و گو‌ر راست و چه‌پ... ئه‌فه‌بوو برۆتاغوراس بانگ پی کری وه‌کو نه‌وه‌ییا عه‌قلی ده‌ستبه‌ردایی (ئیتلاقیه‌العقل) کری.

(1) Article: Scepticisme, 20/676 Le Scepticisme philosopheque, p42, 43.

(2) Le Scepticisme philosopheque, p41,42 . article: Scepticisme 20/677

- سەرگىرى (فەرەزى)يا، دوغمائى تىك دچىت - وەك رەقىن ژ بەر زنجىرەيى -
 بۇ خۇدەسدانا دۆزەكى بىتە بناخە ل پشى وى. بەلى ئىرتىبابى قى چەندى نەبان
 (رەفز) دكەت و دىسا داخازا بەلگەى دكەت. و ئەندازىاريا ئەقلىدى - بۇ نمونە -
 ئەندازىارياەكا سەرگىر (فەرەزى)ە، چنكو ژ سەرگىرەكا دەسنىشان كرى يە، ئەگەر
 ئەم ژ سەرگىرەكا دى يا پىچوانە بچىن دى ھندەك ئەندازىارین دى پەيدابن.

- دەور، دەمى بنگەھەكى باوهر پى ھاتى نە بىت بابەت ژى دەرکەفىت، دبىت
 دوغماتى حوكمى خۇ ئان بىروبۇچونىن خۇ چىكەت ب ئەنجامى بنگەھى، بەلى ئەف
 ئەنجامە ل سەر روخسەتدانا وى تشتى دراوہستىت ئەوى كو بابەتى بنگەھى. و
 ئەفە بازنەكى بۆشە، چنكو تو بەلگەى دئىنى ژ وى دۆزا تە دقئىت دوپات بەكى^(۱).

۷ - ئالاقى ئاخفتنى (مەنتق):

بەلكو دىاربوو - خۆسەر ژ بەلگەيىن ئەغرىبا - كو گومانداران رىەكا تايبەت
 ھەيە بۇ بابەتى ئالاقى ئاخفتنى. ئەقانە رەخنە ل زانىنا ھەستىارى گرتىە و پاشى
 يا عەقلى، وگوتن باوهرى د ھەردوكا دا نىنە، چ پىقەر نىنن جوداھى يى بکەت
 ناقبەينا راستى و خەلەتییى. چنكو فەیلەسوف و خودان زانىن جاوازن، دشىان دا
 نىنە راستىیى ب دەينە يى ب ژىرتەر، چنكو چەوا ئەقى ب ژىرتەر دەستنىشان كەين
 ب دىژاھيا مېژوو مرؤقى، و ئەگەر ھندەك ئىرتىبابى نەوہيا ھەبوونا پىقەرەكى
 بکەن بۇ بەرەف راستىیى، پا . . . سىستوس - كو پتر ئەختەبارە بۇ قى مەسەبى -
 وى تشتى ناکەت، ئىدى ئەف پىقەرە دبىت ھەبىت و دبىت نەبىت، و پاشى ئەو نا
 ھىلىت پسىار بمىنىتە ھلا وىستى^(۲).

بەلى گوماندار - ب پىشكەتتا ئالاقى ئاخفتنى، خۆسەر يا وینەيى - شىان
 ھندەك روىن لاواز ئافاكەن، ئىدى پىقەرى ئافبانگ:

(1) Le Scepticisme philosopheque, p43-44.

(2) Le Scepticisme philosopheque, p46.

أ - هەر مرۆڤه کی مری.

ب - و سوقرات مرۆڤه.

ج - ئیدی سوقرات مریه... دهوری خۆ تیدا ههیه، سه بارهت نه بوونا وی. ئه و ژى چنكو دۆزا دووی هلگرتیه د یا ئیکى دا، و شیان نینن دوپاتیا ئیکى بهیته کرن ئله ديفچوون بهیته کرن کو هەر مرۆڤهك دى مریته، ل گه ل هندى ئه ڤ حاله تی تاییهت: سوقرات. ل فیروی یا مهزنتر ئه ڤه یه کو من چه سپاند ب هاریکارییا گه له ك حاله تان، هەر ئه و ئه نجام: سوقرات مریه⁽¹⁾.

و هەر ئه و ئاریش راوستیا یه سه ریکا ژیخانندی (استقراء)، کو ئه و ژ پارچی بچیه هه می. ئیدی ل سه ر مه یه ئه م پشکنینا هه می پارچا بکه ین دا کو یاسایه کا ته ڤایی بهر بیار بیت، و ئه ڤه ژى هەر نابیت ژ بهر گه له کییا وی⁽²⁾.

ژ لایه کی دی ڤه، ره خنا گوماندارا بو تیگه ها ئه گه ری ئان ئه گه ری کاتیکه ر (عله) کر، ئه و یا غوله هه ست پی نا هیته کرن، چنكو ئه گه ر شوین نا هیته وینه کرن بیی بال ئه گه ری بزڤریت، دیسا ئه گه ر ژى وینه نابیت ئله ب شوینان. ئیدی زانینا ئه گه ری (سیچ) ریژه ییه، و نابیت ب وی ب تنی تی بگه هی. دیسا وان دۆزا ئه گه ری ره خنه کرن - ده ستپیکا کرداری - و تیگه ها بکه ری ره خنه کرن (بی کار ل سه ر وی دهیته کرن)، ئه و ئیکه م تشته یی کو ئه ڤ بوون ژ وی، ئه غریق لیك باچیان ل سه ر گۆتنین: ئاڤ، ئاگر، هه و، و بی دویماهی⁽³⁾.

و ئه وا گریدایی ب ڤی بابته تی ڤه: تیگه ها له شی، هه ر وه کو دهیته زانین هه ر سی دویراتی ژ دریزی وپاناتی و کویراتی، و بهرگیری - چری یا که رسته ی - به لی سکتوس ره خنه دکه ت یا کو دبیزنی (دویراتی)، نا بیت بو عه قلی وینه بکه ت -

(1) article: Scepticisme, 20/677 Le Scepticisme philosopheque, p26, 47.

(2) Le Scepticisme philosopheque, p48.

(3) Le Scepticisme philosopheque, p50-53.

بۆ نمونه - بابەتەك ھەبیت بۆ درېژاھیی، نینە ئەقە ژ دەرفەھى لەشى، بەلكو ئەو د لەشى دا نە پارچەكە ژى و نە ژ پیکھاتیین وی یە. د ئامانجا ئەم نوزانین براستی ئەوی ئەم دبیژنی لەش^(۱).

۸ - دیاردا گومانیی:

گومانبەر بەس دیاردا تشتا دبین ھەر وەکو بۆ وان دیار دبیت د بوونی دا، بیی تى ببوون بۆ بریاردانا تشتەکی - ھەر چەوا بیت - ژ راستی و ئەگەری وان. پا... تشتا گەلەك دیاردا یین ھەین، ل دیف کەسانی دبینیت، و ل دیف کاودانی دیتن و ھەست ب تشتی تیتە کرن. پاشی - ئیرتیابی دوپات دکەت - نا بیت بیژم تشت یی چەوانە د خۆیاتیا خۆ دا، بەلكو - بەس - چەوا بۆ من دیار دبیت. ژ بەر ھندی دبیت گومانبەر دختور بیت بەلی نا بیته فەیلەسۆفەکی دوغمائی^(۲).

گومانبەر نەو ھەبیا راستییا ناخی دیاردا ناکەت، بەلكو تەمامیا وان دیاردا و خۆسەریا راست یا تشتا نا کەقنە ئیک، دبیت د خۆیاتیا خۆ دا شرینا ھینگفینی ببینیت، بەلی ئەو نابیژیت ئەقە شرینیە سروشتی یە د خۆیاتیا ھینگفینی دا^(۳).

ھوسا بۆ مە دار دبیت کو گومانبەری دەیتە ئاڤاکرن ل سەر بیردۆزەکا فیزیکی یا تاییبەت د دیتنی و ھەستداریا عالەما ژ دەرفە، سەر قی چەندی ئەم دەستودانی د خۆیاتیا وی دا نابینین، بەلكو ژ وی دیاریا نافبەریی دکەت ناقبەینا ھەستا و تشتان... ئەقە دیارە ئەو ھە نوکە دەستوداری بەرزە دکەت و دقەشییریت^(۴).

بەلی پا پسیرا گرنک ئەو ھە: چەوا د ژیاننا خۆدا سەر دەریی بکەین و بریاری د کارین وی یین رۆژانەدا بکەین ئەوین خۆ نەگرن و ژفانیی نەکەن کو براوستینین ژ حوکم و کاران ل سەر؟

(1) Le Scepticisme philosopheque, p54.

(2) Le Scepticisme philosopheque, p44-56.

(3) Le Scepticisme philosopheque, p44.

(4) Article: scepticism. 20/676.

۹ - رهوشت (ئه خلاق):

ئامانجا تايه كى ژ رهوشتى د فهلسه في دا ئه وه به راهيكي خيّر و شهرا ژيک ديار بکته، و زانينا خيرا رهها (موتلهق Le Bien) و يا دووي بزاني چهوا شاد بژي. به لي گومانبه رقي چه ندي دراوه ستين ب جوداها فهيله سو فان دور قي خيرا رهها، کاني د دهستقه ئينانا له زه تي دايه، ئان د خو پاراستنا ژ ئيشاني دايه، ئان د شاديا ته ندروستي دا، ئان ب کارئینانا قه نجيا... به لکو هه تا تيگه ها خيّر و شهرا جودايه ب جوداهايا مللهت و ئايينا و عاده تان^(۱).

قرنيادس گو تاره ک نفيسي بن نافي^(۲) «دژي ئيکسانيي» ئامانجا وي ئه و بووردها دوغما تيقيا ره و اقي بکته، ئيکساني نه کاره کي سرؤشتي يه و نه پارچه که ژ سرؤشتي تشتان، دادپه روهري (عه دالهت) و خيري ژيکجودا نه، هه ره و کو د ناقبه را قه نجيا و مفاي. به لکو ئه ق کاره - هنده ک جاران - دژي ئيک دبن، ديفچوونا قه نجيا دروست ناکهت مفا پيغه بهيت، و ديسا دادپه روهري نا گونجيت ل گه ل سرؤشتي هه مي گاغا، پاشي هينگي مروؤ پيدفي دهسه لاتا ياساي نه دبوون^(۳).

به لي لاگيرين ئيرتياي دوياتيا پيچوانا قي چه ندا بووري دکهن، ئه وه کو شه زفرين ژ بزاقا قاقيرتنا خيري ژ شهري که فيله بو گه هشتنا ئاراميا دهروني يا دروست (Ataraxie) چنکو ماده م کار ئيکسانن، ئه م بزاقاي ناکه ين بو کرنا تشته کي، و نه خو ژي ددهينه پاش^(۴).

ئه ق حاله ته نه ريئه، ئه وا دهيتته قاقارتن (تميين) ئاراميا عه قلي و خو دهستدانا روحي، فيقيه که و به ره مه که بو به ره اتنا هزري يا گومانبه ري، ئه وا پيچاي د کو حوکمي ل سه ر تشتا راکهت و تشته کي نه بيژيت نه ب نه ريئي و نه ب ئه ريئي^(۴).

(1) Le Scepticisme philosopheque, p57-58.

(2) Le Scepticisme philosopheque, 28- 29.

(3) Le Scepticisme philosopheque, p60.

(4) Le Scepticisme philosopheque, p60.

ئەقە ئارامىيى ب دەستفە دەھىنىت، نەك زانىنا خىرى ژ شەرى. سىكىستوس دىيىژىت:
 «كەسانىن دوغمائى باوهرىەكا مكوم د ئىنن كو ئەقە يا باشە ب حوكمى سرۆشتى،
 و يا دى نە يا باشە ھەر ب حوكمى وى، ئەو بزاقى دكەت بو بدستفە ئىنانا يا ئىكى
 و ژ يا دووى درەقىت، و ژ بەر ھندى چ جارا سەرفەراز نا بيت، ھندى ئەو وى
 تىكچوى بيت ب قى چەندى»^(۱).

رەخنە يا (لائەدرىان) بو رەوشتان (ئەخلاق) نە ئامانجە بو شكاندنا وى، بەلكو بو
 دەستفە ئىنانا ئەنجامىن پى گەھشتنى د لىكۆلنىن عەقلمەندى، ئەو ھەك
 راوہستىان ژ حوكمى ل سەر تىشتان. ژ بەر ھندى گومانبەر د باژىرى خۇ دا
 رىزگرىتى و سەرفەراز دژىت ژ بەر عەدەت و شىوازى ژيانا خۇ^(۲). و دقى لىچوونى دا
 ئەرقاسىلاس و قرنىادس ئارىشا ژيانا ل كار چارەسەر كر، ئەوا نەھىتە پاش
 ئىخستىن، يى دووى چوو وى چەندى كو كارىن ژيانى بەسن بو وان تىشتىن بكىر بەھىن
 بىنە كرن و بىن بەر عەقل و ئىزىكتىرى راستى بن^(۳).

۱۰ - خواندنا گومانىيى:

ئىرتىبىيى وانەيەكا گرنگ بو مە پىشكىش كر ژ سنورىن عەقلى و لاوازييا وى بو
 پىگەھشتنا رەھا (موتلەق)، چىكو ھندەك ھزرىن وى نىزىكى بىردۆزىن ئىسلامىنە ژ
 بىردۆزىن ئەفلاتونى و ئەروستوى، ژ بەر ئەو پىرۆزىيا عەقلى ناكەت و نا دانىن
 ئامرازەكى رەھا بو زانىنا راستىيى. ھەمى راستىيى.

(۱) ھاتىە گوھارتن ژ پەرتوكا سىكىستوس (دژى وەرژشان ئان مامۆستىيان د:

- Le Scepticisme philosopheque, p59.

(2) Le Scepticisme philosopheque, p58.

(3) La philosopheque, p171. Le Scepticisme philosopheque, p27.

گومانی ھەلویستە و بۆچونەکا عەقلى و ھزرى يە پتر كو ریزەکا فەلسەفى يا راست و دورست بيت^(۱)، ژبەر ھندى ناهيۋتە بكارئىنان د دۆزەكى دا كو ئەو رەد دكەت، ئەو بەس د راوہستيت. ئىلحاد — بۆ نموونە — پيچوانە يە ل گەل گومانىيى، چنكو ھزرى و ھەلویستەکا فەبرە.

دوغماتىقيان گۆت كو ئەو گەھشتنە راستىيى، و ئەكادىمييىن نوى گۆتن نە ئەو چىنابىت، بەلكو گومانبەران ب ھندى فەمان كو نەگەھشتىنە چ راستيان، و يا ژى ديارە گەھشتن تىدا نىنە، بەلى! گەھشتنا وى دبىت، و يا بەردەوامە^(۲).

گومانى وەكو پرىيىي(سەفسەتە) لىھات، چنكو پرىيىژان (سەفستائى) گۆتن مروؤتە رازيا ھەمى تشتى و پىقەرئى ھەمى حوكمى يە، وان ریزەيا زانىنى چەسپاند. بەلى دبىت ب رەئىەكى فە بمىنن و بەرەفانىي ژى بکەن، وى دەمى گومانبەر ئەو حوكمى پى، دەپلنە ھلاويستى، نە دەپن و نە دچن^(۳).

ئىرتىبابى بەرسفەکا دلتنەنگە بۆ مروؤقى، ژ بەر ھندى رەوشتىن گومانبەران و رەواقيان و ئەبىقورىان وەكو ئىك لىھاتن... بەلى پا دوغمائى - پىخەمەت بگەھنە ئاراميا روحي - فەزقرىن ژ زانىنا گەردوونى، و پاشى بکەنە ملكى خو، گومانبەران ھلبژارت - كو ئەو بسپورىن جىوازىيىن ھەر و ھەرن، يىن فەلسەفى - حوكمى ل سەر تشتان ب راوہستىنن و رازى بىن و دانپىدانى ب نەزانىنا وان بکەن^(۴).

(۱) ژ بەر ھندى ئىرتىبابى مەسەبەكى جودا بوو، ئان نقيسەرئىن كەفن ھوسا دانابوو. ئەو — بۆ نموونە — ئەو ل دىف شروؤفەكرنا شىشرون جودايە ژ شلوفوكرنا سىستوس برؤرە:

Article: scepticism. 20/677.

(2) Article: scepticism. 20/677. Le Scepticisme philosopheque, p39.

(3) Le Scepticisme philosopheque, p11.

(4) Le Scepticisme philosopheque, p40,61,62.

دبىت ل سەر مەسەبى شەكىيا ھلبىن د پەرتۆكىن فەلسەفى دا ب عەرەبى، ژ وانە:

- تاريخ الفلسفة اليونانية، يا يوسف كەرەم وەرئى چارى، الشكاك، لاپەر ۲۲۴.

- مدخل جديد الى الفلسفة، يا بەدەوى، لاپەر ۱۱۸.

۱۱ - گومانبه‌ری، وه‌ستیانا عه‌قلی هه‌ستداره د سنوری وی دا:

گومانبه‌ری به‌رهمه‌کی نهره‌نگه (غه‌ریب) بۆ عه‌قلی باچیای. و ئه‌م خۆشبینین ب راستیا په‌یره‌وی ئیریابییان د ره‌خنه‌یا وی و هویرکیا وی دا، و پیکفه‌ گریدانا پیکهاتیین وی... کو ئه‌و ب فیانه‌کا کویر لینگه‌ریانی دکه‌ت بۆ تیگه‌هشتنا عالمی، ژ به‌ر کو ئامانجا شکاندنا عه‌قلی ناکه‌ن هندی ئه‌و ئامانجا شکاندنا گازییین بۆش و قالا یین دوغمائییان دکهن، به‌لی پا قی ره‌خنا وان کری ئومیدا وان ده‌ست قالا ب دویمای ئینا د عه‌قلی دا^(۱).

و ئاریش د گومانیی دا کو ئه‌و د بیت ره‌نگه‌که‌ک بیت ژ هزری، ئان توخیه‌که بۆ گازییا به‌رفره‌ه یا عه‌قلی مروّقی، به‌لی نه‌ شی‌ت ببیته‌ گریده (عه‌قیده) ئان په‌یره‌و بۆ ژیان. هندیکه‌ مروّقه - هه‌می گاڤا خوزی دکه‌ت بۆ زانینا خوپی و ئیکجار کو به‌رسقا پسپارین قی بوونا (وجود) مه‌زن بده‌ت، و نابیت نه‌فسا وی ئارام ببیت ئه‌گه‌ر ئه‌و پسپاره‌ بمینن هلاویستی و بی به‌رسف و بی سه‌رانشین.

به‌لی پیشکیشیه‌کا کورته، و ئه‌وا نغیسی پتر روونکرته.

(1) Le Scepticisme philosopheque, p48- 49, 141.

سیہم، مونتینی و دستپیکا سہلدانی

بیرتیژین موقاتی مہدھوش بون - د چہرخی سہلدانا ئہروپی دا - ب ئیرتیبیا ئہغریقى وان وانہیک تیدا دیت و پالقه دانہک بؤ ئایینی^(۱). ئہغریبا سالا ۱۵۲۷ز. نقیسی^(۲) دور قہسرین بئی مفاپیا زانین و ہونہران^(۳). ہەر وہکو سانشیز (Francois Sanchez) مہسہبى ئیرتیبیا کورت کرى د پەرتۆکە کا خو دا سالا ۱۵۸۱ز.

بەلئ پا مونتینی فرہنسى د ھیتہ دانان گرنکترین بیرتیژى سہلدانى ئہوین داخداى ب گومانداریا کہفن، و دەورئ وى بئى بەرچاڤ بوو د کار و بەلاقہ کرنئ دا. دریزترین وەرزیں پەرتۆکا خو^(۴) «گۆتار Essais» تەرخان کرن بؤ شرۆفہ کرن و پەسندا مەسەبى بیرون^(۳).

و گەلەك ئەگەر ب سەرکەتن کو مونتینی کریه گوماندارهکی سەرکەتی. ژوئ چەندی کو ئەو بینەر(شاهد) بوو - د چہرخی خو دا - ل سەر سوقرات ب گەلەك بیردۆزین فیزیکی و جوگرافی، لئى ہزریں فەلەکی یین کہفن ھەرفتن، و سیستەمى (کوبیرنیکوس) ھاتە جھئ دیتنا بەتلیموس بؤ عەسمانى، دیسا دیارکنا عەردین نوى ل ئەمریکا دیارکر قەوارئ خەلەتیا ہزکنا ئہروپیا بؤ جوگرافیى... ئەرى نہ یا دویره - پشٹی ہزار سالا - زانینہ کا دی یا چەرخان (فەلەکی) بەیتە دەرى؟ و ھندەك عەردین دی نہینہ دیار کرن^(۴). دیسا مونتینی دیت کو راھینان بناخە و

(1) Le Scepticisme philosopheque, p74.
- Agrippa de Nettesheim.
Histiire de la philosophie, 3/296, 301.

(۲) ئەو ئہغریقا یەکی دی بوو نہ یئى یۆنانى و ناڤئ وى:

(3) Article: scepticism. 20/678. Le Scepticisme philosopheque, p75, 76.

(4) Histiire de la philosophie, 3/298.

ژیدهرین هزری نه، و ب گهله کیا وان دی مه دانت بهرامبر گهلهك عه قلا نهك
عه قله کی ئیک سه ليقه ب تنی^(۱).

ژ بهر هندی دگوت: نه یا دروسته ئه م سهره دهریه کا رژد و مه زن ل گه ل
فهلسه فین که فن بکهین ئه وین ئه فلاتون و ئه رستوی و ئه بیقور و یین وه کو وان
داناین. چنکو گهلهك تشتی وان داناین تنی (مگرتی - فهره زی) نه، و وان ئه ف هیزه
بو خو نه دایه یا ئه م بو وان هزر دکهین^(۲).

مونتینی خسه کا «پیس» ب عه قلی هه بوو، و وسا ددانا کو ئه گری پترین هزری
د ناقه خهله تی د دچن، ئه ون یین ب ژیده گا فین د هسدادیا وی، له و دبیتیت: چه و
من باوهری ب وان بهیت ئه وین بو من به حس ژ ئه گری لئینا چه رخان (فهله کی) یا
ههشت دکهن، وی ده می کو ئه و لاوازن ژ نیزیکترین تشتی ژ وان^(۳) و مونتینی پسیار
دکته: چه و مروقه بابته تی خودیینی (ئوله هی) بکه ته د بن عه قلی خو فیه، وی ده می
کو خودی هه می تشت چی کرین، و ل گه ل وان عه قل و شیوازی وی د کاری دا
چی کرین؟^(۴).

و ژ بهر هندی مونتینی ریکه کا به روفاژی ژ پترین فه یله سو فین بهری خو
هلبرارت، ئه گه ر ئه فیه خو ب ئاشوی فیه بگرن بو چوونا د عالهمین دویر دا، و چیتر
لیبکه ن، و دبیت ئه و شاشی (وهم) بیت چنکو چ بنیات نینن، هینگی وی چوونا د
خویاتیا خو دا هلبرارت، و ژناقدا ی خو دخوینیت، ئه و بخو بابته تی په رتوکا خو یه -
ئان نامه - هه ر وه کو شروقه کری د وی چه فیه نگیا پی دهرئیخی^(۵).

د شی په رتوکی دا مونتینی دیارکر گومانا وی یا به رده وام و گهلهك فه زفرینا وی
و نه راوه ستیانا وی ل سهر ره ئیهك و هه لویسته کا، نه شییت تشته کی ده سته سه ر

(1) Essais: Chapitre: de la Presomption, p146.

(2) Le Scepticisme philosopheque, p80

(3) Essais, p120, 121

(4) Le Scepticisme philosopheque, p81.

(5) Essais, au lecteur, p7.

کهت، تايبهت ل سهر کاروبارین مړوځی، چنکو هر لایه کی - ئان ره خه کی - به لگه و ده لیلین خو هه نه.

ژ بهر هندئ گه له ک جارا گازی کاودانا دکهت - ئان خوری ئیتیفاق - دا ب هلبژارتنی رابن پیش وی ځه، و به لگه ی دئینیت ب په یفا ترینتیوس: ده می عه قل د حاله تی نه رحه تی دا، کو سفکترین تشت ته رازی یی دادکیثیت^(۱). و بو وی خوش بوو هه می گاڤا ئیک هه با باری هلبژارتنی ناقبه ینا هرین دژ پیش وی ځه هلگرتبا، ئیدی ئارامیا وی د دیچوونی دا بوو نه داهینانی دا بوو^(۲).

مونتی نی مفا ژ ره خنه یا گومان به ران - ل هه ستان - وهرگرت، وی وسا دانا کو عه قل باشتر نینه ژئ بو باوهری، له و پترین جارا نه نجام د پیچوانه بوون، و هه ر پیشه کییه ک ئان به لگه یه کی عه قلی ل سهر ئیک بهینه ئاڤاکرن و هه تا هه تا. وپاشی کیښوپیڤا ده ستادایا (حوکم) مه ل سهر تشتان ریژه ییه، ژ بهر هندئ ده ستقه ئینانا بابه تی یا ب زه حمه ته ...

ئه ځه - و هندئ هوسا - ئه وه یا ئیرتیا بیان پیشی هی شیار ی دای، به لی مونتی نی ل به لگه یین سکتوسی زیده کرن، وی به ری خو دای کو هنده ک حه یوانان هنده ک هه ست نین وه ک دیتنی و گوه لیښی، ل گه ل هندئ ئه و هه ست ناکه ن کو ئه و ژئ د بی بارن، مونتی نی دبیژیت: ئه ری بوچی مړوځ مه حروم نه بوویه ژ هه سته کی، تايبهت بو گه هشتنا هنده ک تشتان کو نوکه نه گه هشتبا یی، ئان ئه و هه ست ناکه ت کو ئه و نه گه هشتی؟^(۳).

چاره چیه؟

(1) Terence, Essaise, p121, 145.

(2) Essais, p146.

(3) Le Scepticisme philosopheque, p78.

مرۆڤ ل نك مونتینی یی بیچاره یه ژ زانینا راستییی د گه له ك تشتاندا، بۆ نمونه وهك هه رمانا (بقائاً) روحی، نینه ریکه ك بۆ زانینا وی ژبلی بزقریته خودی و باوه ریی.

مونتینی نه مرۆڤه کی ئایینی بوو، و بایه خ نه ددا ئایینان و ئاریشین وان، به لكو فه یله سوڤه کی ئیرتیابی بوو بۆ یین كه فن شوره شین چه رخی خو دخواندن و هزر د خۆدا دكر. وی هه میی باوه ری ژ نك وی بری كو عه قل دشیته گه هشتنا ره ها (مطلق) بكه ت، ئیدی كه ته د به رسینگی باوه ری (ئیمان)یدا، ب ئارامی و خوشكوك و سانه هی، چنكو روحا گومانداریی خودانی خو فییری گوهداریی دكه ت و دویر دئییخیت ژ خۆبلند كرنا عه قلی. ژ بهر هندی مرۆڤی گومانبه ر دهیته گوهورین بۆ یی باوه ردار، كه لا ویریان و بزاف دهیتی. به لكو دبیته باوه رداره کی ئارام، ته سلیم کرن و قه بول لی دیار دبن... وه كو مونتینی.

چاره م، مه سه بی ناڤی (اسمی)

به ری مونتینی - و پشتی وی - فه لسه فا ناڤی دهیته دانان ژ فه لسه فین سنورئ عه قلی. هزرا هه چه رخ پویته یا ب فی مه سه بی کری، ئه وی گه لك جارا دده ته بال (ئه و كام)ی چه رخی چاردی و ژ لایئ - ئیبستمی یی^(۱) - د كه قته ناڤه ینا فه لسه قی و ئالاڤی ئاخفتنی (منطق). و پسپارا بناخه یی د مه سه بی ناڤی دا (إسمیة) ئه قه یه :
وه كو تو چه فه نگییی دده یه كۆمه كا مرۆڤان، هه ر ئیک جودا، دی بیژین ئه قه مرۆڤه كه و ویه ئیک دی یه، ئه ری ئه و تشتی هه قیشك د ناڤه ینا واندا هه بوونه ك هه یه ئان نه ؟ ئانكو ئه ری مه عنا هه قیشك خو سه ره ؟

(۱) زارافی ئیبستمی دچیته بال ئیستمولوجیا، ئه و لایه كه گرنگیی دده شپوازین زانینا مرۆڤی و په یه روین وی و ئاریشین وی یین فه لسه قی، ئیدی ئه و بیردۆزا زانینی یه. ئه قه بیافه هه قه ره ل گه ل بیافه کی دی كو میژووا زانینی یه.

يا دروست، به رسف به لى، كه مرؤف راستيه كه (واقم). به لى پا ناڅى (اسمى) وسا ددانيت كو ئه ف هه څپشكه نينه، به لكو بو مرؤڅين ته كه و به س. ژ بهر هندى په يقين ته څاى - ئان يقين څه گر(كللى) يقين څه څه ننگا ددنه جور و نفسان - به س په يقين، چ بوچوونين ده ستودارى (واقعى) نينن. ژ بهر هندى وهكو په يقين: مرؤف و حيوان و بوون (وجود). و ئه ف په يقه دهينه بكارئينان كو څه څه ننگ بو تشتان و دوريشمن ل سهر، و وان - ژ دهرڅه وينه كرنا هزرى - چ هه بوونه كا راست نينن، ب پيچوانه په يقين ب مرؤڅاڅه گرځيدى څه څه ننگيى ددنه كارين نافده ست (واقعى)، ژ بهر كو دبیت ل څيرى بگه هيه زانينى ل سهر مرؤڅان ب ريكا هه ستان. ژ بهر هندى دبیت ببينى كو ئه ف ديوارى سپى وهكو ديواره كى ديه، بى هه ر ئه و رننگ لى، به لى ئه فا وهكو ئيك (تشابه) نا كه فته سهر جورى "سپياتى ب تنى" ډاكو وهك ئيك بن^(۱).

وهكو (ئه وكام) برياردى كو كارين څه گر (كليات) نينن د نافده ستدا، و نه د ناف تشتا بخودا، به لكو وينه بيا هزريه عه قلى مرؤڅى چيدكه ت، گه هشته به تال كرنا ميتافيزيقيا ژيڅه گر(تقليدى) د گازيبا خودا بو گه هشتنا راستيا كاران، ژ بهر هندى به رى خودا كو كار يقين ئاينى - وهكو خوداى (الوهى) - نا هيتته څه سپاندن ب دابيشا (جه ده لى) يا عه قلى، بياقى وى باوه رى و ئاينه^(۲).

(۱) بزفره :

- الفكر الاسلامي الحديث لاپه ۲۹۲ پشتي وى

- تاريخ الفلسفة الاوربية فى العصر الوسيط يا يوسف كرم، لاپه ۲۰۸ هه تا ۲۱۶

گوتارا ئيسميه د مه وسوعا:

Article Nominalisme in Encyclopaedia Universalis, 16/412-413.

(2) Le Scepticisme philosopheque, p72 ،

ديسا بزفره: الفكر الاسلامي، لاپه ۲۹۶ من د هزرين نه وكامى دا ديت كو وهكو يقين څه كوله رين په يقدار

(متكلمين) يقين بوسلمانا د په يوه نديين خوځيه تى ل گه ل نيشانان (سيقات) د حالته تى نوبونى دا.

پینجھم، دیکارت و وشیان ژ گومانیی

هندیکه دیکارت، بۆ وی دیار بوو گهك هزرین مروّقی یین خهلهت، کو چه وانا بیت بۆ مه ئەم باوهریی ب ههستین ژ ناڤدا و ژ دهرفه بینین و هندی نیشا مه ددهت ژ بابهتین بوونی (وجود)ی. و دیکارت چاقدان دا - تایبتهت - ژفاندنا حالهتین نغستنی ب هشیاریی، و پسیارکر: بۆچی هندی ل دور مه نابنه ئاشو پ وهکو ئاشو پین نغستنی؟ لهو بریار دا ل پیزانینین خو بزقریت و ژ گومانی دهست پی بکته. و چیی نه هیلت، کو بیرکاری (ریاضیات) بخو دبیت مارق (فاسد) بیت، سه هندی را کو ئەو دویرتره ژ گومانی⁽¹⁾.

و ژبو حوکمیین بازنا گومانی، دیکارت ئیحمالهك دانا کو خودی ئەم یین داناینه د عالهمهکا چ بنیات بۆ نه هه ی (وهمی) و چ راستی بۆ نه بن، و چ هه بوون نینن نه بۆ عهردی و نه بۆ عهسمانی. و ههتا بۆ له شین مه نینن، به لکو هه می تشت چیکه ری یا دانایه د هزرین مه یین بی بنیات دا، ههتا نه وسا هزرکر کو بیردانکا (زهن) مه وهکو وی بوونی یه یا ل دور مه⁽²⁾.

دیکارت ل دیف خالهکا باوهریی چوو - چه ند یا لاواز بیت - وهشانا راهینانا بوونی پی دکته، دهست پیکر خواندن ل سه ره لشی خو کر و پیکهاتیین وی، دیت نه شیت پالپشتیی پی بکته چنکو دهستکرنی و لقینی چ راستی بۆ نینن. به لی - دبیژیت - ئەری هه بوونا من ما نه راسته؟ و ئەه هیزا سه پاندی ئەوا دقیت ئەز د عالهمهکا شاشی دا بژیم، ما ئەو ل گه ل من نا هیته کرن؟ ئیدی پا ئەزی یه هیم. و ئەوا هه ی ژ من ئەو هزره، پا ئەز تشته کم هزی دکهم، کو ئەزی یه هیم (لی هه مه)، و هزرا ئەز دکهم ئەو ئیکه مین باوهره کو ئەوا پشتی وی ل سه ره بهیته

(1) Mditations Metaphisique, p 29, 31, 35, 39, 41. Ler miditaion, P217, Et après (6eme meditation).

و ئەه رهخنه یا دیکارتی وهکو رهخنه یا ئیرتیا بیا که قنه.

(2) Mditations Metaphisique, Ler miditaion, p39, 45, 46.

دیکارت وسا دبینیت کو ئه و حوکم تیگه هشتنا وی هه ی - یا خودی دایه وی - خه له ت نا بیت ئه گهر ب پهیره وه کی راست بهیته بکارئینان. به لیّ پا مروقی ئه و دورستی (که مال) نینه د دوریشماندا ئه و خودی هه ی له و خه له ت بیت، و هندی وی عه قل هه ی نا گه هته گوپیتکا دورستی یی (که مال). و پاشی دیکارت فیانا (اراده) مروقی دکه ته مه زنترین ژیده ری خه له تییی، و ئه گهر مروقه عه قل و فیان بن، پا، ئه ق بیافه فره هتره، و ئه و ب سروشتی خۆ، خوگوهوره و قهرسیایه⁽¹⁾، به لیّ پا عه قل - ئه گهر دورست هاته بکارئینان - ئه و زانینی به ره م دده ت نئیزیک شیوازه کی ئاله تی⁽²⁾.

جیوازی ل ناقبه ینا گومانیا که فن و گومانیا دیکارتی

سه ر ویّ چه ندیّ کو دیکارتی ژ گومانیّ د وه شیت و ب ویّ ده ستییدکه ت، به لیّ پا - دکویراتی دا - جیوازیه کا بنیات هه یه ل گه ل گومانیا که فن، ئه و ژی ژ دوو ئالییّت بناخه یی فه: ئیک: هندیکه گومانه - ل نک ئیرتیابیان - روخا مروقی و شیانین وی نا فه گریت، و کیم جارا وان عاله ما ژ ده رفه بخۆ دانابیته جهیّ گومانیّ، به لکو دیکارتی ئه ق چه نده یا کری پشتی هینگی، لیّ گومان ل نک وی فه گر و ته قایی بوو هه می تشت فه دگرت، له و گومانبه ری سه رفه رازییا خۆ ددیت د ئارامیا گومانیّ دا و راوه ستیانا حوکمی ل سه ر⁽³⁾.

دوو: گومانیا یونانی یا که فن هه لویسته کی دوماهی بوو ژ زانینی، چنکو ژ سروشتیّ عه قلی نه شیا نا گه هشتنییه . به لیّ پا گومانا دیکارتی راوستیان نه بوو ژ ئه و هه ستان بو پرکری د سنوریّ عه قلی دا، و لاوازییا وی د گه هشتنا راستیاند، به لکو قویناخه ک بوو بو سافی کرنا عه قلی ژ شاشی و خه له تیان، و به ریّ خۆ دانا لایی دورست. ئیدی ئیرتیابی ل فییریّ ده وره کی دورپیچه ئه وه کو مه قورتالکه ت ژ

(1) Miditations Metaphisiques, 4eme meditation, p145, 149, 163, 165.

(2) Article rationalisme, in: Encyclopedia Universalis, 19/541.

(3) Le Scepticisme philosopheque, p45. Article scepticism, 20/677.

هه لویستین بوری. و عه قلی بدهت پاش ژ ههستان. ژ بهر هندی ئه ف گومانه
تشته کی ئه ریئی بوو، کو دیکارتی - ل ده سپیکئی - ددانا ئه و ئیکه مین تشته هه ی یئ
باوهردار، له و پشتی وی بوو بناخه بو زانینان.

هوسا گومان ب دویمای دهیت - ل نک دیکارتی - کو پیکرن بو عه قلی دزقریت،
و به لکو پتر ژی، به لی پا به رها تن وی نا ده ته پاش - ددویمایه ک پهرتوکا وی دا
«التأملات» - ژ لاوازی سروشتی مروئی و کیمیا دوریشمین وی بین ته قایی⁽¹⁾.

شه شه م، هوئی

فهلسه فا دیکارتی لیقه دانین دژ نازراندن، ژ وانه هرزین (هوئی) یئ فره نسی. نا
قی هوئی (ئان ئه وی) نه یئ ناقبانگه ئه قرول نا ف گه له ک ره وشه نبیران. و پهرتوکین
وی نه هاتینه خواری، به لی پا هه ژیه جه کی تاییه ت هه بیت د میژووا گومانیددا.
ئه فه ژی ژ بهر وی پهرتوکا وی ئه وا به لاقه بووی سالا ۱۷۲۳ز: «لیکولینه کا
فهلسه فی ل دور لاوازی عه قلی مروئی».

هوئی د قی بابه تی دا مفا ژ گومان به ریئ که فن و هرگرت و ژ بابین که نیسی و
زانایین وی، و ژ دیکارتی و گه له کین دی، و پاشی هزرا خو یا تاییه ت دانا سهر.
هوئی وسا دانا کو چ ری ک بو عه قلی نین بگه هته نیشکی تشتان، چنکو پیزانینا
کاری ب ره گز و جورا یه، و ره گز پیدقی پیزانینی یه، و هوسا لیکولین دبیه
زنجیره هه تا دویمایه کی. ل قیری پیقهر بی مفایه، چنکو تیدا یا د بازنه کی قالا دا،
هه ر وسا کو ب تنی گوتن (بدها ته) نه پیقهره بو راستیی، پچوانه ی ئه وا دیکارت
دبیت، چنکو بو هه ر که سه کی وسا دیار نابیت، هه تا کو راستیه کی ژ راستیان
بزانین ژی، ئه م گه له ک مفای ژی نا بینین، چنکو تشت ل سهر ئیک حالت نا راوستن
به لکو هه می گا فا د خو گوهورینی دانه. و پاشی هه می تشت پیکفه گریدایینه د

(1) Miditations Metaphisiques, p259, 261.

زنجیره‌یه‌کا بی دویمای دا، ژ شوین و ئەگەران، گرتنا هەردوو لایین وان نا هیتە
روی.

ئەگەر مەرۆف راست لاواز بوو ژ زانینا تشتان، ئەو دوریشمەکی خویاتیە و
زکماکیە د مەرۆفیدا، لەو فەیلەسوفین مەزن ل نک گومانی راوستیان.

بەلی پا یا باشە د ژاننا کاریگەردا ل هزرین دورست پالفەدەین ئان ئەوین راستی
تیدا هەبیت، و پاشی زانین ریکە و ل سەر چوونە، بەس د بابەتین خودیینی دا
(الوهیة) خش (ظن) و دبیت نابیت (ئیحتمال) تیرا مەرۆفی ناکەن، هینگی ئەو پیدقی
باوهری (یقین) یە و چ ریک بو قی چەندی نینە - د قی دۆزی و یین وسا دا - ژ بلی
باوهری (ئیمان). ژ بەر هندی دقیت ئامانجا بلند بو گومانی،

گەهشتنا قی ئارامیا نەرینی یە ئەوا بیرونی و لایەنگەرین وی گۆتی، بەلکو ئەو
بەرەشکرنا عەقلی یە دا گریدە و باوهری وەرگریت، پشتی باوهری پیهاتنا زیدە د
نەفسا وی دا ژئ بهیتە ستاندن^(۱).

حەفتەم، پاسکال، ئان زانینا ب دلی

پاسکال فەلسەفا هەچەرخی خۆ دیکارت رەتکر، وسا دانا (اعتبر) کو نەهشتیە
و بی مفایە^(۲). چنکو پاسکال ئارامی نەکر بو سەربخو بوونا عەقلی ب زانینی، ئەو
پتر نیزیکی گومانی و موتینی بوو ژ دیکارتی^(۳). پاسکال نەدقی دەسپیکین
پیشه‌کی بەدستفە بینیت یا شروقه‌کرنا هەر تشتەکی، و چ تشت ژ چارچووی وی
نەدەرکەفیت، کو عالەم یا گریبەستە (معقد) د پیکاهاتیا خۆ دا، پارچەك ژئ ناھیتە

(۱) وەکو پەرتوکا هویی یا بەرزە، هەتا د گەلەك پەرتوكانین نافبانك دا و نە یین تاییەت و بازرگانی

دا، من پالپشتی ب کورتیا (فیردان) کر د:

- Le Scepticisme Philosophique, p98, a 102.

(2) Blaise Pascal: Ponsees n78. P45.

(3) Histoire de la philosiphie, p4/159.

زانين نه گهر هه می پارچه ژئی نه هیڼه به رهه فکرن، و هه می ژئی نه هیڼه زانين، و نه م نه شين پيڤه کرنی (سه ر زيده کرنی) ل عاده تا بکه ين، چنکو جيوازيي ناکه ت ژ چه رڅه کی بو چه رڅه کی و ژ ملله ته کی بو ملله ته کی دی، له و نه يا نيمن کريه د کارين زانيندا. به لي هنديکه سرؤشته - توبعت - ديسا دبیت نه و ژي ژ سنجا بیت (عاده ت) نان نيکه مين سنج^(۱).

دويمه يک دهره چکين عه قلی د بلنداهايا وی دا، نه وه دانپيدانا وی يه ب هه بوونا ژماره کا بی دويمه يک ژ کارين سرؤشتی، نه وين سه ر ويدا، پا چه وا د کارين پشت وی سرؤشتيدا؟^(۲). ژ به ر هندي پاسکال وسا دانا کو فه لسه فا بيرونی يا راسته، و مروڤ - به ری مه سيحي - نه ل سه ر چ زانين و باوه ران بوون، به لکو به س حوکم و هلبژارتين بی سه ر بوون^(۳).

هنديکه عه قله - ل نک پاسکال - يی لاوازه کو به رسق ل سه ر پسيارين مه زن بده ت نه وين تاييه ت ب هه بوونا مروقي فه . و عه قل مفای ناده ت د بابه تی خوديينی دا (الوهیة)، به لکو خه له ته نه وی دقیت خه لکی قانع که ت ب هه بوونا خودی ب ريکا هزرکنا سرؤشتی گه ردونی و دياردين سسته می و وی داهيتانا تيدا، نه ژ ريکه - پاسکال - دبيژيت نه يا ب سه رکه تيه ل گه ل نه حه زين فان به لگه يين «لاواز»^(۴). ئیدی هه بوونا خودی نان نه بوونا وی و هه بوونا روحی و نه بوونا وی و کانی عالهم چيکرنه (مخلوق) نان نه ... نه فه هه می عه قلی خوړی تيناگه هيت، نه ق دبیت ونابيته (ئيحتمال) يه کسانن ل نک وی^(۵).

(1) Histoire de la philosophie, p159-160.

(2) Pensees, n267, 127.

دبیت به رتوک به يته وه رگيران ب هزر (افکار) نان دل تيوه راندن (خاطرة).

(3) Pensees, n432, p186, 187.

(4) Ibid, n 242, p116, 117.

(5) Pensees, n 230, p108.

پاسکال به لگه یین عه قلی د باوه ری دا رهد دکه ت، کو ئه و دلی ب نک خودی فه
 دچیت و ئه و کارین مه گوتین ئه وین گه هاندینه ئیک ب راستی و خومالی.. ئه و دل
 دگه هته خودی^(۱). و په یفا پاسکال ناقبانگ بوو ئه و دبیزیت: دلی هنده ک ئه گه ریین
 ههین عه قل ناگه هتی^(۲). دل ئه وه یی های ژ خودی هه ی نه کو عه قله، ئه ها ئه و
 باوه ره (نیمان)، کو تو چیکه ری خو ب دلی خو بیینی نه ب عه قلی خو^(۳). به لی پا
 ئه گه پاسکال وه حیی خودای بکه ته ژیدهر بو زانینا سه رانشینیا مروقی و
 دویماییکا وی و هه بوونا وی، هینگی وی ئه و پسیرین ل سه ر زانستی (علم) و
 راهینانی گوهارتن^(۴)، وی ده می کو ئه و بیرکار و فیزیکیه کی باش بوو.

هه شته م، لۆک: پیشکه تنه کا نوی د فه لسه فا عه قلی دا

په رتوکا جو ن لۆک یی ئینگلیز^(۱) «ل دور تیگه هشتنا مروقی» دهیته دانان
 خواندنه کا چارچو فدا ی د هزرا روژئا فا دا، سنورین عه قلی مروقی د دانوستاندا ل
 گه ل بوونی دیارکر، و لاوازا وی ژ زانینا ئه گه ریین گه له ک راستییان^(۲).
 لۆک ئاشکرا گوت، د پیشه کییا وی په رتوکا خو دا، کو ئامانجا وی ژ دانانا وی
 په رتوکی ئه وه خواندنا عه قلی مروقی یه، بو وی چهندا ب کییر وی بهیت و یا بکییر

(1) Pensees, n 242, p108.

(2) Pensees, n 277, p129.

په یف د بنیانا خو یا فره نسی دا یا جوانه، ئه م نه شیین وه رگییرین ژ بهر جوانی و هویرکیا وی چنکو

په یفا raisons یا ئیکی رامانا ئه گه ر ددهت و یا دووی رامانا عه قل و هیز و هزر ددهت.

- Le coeur a ses raisons que la raison ne connait pas. □

و دبیت وه رگییرانا رستی بکه ن بو: په یفدانا وی یا عه قل چ تی نه گه هیت.

(3) Pansees n`278, p129.

(4) Le scepticisme philosophique, p96-97.

(5) Histire de la philosophie, 4/336-337.

لۆک ل سالا ۱۷۰۴ ی یی مری ئه و ژ یین چه رخی ۱۷ ی بوو.

وی نه هیئت، و سنورین خو بزانیته وی بیاقی ئەو نه شیئتی تی بگه هیت، وهک زیده کرن بو بزاقین مروقی و کار بو عه قلی د مهیدانا بکیر وی بهیته دا^(۱).

لۆک دهست پیکر بیره دۆزا دیکارت به تال کر، د هه بوونا کو دبیزنی^(۲) «هزرین ئافراندی - فطری»، ئەوینن ل گه ل مروقی دهین (د بن)، ئەوینن پیشی نه «مهسه بی خو بوخویی ئان تیدا چاندی - غریزی»^(۳). هه می هزرین مه دزقرنه ئیک ژ دوو ژیده ران: ههست و راهینان، و پاشی پیزانینین دی یین تایبته و جودا ژ ههستی، ژئی چیدبن، وهکو: گومان، و گریده - اعتقاد، و ئیراده. ئیدی هزر ئەو هایدانا روچی یه بکارگیری و چهوانیا خو یا جورجور، و عه قلی ژیده رهک دی یی سییی نینه^(۴).

دبیت ئەم زانینا مروقی - ب هه می فه - ببینین یا ل ههستا مروقی دراوهستیت. ل قیره لۆک پسپارهکی دادریژیت: ئەگه ر مه - هه ر وهکو هه می دبیزن - پینچ ههست هه بن و ئەگه ر تشتهک نه بیت وه نه کهت چیکریه کی دی کیمتر ژ قی هه ژمارئ ههست هه بن ئان زیده تر، دی چهوا حاله تی تیگه هشتنی د قی حاله تی دا بینن، ژ کیم و زیده هییی؟!^(۵).

عه قلی مروقی ئیخسیری دوو ژیده رانه: ههست و هزر. و بنه کوکا هزرئ ژئی ههسته، ژ بهر هندی سنوری زانینی ههست بوخویه.

پاشی لۆک هزران دکه ته دوو جور: ئیکه م هزرین سانه می کو ئەو هزرین پیچهک دیار، ئەوین کو نه شیین پی بکهینه پارچین بچویکتر. دووهم ئەوین دکه قنه ل سه ر ئان هزرین سانه می^(۶).

(1) Essai philosophique concernant l'Entendement Humain. P36 a 41.

(2) Essai philosophique, p45.

(3) Ibid, p49 a 51.

(4) Ibid, p57.

(5) Lbid. P55, 129.

و عه قلی هیچ دهوره ک نینه بو چیکرنا قان جورین هزرین سانه هی، ل قیرئ
 نه رینه که (سلبی) به س گه هشتنی و وردگریتن دکه ت، و عه قل نه شیت - ئە گەر
 چه ند بلند و هویرک بیت - هزره کا سانه هی یا نوی چیکه ت کو ژ هه ردوو ژیده را
 نه هی ت: هه ست و هزر. و لۆک بو قئ چه ندئ نمونه دکه ت و دبیزیت: دیسا ئە م
 نه شیین که رسته کی (ماده) نوی ژ نه بوئی داهینین، و نه ئیکا دی یا په یدا بمرینین
 و نه هیلین، دیسا ئە م نه شیین هزره کا نوی یا سانه هی داهینین، و نه ئە و عه قل
 و وردگریت بمرینین^(۱).

لۆک ده ریین هزرین نوی یین سانه هی و بنه کی دانانه د عه قلی دا، و دورپیچکر
 د هه سته کی ب تنئ دا، و پتر ژ هه سته کی، و د هزرئ دا، و د هزر و هه سته کی دا، و ل
 سه ر قان جورا ناخفت و سروشتئ وان دیارکر چه وا هنده کیئ دی ژئ د وه شن^(۲).

ئە ژ هزرین سانه هی ئە و وه ک سنورانه بو زانینئ مه، کو ئە م سروشتئ راست یئ
 تشتا نوزانین، چنکو عه قل دشیت هزره کا سانه هی وینه که ت - هه تا نه ریئ ئی بیت
 - و هه تا کو بناخه و ئە گه ریئ وی ژئ نه زانیت هه ر وه کو وینه چی که ری ئە وی ره نگا
 د نیاسیت و چ تشتی ژ سروشتئ وان یئ کویر نه زانیت. ژ بهر هندئ دورسته بیژین
 کو مروفه ک تاریستانی دبینیت، ماده م ئە ژ هزره یا رون و دیاره^(۳).

لۆک گه هشته قئ چه ندئ - کو نه زانینا مه ب کاکلکا تشتی - ل سه ر خواندنا وی
 ل دوو هزرانه، دوریشم (خصائص) وزاخ (جوهر)، و دوریشم دوو جورن^(۴).

أ - دوریشمین پیشه کی و بنه کی، نیشانا وی ئە وه تو د هه ر پارچه کی دا دبینی
 ژ پارچین که رسته کی (ماده) ئان ئاسته کی ژ ئاستین وی، وه کو ژیک راکیشان، و
 ژماره، و لقین، و راوه ستیان، و ره قاتی، و شکل ئان وینه.

(1) Ibid, p53 a 56.

(2) Ibid, p58.

(3) Ipid, p76-77-78.

(4) Essai philosophique, p79 a 84.

ب - دوریشمئیں دی یئں زیدہ، ئہو بریتینہ ژ شیانئیں کہرستہی کو دہوسان (شوین) ب تشتہ کی دی چیکہن، ئہو شیانئیں چیکرنا ئہ نجامانہ ل پیکہاتیئیں جورجور ل دوریشمئیں بنہ کی.

دوریشمئیں پیشہ کی راستینہ، ئہو لیقہ دانا راستن لی، کو ئہ ف دوریشمہ یئں تشتئیں راستن، پاشی ئہ م خشی (ظن) دبہین ئہ م یئں دوریشمئیں دووہ می دہردبرین ژ ہزرئیں ناقدایی، ئہو یئں ل گہلدا، دہردبرن ژ تشتئیں ژدہرقہ یی. و ئہ فہ - ل نک لوکی - دورست نینہ بہ لکو ئہ ف دوریشمئیں دووہ می نہ یئں راستن، ئہو خوہ تینہ بو مروقی، ئہو بو مروقی دوریشمہ نہ، کو ئہ و ہستہ بو مہ ل دویف ریکا بکارئینانی، ہر وہ کول رہنگی سپی و نہرماتی و د فی بیافی دا نینہ وہ ک کاریگر^(۱).

ل قئیری تیگہ ہکا دیہ لوکی رہد کری، و دانای بہ س ہزرہ کہ عہ قلی سیارکری ژ ہزرئیں وی یئں سانہ ہی ل دور دوریشمئیں ئیکہ مین و دووہ مین. کو ئہ و: زاخہ (جہوہر). ژ بہر ہندی د نہ فسا مہ دا کاریگر دبیت - دہمی ہزری لی دکہین - ہزرئیں دوریشما ئان پیشان دہران، و ئہ م رامانا زاخی نوزانین د سنورین وی دا. ہتا ئہ گہر ئہ م بدہینہ زانین ب لی شداندی و ہاریکاری، دی مینیت غول (نہ دیار) و ریژہ یی. ژ بہر ہندی جارن پہ یوندی ل نا ف بہرا تشتان دیارترہ ژ تشتان بخو^(۲). و دیسا نہ دیاری قہ دریژ ببیت ہتا دگہ ہتہ تیگہ ہا جوری (نوع)، چنکو ئہ م ہزرئیں سانہ ہی لی ک ددہین بو زاخان (جہوہر)، دا کو بگہ ہینہ ہزرئیں جوری. پاشی دی بیژین: تشت د خو یاتیا خودا دی مینین نہ زان^(۳). ژ بہر ہندی ئہ م زانینی ب رحی لا نادہین پتر ژ نہ زانینا مہ، کانی کہرستہ (مادہ) چپہ ئان لہ ش. کول ہر دوو جارن

(1) Ipid, p84 a 91.

(2) Ipid, p148-149, a 161.

(3) Ipid, p149-150.

غوله (نهدياره). و نابيت ره دا يا ئيكي - كو رحه - بکهين ژ بهر قى ئەگهري، ما دەم ئەم يا دووي ژى رهد ناکهين⁽¹⁾.

و سروشتى يه - پشتى قى ليکوليني د تيگهها دوريشم و زاخان و جوران دا - لۆک بدىماهى بهيت بو پيشکيش کرنا ئاريشا ئەزمانى، ئەوا کو په رتوکا سيبى (ل دور په يقان) بو ته رخان کرى ژ خواندنا خو. ديارکر کو چەند ئەزمان يى لاوازه دەستودارى (واقع) وه گرگريت. و ئەو بوونى (وجود) ناخوينيت هندی کو ئەو سسته م، چه فه نگ (رمز) و په يوه نديى دخوينيت. ژ بهر هندی ئەم نه شين هزرين سانههى بنياسين، به لکو بهس ناڤا ددانينه سهر. و ئەفه ئاريشا سنورى يه. لۆک دبيژيت بهس نينه ئەم بهس ناڤا ددانينه سهر تشتهكى، و پاشى بدانينه د جهى وى دا ل ناڤهرا نفش و جوران، دا بيژيه خو کو من راستى زانى⁽²⁾.

پاشى لۆكى ديت کو شيان نينن ئاييني لادهين ژ بازنى ژيدهرين مروقى، به لکو دمىنيت بهرى خو بدهينى چهوا وى ددانينه تيدا. و ئەفه بوو لوکى چەند وه رزهك ژ په رتوکا خو يا چارى بو ته رخان کرين: ژ زانينى. چنکو يا گرنگه گه له ل نك لۆكى ئەم سنورين عه قلى و باوهرى بزاني، دا ههردووکا پيگه قورنال کهين.

و قى فهيله سوڤى هه ر ژ پيشيبى ديت کو وه حيبى خودى هيچ چ تشتا بو مه نا بيژيت يين مه چ هزر و زانين ل سهر نه بن، وان تشتا نا بيژته مه يين ژ عه قلى بلندتر. ژ بهر هندی لۆكى بريار دا کو نا بيت ئەم قى وه حى بنياسين کو دژى عه قلى يه، لى ئەو تشتى نه بيت (مستحيل) بو عه قلى، نه ژ وه حى يه، به لکو عه قلى ئاميرى مه يه بو تيگه هشتنا وه حى. چنکو که مالا خودى وه دخازيت وه حى و عه قلى خودان باوهر وان پيکبهين (يوافق)، چنکو عه قلى ژى ژ چيکريين خودى يه، و نابيت

(1) Ipid, p154.

(2) Ipid, p165, 169.

- بو پتر رونكرنى بهرى خو بده ليکولينا ((ئەزمان و بوون)) ژ قى په رتوکا من.

خودى وهى بو مه فريكة ت درى نهو تشتى وي چيكرى، ئىدى عهقل وهحيهكى سروشتى يه، و وحى عهقلهكى سروشتى يه، نا بيت ل گه ل ئيك نه بن^(۱).

بهلى گه لك تشتىن دى هه نه ئه م چ ژى نوزانين، ئان ئه وا ئه م ژى دزانين پيچه كه و يا غوله (نهديار)، و هندهك ژوان ژ ميژه وه ره يين بورين، ئان ژ نوى دى هين، وهكو گريدا رابوونه فه يا مريان قيامه تى. ئهرك ئه وه بو فان تشتان باوه رى پيها تنه، ئه فه توخي و بياقى وهى يه، له و دى لى زفرين، چنكو وهى د سهر عه قلى دايه د كارين داهاتى ئان يين دبیت بهينه كرن، هه تا كو ئه م ئيحتيمالا لاوازيا بهرعه قل بدهين ئه گهر وهى برياردا، ل سهر وي ئيحتيمالا بهيتر^(۲).

لوك هه ول ددهت ناقبه ينا عه قلى و وهى پيك بينيت، بهس هه تا حه ده كى، نهك ره ها - ئيكي پيش يى دى بيخيت - ئه و ب رهنگه كى ته قايى ددانيت كو نا بيت عه قلى لادهين ژ بياقى ئايينى، ئان ژى دى كه فينه د لايه نى په ريسيى دا و د جورين گريده و كارين نه ژ رهنگ دا. ههر وهكو يى نانى دخوت و هزر كه ت يى گوشتى مرو فان دخوت، كو ل ديغ گريدا (عه قيدا) هندهك مه سيحيا ئه وين د بيژنى گه هاندنا قوربانى^(۳).

و عه قل د كاره كى دى دا مفاى دده ته مه، ئه و ژى هه لسه نگاندا ژيده رى ئايينيه، كو ئه رى راست ئه و وهى يه ئان نه؟ ئه و عه قله وان پيزانينا ده ستنيشان دكه ت كانى ژ لايى خودى نه ئان نه. ژ بهر هندى لوكى ره د كر كو

(1) Essai philosophique, p174 eet après.

- ئه بى حامدى غه زالى په يفه ك يا هه ي وهكو وي يه يا كو لوكى گوتى، د هندهك په رتوكين خو دا وهكو: احيا علم الدين ۱۹/۳ و الاقتصاد فى الاعتقاد لاپه ر ۳ - ۴، ۱۳۲ - ۱۳۳ و بهروردى دبیت د ناقبه ينا فان هه ردو و فهيله سوفان دا، ههر وهكو بووى ناقبه را غه زالى ژ لايه كى و ديفيد و هيوم ژ لايه ك دى.

(2) Ibid, p183, 184.

(3) Ibid, p187, 206.

سوفياتی ژیدہرہ کی پیزانینی بیت، ئەوا وئ رامانی ددەت وەرگرتنا پیزانینا ئیکسەر ژ عەسمانی. وئەقە ئەگەرە بۆ باوهریا هندەکا کو ب فان پیزانینا خۆش دبن خۆ مەزن دکەن و خۆ دیارکەن ژ خەلکی. و پسیارا بنەکی ل قئیری ئەقەیه: چەوا بزنام ئەو تئشتی وەر دگرم ژیدەرەکی خوداییه؟^(۱).

لۆکی پەرتوکا خۆ بدویماهی ئینا ب وەرزهکی کو تەرخان کر بۆ ئەگەرین خەلەتیا د زانستاندا. و ئەق لیکۆلینە د دەستوداردا نئیزیک ترە بۆ زانستا کۆمەلاتی ژ بێردۆزا زانینی، چنکو ژ هندەک ئەگەرا د ئاخفیت پەیوەندی ب پەیرەوی زانستی قە نینە هندی پەیوەندی ب سەقایی زانینی قە هەمی ژ لایی دەرۆنی و کۆمەلاتی. پترین خەلکی ئەو وەخت نینن لیکۆلینی بکەن. بەلکو هندەک جارا مروؤفی نەقیت خۆ دژی گریدەیین خۆ بینتە دەری، ژ بەر هندی ئەم ب سانەهی باوهریی ب وان تئشتا د ئینین ئەوین ئەم حەز ژئی دکەین. پاشی گفاشتەن و سنور قە دەغە هەنە ژ هەمی جوران، و ئەون خۆ فەر(فەرض) دکەن کول دیف یا سەرکەتی بچین، و ژ بلی کارتیکرنا عەدەتی و پەروەردی و نافوکا خیزانی. و دویماهیکی لۆک کورت دبیزیت گەلەک یا ب زەحمەتە کو عەقل دورست بابەتی بیت هەر و هەر^(۲).

نەهە، فەیلەسوفین روناکبیر

شەره دەقا (جدل) فەلسەفی د چەرخی هەژدی دا ئاریشا دیداری ئان هەست ب عالیما ژ دەر قەبی چەرخی بووری ل دیف خۆ هیلا، کو فەلسەفا دیکارت و بروکلی و هیوم، و هندەکین دی بایەخ دایە قی ئاریشی^(۳).

فەیلەسوفین روناکبیر بایەخ دا قی بابەتی، و ب بنەکییا زانینی ب رەنگەکی تاییەت، بەلی د ناف بازەکی دا کو میتافیزیقی ژ ناف لیکۆلینا خۆ بینتە دەری، ژ

(1) Essai philosophique, p188, et Pares.

(2) Ipid, p205 et apres.

(3) Article: Sceptisme, 20/678.

بەر هندیٰ فەلسەفا روناکبیران دەیتە وەرگرتن - ژ لای پێشبینی ڤه (تیور) -
فەلسەفا زانی^(۱).

بە لای پا هەلویستێ روناکبیرێن فەرەنسی ژ عەقلی، و شیان و سنورین وی،
هەلویستەکی تیکراییی یه، بە لکو باجیایه. ڤانه هاریکاری ب ئیرتیا بیا که ڤن کر و ب
بە لگه و بێردۆزین وان کر، د هەرەشا خو دا ل گەل فەلسەفین میتافیزیقی یا ژیک
وەرگر (تقلید)، ل گەلدا ئە و ریکخستیا (نسق) مەزن یا چەرخێ هەڤدی. وان دیارکر
لاوازییا عەقلی ژ تیگە هشتنا گەلەک نەینین بوونی، و دیسا - ل نک فولتیر -
سروشنتی روحی و پیکهاتین کەرستەیی، و - ل نک دیدرو - ئاریشا ئازادییی و
قەدەری. بە لای پا روناکبیر بین د دۆزەکا دی دا، یا هزری و کۆمەلاتی و رەوشتی و
سیاسی، باوهری ب عەقلی دەیت باوهریه کا رەها. و ئە و ڤی عەقلی بکار دئین دژی
باوهری و گریدین ئایینی - ئان ئە و تشتین ب سەر ئایینی ڤه - ئە وین دەینە
هەژمارتن بۆ هۆشی (خرافة) و رەشبینی (الطيرة) و ئە ڤه پێچوانا گومانیا بەرنیاس
دکەت، ئە واکو ئایینی رەد ناکەت، و چەسپاندنا وی ژی نا کەت^(۲).

ئیدی عەقل - د ناڤ دەستین فەیلەسوفین روناکبیر دا - دوو عەقلن: عەقلەکی
سنوردای ئە گەر یی گریدای بیت ب فەلسەفا میتافیزیقیڤه، و یی دی رەهایه
(ئازادە) دەمی یی گریدای بیت ب کنیشنتی و دیندارییا وی ڤه.

و سەبارەت فولتیری، سەرھاتییا وی یا «ساویلک» دەیتە هەژمارتن باشترینه بۆ
دیارکرنا هەستا وی د ئاریشا عەقلی دا بەرامبەر گەلەک پرسین ژیان، ڤی هزرڤانی
ڤیا بێردۆزا لیبننتزی ئە لمانی تنگژ (بی بها) بکەت، کو عالیما مە باشترین عالیما
هەمی، وی چیرۆکا وی خولامی ساویلکە ئینا ل بێر، ئە ووی د هزرا وی دا هەمی تشت
دورست بریڤه دچن، پاشی گوهورینین ژیان یین بۆ دویمای ئە و هاقیت ل

(1) Article: philosophie des Lumieres, 14/75.

(2) Le Septiscisme philosophique, p104, 129 a 133.

سته مېولې دا، پاشی پسیارا بنه کییا شهری (ئو شهرې ب سهر وی دا هاتی) ژ دهرویشه کی ترکی کر، وی دهرویشی پیشنیار کر بو وی کو بی دهنگ بیت و هه کار بکته و کار بکته، بیی هزرا خو بکته ئه فه ب تنی بوونا ژیانی چیدکته، و چیرۆک ب دویماهی دهیت⁽¹⁾. فولتیر د قی سهرهاتیا خو دا - دبیت بی مه خسه د - سفکاتی ب عه قلی کر بیت پتر ژ سفکاتی وی ب فه لسه فا لیبتینزی. ئه فه ئو وه گرته یا خوانده قایی وی فه گیرانی ژی دهر دکه قیت.

به لی (دیدروی وی هزرا گه نگشه یه کا دی یا دریز کر ل ناقبه ینا (جاک) ئو خولامی حشک یی د خه ما چ تشتا نه ی، و باوه ری هه ی کو سهرهاتنه کا غول یا سه پاندیه ل سهر گه ردونی (که ون)، و ناقبه ینا خودانی (سید) ی وی ئو ی باش کونترولی ل سهر سهرانشینیا وی دکته، دنا ق قی گفتوگو یی دا گه له ک چیرۆک و سهرهاتیین بچیک هه نه به لی - د بناخه دا - گفتوگو یه کا فه لسه فی یه د قابله کی چیرۆکی یی سانه هی دا.

و دیدارا مه زن یا خوانده قای د قی (سهرهاتی) دا ئو دیاردکته ئاستی تی کچوونا دیدروی به رامبه ر ئاریشا ئازادیی و گریدانا ب ئه گه رداران (عله)، و هیژتا ژ دوزین هه بوونا مروقی. کو ئو د گری به ستین وی دگه هیت به س نه شیته چاره بکته، ژ بهر هندی سهرهاتی دانپیدان بوو بو لاوازییا عه قلی به رامبه ر ئاریشین د سهر شیانی وی دا. ب قی چه ندی سهرهاتیا (جاک) یی هشک جیوازی نینه ژ دویماهی کا یی (ساویک)⁽²⁾.

(1) Voltaire: Candide, ou L`optimism.
 (2) Dnes Diderot: Jacques Le fataliste .

باشه بهیته بیرا مه کو ئه هه ردوو کاره - بین فولتیری و دیدروی - د که فنه بن ئه وا ره خنه گر د بیژنی رومان ئان - چیرۆک - ئا فه لسه فی.

(عادت) و راهینانه، و ژیدهری یا دووی عه‌قله. ژ بهر هندی په‌یوه‌ندیا (ئه‌گه‌ری) ئاساییه نه‌ک عه‌قلی یه^(۱).

به‌لی ژ سروشتی مروقی یه باوهر بکه‌ت کو ئه و دیاردین وی هر دیتین هر بهینه فه، و پاشی ئه و عه‌قلی نه. و ئه‌فه کاری سنجی یه (عادت)، ئه و نه‌زانینا مه یا سروشتی ب راستییا تشنان د په‌چنیت^(۲).

و ژبه‌ر هندی (هیوم) گه‌له‌ک باوهری ب عه‌قلی نینه، چنکو گه‌له‌ک پیچوانه یا تیدا هی - هه‌تا د زانستاندا - ئه و^(۳) نیشا عه‌قلی دده‌ت کو های ژ خو هه‌بیت هر ژ خو بخو و ژوی مه‌یدانا ئه و تیدا دچیت. عه‌قل رونا هیی دینیت ئه و اهنده‌ک جها رون دکه‌ت، به‌لی ئه‌ف رونا هییه تیدپه‌ریت ل گه‌ل تارییا پتر تاریستان بیت، و ناقبه‌ینا واندا دی بینی عه‌قل ده‌ژیی و شی‌ت دبیت، کو نه‌شی‌ت چ بریارا بده‌ت د باوهری و پالپشتیی دا ل دور باب‌ته‌کی ئللا ب زه‌حمه‌ت^(۴). به‌لی به‌هرا مروقی یه - هیوم دبیزیت - دقیت هر هزری و کاری بکه‌ت، و ئه و نوزانیت چه‌وا هزری بکه‌ت و نزانیت چه‌وا تیبگه‌هیت کاری بکه‌ت^(۵).

و هوسا عه‌قلی مروقی مامکا (لغز) دده‌ت یین چ چاره لی نه‌بن، وه‌کو بناخی شه‌ری د عالمی دا، و په‌یوه‌ندی ل ناقبه‌ینا فیانا (اراده) یا خودی و ئازادییا مروقی، و پی‌فه‌مانا روحی - د قی نافوکا بلند دا - ل گه‌ل له‌شی کو له‌ش که‌رسته‌کی هشکه^(۶). و دبیت تشتا هنده‌ک ئه‌گه‌رین دی هه‌بن ئه م نه‌بینین، ژ بهر هندی نابینی که‌سه‌ک - خو به‌ره‌فه‌دکه‌ت ژیرا - بی‌ژیت کو برینا دویمه‌یی یا کریاره‌کا سه‌ره‌اتی دزانیت، ژی دیار دبیت کو تیگه‌هین فه‌کی‌شانی (جازبی) و ئاوازین نافوکی، و وه‌کو وان، ئه و دویرت‌ترین بنمانه ژ شیانین شرؤفه‌کرنا هندی ل دور مه،. ژ بهر هندی

(1) Enquite, p89, 110.
(2) Enquite, p73- 74.
(3) Equite, p213.
(4) Equite, p217.
(5) Equite, p111, 152-153.

سروش ت نهينين خؤ يين كوير بؤ مه ديار ناكه ت⁽¹⁾. و هيوم غازى وان فهيله سو فان
 دكه ت ئه وئى بزاقئ دكه ن بؤ سه رهلبوونا (كشف) نهينين روحي و عه قلى و فيانى
 اراده) دكه ن، و ناگه نه چ تشتا، غازى وان دكه ت بؤ بايه خدانا ئاريشه كا ب
 سانه هى تر، كو ئه و خواندنا كه رسته هى و له شان، ئه گه ر ئه و شيان دوياتكرنا
 (ئه گه ريئ) تيدا بكه ن و دياركرنا نهينين وئى، دورسته ئه و خؤ فه گو هيزنه هندكيئ
 دى⁽²⁾.

به لئى چ ل سه ر مه يه بكه ين؟

هنديكه گومانه - هيوم دبيژيت - مفاى دده ته مه بؤ به رسقى ژ قئى پسيارئ، ئه و
 نيشا مه دده ت ئه م به رئى عه قلى خؤ بده يه ليكؤلينا بابه تين نيژيك و دشياندا، نه ك
 بؤ كاروبارين ئاريشين دوير، وه كه بناخئ عالمئ بؤ نمونه⁽³⁾. ئانكول سه ر مه يه
 ئه م خواندنا خؤ كورت كه ين ل سه ر دياردا و ئه م فه ر نه كه ين تشته ك دى هه بيت ل
 پشت دا. هيومئ ئالائئ بروكلى بره دويماهيكي، روح ره د كر وه كو يين به رى وى
 ره د كرين. و هوسا هيومئ نوى كره فه دياردا ره ها يا چ سنور بؤ نه هه ي⁽⁴⁾.

و ل عالمه دياردان راهينان بناخه و حه كه مه، و هه مى تشته د قئى عالمئ دا
 دبیت، تنئ راهينان نيشا مه دده ت كانئ چ تشته راسته (واقع) و چ نه راسته، ژ
 بازنى تشته ين بئى دويماهيك ئه و ين دشياندا، كو نه يا دويره به ركه كى كوچؤچ روؤئى
 بفه مرينيت، و نه مرؤقه هه ساران بريغه ببه ت ئه گه ر حه ز كه ت، هه ر تشته ك دبیت
 ببیته ئه گه رئى هه ر تشته كى⁽⁵⁾. يا نه بيت! به س پيچوانا عه قلى يه⁽⁶⁾. به لئى پا
 (هيومئ) - براغماتئ - ب ئالائئ خؤ ليكه اتنى (اطراد) نا ليده ته ديماهيكي،

(1) Equite, p75 a 79.

(2) Equite, p142.

(3) Enquite, p218-219.

(4) Le scepticism philosophique, p110, 111.

(5) Enquete, p40, 221.

(6) Enquete, p40, 81.

راوهستيا و حوكمي هه ر تشته كي هئلا هلاويستي، چنكو فهلسه فا وي چ تشتي دوير نادانيت، ته مهت وي بزاقى يا دهئته كرن بو دياركرنا سنور وبياقين وي⁽¹⁾.

ل قيرى پسياه: ئه مه چهوا تشتين ئه م خواندنى ل سهر دكهين و نيزيكي مه ئه م ژيك قاقيرين، ژ تشتين دوير و ئه گه رداريين (علل) پيشه كي ئه وين عه قل لاواز دبیت بو چاره سه ريبيا وان؟ هيومي فيا په رتوكا خو ب ديماهي بينيت ب به رسقا قى پسيارى، رابوو پيقه رى زانستان كره خواندنا وان تشتا يين بهينه هه ژمارتن، كو هه ر تشتي هه ژمار هه بيت بهينه خواندن وي هه ژمار نه بيت بهينه لادان ژ بازنى بايه خدانى، به لكو ب ئاگرى بهينه سوتن. ب قى ريكي ميتافيزيقياسكول (خواندنگه) دهئته لادان بو نمونه ژ زانستين پيكر⁽²⁾. ئه ف به ريخودانه بو زانينى ژ گرنكترين دوريشمين روژئاقايه. زانست - ل بن شارستانيا نوى - بوو زانسته كا چه ندى (كمى)، (چه وانى) لادا ژ بازنى خواندنا وي، ب قى چه ندى هيومي ريك فه كر بو ئوجست كونت و فهلسه فا وي يا دوخبه ندى (وضعي)، دده مى كو كانتي ئه لمانى نازراند ئه وي كو فهلسه فا وي - به هرا پتر - ليقه دان بوو بو هزرين هيومي.

يازدهم، سه رويه رى ئان دوخبه ندى (وچعيه) و براغماتىي

ئه ف هه ردوو مه سه بين فهلسه فى - هه تا حه ده كي مه زن - پيكاهايه ژ هه ولدانه كي بو رابه رينا ئاريش و زه حمه تا تيگه هشتنا راستيى - ئان دوير دانانا - ب عه قلى. ژ به ر هندى دوخبه ندى (وضعيه) كاركر كو ته عدايى نه كه ت ئيللا ب وان تشتين د كه قنه بن هه ستان، و هه ر دايشه ك نه بابته ي وي نويها ته كي ده ستنشان كرى بيت، و ل سهر هه ر نويها ته كي نه ئاخقه، ئه و ل نك ئوجست كونت - دامه زرينه رى قى خواندنگه هى - يى ده ركه تيه ژ بازنى ليكولينا زانستى⁽³⁾.

(1) Le scepticism philosophique, p115.

(2) Enquite, p222.

(3) Article, Positivism, In; Encyclopaedia Universalis, 18/804.

ژ بهر هندی کونت بایه خئی پی نا دت ئیلا ب سهرهاتی، ژبو دیارکرنا په یوه نندی نه ل ف ل گه ل ئیک. له و چ زانین نینن مه بگه هینته بنه کؤکا تشتان، کو هر جوره کی «زانستا» بیت ژ بهر هندی کونت لی کؤلینا ره ها و خومال ره د کر^(۱). مه سه بی سهره به ری (دؤخبه ندی) خو فه کی شا ژ هه ولدانا دیارکرنا نه گهرین دویر و راست د تشتاندا، و هیکسلی (۱۸۹۵ز. مری) گوت مه چ تشت نه زانییه و دیسا نه م چ تشتا نوزانین.

ل قی لای سهره به ری (دؤخبه ندی) و گومانی قیک دکه فن، د بریارا نه شیانا مروقی دا بو تیگه هشتنا تشتان د خو یاتیا وندا، له و لایه نگرین سهره به ری به س په یوه ندیا ناقبه ینا وندا خواند. پاش ئیکجوریا ناقبه ینا هه ردو مه سه بان، ل قی ری دیار دبیت، چنکو سهره به ری دو غماتی قیه وه کو وی هه ر عالمه کا نه که رسته و به رده ست ره د کری، و باوه ریا وی یا موکوم ب زانستی و شیانین وی. و نه فه یا دویره ژ سهر راوستیانان ئیرتیا بییا گشتی^(۲).

به لی پا براغماتی - هه تا حه ده کی مه زن - به رسفه کا دی یه بو پسیارا سنورین عه قلی، وی ژی دقیت تیپه رینا شه رده فا (جدل) فه لسه فی بکه ت ژ پی که اتا راستیی، وی وسا دانا کو هه ر کاره ک راستیی، نه گه ر بکی شته وان شوینان بین ژی بهینه دیتن. و نه فه له لویسته

سنوردانا زانینا پی که اتا راستیی بزه حمت ئی خست ئان راستیا نه م تیدا (واقع) چیه، نه و دکه فته بن کی شا فه زقرینا فه لسه فی ژ گازییا گه هشتنا راستیی، و دانیدانه کو نه فه ژ عه قلی مه رادیه ریت^(۳).

(1) Article, Positivisme, 18/804. 806.

(2) Le scepticism philosophique, p138.

(3) Histoire de la philosophie, 7/156.

ژ بهر هندی دبیت ئەم بزانی بۆچی جیمس بهره‌قانی ژ راهینانا سوفیاتی کر، به‌لکو هه‌تا ژ روحانییا نوی ئان حازرکنا خودان روحا (جن). وه‌کو ئە‌ق‌کاره به‌رده‌وام ئامانجه‌ک ئینای و بوشاتیه‌ک د مروّقی دا پر کری، پا ئە‌و راستیه^(۱).

دیاریبونا سه‌روبه‌ریی (وضعیه) و براغماتیی ل دویماییکا چه‌رخ‌ی نوزدی، بوو وه‌راره‌کا سروشتی د میژووا هزرکنا روژئاڤادا، چنکو فه‌لسه‌فا هیوم و کانت - خو‌سه‌ر - گومانی گوه‌ازت هه‌تا شیای کاکلکا تشتی بگه‌هیته باوه‌ریه‌کا نه‌لف، هینگی د بوو کو هنده‌ک هزر ده‌رکه‌ڤن بۆ عه‌قلی د هنده‌ک بیاقین دی دا لیکۆلینا لی بکه‌ت ژ بلی ئە‌وا وی هویقی نه‌مای تیدا.

دوازدهم، کانت و فه‌لسه‌فا ره‌خه‌یی

فه‌لسه‌فا کانتی ژ گرنکترین فه‌لسه‌فین سنورین عه‌قلی یه د هزرا روژئاڤادا، ئە‌گه‌ر پتر نه‌بیت، ئە‌و بریارا ڤان سنورا دده‌ت و ساخ دکه‌ت.

به‌لی پا ره‌خنا مه‌زن یا کانتی ئارسته‌ی عه‌قلی کری ریگریی ناکه‌ت کو فه‌لسه‌فا کانتیی دانیت، ماده‌م لیکۆلینی د سروشتی عه‌قلی دا دکه‌ت و د سنور و جورین کاری وی دا^(۲).

۱ - بیردۆزا زانینا کانتی

زانینا ل سه‌ر مروّقی ل نک کانتی ب لیدانا هه‌ستی (الحدس الحسی) ده‌ستپیدکه‌ت، پاشی ڤه دگوه‌یزته تیگه‌هان ئان ئاشۆپا هزری، دا‌کو دویماییکی بگه‌هته هزر و بنه‌مایین عه‌قلی.

(1) Histoire de la philosophie, 7/161.

(2) Article: Rationalism, 19/541. In; Encyclopaedia Universalis.

و ئەڤ ھەر سىٰ نہ ژاڤه بہ رامبہ ریا ھەر سىٰ ھیزین روحيٰ دکەن د مروڤى دا و ل
ديڤ ئیک: ھەستبەر (حواس)، بېردانک (دھن)، و عەقل. و ھەر ھیزەك بنەمايین
ئیکبوونەکی و گریڤانەکی، یە، و ئەو بریتیہ ژ کارەکی ئاسایی ییٰ خوریہ.

و ئیکەمین قوناخ ل نک - کانتی - ب ھەستان دەستپدکەت، ئەوا پیشوازییا
پیدانین ژ دەرڤە یین گەلەك و بژالە ژ عالەما راھینانی، و(کانت) دبیژیتی پیشبینیا
ئان لیدانا ھەستی (الحدس الحسی) پاشی ئەڤ دەست کەفتیہ ئیکەمین وینە یین
ئیکبوونی و ئاسایی یە، ل سەر ڤان پیشبینین ژیکڤە بووی (حدس) فەر دکەت، و
ئەو وینە یین دەم و جھایە. و ڤان ھەردوو وینە یان ھەبوونەکا راست نینە، بەلکو ئەم
ژ سەر تشتا رادکەین داکو کۆمەلەکا راھینانان پیٰ ریکبخیخین ئەوین ئەم دبیین، ئەم
دیٰ سەحکەینی د وینە ییٰ دەم و جھان را، ئەو بو وئی چەندیٰ بەراھیکن^(۱).

و ھوسا ئەم تىٰ دگەھین بوچی راھینان - ب راما نا کۆمەلا زانینین مە یین ژیاړی
یین ئیکسەر - گرنگیہکا مەزن وەردگریت د فەلسەفا کانتی دا. ئیدی راھینان خالا
دەسپیکى یە دەمى زانینین مە دا. بەلىٰ پا وینە یین ھەستیاری نیزیکی قالبین
ڤالانە ئەو وین چ مەعنە تیدا نەھەین، ژ بلىٰ ئەوا پیشبینی (حدس) وەردگریت ژ
عالەما راھینانان. و ئەڤە نا بیته ریگر کو ڤان ھەردوو وینە یان دەورەکی ئەرینی
ھبیت. چنکو ئەو ھەردوو قىٰ پیشبینی ریکدئىخن و دورست دکەن^(۲).

و دەمى پیدانا ھەستی دەیتە گواھرتن بو پیشبینی، ھینگى دبیتە دیارده، و
دیارده - ل نک کانتی - ئەوہ ”تشت ھەر وەکو ئەم دبیین“ و ل قیڑی دەوری
شیانین بېردانکی دەیت - ئان تیگە ھشتنىٰ - ئەوا پلە یەکا بلند ژ ئیکبوونی و
ئاسایی ل سەر دیاردین بەلاڤە فەر دکەت ب ھاریکارییا ھندەك حوکما دبیزنىٰ^(۳)
گۆتار” کو بریتیہ ژ ئاڤاھییەکی ھزری ییٰ پیشی ل سەر ھەر راھینانەکی، و ئەو

(1) Pour connaitre la pensee de Kantt, p34 a 36.

(۲) بزڤرە کانت، زەکەر یا ئبراھیم لاپەر ۴۷ - ۴۸، ۲۴۵.

مہرجین خویینہ بۆ ہزری. ژ بہر ہندی ئەم تشتا ژ دەرڤہ دبیین - ئان ھست پی دکہین - د بازنہکی ژ فان گۆتاران ئەوین بوینہ جورہکی بہرخۆدانین بنڤہیی (باطنی)، خو فہر دکہن ل سہر دیاردین ژ دەرڤہ^(۱).

بہلی پا ئەڤ گۆتارین پیشہکی - ھتا د بلند بن ژ، ل سہر راھینانی و د بہری وی بن - بہلی پا نا بیت بہیتہ سہپاندن ژ دەرڤہی بیافی راھینانی^(۲). ژ بہر ہندی فرق ھبوو ل ناقبہرا گۆتار و وینہیی ھستان، کو یا ئیکی بنہمایین بیروہرییا سادہ و خو سہرہ ژ راھینانی، بہلی یا دووی دزڤریتہ بۆ تیگہ ہشتنا ھستی یا خومال^(۳).

و ئەگہر بێردان (دھن) پیدقی یہ بۆ گۆتاران پیخہمەت ئیکبوونا راھینانی، پا عەقل پیدقی ہزری یہ بۆ بدہستفہ ئینانا ئیکبوونا گۆتاران. ئیدی ہزران کاری ھویکرنی یی گرنک یی ھە ی ژ بۆ ئیکبوونا ھمی تیگہ ھین بیروہریی^(۴).

کاری عەقلی نا ھیتہ دانان ل سہر راھینانی و ھستی، بابہتی وی بێردانہ و گۆتارا وی، و گرنکیا وی ئیکبوونہ کا پیشہکی دانیتہ سہر زانینین جور جور ئەوین بێردان دگہ ھینتہ مہ، ب ریکا ھندہک رامانان ئان ہزران ئەوین پیکھاتی ژ بنہمایین

(1) La penseede kant,p43,45.

کانت لاپەر ۶۳ ھتا ۶۵

و ژ فان گۆتاران بۆ نمونہ: ئیکاتی و گەلکی، و ئەرینی، و پەبوہندیا ریژہی، و شیان، و یاپیدقی. و ھوسا دئی زانی کو گۆتارین کانتی نہ ئەون یین ھندہک فہیلہ سوڤ دبیزنی ہزرین زکماکی (فطری)، چنکو ئەڤ گۆتارہ ب بێردانکی دراوہستیانہ بۆ ہزرکرنی، بہلی پا ہزرین زکماکی زانینین بہرہ ھقن و ددہتہ عەقلی. بزڤرہ: کانت، زہکەریا ئیبراھیم، لاپەر ۴۸.

(۲) کانت / لاپەر ۷۸ (زہکەریا ئیبراھیم ناڤی کانت ب (ت) بنڤیسیت نہ ب (گ) ئەوا گەلک پی دنڤیسن دا ژفاندن چینہبیت ل گەل فعلا عەرہبی (کان).

(۳) کانت، لاپەر ۶۵.

(۴) کانت، لاپەر ۸۵، ۱۱۹.

عہ قلیٰ خوری، ژ بہر ہندیٰ بگردان بؤ مه ئیکبوونی د راہینانا دا بدہستفہ دئینیت، دئی بینین عہ قل ئیکبوونہ کا عہ قلی یا خوری بدہستفہ دئینیت، و ئامیری وی د ہندیٰ دا بہ لگہ و پیٹانہ^(۱).

کانت ئەف ہزرہ کرنہ د سیٰ خالا دا: نہ فس، و عالہ م، و خودی. ہزرا عالہ میٰ ئیکتایا خودیٰ یہ ل ہندہ ک گۆتینین بگردانکی، دہ میٰ ئەم ل سہر گہردوونی و ل دور خو د سہ پینین. ئەف دیار دہ - کہون - تنیٰ چہ ندہ کہ ل جہہ کی ئان تیگرایہ د دہم و جہان دا، ب دیتنا گۆتارا چہ ندیییٰ (الکم). و ل فئیریٰ عہ قل د گہ ہتہ ہندیٰ کو ہزرا ہہ بوونا چہ ندہ کیییٰ ژ عالہ میٰ دہستنیشان کریہ و ہک دہم و جہ. و ژ لاییٰ چہ وانییٰ فہ (الکیف) دیار دہ حالہ تیٰ کہ رستہ بییہ جہہ کی لیٰ پر دکہ ت. ئانکو دابہ ش دبیت (پرت پرت) بہ لیٰ ژ سروشتیٰ عہ قلیٰ ئەوہ بگہ ہتہ ہزرا رگہ زیٰ ب سانہ ہی. پاشی ئەو - ژ لاییٰ دانانہ سہرک فہ - بہ س بیٰ چارہ یہ، دقئیت عہ قل ب سہرکہ قئیتہ چارہ یا پیشییٰ. و ہوسا عہ قل د گہ ہتہ ئیکبوون کرنا فان گۆتاران بؤ ہزرہ کا عہ قلانہ یا بلند کو عالہ مہ^(۲).

۲ - عہ قلیٰ گرتی (أسیر):

رہ سہ نیا کانت دیار دبیت د ہندیٰ دا کو ئەو نہ ما ل سہر دیار کرنا لاوازییا عہ قلیٰ ب تنیٰ فہ ب ہہ می ریک و بہ لگہ یان، بہ لکو ہہ ولدا براہینیت کو ژ سروشتیٰ عہ قلیٰ مرؤقی بخو، لاوازہ بؤ تیگہ ہشتنا بوونی د خوئیاتی و کاکلکا وی دا^(۳).

فی فہ یلہ سوئی دوپاتکر کو ہزریا د ناقبہ ینا تشتی دا ژ لایہ کی و د ناقبہ ینا مہ دا ژ لایہ کی دی فہ، لہو کانتی فہرق ئیخستہ ناقبہ ینا تشتا د خوئیاتی وان و دیار بوونا وان دا، و ناقبہ ینا کو عہ قل نہ شیت یا پیشییٰ تیگہ ہیت چنکو دہ سترتیٰ راہینانیٰ یہ و

(۱) کانت، لاپہر ۸۴، ۸۵ - ۸۶.

(۲) کانت لاپہر ۹۲ - ۹۳.

(3) Le scepticism Philosophique, p117.

سنور دایه ب سنورین وی، نه شیئت چنکو بابهت بلندتره ژ راهینانی. پاشی هه تا د بابهتین تیگه هشتنا هه ستداری دا کاری بیردانکیی سنور دایه ب گۆتار و وینه یان فه، نه و ریکی دده ته ئیکبوون کرنا دیاردا و پاشی راگریت (تعلق) کو بیی وی نه شیئی د عالهمی بگه هی، نه و - ژ لایه کی دی فه - فه ر دکه ت ل سه ر مروقی راهینا ببینیت ب رهنگه کی ده ستنیشان کری. کو نه و قالب و پروازن زانینی پال دده ته لایه نین وی یی نه خشه کری ل پیشییی، نه گهر مه گۆت نه و هاته گوهارتن دی هه ستا مه ژی به رامبه ر بوونی ل گه ل ئینه گوهارتن. نه و پتر وه کو وان به رچا فکایه نه وین فه ر دکه ن ل سه ر تشتی وینین تایبه ت وه ربگرن. ژ به ر هندی کانت دبیژیت: نه ز دشیم بیژم چه و عالهم بو من دیار دبیت، به س نه ز نه شم نیشان بده م هه ر وه کو د ده ستوداری دا^(۱). فه یله سوئی نه لمانی شو بنهاوهر وسا دیت کو ”دیارکرنا“ کانتی بو عالهما دیار، و ژیکجودا کرنا وی ل عالهما تشتان کری، مه زنترین خزمه ته ماموستایی وی کری بو هزرا فه لسه فی^(۲). نه فه بوو نه و نه گهری کانتی دانای کو مروق لاوازه چ جارا بگه هته تیگه هشتنا راستیا تشتان، راهینان چ ناگوهوریت هندی ب پیش بکه فیت، چنکو یا سنوردایه ب وینه یا و گۆتاران و هه ردوو ژی مه رجین وی نه^(۳). به لی پا کاری ژیهاتی (مثالی) ل نک کانتی پیچوانه یه ل گه ل ژیهاتییا خو بخویی نه و دبیژیت کو تشت به س ئاشوپن. کو کانت دانپیدانی دکه ت ب هه بوونا وان یا راست و خو سه ر، به لی سروشتی وان ل نک مه دی مینیت به رزه و نه دیار، و چ زهره ر تیدا نینه، چنکو نه م پیدقی هندی نابین چه وانیا تشتی بزنین، ماده م نه دانینه بن راهینانی، و ماده م بابه تی هه ر

(۱) بزقره: کانت لاپه ر ۹۰.

- La pansee de Kant, p38,39,51,53.
 - Le scepticism Philosophique, p120.
 - Article: Rationalisme, 19/541.

(۲) کانت، لاپه ر ۲۴۳.

(3) La pansee de Kant, p39.

راهیتانکی بخوی دیاره^(۱). و ئەقە بەهیی زانستی نا ئینتە خواری کو بگەهتە باوهریی چنکو هزر دشیئت بابەتکرنی بدەسقه بینیت د بازنی دیاردا^(۲). پاشی کانت خو گوهازتە خواندنا میتافیزیقی، و پالپشتی ب بیرۆزا خو یا رهخنەیی کرد زانینی دا، کو ئەو بناخی هزرین وی یین فەلسەفی نە.

۳ - رۆخیاننا میتافیزیقی یی:

کانت ل پێشیی دیت کو عەقلی مرۆفی گەلەک پسیارا دادریژیتە سەر خو بخۆ - نەشیئت خو ژئی بدەتە پاش - ئەو ژئی پیک دەیت یا دبیرنی میتافیزیقی. بەلی پا زانستی د سەرکەتن ئینانە د گەلەک مەیدانا دا، کو دبیین میتافیزیقی چ زانین سەریخۆ و گەهشتی نەچیکرن، سەر هندی را کو ژ کەفتردا مرۆفی بایەخ دایە ئاریشین وی، بەلکو وسا د جهداما هەر وهکو ئەروستوی ل دیف خو هیلائی بیی تشتەکی پێشکیش بکەت.

ئەقە تیبینینی مەلبەندی، پالدەر بوون بو کانتی د بزاقا وی دا بەرهق سنورین راستیی بو عەقلی، پا بوچی ئەم شیاین باوهریی ب دەست خو قە بینین د هندەک زانین خو یین بیرکاری و فیزیکی دا، بیی هزرین خو یین میتافیزیقی^(۳). میتافیزیقی نەشیا کۆمەلا هزرانا قەکیشت. سەر هندی کو عەقلی گەلەک بزاقا کر برژەکا بلند ئاڤاکەت، بەلی چەند جارەکی وی برژەک ئاڤا دکر هەر وی ب ماھولی خو د هەرافت^(۴). و چ جورین میافیزیقی یین مەزن خو ل بەر نەدگرت، وهکو ئەوین ئەفلاتونی و ئەروستوی و دیکارتی و فولفی و لیبنتری و یین وهکو وان داناین.

(۱) کانت، لاپەر ۸ - ۱۸.

- La pansee de Kant, p39.

(۲) کانت، لاپەر ۲۵۹.

(۳) کانت، لاپەر ۲۱.

- Emile Boutroux: La philosophique de Kant, p25 a 26.

(۴) کانت، لاپەر ۱۲۲-۱۲۳.

۴ - ئەگەر ئۆخيانى:

و ژېدەرى ئۆخيانى، ئەو مىتافىزىقى نە بەرداى دەھمى مېژووا وى دا - ل نك كانتى - ئەو مەشقە (تطبيق) بۇ گۇتارىن بېروەرى و وینەپپن وى - ئەوین ب كېرى راھینانى نەئین - ل سەر ئارېشېن دەرەكى ژ بياقى ھەر راھینانەکا د شیان دا. كو ھەبوونا خودى و روحى و عالەمى بن دەستى چ رەنگېن لېدانا ھەستى (الحدس الحسى) نابن، و چ دياردين عەقل كرنى بۇ نېنن. و دەمى مړوڤ لېكۆلېنى ل فان دابېشا دكەت ژ ھزرىن خو پېن پېشىي خەلەت دبېت و دتە قىيىت (پتېه)، چنكو ئەق تېگە ھە نا ئېنە مەشق كرن ئلە ل سەر عالەما دياردان نە ل سەر تىشتان وەكو د خوياتيا وان دا. ژ بەر ھندى مىتافىزىقى ھېچ نابېتە زانست بۇ تىشتان د سنورپن خو دا، ما دەم دابېشېن مىتافىزىقى بۇ مە نائېن وەك دياردە ئان لېدانېن ھەستى^(۱). چنكو عەقل نە شېت باوەرېھەكا ناڤ دەست (واقعى) بېنېت ژ پىشت سروسىتى، بەلكو ھەر جارا ژ بازنا ھەستى دەرکەت نە شیانى گرت و تېكچوو. ما دقېت - پاشى - ئەم رابېن مىتافىزىقى رەد كەين ژ بازنا بايە خدانا مړوڤى؟ و رەد كەين، چنكو چېنابېت؟ كانت بەرسقى ددەت دبېژىت: نەو. كو رەد كرنا قى بايە خدانى ژ ئيانا مړوڤى ئەو - ب سانەھى - كارەكە چېنابېت.

۵ - ھويداريا مړوڤى يا خوېخوى (فطرى) بەرەڤ لېكۆلېنا ئارېشېن مىتافىزىقىي:

كانتى باوەرېھەكا موكوم ھەبوو كو مىتافىزىقى دەرېرېنە بۇ ھەزا مړوڤى يا سروسىتى ب بايە خدانا پىشت قى بوونى، و نابېت عەقلى مړوڤى دەستا داھېلىت بەرامبەر ئارېشېن ساخلەم ئەوېن ب سەرانشېنېا مړوڤ بخو ڤە د گرېداى^(۲). لى عەقل ھويدارە بۇ لېكۆلېنېن دورستيا (كمال) زانېنى ب رېكا سەرھلبوونا ئەگەرېن كوتايى و دوېر بۇ تىشتان^(۳).

(۱) كانت، لاپەر ۲۱، ۸۳، ۸۵.

(۲) كانت، لاپەر ۲۰، ۱۲۱، ۱۲۸.

(3) Le pansee de Kant, p55.

و بناخا قى ھويدارىي (نزوع) - ل نك كانتي - شيانين عه قلىنه، ئو بهرپرسه ژ چىببونا خشاله تين (وهم) ميتافيزيقي. ئو ژى كو عه قل ھەر ھول ددەت دەرکە قىت ژ بياقئ رايئنانئ بو ليكولينان و ل راستيا خورى بگريئت ئو وا حەز و ھويدانا وى تير دکەت بهرە ژ رە ھابوونئ (مطلق). تايبەت ئو دزانينت كو چ زانينين سروشتى نە شين نھينيا تشتا بو وى دياركەن بەلى عه قل خو دبينيت روى ب روى بەرامیەر سنورين کوتايي يين ھەر زانينە کا مروقى، كو دئ ب سەرھلبيت ل سەر نياسينا وى نە ديارى دگە ھتە پشت وان سنوران^(۱). كو ميتافيزيقي ھەر ئو زانينا ئاشوپپە يا خورى، ئو وا ژ ليكدانا عه قلى ل گەل سنورين وى بخو دەرکە قىت، و ژ باوھريا وى كو نابيت رايئنان ببیتە دويمايکا ھەر زانينە كئ^(۲). ژ بەر ھندئ ميتافيزيقي د راستيا خودا پيکھاتيه ژ^(۳) زانستا سنورين زانيني^(۴).

۶ - كيشە و پيچوانەى وان:

خە لەتيا عه قل د كە قتە تيدا ئو ھە دانيت كو ھە مى ھزر دچنە بن رايئلنى، ھەر وھكو دياردەنە ب ريكا ھە ستى دگە ھتى. و عه قلى قانع ناكەت ب چ رامانين نيزيك، ئيدي دئ ژ مەرجه كى چیتە يئ دى، و دەمئ دراوھ ستيت ژ قئ چە ندئ دئ ئو وئ مەر ج ل سەر ھاتيه كرن دئ ھيلتە ھلاويستى ل سەر راستيا پيکفە يا سە ربخو. بەلى پا ئو ليكولينين ميتافيزيقي عه قلى د ھاقيرتە د پيچوانا دا كو نە شيت چارە سەر بکەت، لەو دئ كە قىت وھك نيچيرە کا ھويدارى د حەزا گومانئ دا^(۴). كانت دييژتە فان پيچيانا، پيچيانا عه قلى خومال، و ب چار جوران^(۱):

(۱) كانت، لاپەر ۸۴، ۸۶، ۱۱۶، ۱۲۸.

(۲) كانت، لاپەر ۱۱۶.

(۳) كانت، لاپەر ۲۳.

(۴) كانت، لاپەر ۸۶، ۸۸، ۹۲.

أ - عالهمی دستپیکهک یا هه ی د ده می دا (زمان) و یا سنور دایه ب جهی فه، پیچوانا وی، عالهمی دستپیکهک و دویمایهک نینن و نه سنور.

ب - هه زاخهک (جوهر) پیکهاتیه ژ پارچین سانه هی و بدیمایهک دهیت ب یین سانه هی تر، و پیچوانا وی، چ سانه هی نینن.

ج - مهگرتی (افتراض) نهگه ره کی (علّة) یی نازاد بینین بو شروقه کرنا دیاردا کو بن دهستی چ نهگه را سروشتی نه بیت، و پیچوانه هه می تشت پیدقینه.

د - عالهم گریدایه ب هه بوونه کی فه دقیت هه بیت (واجب الوجود)، چ ژ وی بیت چ نهگه ردار بیت (علّة)، و پیچوانه نه وه ییا وی چهندی.

نه فه دابیسه - کانت دبیزیت - نان گهلهک د سه ر شیانین عه قلی دانه، نان گهلهک د بن دانه، ژ بهر هندی نه شییت وه برگیریت. وسا هزرکه - بو نمونه - گهردونی (کون) چ دهسپیک نینن، دی چهوا شیی فی هه تاهه تاییی (سه رمه دیی) وینه که ی؟ نه فه مه زنتره ژ وی عه قلی نه وی نه شییت دیفچونا بی دویمایهکی (اللانهای) بکه ت، پاشی وسا دانه دهسپیک یا هه ی، دی چهوا وینه که ی، و بهری وی ژی، نه فه بچویک تره ژ عه قلی^(۱). و ژیدهری فان پیچوانا نه گونجین یا هه ی ناقبه ینا بیردانکی - نان تیگه هشتن - و عه قلی، به لی یا ئیکی یا پرواز کریه ب وینه یی ده م و جهان و سه رده ریا وی ل بن راهینانین هه ستارییی، یی دووی دکیشته بال ره دکرنا فان سنوران و ئیکسه ر هوی (حز) دکه ته پیکفه گریدایین هلاویستی و نه هه ستدار^(۲).

کانت، شیا هویداریا (نزعّة) سنوردای روی ب روی یا بی سنور بکه ت. رون و ئاشکرا. و دیت کو لیک پیچیان نیزیک تره بو هه لویستی فه یله سو فین خودان

- La pensee de Kant, p56,60.

(۱) رونکن د: کانت: لاپه ر ۹۴ هه تا ۹۷.

(2) La pensee de Kant, p58.

(۳) کانت، لاپه ر ۹۹.

- La pensee de Kant, p59 .

راهینان ل دەمیّ کو دابیش پتر نیژیکی هزرین وان ئەوین خۆ پشت راست دکرن، و ئەگەر فەیلەسۆفین دى بیژن لیک پیچاندن نیژیک تره بو سروشتی راهینانا مروقاتی و سنورین عەقلی، بەلێ ئەو راپەرین ژ پیدانین زانینا ل سەر دیاردا دەیتە کرن، لەو هندهک بریار دان ژ دەرڤەى بیاڤی راهینانی، و بوونه فەیلەسۆفین باوەردار، دبیژن بەلێ ناکەن^(۱). ژ بەر هندی کانتی نەشیانا عەقلی راهینەر بو گرنگترین بابەتین میتافیزیا دوپات کەت. دیسا دیارکر کو ئەڤ عەقلە نەشیت نەبوونا ڤان بابەتان راهینە بکەت. هەر وسا کانتی دیت کو عەقل تشتی و پیچوانا وی ب پیچیبوونا دراھینیت، پیڤه چوو کو وی د ڤان بیاڤان دا ب کار نەئینیت^(۲).

۷ - جهی میتافزویقیا د ریکخستنا کانتی دا:

فەلسەفا رەخنەیی یا کانتی ب دویمایهک دەیت ل سەر بابەتی وی یی سەرەکی کو ئاریشا هەبوونا میتافیزیقی - ئان کوتهکیا هەبوونا وی - و مەرج ئان ئەگەرین وی. بەلێ مەخسەدا کانتی نەئەوه میتافیزیقی ب هەرفینیت ب هەمی رەنگین وی، ئەو گەلەک پیدڤیا وی دبینیت بو مروڤی، و ئەو عەلەما ل پشت هەست پیکرنی ئەوه دەرگەهی فرەه بو ئومیدا مروڤی ڤەدکەت، بەلێ وی میتافیزیا دوغمائی دانا بن رەخنە لیکرنی، و دیارکر مە چ لیدانا (حدس) عەقلی نینە ب ریکا وی راستی یین رەها بدەینە بەر هزرکرنی، و کاری راهینانا هەستی ئەوه بیژتە مە تشتەک یی هەى، بیی وی شیان هەبن راستیا وی تشتی بو مە بیژیت، ژ بەر هندی کانتی ئومید هەبوو میتافیزیه کا ساخلەم ئاڤاکەت ل سەر بناخەیه کی نوی و ل دیڤ پەیره وه کی زانستی یی موکوم^(۳). بەلێ دى چەوا میتافیزیه کا ساخلەم دامەزینى ئەگەر بابەتین وی بلند تر بن ژ عەقلی مروڤی و تی بپەرن؟

(۱) کانت، لاپەر ۹۸.

(۲) کانت، لاپەر ۱۱۶.

(۳) کانت، لاپەر ۱۵، ۲۰، ۸۳، ۱۱۴، ۱۱۵.

۸ - عه‌قلی کارپیکەر:

کانت، به‌رسقی ددهت کو ئە‌فه بیا‌فه‌کی دی‌یه یی‌ ده‌ستکه‌فتی یین مرو‌فاتییە نه‌ک (”عه‌قلی‌ خومال”) ئان پيشبيني، ئە‌و ده‌ستکه‌فتیه‌که دبیزنی (”عه‌قلی‌ کارپیکەر — عملی”)، ئە‌و ـ ل نک وئ ـ تنی ده‌ستکه‌فتیی تیگه‌هشتنا راستییی‌یه دفت کار پی بهیته کرن ئان فەرە پی بهیته کرن. و ئە‌ف عه‌قله ئە‌وه یی‌ دابیشین میتافیزیقی د چه‌سپینیت کو هه‌یه: چیکەر (خالق) و هه‌رمانا روحي، ئازادی. به‌لی‌ پا چه‌سپاندنا ره‌وشتی (اخلاقی) پتر ژوی به‌لگه‌ییه. و ئە‌و پیدقی عه‌قله‌کی دی دبیت (۱).

و کانت، گه‌هسته هندی‌ کو پالده‌ری بناخه‌یی بو سسته‌می ره‌وشتی فیانا چاکه، ئە‌وه فیانا کارکه‌ر بو پی رابوونا، ب ئە‌رکی. به‌لی‌ ده‌ستفه ئینانا فی‌ چه‌ندی‌ خو دایه (تسلیم) ده‌ستی‌ هزین بناخه‌یی، پی دفت بیژنی ژیده‌ری عه‌قلی‌ کارکه‌ر. لی‌ مرو‌ف نه‌شیت ئە‌رکی‌ خو بکه‌ت و ئە‌و نه یی‌ ئازاد بیت، و ئە‌ف بلندیا ره‌وشتی ب ده‌ستفه ناهیت ئیله (نه‌فس) یا بی‌ دویمه‌یک بیت (خالده)، پاشی ئە‌فه گری‌دایه ب مه‌رجا‌فه بو هه‌بوونا (ئیکی) یی‌ پایه‌بلند کو ئە‌و چیکه‌ری سسته‌می سروشتی‌یه و یی‌ ئازادیی‌یه و گونجاندنا ل نافه‌را وان ده‌لگریت. کو ئاریشا ره‌وشتی فەرە پیدقت خو بدهت ده‌ستی‌ ساخله‌میا هه‌ر سی‌ هزران: هه‌بوونا خودی، هه‌رمانا نه‌فسی، هه‌بوونا دوو سسته‌مان ئیک ئە‌گه‌ردار (عللی) کو ئە‌و سروشته، و یا دی ئازادی‌یه (۲). و کانتی دیت چه‌وا مرو‌ف خو کیم دبینیت د زانینا ره‌وشت و ئە‌رکاندا. به‌لکو چه‌وا شیانین وی ل سه‌ر‌فه‌دیتنا ره‌وشتی پتره ژ شیانین وی یین ل سه‌ر تیگه‌هشتنا پيشبيني (۳).

(۱) کانت، لاپەر ۳۹، ۱۴۹.

- La pensee de Kant, p64.

(۲) کانت لاپەر ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۲۸، ۱۳۲، و پشتی وئ ۱۵۴، بو ۱۵۷ و پشتی وئ ۱۶۴ و پشتی وئ.

- La pensee de kant, p70 a 73, 94-95.

(3) La pensee de kant, P72,73.

۹ - کورتیا کانتی یی:

دیار دبیت ژ کانتی یی - فەلسەفە یەکا مەزنە و چەق چەقە - خواندەنە کا ب زەحمەتە و کویره بۆ سروشتی عەقلی مۆقی و سنورین وی، و ژ گرنکترین ئەنجامین وی عەقلی مۆقی بیاقە یی هە ی نابیت ئە و تی بپەریت، ئە گەر چەند ب پیش بکە قییت و زانینین وی وەرار بکە فتی، و بیاقی زانستی ئە وە یی بەس دیار، ل وی دەمی باوهری ب تشتی د حەددی وی بخۆ دایە . و هیچ نە د شیانین مۆقی دانە بگە هتە زانینە کا رەها . ژ بەر هندی کانت دانا خرابکەرە کی مەزن د عالی ما هزری دا . بە لی ئە شیانە عەقلی خومال ژ تیگە هشتنا پشت هەستی نە کیماتیە ل نک کانتی، بە لکو مەرجه کی فەرە رهوشت پی ب جەبەیت، و هەتا ئە گەر ل سەر رەهاییی (مطلق) هلببا هینگی ئە و یی نازاد نە دبوو د کریارین خۆ دا^(۱) .

۱۰ - ل سەر پیگافین کانتی:

سیمل، یی ئە لمانی هە ولدا - د زانینا کۆمە لاتی و میژوویی دا - هەر ب وی کاری رابیت ئە وی کانت پی رابی بال زانستین سروشتی . ئیدی یی زانا هەتا د دیاردا کۆمە لاتی بگە هیت مەجبور دبیت دیتنا خۆ ریکبخت وە ک شیواز و گۆتار و نمونە، و ببیتە وە ک پرواز و سنور بۆ تیگە هشتنی . پاشی هندی کە کۆمە لە - ل نک سیمل - نە کو کۆمە کا نە لقە و عاقل مەندە، لە و زانینا کۆمە لاتی نە رەها و تەقایی یە، بە لکو ریژەیی و تاییەت و خۆگۆهۆرە . و هەر زانستە ک مەجبوری بژارتنا دیاردین قە بری یە د بوونی دا، دی خوینیت ب تیگە هە کا دەستنیشان کری و د دەمە کی تاییەت دا، لە و دیاردا کۆمە لاتی د پیگە ییا (کلی) خۆ دا نا هیتە تیگە هشتن، ژ بەر هندی زانستا کۆمە لاتی دەیتە گۆهزتن بۆ زانینا پارچە یان و خواندنا پە یوهندیان، بیی بشیت یا پیگە (الکل) وەر بگریت^(۲) .

(1) La pensee de kant, P95.

(2) La pensee de kant, P72-73.

سیزدهم، پشتی کانت: دویمایکا فلسفه فی یه؟

پشتی کانتی گه له که فه یله سوّف ل سهر ریّکا وی چوون، و نیشانین خواندنگه هکئی دیار بوون دانانه سهر فه لسه فا ره خنه یی، و کانتیهی دیار بوو، و پاشی کانتیه ییا نوی ژی دیار بوو، و گه له کین دی - ئه وین ل سهر کانتی د هاتنه حساب کرن - دیسا ل به رها تن کو عه قلی مروّقی کیّمه و شیانین وی لاوازن، قیّ چه ندیّ دی بینی د کارین ولیهم هاملتوت دا^(۱). و د هزرا کورنویّ فره نسی دا - خودانیّ بیردوژه کا گرنگ دزانییّ دا^(۲) - و دیسا ل نک هه ربرت سبنسر - فه یله سوّف و هه راریّ - ئه ویّ گه هشتیّه هه بوونا هیزه کا نهینی یا بلند کو عه قل نه شیّت تیّگه هیت، ناقیّ ویّ کره تیّنه گه هشتن ئان نه دیار L`inconnaisable و دیار کر کو زانست دشیت هنده ک ژ دیاردین قیّ هیژیّ بخوینیت، به لیّ چ جارا نا گه هته خو یاتیا ویّ، چنکو ئه قه بیاقیّ ئایینی یه. دیسا سبنسر، هه ول دا هه ردوو کارا نیژیکی ئیک بکه ت^(۳). به لیّ ئه م دشیین ب گوتارا میژوقانیّ فه لسه فا فره نسی روّفیل بکه ین: فه لسه فه ب کانتی ب دویمای هات، ئه وا کو رون کری د په رتوکا خو دا «ره خنه یا عه قلیّ خومال» بوچی چینابیت فه لسه فه رابیته قه. کانتی ب سانه هی گازی کر - و کویر - ژ بو خو قه کیّشانا فه لسه فیّ ئه وا نه هاتیه ئه نجام دان د دوو هزار سالان دا پیش یا فیزیایی - گه له کین دی - ئه نجام دای د سه د سالان دا^(۴). روّفیل دبیزیت: یا ژخویه شوّقه که ره فه لسه فا کانتی شوّقه که ن، چنکو ئه و فه لسه فیّ و میتافیزیقیّ ره د ناکه ت. به لیّ - د راستی دا - ئان ئه و نه زانییّ ب کانتی دکه ن ئان نوزانن. ده می خواندنگه هیّن میتافیزیقی نه شیانیه راستیه کیّ ب تنیّ ب چه سپینن جهیّ رازی بوونا هه میا بیت، چنکو عه قل شاشه دور بابه ته کی و هه ربه یّت چنکو به س بیردوژه کا چیکری په یوه ندی د گه لدا هه یه. و وانا بناخه یی یا کو کانتی ژئی ده ریّخستی ژ پیشکه تننا جوان یا فیزیایی - هه ر ژ

(1) E. Brehier: Histoire de la philosophie, 6/114-115.

(2) Histoire de la philosophie, 7/93.

(۳) ب زقره: میژووا فه لسه فا نوی لاپه ر ۲۵۸.

- Histoire de La philosophie 7/24.25.

- Valade introduction aux science sociales, p253.

(4) J. F. Revel: Histoire de la philosophie occidentale, p515 a 517.

نیوتن وهره - ئه وه كو عه قلی مرۆقی پیڤهر و به لگه بیڤن خو یڤن هیلاڤن ئه وین نه ئینه سه پاندن ل گهل تشتی د کاردا، و بهس ل سهر وی کارئ دهیتته کرن د ناڤ سنورین راهینانا د شیان دا. عه قل دچیتته د عالهمه کا تارستانا دا تنئ تو ژ سنورین راهینانی و یا ب کیر راهینانی بیته تو راپه ری. و هوسا کانتی فهلسه فا ب کیرهاتی د خواندنا ئالاڤین زانینی دا دورپیچ کر، ئانکو فهلسه فه هاته گوهارتن ل سهر دهستین وی بو لیڤولینا بیردوژا زانینی. ئه فه مه خسه دا مه زن بو یا کانتی، ئه وا گه له ک هرزقانا پشتا خو دایی⁽¹⁾.

رۆفیل وه ددانیت كو فهلسه فه بدویماهی هات، و نا زفریت، به لكو چ مفا تیدا نیه، ژ بلی كو به رده وام فه یله سوڤ هه نه - د کوتایی دا - ئه و بهس (دانه) نه (نسخ) ئان وینه نه بو یڤن كه فن. پشكدارئ د قئ چه ندئ دا ده ركه تنا هنده ك زانستین نوی خو تایبته كر بو خواندنا هنده ك بابه تان هانتیه حسیب کرن ل سهر فهلسه فا به رفره وه كو زانستین زمانزانی - بو نمونه. ئه فه وئ چه ندئ روی ناده ت - رۆفیل دوپات دكه ت - كو عالهم نه پیدقی خه لكئ هرزقانن، به لكو هه بوونا وان پیدقی یه و یڤن هه ین ژئ، به لی پا نا ئینه حسیب کرن ژ خودانین ریڤخستین فهلسه قئ یڤن مه زن، ئه و پتر نیژیکی پیدانین مونتینی و مونتسکیوی و توكفیلی نه، ژ دیکارتی و ئه سپینوزا ئان هیگلی⁽²⁾.

چواردهم، ژدابیشین فهلسه فا عه قلی

پشتی قئ پیڤشه کییا كورت یا هرزین هنده ك گرنکترین فه یله سوڤین رۆژئاڤا د بابه تین عه قلی و سروشت و سنورین وی دا، ئه ز دئ ئیمه گوهارتن بو وه رگرتنا هنده ك ئه نجام و شوینین قان هرزان، تایبته ئه وین لاوازیا پیڤشه کی یا عه قلی مرۆقی چه سپاندی.

۱ - ئه ری دبیت عه قل بخو هرزی د خو دا بکه ت؟

(1) Histoire de la philosophie occidentale, p515 a 517.

(2) Ibid, p518 a 520.

ئەقە پسیارا پېشییی یە یا نقوم بوونی د بېردۆزین زانینی دا، ئەو پسیاره که نه یا پېگۆتیه (معتاد)، چنکو عەقل دەست ب هزرکرنی ناکەت د ناسناما خو و سنورین خو دا و ئالاقین کارکرنا خو، بەلکو ژ سروشتی وی ئەوه، ئەو دبهزیتە دیارکران ژ نهینی یین هه بوونی ل دور خو^(۱).

و هندەکا بەرسفا فی پسیاری یا دای ب نه وهیی، نا چیبیت - ل نک هویی بو نمونه - عەقل هه قک بیت و هه ر د وی دەمی دا حەکم ژ بیت، کو خو گونە هبار کەت و به ره فانیی ژی ژخو بکەت^(۲). و دیسا (فیشته)یی ئەلمانی وسا ددانیت کو هیچ نابیت عەقل هزری د بزاقیت عەقلی دا بکەت، ئیدی نابیت عەقل خو بکەتە بابەتەکی لیکۆلینی و هزری^(۳). لی هزرکرن کارەکی خو بخو یه و جودایه، و زیانی ناگهینته مه ئەگەر ئەم نه زانین هه ر وهکو بیهن هلکیشان و هه رس کرنا خوارنی چ زیانی ل مه ناکەت ئەگەر ئەم کاری وی نه زاین.

و ره ئیا کانتی ئیکا دی یه، نیریک بوو دا فەلسەفی هه میی دورپێچ کەت د کاری ره خنه یه کا خو بخویی دا کو عەقل پی رابیت سنور و چه ندیا خو و پیکهاتیین خو بنیاسیت، ژ بهر هندی ئەق ره خنه به س شه کل بوو ژ دادگه ها بنقهیی (باطنی) ئەوا کانتی فیای عەقل تیدا نوینه ر، داکو ئەو بخو حوکمی ل سه ر خو بکەت^(۴). و هندەک ره خنه گران دیت کو ئەق شیوازه به لگه یه کو باوه ریا سروشتی مرؤف دانته د عەقلی ویدا و ژی نه ئیتە ده ری هه تا ل نک کانتی بخو ژی ماده م عەقلی بخو بکار دئینن پیخه مه ت راهینانی ل سه ر لاوازی و کیماتیا وی^(۵).

(1) Le scepticism Philosophique, p9.

(2) Le scepticism Philosophique, p100.

(3) Le scepticism Philosophique, p7/203.

(۴) کانت لاپەر ۲۳۱ - ۲۳۲.

(۵) کانت لاپەر ۲۶۰.

و ناقبەينا قى و واھە، ھندەك فەيلەسوف - وەكو ھيوم - يا كورت كرى ل سەر گازىيا عەقلى بۆ خۆ پارازتنى ژ خوبخويىي^(۱). بەس ئەرى ئەقە ھىجەتە بۆ رەئيا فەلسەفى ئەوا چووى پشت دايە تشتى رەھا (مطلق) مادەم د سەر عەقلى دايە؟

۲ - پشتدان ژ رەھايىي (مطلق):

تىگەھشتنا فەلسەفى يا نوى كىشا وي چەندى كو لاوازييا عەقلى ژ دور گەلەك بياقان فەگەرييت، بزاقين مروقى بەرزەبن د قى تاريستانا كوير دا ئەوا چ جارا نەشاي تى بپەریت. ھيوم - بۆ نمونە - رازى بوو كو مروقىي خوازتيه بۆ ھزكرنى و كارى ھەتا كو ئەو نوزانيت چەوا ھزرى بگەت و نە چەوا بلقيت دا تشتەكى ئەنجام دەت. و ئەقە دوخەكا غەريبە، بەس چ جارەسەرى بۆ نين^(۲).

ژ بەر ھندى (لوك)ى وسا دانا تنى زانينىن بەربكەقن بايەخدان و باوھرى لى بگەين ئەون يين مە دگەھيننە پيشكەتنەكا كارا. و ل قيرى بىردوزا خوسەر يا تيدا، ب پىچوانا بىردوزين تەقايى ئەوين چ مفا تيدا نەھەي^(۳). و ديسا (ھيوم)ى گوت: تىگەھا گومانى نيشا مە دەت چەوا عەقلىن خۆ رىكبىخين بۆ ليكولينا بابەتتين نيزيك و د شياندا، نەك دابيشين دوير، وەكو بنەكوكا عالەمى بۆ نمونە^(۴). و ل قى بەرى خۇدانا نوى، رايىنان ئەو ب تنى بۆ مە ژىك ببينيت چ كەتوارە (واقع) و چ نەكەتوارە ژ بازنى بى دويمامى دا، بۆ تشتى د شياندا. ئىدى عەقل دبريت مروقى دەستدائىي (تحكم) ل ھەسارەكى بگەت ھەر دەمى وى قيا، بەلى رايىنان ئەوە دپىژتە مە ئەقە تشتەكە نە د كەتوار (واقع) دايە^(۵).

(1) Enquete sur l'entendemet humain, p213.

(2) Enquete sur l'entendemet humain, section: La Philosophi academique ou sceptique, p217.

(3) Histoire de la Philosophi, 4/323.

(4) Enquete...p218-219.

(5) Enquete...p221.

۳ - د ریښه وژارتنا پسیارین څه هه بوونا (وجودی) مه زن دا:

هیوم - و یین وهکو وی - باش دیت کو عه قلی سنور یین هه یین، نه وی مفاداره و بهر نه نجامه ده می بزاقین وی ل سهر کیشه یین پرت (جزء) و نيزیک دهینه دارشتن، و خرشه (عقیم) و بی مفایه نه گهر توشی ناریشین مه زن بوو د فی بوونی دا. به لی نه و ل فی قویناخی راپه ری و «شکاندنا» هه ر پهرتوکه کی خوازت نه و ل سهر بناخی حساب و چه ندی (الکم) و راهینانی نه رابیت، چنکو ب فی چه ندی تنی خشالهت (اوهام) و پریژی (سه فسه ته) یا تیدا، و هه می بایه خدانا مروقی ره د کر نه و نه که فته بن پهیره وی راهینانی^(۱). و دیسا هنده ک دوخبه ندان (وضعین) وسا دانا کو پسیارین وجودیا مه زن ل دور ژیانوی و بنگه ها وی، و مرنوی و پشتی وی، و جهی مروقی و سهرانشینیا وی، نه څه هه می دهربرینین میتافیزیکی نه چ رامن بو نینن، نان به س پریژیه کا نه دستیردایه^(۲). نه گهر یا باش نه و بیت بو ته - ل نک هیوم - ی تو کار ل سهر فان پسیارا نه که ی، چنکو د سهر عه قلی دایه، - ل نک دوخبه ندین پی دناخن - ناچیبیت بو ته فان پسیارا بکه ی، چنکو چ رامن تیدا نینن ژ لایوی نه زمانی و په یفدانی.

نوستن (J.L.Austin) څه دگتیریت و دیبژیت بو فانه کو نه گهر دهربرینه ک به رده وام ما ساخ هه تا نه قرو، نه څه رامانا وی نه وه کو وی کریاره کا تایبته - ژ نه گهری بکارئینانا یین پیشیوی - یا هه ی بو به ره م ئینانا جیوازیوی و دیارکرنا په یوه ندیان، کو دکیشته وی چه ندی یی ئیکی فی دهربرینی تی دگه هیت به ری څه دورسکرنا وی^(۳). ژ بهر هندی (کارناب) دهیته حسابکرني - گرنګترین سهرین دوخبه ندیا نوی - نه شیانا مه بو زانینا تشتان، و لاوازییا مه بو خواندنا دیاردان و

(1) Enquete, p222.

(2) Felix Le Dantec: Les limites du connaissable, p150.

-Article: Philosophies du langage, in Encyclopedia Universalis, 19/439.

(3) Article: Philosophies du langage, 13/439.

ياسايان، پسياريڻ وجوديا مهزن ب نهوهيڻ نادانيت ڪو پسياريڻ دوست و ريفه وڙيڻ. بهلي عه قلى ويڻه دار نه شيٽ به رسقا وي بدعت، ڪو نه و پسيار نه دوڇبه ندينه^(۱).

گه له ڪ هزران تيگه هشتن ڪو مروڻ نه شين خو ڙ فان پسياريڻ گرنڪ بدعته پيش، هايمن (Heineman) ديڙيت: ^(۲) ناريشين ميتافيزيڪيا دببت د شيلي بن، سه هندی را دي مينن پيدفي رونڪري و گهنگه شي^(۳). و ده مي فان هزرانا ديتي ميتافيزيڪي يا خرشه (عقيم) فه زفرينه ئايني بو خوازتنا به رسقي.

و ڙ بهر هندی گه له ڪ فه يله سوڻ جيو ازيي د ئخنه ناقبه ينا ئايني و ميتافيزيڪيا، هر وه ڪو رحمتي ماموستا (نه جيب مه حمود) وه ڪري د پهرتوڪا خو دا ^(۴) خرافه الميتافيزيڪيا. بهلي (راسل) - فه يله سوڻ ئالافي ئاخفتي ي مه زن - دويماهيڪي دانپيدان ب هه بوونا ڪيشين دوست و راست ڪرن ڪو راهينان ل سهر ناهينه ڪرن^(۵). و ب قي برياري د هه رفيت بنگه هي: هر تشتي نه ز نه شيم ب چه سپينم نه و نه يي به ره فه، ئان ل نڪ من، ئان ب رهنگه ڪي ره ها.

زانست ب تني تيرا مروڻي ناکه ت - هر وه ڪو پاسڪال ديڙيت - چ تشت مفايي من نينه ده مي نه زي پيدفي ئان ده مي ڪاره سات ب سهر من دهيت^(۶). ڙ بهر هندی قي فه يله سوڻي و فيزيائي وسا دانا - ڪو دببت بو مه گه له ڪ خه م نه بيت هم ڪوير ليڪوليئي بڪهين د ناف هزرين فيزيائي بين (ڪوبرنيڪوس) ي دا، بهلي پا بو مه گه له ڪ گرنگه هم بزائين ڪاني روح هه روهه مانه ئان نه^(۷).

٤ - عه قلمه ندييه ڪ ب تني، ئان گه له ڪ عه قلمه ندي؟

(1) Article, Rationalisme, 19/541.in Encyclopaedia.

(۲) الموت في الفكر الغربي لاپه ۲۸۷.

(3) Article, Verite(Philosophie), 23/463, In: Ency, Uni.

(4) Pensees, n`67, p33

(5) Pensees, n218, p105.

پیناسا عه قلی و دستنیشان کرنا ئه و تشتی عه قلمه ند کاره کی بزه حمه ته، و دبیت هر نه بیت، زانایی کومه لاتی یی فرهنسی و هه چهرخ «بودن» شروقه کر ئه و تشتی عه قلانی ئه وه یی ئه گهرین بهر عه قل نهی^(۱). وه کو په یقان وی هوزانقانی عه ره ب لیّهات:

و ظلّ طيلة الليل يقدح فكرته فلما انتهى فسر الماء بالماء

ئانکو: ب دریزیا شه فی هر ما هزرا خو د فه چرکینیت

وه کو بدویماهی هاتی ئا فه هر ب ئافی شروقه کر

عه قلمه ندیا فه لسه فی روی ددهت - خو سه ر یا که قن - یا ئه م تیدا (واقع) دشیان دایه وهرگرتنی بکهت، ئه وی ته مام دبیت ب سسته مه کی ژ چه فه نگان (رمون) ببنه ناقبه ر ناقبه ینا که سانی و فی که تواری (واقع). پاشی ئه و بنه مایین دگه هنه عه قلی ریکی بدهن ره وشته کی خو سه ر بهیته وهرگرتن. ژ بهر هندی ئه فه عه قلمه ندیه فهر دکهت کو ریکا ورگرتنی ئیکه و پتر نینه^(۲). به لی پا پیشه کتنا زانستی و فه لسه فی یا نوی خه له تییین فی بیردوژی دیار کرن، و زانینا ئیکجاری و دویماهی ئومیده کا بی هیقییه^(۳). ژ بهر هندی ئیک عه قلمه ندی ب تنی نینه، به لکو گه لک عه قلمه ندی هه نه و جیواز ژی هه نه^(۴). و بو فی چه ندی جفاتا ده وله تی یا ناقبانگ ئه و ال قور تبه هاتیه گریدان بدیماهی هات ۱۹۸۰ز و هه ژماره کا ناقین گهش د جیهانا زانست و فه لسه فی دا کو مکرن کو گر نکترین ئه نجامین فی جفاتی دانپیدانی ب شیانین دوو خواندنان بو گهردونی (کون): خواندنه کا عه قلی یا سه رقه، و خواندنه کا دی نه یا وسا^(۵). ئیدی «عه قل» نا مینیت پروازه کی هسک و نه مای، به لکو ئه و

(1) Introduction aux sciences sociales, p545.

(2) Article: Rationalise, Ency-uni. 19/541.

(3) La Raison, p89.

(4) Article, Rationalise, 19/541.

(5) L'irrationnel, p121 a 123.

کارین فی جفاتی (نوده) د فی پهرتوکی دا هاتیه:

وینیه که به رده وام دهیته گوهورین، و وەرار دبیت و دهیته وەرگیران، و ل هەر جاره کیّ په یوه نندییا وی ل گه ل نه عه قلمه ندیّ جوره که^(۱).

و ب راستی ژ سنجا (عه ده تیّ) عه قلیّ مرؤفی ئه وه هه می گاڤا هزری دکهت و کار دکهت ل دیڤ قالب و شیوازیڼ بو وی هاتینه دانان و ل سهر رابووی (Paradigmes) ، بو وی زه حمه ته هنده ک ریکیڼ دی ل سهر وی بهینه سه پانندن. و ئه ډ ناریشه ئه و بوو یا هه می کارین فه یله سوڤّ دیکارتی جولانک (A.geulinx) ل دور وهرهاتی و چ چاره بو نه دیتی^(۲).

حه زا مرؤفی دهیته کیشان به ره ډ وی تشتیّ وی هو بیّ خو دایّ ب زانینین خو پیّ نارام بووی، و بو وان تشتیڼ ئه و راست دزانیته یی گه هشته راستیا وی، و هوسا ئه و گه له ک زی کویښی دبیت ژ تشتیّ وی ده سغه نه دای، زی خه له ت دبیت ل وی تشتیّ عه قلیّ وی ده سغه نه دای، له و یا هاتیه گوتن: مرؤډ دوژمنیّ وی تشتییه یی نه زانیت.

۵ - عه قلیّ ره وشه نیر:

زانستا کومه لاتی یا زانینا هه څه رخ - ئه و لیکو لینی د ده ستوداری کومه لاتی دا دکهت و کارتیکرنا وی ل سهر پیشکه تنه زانینان - گه هشته دانپیدانیّ کو عه قلمه ندی گه له ک جورن د کومه لگه هین مرؤقان دا. و ئه وین ئه ډ تشته دیارکرین: برؤل (Levy- Bruhl) د بیردوژا خو یا ناقبانگ دا ل دور عه قلمه ندیا ده سته پیکیی (ل سهر وی) چه ندیّ را کو بیردوژی کیّم و کاسی هه بوون). و (دورکایم) ئه وی زانین دانای ژ ئه نجامین تیگه هشته کومبوونا مرؤفی یه. و ماکس شیلر (Max Scheler)

- Science et conscience.

(1) La Raison, p126.

(2) Histoire de la Philosophie, 4/134,135 . □

جولانک ل سالا ۱۶۹۹ز دا مرو دیغی ژی بایه خ دا فی کیشی ئه وی ل سالا ۱۶۶۵ ز مری.

وهكو توندروهوین ل سهر دؤخبه ری و مارکسی رهد کری، و رونکر کو یاسای یا کؤنتی ل دور ههر سی قویناخین عه قلی (ئه فسانه یی. و ئایینی. و زانستی) نا هیته سه پاندن ل سهر گه له ک کؤمه لگه هان - تایبته یین ئاسیا - ژ بهر هندئ چ چیتری نینه بو زانینا زانستی ل سهر یا ئایینی، به لکو زانین پر جوورن: ئایینی یه. سوئی یه. دهرونی یه. سه روبه ری یه. زانستی یه. ته کنیکی یه. و هوسا شیلهر گه هشته دانپیدانی کو راستی یین بلند یین ههین، و ب ریژنیا زانینی⁽¹⁾.

و سوړوکان (P.A.Sorokin) ههر ل سهر وی ریکی چوو، وی جوورجوور بوون دوپات کر، و پیقه ری زانستی جووانه ژ شارستانیه کی بو یا دی، و پیقه د بناخه دا سی نه: عه قلی روحی، و ههستی، و ژیهاتی (مثالی). به لی پا جورج جورفیتش (G.Gurvitch) زانین جوورجوور کر و کره ههفت جوور، و دیارکر کو ئه جووانه د گرنگی و ریخستنا خو دا دیف جوادهیا ملله تان، ئان ته خه یان، ئان کارزانی و سروشتی وان⁽²⁾. و دیسا پیلا هزری ل ئه مریکا ئاگه هدار کر، ئه وا دهاته نیاسین بـ «روه شه نبیری»، ئاگه هدارکر ل سهر بنه مایی جوورجوور بوونا روه شه نبیری و ریژه یا روه شه نبیری و شارسانیی⁽³⁾. و هوسا عه قله کی روه شه نبیری یی ب تنی نینه، ههر وه کو عه قله کی فه لسه فی یی ب تنی نینه.

6 - بابته بهندی (موضوعیه) چیه؟

ئه ژ جوورجوور بوونه د عه قلی مروقی دا مه ددانته به رامبه ر گه له ک عه قلان نه کو جووره کی ب تنی، مه د کیشته داریتنا ئاریشا بابته ییی، خو سه ر د زانینی دا ئیدی کیشکه ئه و بابته بهندی، و چه وا دی قاقیرین ژیا نه بابته تی (نه د جهی خو دا دانای)؟

(1) Article: Sociologie de la connaissance, in Ency, Uni. 6/396, 398.

(2) Article: Sociologie de la connaissance, in Ency. Uni. 6/ 398.399.

(3) Article: Culturalisme. in Encycl, Uni 6/945.

د که توار دا به رسفه کا چه سپاندى و دويماهى بو فان پسيارا نينه، به لى دبیت
گرنگترین پیکهاتيا هوسا کورت که ين:

أ - بابهت به ندى ئه و تشته يى ب سهر که توارى فه، و ئه ف پیکهاتيه ل گه ل
زانينا خوبخويى (فطري) د هيته سه پاندى ئه واپالپشتيى ب هه ستين سهرقه يى
نه که ت، ديسا دهيته سه پاندى ل گه ل ئه مبريقى يى، ل ديف هه بوونا سروشتى ب
ياسا و ئافاهيى وى ژ لايه کى و ل گه ل مروقى ژ لايه کى دى، دياردکه ت و هه فسارى
ژيغه دکه ت. و ئه فه هزرا هنده ک فله سوفا يه وه کو دوزکاييم و لالاند. به لى ئه ف
تيگه هه يا زال بوو ل دهمه کى و ئه فرق هيچ نه يا مه قبوله، چنکو مروق د قافيريت
ئه فه بابهت به نديه و نه ويهه، ب پالپشتيا عه قلمه نديى (زويها ته - بدها ته)، ئه و
دويماهيکى دزقريره پيدانين هه ستى. و ماده م پيقر ل قيرى عه قلمه ندييه ئه و
خو فهر دکه ت ل سهر هه مى عه قلان، دقبت ئه و ين به رى (که فن) دانن بابه تى وه کو
هزرکين عه رد يى راسته و نه گروفره، و روژ ل دور عه ردى دزقريرت، نه ک پيچوانه،
ئه فه هه مى بابه تيهه.

ئه م ئه فرق تيگه هين کو ئه م راستيا بوونى نا ديار که ين پى پى، کو هه ر
بیردوزه کا فيزيکى يا نوى بو نمونه وه ک شوره شه کى يه ل سهر هزرين گريداى ب
هزرين زانستى بين پيشترقه، و هوسا رامانين په يفا و په يوه نديان دهينه گوهارتن
ناقبه ينا تشتان، ئه فه وى رامانى دده ت کو هزرا مه ل فان په يوه نديان نه بابه تيهه،
هندي بمينين ل سهر وى هزرى کو په يوه ندى و تيگه هين نوى ل گه لدا دهينه
گوهورين، ل ديف گوهورينا بيردورين ژيرا هاتينه دانان، ئانکو ئه ف په يوه ندييه و
تيگه هه دورست ناگونج ل سهر تشتى بخو، و راسييا وى ديار ناکه ن، ئيدى ئه و نه
بابه تيهه^(۱).

(۱) بو به رفريه يى د قى ره خنه يى دا بزقره کارين ئيستمولوجيى فره نسى جاستون باشلاو، و په رتوکا
توماس کون الثورات العلميه.

بۆ قى چەندى ئەقرۆ ئەم نەشىين - هەتا بال عەقلانىيى و زارقه كرنى (تقليد) -
 دەستودارى خۆ تىبگە هين و بگە هينى ب پالپشتيا تىگە هشتنا راهينانى تنى، ئەقە
 خەونەك بوون و چوو⁽¹⁾. بەلكو تىگە هشتنا دەستودارى بخۆ - ئان ئەوا بەردەست -
 نا هيتە زانين، هەر وهكو فەيلە سوؤف (ئەلكىي) گۆتى، ئەو باشگرتنى و سنوردانى
 دخوازيت⁽²⁾.

ب - مادەم بابەت بەندى نە دەستودارە (واقع) پا ئەو دياردەيه، ئەو پىدقبيە.
 هندەك فەيلە سوؤفان وكو (سارتر) و (رى) (A.rey) بابەتيا تشتى ب بابەتيا ديار
 ژوى تشتى گوهارت، پاشى ئەقە بابەتبيە نە يا رەهايه (مگلق)، بەلكو رىژەبيە، كو
 ل ديف مرؤقى و ديتنا وى، و هوسا ئامانچ دەيتە گوهارتن ژ قەدیتنا ياسايين
 سروشتى بۆ قەدیتنا ياسايين دياردين سروشتى، و چ پىدقى بۆ قى سروشتى نينه،
 بەلكە يا هەى د وى هزرا ئەم ژى دەلگرين، ئەو هزرە يا دەيتە گوهورين چەرخەكى
 بۆ چەرخەكى، و دەستودارەكى بۆ ئىكى دى.

ج - كەسى بابەتى ئەوە يى عەقل گىرو كرى هەتا قەبيل بكتە، ئان وهكو وى
 دانای. و ئەقە بۆچوونە - ئەوا (بوانكارى) و (بياجيه) لى چووین - پىچوانا هزرا
 پىشيبىيە، چنكو عەقل ل قىرى ئەوە يا بەردەست (واقعية) د تشتادا فەر دكتە و
 وینە دكتە.

د - بابەتى پىشكەتنەكا زانستى يا بەردەوامە نەكو هزرەكا سەربخۆيە. ئەقە
 ئەوە يا ئەقرۆ گەلەك رهئى و فەلسەفە ب نك قە چووین، ئىدى چ هەبوون بۆ
 زانستى نینن، كو بۆ تشتەكى دەستنيشان كرى ژ خۆبخۆ پىكھاتى، ب عەرەبى يا
 پىنياس (ال) كو ناقي وى: زانست. بەلكو گەلەك زانست و زانين هەنە، هەر
 زانستەكى بابەتى خۆ يى قەرساندى (حصر) كرىه د بياقەكى دا. ئەو بەردەوام يى

(1) Article Rationalisme, in, Ency. Uni, 19/542.

(2) Ferdinand Alquie: Article: Raelite, in, Ency. Uni 19/590.

دخونیت و نابیزیت من تشتهك قه دیار كر ئان بدویماهیك ئینا، ژ بهر هندی بپردوزا زانستی بوو جووره کی ئافاهییی دهستکه ری بهروهخت، کو هر تشتی وینه دکهت ئه و ب ریژا تشته کی دییه و په یوه ندییه کا دییه، و دیسا زانا تشته کی قه دیار ناکهت ب ئیه تا وی یا به رزه و بنقه یی، به لکو ب ئیه ته کا دهستنیشان کری دی پی رابیت دا هاریکاری پی بکهت بو «قه گه هشتنا» وی تشتی^(۱). فه یله سوؤی هه چهرخ (کارل بوبر) ئه ق ئالاقه (منطق) پالدا هه تا دویماهیکی، بپردوزا زانستی پیناس کر کو یا به ره قه بو لاوازی و نه زانییی، هر بپردوزه کا بیت دره و دکه فته بن بیاشی زانییدا، پاشی هر ده می راهینان ل سه ر لاوازییا وی هات دی هیته دانان قه بیل کری هه تا پیچوانه زی بهیته چه سپاندن^(۲).

(۱) من پالپشتی ب پیناسا بابه تییی کر ل سه ر:

Mouchot: Introduction aux sciences sociales, et leurs metodes, p28 a33.

(2) Article Rationalisme, in, Ency. Uni, 19/542.

وهرزی دووی: د هزارا ئیسلامی دا

مه هندهك پیدانین فلهسه فی یین روژئاقا د بابه تین زانینی و سنورین وی دا دیتن، و ل قیری دی هندهك ژ نهجامین هزارا ئیسلامی پیشکیش کهین د فی کیشی دا، نه و د بهرهست دا (واقع) - بهره مه کی بهره هه، د شیاندا نینه د فی پهرتوکی دا دهستی دانینه سهر هندهك زانینا وی، ئیدی چهوا پرزانینا وی بشیین. ژ بهر زهنگینیا فی دانانی د جوور و شارستانیا ئیسلامی دا، و پرانینیا وی خه لکی وی ئه وین کار ل سهر هزر و فلهسه فه و په یفدارییا (کلام) دکهن، نه وین توشی فی بابه تی بووین - ژخو ئان بیدهستی - هه تا کو - بو نمونه - من هنده یا دانای کو دقیت ل دورین ده هزار بهرپه ران بهینه خواندن - خواندنوکا دیچوون و پشکنین - ژ که لتوری هزرقانه کی ئیسلامی ب تنی، ئبن ته می، نه و ژی ژ بهر نه جامدانا خواندنه کا "دورست - کامل" بو هه لویستی فی زانایی ژ عقلی و سروشت و سنورین وی و په یوه ندییا وی ل گه ل نه بهرییی (غهییی). و بیژه هندی دی - ئان نیژیکی هندی - ژ هنده کین دی وه کو باقلانی، و عه بدولکه ریم شارستانی، و جوینی، ئیسفرائینی، و عه بدولقا هر به غدادی، و ئبن هزم، و ئبن روشد، و قازی عه بدولجه بار، و بیرونی، و ئه بی حیان ته وحیدی، و ئبن قه ییم... و گه له کین دی.

ژ بهر هندی نه ز مه جبور بووم خواندنی ل سهر دوو هزرقانین ئیسلامی ب تنی بکه م د فی بابه تی مه دا، نه ز وسا چوومی کو نه ف خواندنه ژ گه له ک لایه نا فیه بیت... و ل سهر هندی را خواندن هات یا کورت. به لی تشتی تو نه گه هیه هه میا وی، پیچه کا وی نا هیته لادان.

ئىكەم : غەزالى

غەزالى دانانەك (تأليف) يا هەي «المنقذ من الضلال» رامانا وئى قورتال كرنا ژ بەرزە بوونى، بەلى - راست - دانانەكا گرنگە و سەرەككە د بابەتى خۇدا، ئەو جورەكە ژ دانانەكا خۆرەنگ، خۆرەنگ بوو د ھندى چەرخىن بەرى وئى دا، كو پەرتۆك پىك دەت ژ رىبازا خۇبخۆبى، بەلكو رەنگەكى خۇسەر ژى رىبازا ھزرى بوو. غەزالى تىدا بەھسى چىرۆكا خۇ دكەت وەكو ل راستىيى دگەريا، و چەوا ژ گومانى قەوھشيا، و دەست پىكر ھزرا ھەمى لايەنا خواند خواندەكا پەرەخنە و سەرۋەر. و پاشى چەوا گومانا وى وەرگەريا باوھرى پىھاتنى، و ھاتە سەر رىكا راست. و د كوريشكىن قى چىرۆكا خۆرەنگ د جورى خۇدا - ھەتا د كەلتورى مەيى ئىسلامى دا - غەزالى گەلەك ژ رەئى و ھزرو بىردۆزىن خۇ د سروشستى عەقلى دا پىشكىش كرن و د بياشى كار و سنورىن وى دا، و پەيوەندىا وى ل گەل غەيبى، ژ بەر ھندى من تىشتەك مفادار نەدەت ژ قى رىبازا زانستى، و ب شىوازى غەزالى بخۇ ئەوى رون و ب ھىز و خۆرەنگ. پاشى پىشتى ھىنگى بچم ھزرىن دى يىن غەزالى بخوینم كو نەگۆتبەن و رون نەكربن د پەرتۆكا خۇ «المنقذ» دا.

۱ - رىبازا غەزالى يا ھزرى:

تە پىسارا من كر ئەى براىي ئايىنى، دا ئەز بۆ تە ئامانجا زانستان و نھىنىيا وان بچەسپىنم، و نافۆكا مەسەبان و كويراتيا وان، و بۆ تە بىژم من چەند زەحمەت بر ب دەرئىخستنا راستىي ژ ناقبەينا بىسەرىيا لايەنان (فرق)، زىدەبارى باچيانا رىك و بۆچوونىن وان... و ئەوا بۆ من ديار بووى د وئى زەحمەتا من پىقە برى ژ گۆتنيىن خەلكى، ژ دلى راستىيى، و ژ وى ئەگەرى من (زانين) نەبە لاقەكرى ل بەغدا، ھەلبەت كو گەلەك داخازى ژى ژ من ھەبوون، و ئەو ھەزكرنا من كو بزقرمە نىسابورى پىشتى دەمەكى دىژ، ئەز دى بەرسقا تە دەم.

۲ - لیکۆلینا راستیی^(۱):

بزانن... لیک باچیانا خه لکی د ئایین و ملله تاندا، پاشی باچیانا ئیماما د مه سه باندا ل سهر پرانیا لایه نا و جورین ریكا، ده ریایه كا کویره گه له ك یین تیدا خه ندقین، و كه س ژئی قورتال نه بووینه ژ بلی پیچه كان، و ههر لایه ك دبیزیت ئه ز ئه وم یی قورتال دبم، (كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ) [المؤمنون: ۵۳] (ههر پارته ك كه یف خۆشه ب وی تشتی ل نك وی).

و هیشتا ئه ز د لاوینیا ته مه نی خۆدا بووم، و ژنوی د گه هشتم، به ری بیست سالیی و هه تا ئه قرۆ، كو گه هشتمه پینجیی، هیشتا ئه ز یی سنگی خۆ دده مه قی ده ریا کویر، و ب وی ره کی خۆ تیدا نقوم دکه م، نه ك نقوم بوونا ترسنۆكان، و د چمه نا قه مه می تاریا تیان، و هیرش دکه مه هه می ئاریشان، و ددور ههر هلكه تنه کی و هه رده میم، سه ح دکه مه ههر گریده یه کی (عقیده)، نه نییی ژ ههر مه سه به کی و لایه نه کی دیار دکه م، دا راستیی ژ نه راستیی قافیرم، و یا ل سهر سونه تی و یا نه ره وا، ئه ز ژ تشتی کویر نه دبوریم ئه گه ر ئه ز ب سهر کوراتیا وی نه هلبام، و نه تشتی دیار ئه گه ر من نه زانیا دیار بوونا وی چیه، و نه فه یله سو فه ك ئه گه ر من نه زانیا فه لسه فا وی چیه، و نه ئاخفتنکه ره ك هه تا من بزاف نه کربا و زانیا کانی نه نییا ئاخفتنا وی چیه، و نه سو فیه ك هه تا من کارکربا نه نییا سو فیاتیا وی بزاتم، و نه په رسکه ره ك (متعبد) ئیلا دا سه حکه می کانی په رساندنا وی کیفه دزقریت، و نه زندیقه ك هه تا د ل دیف چم و هشیارکه م ژ ئه گه ری و پریانا وی و سه رداچوونا وی به تال که م.

و تیه ناتیا بنه کۆکا راسیا تشتان بزاف و کارین من بوون، ژ ده سپیک و لاوینیا عه مری من، فه ستیره ك (غریزه) و خۆبخوییه ك (فطره) بوو خودی دانایه د ئاخا من

(۱) پترین قان دوریشمان ژ دانانا من (دانه ر دبیزیت) و هنده ك خۆجهن، بزقره: المنقذ من الضلال.

يا قهسترايدا، نه ب هلبژارتنا من و فيكهفتنا من بوو، ههتا كو گريكيڼ چاڤليكرني ژ
من قه بوون، و گريديڼ بهري بؤ مه هاتينه هيلان شكهستن ژ من، هيشتا ل
عه مره كي كچوچ چهوا من ديتن بچيكيڼ نه سرانيان كه يف بهس ب نسرابه تي
دهيت، و بچيكيڼ جو هييان كه يف بهس ب جو هياتيي دهيت، و بچيكيڼ بوسلمانا
بهس كه يف ب ئيسلامى دهيت، من گوھ ل فه رمودا پغه مبهري بوو گو تي: «هر
زايينهك ل سهر فيتره تي دزيت، داي و بابين وي وي دكه نه جو هي و نه سراني و
مه جوسي»^(۱). ئيدي كويراتيا من لقي بؤ داخازا راستيا خو بخوييا (فيتره) يا
بنه كي، و راستيا گه ريدا (عقيدة) يا داي و بابان و مامؤستايان، و باش ديتنا ل
ناقبه ينا فان چاڤليكه ران، و ل پيشيبي گوهر كرن (تلقين) د قافيرتينا راستيي ژ
نه راستي بين گه لك.

۳ - باوهرى پيهاتنا پيدى:

من بؤ خو گو ت: ئي كه م، هنديكه زانينا راستيا تشنان ئه و داخازيا منه، دقيت
داخاز ئه و راستي بيت ئه ري كانى ئه و زانين چ بيت؟ بؤ من ديار بوو كو زانستا
باوهرى پيهاتنى ئه وه يى تشتى زانا ديار كه ت ههتا هيچ گومانهك تيدا نه مينيت، و
وه كو وي نه بن چ خش و گو تگو تك، و دل نه شيت بهراوهردي بكه ت، بهلكو دورست
گه هاندن (ئه مانه ت) ژ خه له تيي دقيت بهراوهردي ب باوهرى پيهاتنى بيت ئه گهر
دياركرنا نه وه ييى بقت بؤ نمونه يى بيژيت بهر دببته زيرو دهسته دار وه ردگيرييت
و دببته كوره مار، ئه قه چ گومان نه وه ييى ل ديف خو ناهي ليت، ئه گهر ن زانى ژماره
ده ژ سيى پتره، ئه گهر ئيكي گوته من: نه بهلكو سيى پتره، ب بهلگه يى كو ئه ز
دى دهسته دارى وه رگيرم كه مه كوره مار، و وه كر، و ئه قه ژى هاته ديتن، من گومان

(۱) شه بخان (بوخارى و موسلم) يا قه گيراي.

د زانينا خودا چينابيت، ژ بلی حیبه ته کي کو چهوا شيا وه بکهت، نه ما گومان د زانينا من دا! ناهيته کرن^(۱).

پاشی من زانی هه ر تشته کي نه زانم ل سه ر فی شیوازی و باوهری پیهاتن و ژ فی جورئ باوهری، نهو زانینه که دانپیدان و نه مانهت ل گه ل نینه، و هه ر زانینه کا نه مانهت ل گه ل نه بیت نهو نه زانستا باوهری پیهاتنی یه .

۴ - گومانا غه زالی و قوینا خین وی:

نه ز ل زانینین خو گه ریام من خو دیت نه ز یی قالا مه ژ زانینا ب فی رهنگی، ژ بلی د هه ستداریا و پیدقیان دا. من گوټ: نوکه پشتی بیهقی بوونی، د شیان دا نینه تشتی نه دیار بهیته وه رگرتن ئلا ژ یی دیار، نهو ژ یی بین هه سته ر و پیدقی نه، دقیت نهو پییشی بهینه ده ستداد (تحکم) کرن دا تیر باوهری بم کو باوهری پیهاتنا من ب هه سته ران، و نه مانهت ژ خه له تییی د پیدقیاندا، هه ر ژ وی نفشی وی نه مانه تا من بوو د چاقلیکریان دا به راهیکی، و ژ نفشی نه مانه تا پترین خه لکی بوو د بیردوژاندا، ئان نه مانه ته کا راسته چ چه پ و خواری تیدا نینه؟

۵ - ره خنه یا پی زانینا هه سته ری:

نه ز رابووم ژ دل ن من هزر د هه ستداریان و پیدقیان دا کر.. و یا ب هیتر هه ستا چاقان، کو نهو سه حدکه ته سیبه ری دبینیت یا راوستیا ه نا لقیت، و ده ستدای دکهت کو لقین نینه؟ پاشی ب راهینانی و پشتی ده مه کی دی زانی کو نهو دلقت به س نه ب ئیک پالدا نا ژ نشکه کي قه، به لکو پی پی و هویرک، هه تا وی حاله ته کي راوستیان نینه، و به ری خو دده یه هه ساران دی بینی کوچکوکن بهرچاق، پاشی به لگه یین نه اندازیاری وه دیار دکه ن کو ژ عه ردی مه زنترن ب ریژه یی، و دادوهری عه قلی دره وین دره دئخیت و چ به ره قانی نینن ژ خو بکهت.

(۱) ئانکو باوهری پیهاتنا پیدقی دی بهیتر بیت ژ عه ده تی و هه سته ری، هه تا کو دژاتیبه ک ژی بکه فتی - هه ره کو د حاله تی نه سه ر عادهت (خرق العاده) ب فی باوهری پیهاتنی وه ریگین.

۶ - لاوازییا عه‌قلی ب ده‌وری خۆ:

من گۆت: باوه‌ری پیهاتن ب هه‌ستبه‌ران دیسا به‌تال بوو، دبیت ژ بلی تشتی به‌عه‌قل باوه‌ری پیهاتن نینه، هه‌ر وه‌کو دبیه‌ژین ده‌ه پتره ژ سێ، نه‌وه‌یی و چه‌سپاندن لیک گۆم نابن د تشته‌کی ب تنی دا، و تشتی ب تنی نا بیته نیبوونه‌کا که‌فن، یی هه‌ی و نینه، ئه‌رکه‌که نینه، هه‌ستبه‌ران گۆت: تو پشت راستیی ب چ دکه‌ی کو باوه‌ری پیهاتنا ته ب تشتی به‌عه‌قل وه‌کو باوه‌ری پیهاتنا ب هه‌ستبه‌ران بیت، وتو ژ من یی پشت راست بووی، دادوه‌ری عه‌قلی هات ئه‌ز دره‌وین ده‌رئیه‌ستم، و ئه‌گه‌ر دادوه‌ری عه‌قلی نه‌با تو به‌رده‌وام دا باوه‌ریی ب من ئینی، پا دبیت پشت دادوه‌ری عه‌قلی دادوه‌ره‌کی دی هه‌بیت، ئه‌گه‌ر دیاربوو و عه‌قلی دره‌وین ده‌رئیه‌ستی د دادارییا وی دا، هه‌ر وه‌کو دادوری عه‌قلی هه‌ستبه‌ر دره‌وین ده‌رئیه‌ستی د دادارییا خۆ دا، و نه‌دیاربوونا وی گه‌هشتنی نه‌به‌لگه‌یه کو نینه. نه‌فس پیچه‌ک راوه‌ستی ژ به‌رسفدانا وی، و ب خه‌ونان وی پشته‌فانییا دابیه‌شین خۆ کر.

۷ - خه‌ون نمونه‌یه بو کاودانین پشت عه‌قلی و به‌لگه‌یه ل سه‌ر:

و گۆت: ما تو نابینی تو د خه‌وی دا تو یی فرمانا د به‌ستی، و ئاشوپا (خیال) حالا دکه‌ی، و تو یی چه‌سپاندنا ژیرا گریده‌ی و به‌ر بریاران بو ددانی، و گومان د وی حاله‌تی دا نینه، و پاشی دی هشیاریی و دی زانی کو ئه‌وه‌می ئه‌وا د ئاشوب و گریده دا چ بنیات بو نینه، و دبیت ئه‌وه‌ حاله‌ت ئه‌وه‌ یا سوئی دبیه‌ژن حاله‌تی مه‌یه، ئه‌وه‌ وسا دبیه‌ژن کو وان دیتن یا هه‌ی د وان حاله‌تین خۆ دا، وی ده‌می ئه‌وه‌ د حاله‌تی خۆدا نقوم دبن و بی‌های دبن، ئه‌وه‌هنده‌ک حاله‌تن نا گونجن ل گه‌ل فان عه‌قله‌ندیان، و دبیت ئه‌وه‌ حاله‌ت مرنه، کو پیغه‌مبه‌ر(س) دبیه‌ژیت: ^(۱) الناس نیام

فاذا ماتوا انتبهوا^(۱). (مرؤف دنفستينه ئەگەر مرن دى ھشيار بن) دبیت ژيانا دنيایى
 ھەمى مرنە ب جورەى ئاخرەتى، ئەگەر مردى ھندەك تشت بۆ ديار بن پيچوانەى
 يين وى دديتن، ئەوہ يا ژى دەيتە گۆتن: (لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ
 غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ) [ق: ۲۲] (مە لحيفا تە ژ سەر تە راكر ئىدى ديدەنين
 تە دى بيژى ئاسنە)^(۲).

و مەخسەد ژ فان ئاخفتنان راستيا (جد) كەمالى د داخازى دا كار بكت^(۳). ھەتا
 دويمايكى ل داخازا وى تشتى دراوستين ئەوى نە ھيتە داخازكرن، كو تشتين
 پيشەكى (فەر) نە پيدىقى نە، چنكو ئەو د ئامادەنە، ئەو تشتى ئامادە ئەگەر ھاتە
 داخازكرن نامينيت و دى بەرزەبیت، ئىدى گونە ھبار نابيت ب لاوازيى داخازا تشتى
 پيدىقى بەيتە داخاركرن.

۸ - دوروھراندنا جورين ليكۆلەرى د راستيى دا:

جورين داخازكەران ل نك من د دورپيچ كرينە د چار گرۆپان دا.

- پەيفداران (المتكلمون): ئەو دبيزن كو خودان رەئى و بەريخودانن.

- نەپەنيدار (الباطنية): ئەو دبيزن كو ئەو خودانين فيركرنى نە، و بسپورين ب

ژى وەرگرتنى ژ ئيمامى پارازتى (معصوم).

- فەيلەسوف: ئەو خو ددانن خودان ئالافگۆتن (منطق) و بەلگە.

- سوؤفى: ئەو د دبيزن كو ئەو خودان خووسەرى و ئامادە و خەلكى بينينى و رەئى

و ديار كرنينە.

(۱) حلية الاولياء و طبقات الاصفاء ۵۲/۷.

(۲) سورە تا ق، ئايە تا ۲۲. ژ بۆ دەرئىخستنا ھەردوو دەقان بزقرە (مبحث حكمة الموت) وەرزی
 دويمايكى ژ فى پەرتۆكى.

(۳) ھوسا د بناخەدا، ئانكو غەزالى يى رژد بوو د داخازا باوهرى پيھاتنى بوو كاركر بگەھتە وى
 گوپيتكى (كمال)، ھينگى وەكو وى گومان د دەسپيكا پيدفييان دا ھەى.

من گۆته خو: راستی (الحق) ژ فان چار جوران نا بوریت، ئەفه ئەون بیین ل سەر ریکی و راستیی د خازن، ئەگەر راستی ژ وان دەرکەت، راستی نامینیت داخاز لی بهیته کرن.

۹ - زانستین په یفدار (الكلام) مه خسه د و ئامانجین وئ:

پاشی من ب زانستا په یفداری دەست پیکر و عەقلە نەدیا وئ. و من سەحکرە پەرتۆکین فەکوڵەرین وئ و من پەرتۆک ل سەر چیکن هندی من فیای چیکەم، من دیت زانینەکا تیرۆتە سەلە ب مەخسەدا خو نە ب یا من، بەکو مەخسەدا وئ پارازتنا گەریدە (عقیدە) یا خەلکی سونەتی یە و زیڕە فانی وئ یە ژ شاشییا خەلکی نە رەوا. کو خودی مەزن دانا سەر عەبدین خو ل سەر ئەزمانی پیغە مەبری خو (س) وەک گەریدە یەک کو ئەو راستی، هندی تیدا ئەو چاکییا ئاین و دنیا وان. هەر وەکو قورئان ب وئ زانینی ئاخفتی، پاشی شەیتانی دانا د وەسوەسا وان نەرە وایاندا فرمانین دژی سونەتی، و وسا پی ئاخفتن، کو نێزیک بوو گەریدا خەلکی راستیی پی شاش بکەن، بەلی خودی لایەنەکی پەقداران چیکر، و داخازکەرین وئ لقاندن ژ بو سەرئیخستنا سونەتی ب پەیفا ریخستی، دیار کر شاشییین خەلکی نەرە وایی بیین دەستکەر ئەوین بەروفاژی سونەتا کارتیکەر، ئیدی ژ وئ زانستا په یفداری (الكلام) و خەلکی وئ چیبوو.

۱۰ - لیکۆلین د فەلسەفی دا:

پاشی پشستی ژ زانستا په یفدار ئەز بدیمای هاتیم، من دەست ب زانستا فەلسەفی کر، من باوەر کر کو ئەو چ جورین زانستا تیک نادەت، ئەوئ نە ل سەر دویماییا فی زانستی براوەستیت، هەتا بهیته بەرامبەر ئەوئ زانتر ژ فی زانستی، پاشی لی زیدەکەت و ژ پلەیا وی ببووریت، و ب سەر وان تشتا هلبیت ئەوین خودانی وئ زانستی ب سەر نەهل بووی ژ مەرەما خو. کو دبیت ئەو تشتی یی ئەو داخاز دکەت

راست هاته تیكدان، و من نه دیت ئیک ژ زانایین ئیسلامی بایه خدانا خو ب قی چه ندی فه مه زاختی.

په یقین په یقداران د په رتوکین وان دا نه بوون، وان کار د کرن ل وان فه دهن(رد)، ژ بلی هنده ک ناخفتنن گریبه ست و ژیک فه قه تیای، پیچیان و تیكدان ژئی دیاردبوو، مروقتین ساویلکه نه درانین ئه و خو مه زن کر نه ل سهر وان، زیده باری داخازکه ری زانستا هویرک، من زانی لیقه دانا (رد) مه سه به کی به ری تیبگه هم و ب سه رکویراتیا وی هلبیم وه شاننه کا کوره یه، من ده ستین خو هلدان، و زانینن ژ په رتوکا وه ربگرم، تنی سه حکرن و بی هاریکاری ب ماموستایه کی بکه م هم می د وه ختی خو یی به تال دا ژ چیکرنا په رتوکان وانه گوتنی د زانینن شهرعی دا، و ئه ز یی مه منون، وانا و مفای بده مه سی سه د خویندکاران ل به غدا.

ب تنی سه حکرنا من بو په رتوکا د شان وه ختین به تال دا، خودی خودانی مه زنی، ئه ز ب سهر گه له ک زانینا هلئیکستم کی متر ژ دوو سالان، پاشی من به رده وامی کر پشستی تیگه هشتیم نیژیکی ساله کی، چوومه دناقدا و دوباره دکر و لی دگه ریام، هه تا ئه ز ب سهر سهر دابرن و خاپاندا وان هلبووم، ب لیگولین و هزرکرنه کا گومان تیدا نه هه ی. و نوکه گو ه دده مه ئه نجامی زانستین وان.

۱۱- جورین فه یله سو فان:

بزانه ئه و ل سهر گه له ک لایه نی و مه سه بییا خو، سی پشکن:
هه رهو دار - ئه وین دبیزن ژین هه رهو یا چیبوی (دهری). سرؤشت دار (طبیعی).
خودایی دار (الوهی).

- جوری ئیکی: یین (هه رهو - دهری)، ئه و گروپه کی که قنن ل نک وان چیکه ری چاره که ر نینه، و زانایی خودان شیان، د گوتن عالهم بخوبخو یا هه ی بی چیکه ر، هه یوان هه ر ژ چیکه کی چیبویه و چپک ژی هه ر ژ هه یوانی یه و هه ما هه ر هوسا و ئه و خودی نه نیاسن (زه ندیق).

جورئ دووی: سروشت دار، ئەو قەومەکن پتر لیکۆلین یا ل عالەما سروشتی کری و ل عەجیبین حەییوانی و داروباری، و پتر د ناڤ پشکنین کرنا ئەندامین حەییوانا کرینە، و گەلەک عەجیبین چیکرنا خودئ تیدا دیتن، مەجبور بوون بیژن دەرھینەرەکی کار بنەجھ (حکیم) یی هەمی، سەرھلبووی هەمی ئامانج و فرمان و مەخسەدایە... بەلی ژ گەلەک لیکۆلینا قانە ل سەر سروشتی ئیکسانیا حەزین خۆبجویی (مزاج) کارتیکرنەکا مەزن هەیه د شیانین هیژا حەییوانی دا، خشا وان چووی کو هیژا ب عەقل ژ مروقی ل دیڤ خەزا وی یا بخۆبجو یە، ئەو بەتال دبیت ب بەتال کرنا وی، حەزا وی دمریت، و پاشی ئەگەر مری ناڤەزڤریتەڤە هەر وهکو ئەو دبیزن، پیڤە چوون کو ئەگەر نەفس مرنارڤریت، ئیدی نەوهییا ژیانان بن دنیا یی (ئاخرەت) کر و بەحشت و ئاگر نینن، حەشرو نەشر، قیامەت و حیساب، نینن، تاعەتا ل نک وان خەلات و پیدان نینن، و نە گونەهان چ کاسان(عقاب) هەنە، و چوون کەتنە د حەز و قیاین خۆ دا وهکو حەییوانان.

– جورئ سییی: خودایی دار (الهی)، ئەو یین دویمایهکی نە، ژ وانە وهکو سوقرات، مامۆستایی ئەفلاتونی، و ئەفلاتون مامۆستایی ئەرستاتالیسی. ئەوی ئالافی گۆتنی بو وان ریکئییخستی، و زانست بو وان هوسین، و ئازاد کرین ئەو تشتی بەری هینگی نە دهاتە ئازاد کرن، و گەهشتن (نضج) بو وان دایە زانستین وان ئەوین نەگەهشتی، و وان رەدا هەر دوو جورین پییشی کرن (هەرھۆداران - دهری و سروشت داران) و د دیارکرنا کیماسییین وان دا هاتن، یین کو هەندەک دی مفا کری کو کوشتنی ل گەل وان نەکن (وَكْفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ) [الأحزاب: ۲۵] (و خودئ بەلا شەری ژ بوسلمانا ڤەکر) پاشی ئەرستاتالیسی رەدا ئەفلاتونی و سوقراتی کر، و یین پییشیا وان ژ خودایی داران رەدەکا وسا هەتا خۆ ژ ناڤ وان هەمیا دەرئییخست، بەلی هەندەک ژ کیماسی و کوفرا وان نەشیا ژئ دەرکەڤن.

و ههمی ئەوا دورست ژ فەلسەفا ئەرستاتالیسی، ئەو یا وان هەدوو مرۆڤا
ڤه گواھزتی^(۱)، دبنه سی پشک:

أ - پشکهک دڤیت کوفریی پی بکه .

ب - و پشکهک دانن نه رهوا (بدع) .

ج - و پشکهک نا بیت د بنیارا نه بان (انکار) کهن .

۱۲ - غەزالی زانستین فەلسەفی جورجور دکەت، هەر جورهکی دەستداییهکا

(حکم) خۆسەر ههیه:

بزانه زانستین وان ب ریژهیا ئەنجامین تو دخوازی شهش پشکن:

بیرکاری، ئالافی گۆتنی (منطق)، سرۆشتی، و خودایی، و سیاسی، رهوشتی .

— هندیکه بیرکاری: په یوهندی ب زانستین حیساب و ئەندازیاری، وزانینا

چه وانینیا عالهمی، و چ په یوهندی ب فرمانین ئایینی ڤه نینه نه دهرکرن و نه

چه سپاندن، به لکو ئەو فرمانین راهینانینه ناهینه نه وهیی کرن پشتی تیگه هشتین و

زانین، و دوو ئاریش ژئی چیپوون:

ئاریشا ئیکی: ئەوی به ری خۆ بدهتی دی عه جیب گرتی بیت ژ هویرکیا وی و

دهرکهفتنا به لگه یین وی، ژ بهر هندی دی باوه ریا خۆ باش کهت ب فه یله سوڤان،

دی هزر کهت کو ههمی زانستین وان د دیارن و ب به لگه و باوه رن وه کو فی

زانستی. پاشی دی گوھ ل کوفرا وان بیت و سفکاتیا وان ب شرعی ل سەر ئە زمانین

خه لکه کی، ئیدی دی کوفریی ب وی چه ندی کهت ئەوا وی خه لکی ب ستوخوڤه

وهرگرتی و دی بیژن: ئەگەر ئایین یی راست با ل بهر ڤانه نه به رزه دبوو ل گه ل

هویرینیا وان د فی زانستی دا!

(۱) کو فارابی و ابن سینا بوون گرنگ ترین نوینەرین فەلسەفا یۆنانی بوون ل سەر دهمی غەزالی .

ناریشا دووی: ژ هه قالئ ئیسلامی نه زانهك دهر كهت، خشا وی وسابوو كو ئایین دی ب سهر كه قیت ده می همی زانستین وان نه بان (انكار) بكه ی، ئیدی نه وه بیا همی زانستین وان كر و نه زان دهر ئیخستن هه تا نه وه بی دانه به ری وان د روژ غه یرینی و هه یف غه یرینی دا، و وسا دانان كو هندی وان گوئی پیچوانی شه رع ی ه وه كو ئه وی ب به لگه یین دورست زانین و گو ه لی بووین گومان ب به لگه یی خو نه بر، به لی هزر كر كو ئیسلام ل سهر نه زانینی یا هاتیه ئا فاكرن، و به لگه یی تیپه ر رهد كر، ئیدی پتر چه ز ژ فله سه فی كر و پتر نه فیان دا ئیسلامی، و ئایین گونه هبار بوو ل نك ئه وی هزر دكر كو ئیسلام ب رهد كرنا فان زانستان دی ب سهر كه قیت، و نه شه رع توشی فان زانستا بوو نه ب ئه ری نه ب نه وه بی، و نه ئه ف زانسته توشی كارین ئایینی بووینه .

- پاشی ئالافی گوئنی (منطق): هیچ ب تشته کی په یوه ندی ب ئایینی فه نینه، نه ب ئه ری نه ب نه یی، به لكو ئه و سه ح دكه ته به لگه ها و وپیقانان و مه رجا و پیشه کیین راهینانان و چه وانیا پیكه اتا وان، و مه رجین چه ددی یی دورست و چه وانیا ریكخستنا وان، و نا بیت ئه فه بهیته رهد کرن، به لكو ئه و ژ كاكلكا وی چه ندی یه یا په یقدارا (كلامیون) و خه لکی به لگه هان گوئی .

تنی ژ وان فه رقن ب پیكه اتین گوئنا (عبارات) و زارا فان و زیده كرنا ئاشوپ دانا ل سهر پیناسا و چه ق ژیرینی .. ئه گه ر رهدك كر چ ژ وی رهدی بدرستقه ناهیت ژ بلی گه ریده یا خراب د عه قلی رهدكه ری دا، به لكو د ئایینی وی دا ئه وی ئه و هزر دكه ت كو ئایین راوه ستیا په ل سهر فان رهدا، وهیه وان زولمه ك یا هه ی د وه كو فان زانستاندا، ئه وه كو ئه و مه رجا بو راهینانا كۆم دكه ن دزانن چ پینه قیت باوه ری پیه اتنی ل دیف خو ده یلیت، به لی ده می د چه نه ئه نجامین ئایینی نه شیان گوئنا خو ب جه بینن (وفاو) ب وان مه رجان، به لكو سفكاتیه كا سفك لی كر .

- پاشی زانستا سرۆشتی: ئەو لیکۆلینی ل عەسمانی و ستیرین وی دکەت و هندی د بندا ژ کەرستین تەك وەكو ئافی و بای و ناگری، و لەشین پیکهاتی وەكو ئاژەل و داروبار و کانزا، و ئەگەرین گوهازتن و گوهورین و نەتیکهلبوونا وان، ئەو وەكو لیکۆلینا دختورییه ژ لەشی مرۆفی، و ئەندامین وی یین سەرەکی و یین کارکەر و ئەگەرین نەلیکیا حەزین خۆبخۆبی (گیول - مزاج)، و دیسا نە ژ مەرچین ئاینییه رەدا زانستین دختوریی بکەت، و سا نە ژ مەرچین وی یه ژی رەدا زانستا وی ژی بکەت، ژ بلی د هندهك دابیشاندا، مە یین گۆتین ل پەرتۆکا «تھافت الفلاسفة»، و ژ بلی وان دقیت پیچوانا وان بکەین، و د هزرکرنی دا خویا د بیت ئەو یا تیدا، و بنیات و کلککا وی دی زانی کو سرۆشت بندهستی خودی یه و بخۆبخۆ کار ناکەت.

و ئەوین خودایی: پتر خەلەتیین وان تیدا هەنە، نە شیان وەفایی بکەن ب بەلگهان ل سەر ئەوا وان مەرچ پی کری د ئالافی گۆتناندا (منطق)، لەو گەلەك پیچوانە چیبوول ناقبەینا وان.. بەلی هندی وان خەلەتی تیدا کرین د زقریتە بیست بناخان، دقیت د سیا دا وان کوفر بکەین، و د هەقدادا نەوویی دەر بیخین، و مەسەبی وان بەتال بکەین د قان بیست دابیشاندا، مە پەرتۆکەك چیکر «التھافت» بەلی هەر سی دابیش هەمی ئیسلامی ب پیچوانا وا راوہسیان، ئەو ژی د پە یقا واندا:

أ - دانوستاندنا (حشر) یا لەشا نا هیته کرن، بەس روح ب تنی دی هینه پیدان (ثواب) و سزا (عقاب) دان، هەردوو بو روحی نە ئەك بو لەشی نە، و ئەو یا هەمی بەس درەو پی کر و لەش نەبان کر، و کوفری ب شەرعیەتی کر یا ئەو پی ئاخذتین.

ب - و ژ گۆتنین وان: خودی هەمیاتییی (کلی) دزانیت بەلی پارچا (جزء) ژی نوزانیت، و ئەقە کوفرەکا ئاشکرایه، بەلکو یا راست ئەقەیه (لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ

فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ [سبأ: ۳]
(به‌رزه‌نابیت ل وی - خودی - مسقلا می‌ریزوکه‌کی نه ل عه‌سمانی و نه ل عه‌ردی).

ج - و ژ گۆتئین وان، که‌قن وکه‌قناریا عاله‌می، چ که‌س ژ بوسلمانا ئه‌ف‌تشته نه
گۆتیه و دبه‌ردا نه‌چووینه .

و پشتی فی چه‌ندی ژ نه‌بانکرنا (نفی) وان بو سالۆخان (صفات) و گۆتئا وان کو
زانایی ب خویاتیا خو، و چ زیده‌تر ژ خویاتیا خو نوزانیت، و یین وه‌کو فانه،
مه‌سه‌بی وان نیژیکه بو مه‌سه‌بی موعته‌زیلا، و نابیت موعته‌زیله کافر بن ب فان
تشتا .

و سیاسه: هه‌می گۆتئا وان دزفریت بو حوکمی به‌رژه‌وه‌ندیا په‌یوه‌ندی ب کارین
دنایی قه‌هه‌ی، و چه‌زین ده‌سته‌لاتی، کو وان ژ په‌رتۆکین عه‌سمانی وه‌رگرتینه
ئه‌وین ژ لایی خودی هاتینه خوار ل سهر پیغه‌مبه‌ران و ژ گۆتئین کارتیکه‌ریین
پیشیان .

و ره‌وشتی: هه‌می گۆتئین وان دزفریته دورپیچکرنا سالۆخین (صفات) نه‌فسی و
ره‌وشتین وی، و به‌سکرنا جور و ره‌گه‌زین وی، و چه‌وانیا چاره‌سه‌ری و قه‌هوسینا
وی، و وان ژ گۆتئی سؤفیا وه‌رگرتینه، ئه‌و ئه‌هلی خودینه و به‌رده‌وامن ل سهر
زکری خودی، و ل سهر به‌روپیچیا چه‌زا نه‌فسی... و خویابوو بو وانه د بزاقین و اندا
ره‌وشتین نه‌فسی و کیم و کاسیین (عیوب) وی، و دهردین کارین وی ئه‌وین وان
گۆتین، ئیدی فه‌یله‌سؤفا ژ وان وه‌رگرتن و تیکه‌هلی په‌یقین خو کرن پیخه‌مه‌ت
په‌یقین وان پی جوان ببن دا نه‌وه‌ییا خو ری‌کخۆش بکن. چه‌رخ‌ی وان و به‌لکو هه‌می
چه‌رخ، خودابه‌ندی (متألّهین) هه‌بوون، و خودی ژ وانه خالی نابیت... و ل پیشیین
که‌قن بوون وه‌کو قورئانی ژ وان گۆتی، و ژ تیکه‌لبوونا گۆتئین وان و گۆتئین
پیغه‌مبه‌راتییبی و یین سؤفیاتییبی ب په‌رتۆکین وان دوو ئاریش ژئی چیبوون، ئاریشا
مافی (حه‌ق) به‌رامبه‌ر و ئاریشا مافی لیقه‌دانی (رد).

أ- ئارېشا ئېكى يا ليڤه دانى، پتريا وي، كو لايه نه كى ژ لاوازان هزر كر كو ئه و
 گوتنن د پهرتوكين واندا و تيكهه ل ب نه وه بيا وان، دقئت بهيتته لادان و نه هيتته
 گوتن، به لكو بهيتته نه بان و رهد كرن، چونكو به راهيكي ژ وان هاته بهيستن، له و
 چوو د عه قلى لاوازندا كو نه وه بيه و به تاله، چنكو كو خودانى وي به تاله... نه فقه
 عاده تى يين عه قل لاوازه و راستيى ب زه لاما دنياسن، نه زه لاما ب راستيى د
 نياسن..

ب - ئارېشا دووى قه بل كرن: ئه و كه سى به رى خو بده ته پهرتوكين وان وه كو
 (اخوان الصفا) وهنده كين دى، دى بينيت چه و تيكهه ل كرينه ژ په يقين تيكه لى
 پيغه مبه راتيى و په يقين سوږى، و دببت قه بيل كرببت وگوت ببت نه فقه يا باشه، و
 باوه ريبا وي ژى پى باش بببت، ئيدى ئه و به تالى تيكهه ل كرى ژى ژ وان دى ب
 نكفه چيت.

۱۳ - گوهازتنا غه زالى بو خواندنا (باطنيان) و ره ئيىن وان:

پشتى ئه ز ژ زانستا فله سه فى بديماهى هاتيم ژ وه رگرتنا وي و تيگه هشتن و
 ته زيبفا وي، هندى ژى هاتيه سه خته (ته زيبف) كرن، من زانى كو ئه و ژى تيرا
 ئامانجى ناكه ت و عه قل نه ب خو ب تنى يه كول دور ه مى داخازا وه ربه يت، و نه
 چ په چنينان خويا دكه ت. و هاى هه ستين فيربوونى ل من په يدا بوون^(۱). و ل ناڤ
 خه لكى به لاقه بووى ب زانينى د ئاخفن و راما نا فرمانان ژ لايى ئيمامى پارازتى
 (معصوم) ب حه ق. وه ل من كر كو ئه ز ليكوليني ل گوتارين وان بكه م و ب سه ر

(۱) چه رخي غه زالى و - يى به رى وي - باتنى دهر كه تن، گر نكر تين ئه و ديار بوون شيعياتيا ئيسماعيلى
 ئه و ب سه ر كه تى ده وله تا فاتمى (عبدي) دامه زراندى ل مسرى، و دورمان دورى وى. و مه سه بى
 فيربوونى ئيگه ژ خويابه ندا باتنبيان ئه و ژى وه كو ئيسماعيليان ئه وين ديڤ وان كه تين باوه رى ب
 به رده و اميبا ئيمامه تى هى، كو فه گه ريان هه ميبى دزقرت بو ئيمامى پارازتى، و ئه و ماموستايه و
 ئه ركه ب ديڤ بكه فن، و هه تا نوكه ژى ئه ف لايه نه گه له ك مه ليونن ل ئاسيا.

وئ چەندى ھلبىم ئەوا د پەرتۆكۈن واندا... من دەستپىكر پەرتۆكۈن وان و گۆتارىن وان ل خو كۆم بكم، و گەھشە من ھندەك پەيفۈن وان يىن نوپخاز ئەوین ھەقچەرخىن وان گۆتۈن نە ل سەر پەيرەوین ب سوز وەكو يىن پيشيا وان، من ئەو ئى كۆم كرن، و من رىكخستن رىكخستنه كا قاهىم نيزىكى پشكنينى، و من بەرسف ئى دەرىئخستن، ھەتا ھندەك خەلكى راستيى رەد ل سەر من كرن ژ بەر گرانييا من د بريار و بەلگەھين واندا، و گۆتنە من: ئەقە بزافەكە يا وانە، ئەو نە د شيان مەسەبى خو ب سەريخن ب وەكو فان ژفانبەريان (شبه) ئەگەر پشكنين و رىكخستيا تە نەبا بو وان، و ئەق رەدە - ژلايەكى - راستە.. بەلى د ژفانبەريەكى دا بەلاق نە ببوو و ناقبانگ نە ببوو،

بەلى ئەگەر بەلاقە بو، ھىنگى بەرسفدان ل سەر ئەركە. و نابيت بەرسفدان ل سەر ئيلا پشتي گۆتنى: وەيە دقئت ھاتنا وئ كەس پى نەرابيت، و ئەز ئى پى نەرابووم، بەس من گوھلى بوو ژ ھەقالەكى دەتە نك من، كو گەھشتبوو وان و چووبوو سەر مەسەبى وان، كۆتە من ئەو ب وان پەرتۆكا دكەنن ئەوین رەدى سەر وان دكەن، ئەو ھيژتا د بەلگەھين خو نەگەھشتينە، من ل سەر خو قەبيل نەكر ئەو دىبى ھايوھوش خشى ببەنە بەلگەھين خو، ژ بەر ھندى من ئينان، و دا كەس خشى نەبەتە نك من كو من يا گوھلى بووى و ئەز تىناگەھم، و ژ بەر ھندى من بريار دا. و مەخسەد من بريارا ژفانبەريا (شبه) واندا ھندى شيايم، و پاشى من بويچ بوونا وئ دياركر ب راھينان.

د ئەنجامدا: چ ئەنجام ل نك فانه نينە، و چ مفا تىدا نينە، ژ بلى ھەقالى خراب ھارى وان بكتە، وەكو ئەو نەوھىي (بدع) بدويمامى ھاتى - ل گەل لاوازييا وان - گەھشتيە قى پلى... بەلكو يا دورست ل بەرھاتنە كو پيدفى مامۆستايىنە، و دقئت مامۆستا پارازتى بيت (معصوم)، بەلى پا مامۆستايى مە موخەمەدە (س) يى پارازتبيە، ئەگەر وان گۆت: ئەو يى مرى يە، ئەم د بيژينى: مامۆستايى ھەوھ يى

به‌رزه‌یه (غائب)، نه‌گه‌ر وان گۆت: مامۆستایێ مه‌ داخوازکه‌ر فیڕکرن و ل ده‌قه‌ران به‌لاقه‌کرن، ئەم دبیژینی: مامۆستایێ مه‌ داخازکه‌ر نیاسین و به‌لاقه‌کرن ل ده‌قه‌رن و فیڕکرن ته‌مام کر، کو خودی دبیژیت: (الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي) [المائدة: ۳] (ئه‌قرو من ئایینی هه‌وه‌ بۆ هه‌وه‌ کامل کر و پیدانین خۆ ل سه‌ر هه‌وه‌ تمام کرن) و و پشتی ته‌مام کرنا فیڕکرنی مرنا مامۆستای زیان نینه هه‌ر وه‌کو به‌رزه‌بوونا وی زیان نینه.

ئه‌گه‌ر ژ من هاته‌ گۆتن: کو ئەز به‌روپشتیی ل ناقبه‌ینا خه‌لکی رادکه‌م، به‌لی یا مه‌ده‌هۆش ل ناقبه‌ینا خودان مه‌سه‌بێن به‌روپشتی د ناقدا، و به‌روپشتیا به‌رامبه‌ر، بۆچی ل سه‌ر وییه‌ گۆهدانا ته‌ بکه‌ت نه‌ به‌قلی ته‌؟ و پترین به‌قل پێچوانه‌ی ته‌نه‌، و فه‌رق نینه ل ناقبه‌ینا ته‌ و وان، کو ئەقه‌ پسیارا وان یا دووی یه‌، ئەز دی بیژم: ئەقه‌ ل سه‌ر ته‌ ده‌یته‌ سه‌پاندن ئەگه‌ر ته‌ گازی وی مه‌نده‌هۆشی کر، بۆ نک خۆقه‌، مه‌ده‌هۆش دی بیژیت: ب چی ئەز بوومه‌ فه‌رت‌ر ژ ئەوین پێچوانه‌ی ته‌؟ کو پترین خه‌لکی زانینی پێچوانه‌ی ته‌نه‌؟ ئه‌ری دی ب چ به‌رسقی ده‌ی؟ ئه‌ری دی ب هندی به‌رسقی ده‌ی و بیژی: ئیمامی من ده‌ق یی ل سه‌ر هه‌ی؟ کی دی باوه‌ر ژ ته‌ که‌ت د ده‌عوا ده‌قی دا و وی ده‌ق ژ پیغه‌مبه‌ری گوهلێ نه‌بوویه‌؟

و مه‌خسه‌د ئەقانه‌ چ تشت ل گه‌ل نینه‌ سلامه‌تی و قورتال بوونی بکه‌ت ژ تارباتیا ره‌ئیان، به‌لکو ئەو ژ لاوازییا خۆ کو به‌لگه‌ی دئینن بۆ دامه‌زراندنا ئیمامی، پترین جارا مه‌ هه‌فسویاتی ل گه‌ل وان کر و باوه‌ری ب پیدتیا فیڕکرنی ئینا، و بۆ مامۆستایێ پارازتی و ئه‌وی وان دامه‌زراندی، پاشی مه‌ پسیارا وان کر و ژ وی زانینی ئەوا وان ژ وی پارازتی وه‌رگرتی و مه‌ هنده‌ک ئاریشه‌ پێشکێشی وان کرن ئەو تی نه‌دگه‌هشتن، زیده‌باری ئەو چاره‌سه‌ر بکه‌ن، وی ده‌می ئەو نه‌شیاين چاره‌سه‌ر بکه‌ن فه‌گوه‌زاتنه‌ ئیمامی به‌رزه‌ (غائب)، و گۆتن: دقیت بچینه‌ نک وی، و

يا مهدهوش ئه وه وان عه مرئى خو به رزه كر د ليگه ريانا ماموستاي و خو بلند كرن
بدهسغه ئينانا ب وي، و د بنيرا ژي چ ژي فيرنه بوون.

۱۴ - مه ره ما خو د سوڤياتيئي دا د بينيت:

پاشي پشتي نه ز ژ فان زانستا خلاس بوويم نه ز ب نك ريكيئن سوڤياتي فه
چووم، و من زاني كو ريكا وان دورست دبیت ب زانين و كرياتي، و نه نجامي كاري
وان نه وه ئاسته نكيئن نه فسئ بېرن، و پاكرن ژ رهوشتيئن وان يئن خراب و
دوريشمين پيس، هه تا كو بگه هيه قالا بوونا دلي ژ غه يري خودي و خوش كرنا وي
ب زكري خودي.

و زانين بو من ب ساناهي تربوو ژ كاري، من ده سپيكر زانيني و هرگرم ژ
په رتوكيئن وان... هه تا نه ز ب سهر كاكلكا مه خسه دين وان يئن زانستي هلبووم، و
من گه له ك ژ ريكيئن وان و هرگرت ب فيربووني و گوھلي بووني، بو من خويا بوو
خوسه ريبيا (خاصية) وان نه وا كو ب فيركرني نه شيم بگه همي به لكه ب گه زه ب
(زه وق) و حال و گوهورينا دوريشمان بگه همي. و چهند فەر قه ل ناقبه ينا نيك فيري
حه دي ساخله ميي ببیت و حه دي تيرووني ببیت ژ نه گه ر و مه رجين وي، و ناقبه ينا
كو نه وي ساخله م ببیت و تير ببیت؟

من باش زاني نه و خودان حالن نه خودان گوتنن. و نه وا دشياندا نه ز و هرگرم من
و هرگرت، و به س نه و ياماي يا كو نه ز نه شيم ب ريكا فيركرني و گوھلي بووني
و هرگرم، به لكو ب ريكا گه زه ب و ليچووني و هرگرم، و بو من په يدا بوو - ژ زانستيئن
من ب كار ئينانين و ريكيئن نه ز ل سهر چويم و لي گه ريام ژ دانانا په رتوكيئن زانستيئن
شه رعي و عه قلى - بو من په يدا بوو باوهر ييه كا راستته قينه ب خودي، و ب
پيغه مبه راتيئي و روژا ناخره تي. كو نه ف هه ر سي بنياته د نه فسا من دا چه سپين نه
ب به لگه هه كي ده ستنيشان كرى، به لكو ب نه گه ر و به ره مبه ر كرن و راهيئاني، كو
ناكه قنه بن دورپيچا شروقه كرن.

و بو من دیار بوو کو من چ نه ما ژ سهر فه رازیا ئاخره تی ژ بلی ترسیانا ژ خودی و نه فسی قه گرم ژ چه زین وی، و سه ری وی همی پیوه ندیا دلی ژ دنیایی قه که م، ب خو دویر کرنی ژ خومه زن کرنی، و ب نکفه چوونا مالا هه رمانی، و به ریخودانا نک خودی قه، و نه و ناچیبیت ئیلا خو دویر که ی ژ پله یا و ژ مالی، و ژ مژیل کرنی و ژ وان پیوه ندیا بره فی.

۱۵ - بریارا خو قه برینی (عزلة) و دوودلییا غه زالی:

پاشی من حاله تی خو دیت کو نه ز بی نقوم بوویم د وان پیوه ندیان دا، و بی ل دور من دزقرن ژ هه می ره خان، و من به ری خو دا کارین خو - باشترین ژ وان وانه گوتن و فیورکن بوو - من دیت نه ز بی به ره ق ئاخره تی دچم و ل سهر زانستین بی مفا و نه گرنگ.

پاشی من ب ئنیه تا خو هزرا خو د وانه گوتنی دا کر، من دیت نه یا خوماله بو د ریکا خودی، به لکو مه ره ما وی داخازا پله یانه و نا فوده نگانه، من زانی نه ز بی ل سهر لیقا قه هه رفته یه کی دی هوریت، و نه ز بی ل هندافی ئاگری، نه گه ر نه ز ق خورا نه گه هم. من به رده وام نه ق هزره کرن، و نه ز هیژتا بی ل دهره جکا دوودلیی، من کارکر کو دهره قه م ژ به غدا و خو ژ وان خاله تیا دویر بکه م روژ بو روژی، جار ژی نه ز بی لیقه دبم، و جار ژی پییه کی ده افیژم و ئیکی پاژفه دبم.

۱۶ - نه خو شیا غه زالی و دلته نگیا وی یا هزری:

نه ز هه ر مامه د دوودلییا خو دا ناقبه ینا کیشانا چه زین دنیایی، و گازیبین ئاخره تی، نیژیکی شه ش هه یفا، ل سه ری ره جه بی سالا چارسه د و هه شتی و هه شتی، د قی هه یقی دا کار ژ سنورین هلبژارتنا من دهره کت بو مه جبووری، کو خودی نه زمانی من کلیدا هه تا کو گریدا ژ وانه گوتنی، من بزاف ل گه ل خو بخو دکر روژه کی وانا بیژم و ئیکی نه، ژ بو خوشکرنا دلین وان که سین د هاتنه نک من بو خواندنی، نه زمانی من نه دشیا ئیک په یف بیژیت و نه ز نه دشیا م، هه تا کو نه ق

گریدانه ل سهر ئه زمانى من، بوو پهریشانی ل سهر دلی. د گه لدا من هیژا هه رسکرنا خوارن و فه خوارنى نه ما، ئه ز نه دشيام پرته کا نانی ئان پارویه کی بخۆم، و گه هشته لاوازییا هیژا من، هه تا دختور ژ چاره سه رییا من بى هیقى بوون و گوتن: ئه فه فرمانه که که تیه سهر دلی، و ژ دلی فه گرتنه حهزا خو بخووی، و ناهیتنه چاره سه رکرن، هه تا ئه فه نه یینییه ژ هایدانا وی دچیت. پاشی من های ب نه شیانا خو کر و هلبژارتنا من که ت، ئه ز چوومه ب نک خودی فه، چوونه کا مه جبووری و بى لادان، وی به رسقا من دا (يُجِيبُ الْمُضْطَرُّ إِذَا دَعَاهُ) [النمل: ۶۲] (ئو و کییه د هه وارا بى ته نگاڤ دچیت وه کو بو خو هه واری دکه ت و خرابیی ل سهر رادکه ت و هه وه دکه ته جیگیر د عه ردیدا، ئه رى خودییه ک دی هه یه ژ بلی وی خودی؟ هوین پیچه ک بیننه بیراخو) و ب سانه هی ئیخست ل سهر دلی من پشتدانا پله یان و مالی و خیزان و زاروکا و هه قالان.

۱۷ - ده ستپیکرنا قوینا خا چلخانى (خلوة) و فه قه تیانى:

من به غدا هیلا، ئه و مالی ل گه ل من ژى من هیلا، و من ژى نه هلگرت ژ بلی تیرا خو وزاروکین خو... ئه ز چوومه شامى، دوو سالا ئه ز مامه لى، من چ کار نه بوون ژ بلی فه قه تیان و فه ده رکرنى و خه لوی و راهینان و بزاقى (مجاهدة)... پاشی ئه ز چوومه (بیت المقدس)، ئه ز هه رۆژ د چوومه د ژورا که قری وى فه، و دا ده رگه هی ل خو دائیخم، پاشی چوومه فه رزا حه جى... و چوومه حیجازى. پاشی هایدانا من و داخازا زاروکا ئه ز کیشام بچه ولاتى خو، و ئه ز زفریم پشتی کو ئه ز ئه و بووم کو چ جارا لى نه زفریبام، دیسا من فه ده رکرن بو خو قیا پیخه مه ت خه لوی، و زه لالییا دلی بو زکری. و سه رهاتین سهر ده می و گرنگیا خیزانى و پیدقیین ژ یاری، مه ره ما من گوهارت و سافی بوونا خه لوی ل من شاش کر، و حاله تین سافی بوونى ب ده ست من نه دکه ت ژ بلی ده مین پیچه ک، ل گه ل هندى ئه ز به رده وام بووم من نه بری و ئاریشه دا من کیشن و ئه ز دا لى زفرمه فه.

۱۸ - راسته کرنا غه زالی بو زانينا سوڤيياتي:

ئەز مامە ل سەر وی چەندی دورین دەه سالان، و بو من دیاربوون د وان خەلوە یاندا و گەلەك فرمان کو ناهینە هەژمارتنی، و ئەو چەندا ئەز بیژم کو مفا ژئی بهیتە وەرگرتن، و من باش زانی کو سوڤی ئەون یین خومال و ل سەر ریکا خودی دچن، و ریکا وان باشترین و راستین ریکە، و رهوشتین وان چاکترین رهوشته، بەلکو ئەگەر کوۆم ببن عەقلی عەقلمەندا و ریکدۆزیا زانایان و زانستا ئەوین راوهستیای ل سەر شەری زانایان، چ ریکا نابەنی، هەمی لقین و راوهستیانا وان د خویاتی و بنقەبیا واندا، دەیتە وەرگرتن ژ روناھییای پیغەمبەراتییی، و پشستی روناھییای پیغەمبەراتییی چ روناھی ل سەر رویی عەردی نینن دیتن پی بهیتە کرن.

پینگە .. دی چ بو وی ریکی هیتە گوۆن یا پیشیا مەرچین وی پاککرنا دلی هەمی بیت بەس بو خودی... و دویماییکا وی بی هایبوون و نەمان (فناء) بیت بەس بو خودی؟ و ژ دەسپیکۆ دەست ب دیتنان و خویابوونا بکە... پاشی حال بلند دبیت بو دیتنا وینەیان، و بو پلەیان کو گوۆن تیدا بەرتەنگە، ئەگەر ئیک دەربیریت ژی دی پەیفای وی کەفتە د خەلەتیەکا ئاشکرا دا نەشیت خو ژئی شەدەت^(۱) . و دیسا بکورتی.. ئەوی ب گەزەبی (زەوق) تشتەك ژئی بدەست نەکە قیت، ئەو د راستییا پیغەمبەراتییی ناگەهیت ژ بلی ناھی، و نە کرامەتین وەلین خودی، وەکو فان دیتنا ژ پیشەکیین پیغەمبەرا بوون.

۱۹ - ئەگەرئ غه زالی زقری و زانین بە لاقە کری پشتی لادان ژئی کری:

پاشی من بەردەوامی دا خوۆقە برینی و خەلوئی دەه سالان، و دیاربوو بو من هینگی ل سەر مەجبووری گەلەك ئەگەر کو ناهینە هەژمارتن، جار ب گەزەبی (زەوق) و جار ب زانستین راهینانی، و جار ب قەبیل کرنا باوهری، کو مرؤف هاتیە

(۱) بزقره پەرتوکا من ل فی بابەتی: مشکلة التعبير فی التصوف، پاشی بابەتی: اللغة والوجود.

چيکرن ژ لهش و دلان، و مه خسه د ب دلی راستیا روحی ئهوا بنگه ها نیاسینیا خودی... و لهشی ساخله میا یا هه ی سهر فه رازیا وی یا تیدا و نه ساخی وی ژی کو مرنا وی یا تیدا، هه ر وسا ساخله می و سلامه تیا دلی وی، و نه ساخیه ک بو وی یا تیدا مرنا وی یا ل دیدفا... و نه زانینا ب خودی ژه هره کا کو ژه که، و گونه ه د حه قی خودی دا ئیشه و وی نه خو ش دکه ت... و چ ری ک نینن بو چاره سه ری و برنا قی نه خو شیی و زفراندنا سلامه تی ئیلا ب دهرمانان، هه ر وه کو چاره سه رییا له شی ب دهرمانان.

پاشی مه سستیا باوه ری دیت ب بنیاتی پیغه مبه ران، پاشی ب راستیا پیغه مبه ران، و پاشی ب وی کاری پیغه مبه راتی شرو فه کری، مه لی کو لین ل سه ر به لاق بوونا قی چه ندی ل ناقه خه لکی کر، و مه سه حکره ئه گه ری قی سستی ل ناقه خه لکی و لاوازییا باوه ریا وان، دهرکه تن چار ئه گه ر:

وه کو من دیتی جورین خه لکی باوه ریا وان یا لاواز بووی هه تا قی ئاستی ب فان ئه گه ران، و من خو دیت ئه زی د ناقه بابه تی دا و فان ژفان به ریا (شبهه) دیار که م... چریسه که د نه فسا من دا هلبوو کو ئه فه ده می هندی هات، ئیدی خه لوه و خو شه دهرکر چ مفا تیدا یه؟ و ئیش یا به لاقه بووی، و دوختور یین نه خو ش بووین، و هنده خه لک دی هیلاک بن؟

و خودی وسا کر هیزا گازیی د نه فسا من دا لقی، نه ئه و لقین ژ دهرقه هات، فرمانه کی ئه ز را کر م ئه ز بچه نیسا بوری، دا فان ئیشا را بگه هم... بو من خویا بوو کو نابیت ئه ز هه ر ل گه ل شه دهرکر نی و بیچاره یی و ته نا هییا خو بم، و ل نازو کیی بگه ریم و پارازتنی ژ خه لکی بکه م... من بو قی چه ندی گه نگه شه ل گه ل هنده ک خودان دلا و تیژ دیتنا کر، وان چه فه نگی دا من ئه ز خو فه دهرکر نی به یلم، و ژ قونجالا دهرکه قم، و به یمه دهر ژ نفستنی... و خودی بو من ب سانه می کر چوومه نیسا بوری، دا ب قی گرنگیی رابم د مه ها زیلقیعه دا سالا چارسه د نوت ونه هی دا.

و ده ركه تنا من ژ به غدا ل مه ها زيلقيعه ده سالا چارسهد و هه شتې و هه شتې دا، كو خو قه ده ركرنا من ببونه يازده سال... و من زانى كو زفرينا من بو به لاقه كرنا زانينې نه بو وي به لافكرنې به يا كو پله بلندي و مالى پي كوم كه م... به لى نوكه دى وي زانينې به لاقه كه م يا كو وان پله و مالى پي بهيلم، يا به رنياس كه تنا پله بلندي، نوكه نه قه ننيهت و مه خسه دا منه، و خودى وي چه ندى ژ من دزانيت^(۱).

دووم، ژره ئيېن غه زالى يا ئبستى

نه قه به دوريشمى رېچوونا هزرى يا قى زانايى مهن، هه ر وه كو وي بخو ژ خو گوټى، بى گومان خوانده قاي ديت نه و چه قه ننگيا غه زالى - د وي پورتوكا خو دا - دايه هه ژماره كا هزران د زانينې دا و بنياتى وي و سنورين وي، و يا دهيت پيشكيشيا پتر رونكرنا هنده ك ژ قان هزرانه.

۱ - پله ريكيېن (مدارك) زانينې و ريكخسيا (ترتيب) وي:

غه زالى ل به رها ت كو پله ريكيېن زانينې جورجورن و ريپن به لگه ناسينې و گه نگه شى، نه و ل نك وي^(۲):

- هه سته ران، كو قه گه هشتنا ب ديدارى يا ئاشكرا و يا نهينى (دزكدا).

- عه قلى خورى، غه زالى قه ژقاند ب بنه مايى نه پيچوانه يى، نه و ژى پشك (ليكفه كرن) - ژ بوونى را - جوته،^(۳) نه گه ر پشكا سيبى داخواز كر دى يا نه حه ز بيت ب سانه هى د عه قلى دايه^(۴).

مشه بوون (تواتر)، كو خه به رى مشه و نه لف.

(۱) كورتبه هندى دشيان دا ژ: المنقذ من الضلال.

(۲) بزقره: الاقتصاد فى الاعتقاد لاپه ر ۱۵ هه تا ۱۷، و أحياء علوم الدين/۳/ ۱۷ - ۱۸.

(۳) ل دور قى بنه مايى، بزقره نه و ليكولينا مه خو سه ر كرى د و هزرى چارى دا ژ ده ريبى دووى ژ قى پهرتوكى.

- جورهك ژ پيڤانئى^(۱) كو بنيات پالپشت بيت ب ئيك پله، ئان گه لهك پله، ئان بو ههستبه ران ئان ب بهرعه قلى يى ئان ئه و تشتئى مشه^(۲). ئه ق پيڤه ره - ئيدى - دزڤريت بو ئيك ژ هه ر سئى پله يين بورى.

- ئه وئيت دهيننه گوھلى بوون، وه حى

- ئه واه به قل پئى تهنا دببيت، د شه ره ده قئى دا، كو^(۳) بنيات يى وه رگرتى بيت ژ گريده يين به قلى و تشتئى وى ئارام دكته ئه و هه لبه ت چ به لگه ها بو مه نه ئينيت، ئان نه هه سته برين و نه عه قلى بن، دئى مفاى ژئى وه گرين بكه ينه بنيات د پيڤانا خو دا، و نه شئيت نه وه ييى بكه ت ژ هه رفاندنا مه سه بئى خو^(۴).

- گه زه ب (زه وق) و تيژديتن (مكاشفة) يا سوڤى.

غه زالى گو ت د ريڤخستنا فان پله ياندا (مدارك) ژ لايئى به رفره هيا وئى ئان گرنگيا وئى: ^(۵) بزانه ئه و ژيك فره قن د ته قايما مفاى دا، هنديكه پله يين عه قلى و يين هه ستيارى نه ئه و ته قايى ل نك هه مى خه لكى... ئه ما يين مشه (متواتر) ئه و مفادارن، به لئى د مافئى ئه وئى ئه و مشه بوون دا يئى... ئه ما بنياتئى مفادار ژ پيڤانه كا دى يه، يئى بئى مفايه ئلله ل گه ل ئه وئى پيڤه ر بو قايده كرى... ئه ما ئارام كرنا مه سه بان شه ره ده ق فايدة ناكه ت، به لكه دئى مفا هه بيت ل گه ل ئه وئى باوه رى ب وى مه سه بى هه بيت. ئه ما ئه وئى دهيننه گوھلى بوون مفا ناكه ت ئلله گوھلى بوونئى ژئى بچه سپينى...^(۶).

به لئى پا مروڤ ناهيئه ب چهك كرن ب فان پله يان ئيڤسهر، به لكو هيدي هيدي. ئه و - ل ده سپيڤكى - يئى قالايه چ نوزانيت، پاشى - ئيڤكه م جار - دئى عاله مئى نياسيت، ب ريكا هه سته ران. و ئيڤكه م تشتئى ئه وئى دهينه چيكرن - هه ر وه كو غه زالى دبينيت - ئه وئى هه سته ده سترنئى يه (لمس) پاشى گوھليين، پاشى

(۱) الاقتصاد، لاپه ر ۱۷.

(۲) الاقتصاد، لاپه ر ۱۷ - ۱۸.

تامکرن... و زارۆک دئۆ بهردهوامیی ل سهر ههستبهران کهت ههتا ژیک فاقیرتن ل نک وی پهیدا دبیت - کو بهربهکی هفت سالان - دئۆ ل عالما ههستبهران راپهريت و دئۆ فەرمانین پتر راگههیت، کو قویناخه کا دی یه ژ قویناخین هه بوونا وی... پاشی دئۆ بلند بیته قویناخا سییی و دئۆ عهقل بو چیبیت، و دئۆ د ئه رکان گه هیت و تشتی چیبیت و یی نه چیبیت^(۱).

۲ - پشکین عهقلی:

ئیک ژ پشکین عهقلی - ههتا ریژه کا مهزن - عهقلی بهرگوتنه (منطقی) ئه وی ل سهر بنه مایی، نه کۆم کرنا دوو دژبهران، و بلندیا پیچوانه ییی. کو غه زالی دبینیت ناقی عهقلی ل سهر چار واتا دهیته گۆتن، به لکو ژیک جوره ب ژیک جوریا مرۆقی^(۲). و پشکا دی^(۳) «ئو دوریشمه یی مرۆقی فهرق دکهت ژ هه می حه یوانی، ئه وه یی خو پی به رهه فکری بو قه بیل کرنا هه می زانستین بیردۆزی و چاره یا کارین هویرک، ئه وه یی (محاسبی) ژئی گۆتی: ئه و چانده که (غریزه) دئۆ زانینا پی زانی، هه ره که رونا هییه کی یه د که فته دلی ب وی به رهه فکری تیگه شتتا تشتا دهیته کرن»^(۴). و یی «سییی»، ئه و زانستن ئه وین مفا ژئی دهیه وه گرت ل دیف حاله تان.. یی چاری: هیزا وی چاندنا ل سهر زانینا ئه نجامی راهینانا دراوستیت، و حه زین مرۆقی یین نه ره وا و گه زه به کا ده ملده ست ب راوه ستینیت»^(۵). ئه فه دوو عهقلن عهقلی «به راهینانی». و عهقلی «رهوشتی».

(۱) المنقذ من الضلال، لاپه ر ۵۰ - ۵۱.

(۲) أحياء علوم الدين، ۸۵/۱ - ۸۷.

(۳) الاحياء، ۸۵ / ۱.

(۴) الاحياء، ۸۵ / ۱ - ۸۶.

۳ - بنياتىٰ بنه مایین پیئشه کی یین عه قلی:

هه ره وه کو گوتنا مه یا (هه می - کل) مه زنتره ژ پرتیٰ (جزء)، و هه ر کریاره کی بکهره کی یی هه ی، و نابیت هه ردوو پیچوانا پیئکفه کۆم بکه ی، و هوسا فه یله سوّف تیدا پیچوانه بووینه ل سه ر دوو ره ئیان: هندا گۆت یا چیکریه ل گه ل بوونا مروّقی و هندا گۆت ده سته که تیه ل گه ل ده می و راهینانان، و یین پیئشییی لیک پیچیان هنده کا وسا دانا کو بنياتىٰ فان بنه مایان خودایینه، ئه و پیدانه کا چیکه ری یه بو چیکریین خو، و هندا گۆتن ئه و دزقریته راسته قینه یا عه قلی، له و خو بخو فه رز دکه ت.

وه دیاره کو غه زالی یی دوودله ل ناقبه ینا هه ردوو ره ئیان، ئان دبیت ببینیت کو هزین یین ئیکى ب خو بخویى (فطری) یا خودی بهینه چه سپاندن و ب عه قلی راسته قینه ل گه ل ئیک، ئان بیژین ل گه ل ئیک هه ردوو ره ئی: کو خو بخوییا خودی ئه و بنه مایه دانانه د مروّقی دا ب پله یه کا ده سه ه لات و راسته قینه یی، چ ئه گه ر و ده لیقه تیدا نه هیلان بو گومانى. ل سه ر هندى قى ده قى دى هلگرین ل دور زانستین عه قلی، غه زالی گۆت: ⁽ مه خسه دا مه ژى ئه و چاندی (غریزه) کو تیرا عه قلی پی دقه تییت، و ئه و ب ئاسایی و گوهلئ بوونى نه بیت. ئه و ژى دبیته دوو پشک: یا پیدقی، نا هیته زانین ژ کیفه و چه وا بده ست دکه قیت. وه کو زانینا مروّقی کو نابیت ئیک مروّق ل دوو جها بیت پیئکفه، و ئیکتشت نابیت نویهاتى و که فن بیت، هه بیت و نه بیت ل گه ل ئیک. ئه و زانسته یی ل گه ل مروّقی هه ر ژ زاروکیى و خو بخویى ل سه ر هاتیه چیکرن، و نوزانیت چه وا ئه و زانینه بو په یدا بوو و نه ژ کیفه هات. ئانکو ئه گه ری وی یی نیژیک نوزانیت، ئه گه ر فانه بزانیت ل وی به رزه نابیت کو خودی ئه و

یّ چیکری و ئینایه سهر ریکی و زانینین دستکەفت یین نیشاداین کو ئو ب مفایه نه ب فیژکرنی و ب به لگه هان. و هەردوو پیشک دبیزنی عەقل^(۱).

۴ - پیغه مبه راتی و قوینا خا پشت عەقلی:

ئەگەر هەست ب تنی قوینا خەك بیت د گە هشتنی دا، پشتی وی دی دەوری ئامیرهك دی هیئت تشتین به رهه ق بنیاسیت ئەو ژی عەقله... تشتەك نینه بچه سپینیت کو ئەو عەقل دویمایهك پله یه د پله یه ندا، و چ د سەردا نینه نه قوینا خ و نه پله... ئەو پیغه مبه راتی یه. غەزالی دبیزیت: «باوهری ب پیغه مبه راتییی بریار بهیته دان ب چه سپاندنا قوینا خا پشت عەقلی، چافهك دی لی قه بیت د گه هته پله یین خوسەر، و عەقل یی قه بریبه ژی هەر وه کو گوهلّی بین ژ گه هشتنا رهنگا قه بریبه، و دیتن ژ گه هشتا دهنگا، و وسا هەمی هەستبەر ژ گه هشتنا تشتی بهر عەقل^(۲)».

و هەر وه کو تشتی قافیرتی ئەگەر پله یین عەقلی لی پیشکیش بکهی دا ره د کهت و دویر دانیت. و ئەو عەین بیفامییه (جهل) چنکو چ پالپشتی نینه به لکو ئەو قوینا خەکا دیبه نه گه هشتییی و د به ندا وی دا نیه، و دی هزر کهت د نه فسا وی دا نینه... و خودی بو عەبدین خو نیزیك کر کو هندەك ژ نمونە یین دوریشمین پیغه مبه ران دانی، کو نکستنه^(۳). چنکو خەون دنقستنی دا ئەو ژی مروق پی دگه هته هندەك تشتا ژ غەیبی، سەر هندی کو له شی وی یی نکستی و راوستیایه و یی د های چوویه، ئیدی خەون بیرەکی (فکره) ژ پیغه مبه راتییی ددهت مه، چنکو ئیک شیوازه نه ئاساییه د گه هشتنن مروقی دا. نه ژ نفشی هەستبەرانه و نه ژ عەقلمه ندیانه.

(۱) الاحیاء، ۱۸ / ۳.

(۲) المنقذ من الضلال، لاپەر ۶۲.

(۳) المنقذ من الضلال، لاپەر ۵۱ - ۵۲.

نا بیت بۆ ته تو بیژی: تول سهر هندی بتنی باوهر بکهی ئەوا ته جهرباندی، چنکو ئەفا د ژیانئ دا هه می دهما ئارامیی بۆ ته ناکهت، و مروّف نه شیت هه می تشتا دخودا راهینه کهت، ژ بهر هندی ئەو پیدئی و نه چاره بۆ پیغه مبه راتی، بلا ئە گهر ئاسایی (تقلید) بیت^(۱).

به لیّ پا چهوا پیغه مبه راتی دیّ یا ب مفا بیت و مروّف ل سهر رونا هیه کا عه قلی؟ کو ئە گهر پیکه بهین (وافق) ژی دیّ یا زیده بیت، و ئە گهر پیچوانه بیت دیّ چهوا باوهری پیّ هیّت؟ غه زالی به رسقیّ ددهت: ((پیغه مبه ر^(س) خه بهر رهد ددهت ژ وی تشتیّ عه قل نه گه هته زانینا وی، به لیّ خو لا ددهت ژ تیگه هشتنا وی ئە گهر زانی، کو عه قل راسته ریّ (یرشد) ناکهت یا مفا ی و زیانی ژ کار و گوتن و رهوشت و گهریده یان، و فره قیّ نا ئیخته ناقبه ینا یی ره شبوی و یی سه رفه راز، ههر وه کو خو لانادهت ژ پله یین دهرمان و په نجاران (عقاقیر). به لیّ ئە گهر زانی دیّ تیگه هیت و باوهر کهت و دیّ مفادار بیت ب گوه لیّ بوونی، دیّ خو ده ته پاش ژ مرنی و دیّ چیه ب نک سه رفه رازییّ فه، ههر وه کو یی مفاداره ژ گوتنا دختوری د زانینا ئیش و دهرمانا دا، پاشی دیّ زانیت راستیا دختوری بۆ حاله تین وه ک ئیک و فرمانین دی، دیسا ب به لگه هان باوهری ل سهر راستیا پیغه مبه ر^(س) ب که سنه کهر (معجزة) وهه قره نگ (قرائن) و حاله تان، کو فره ق نه بیت^(۲).

۵ - تیگه هلییا عه قلی و شه رعی:

غه زالی عه قلی ناکه ته دهر پیخه مهت راستیا وه حی، ئان راستیا هلاتنا سو فی. به لکو عه قلی جیگه هیّ خو ل نک وی هیه، له و د ئە حیا^(۳) خودا ژی گو تیه و هنده کین دی ژی: ژ بلندییا جهیّ عه قلی گو تینه، له و د قیّت عه قل و شه رع ل گه ل

(۱) المنقذ من الضلال، لایه ر ۶۵.

(۲) الاقتصاد فی الاعتقاد، لایه ر ۱۲۳.

(۳) ۸۲/۱ پشتی وی.

ئیک بن، گۆت: ((گوهلی بوون فایده ناکهت بیی عهقل، و نه عهقل بی گوهلی بوون،
 ئەوی بهس ئاسایی کارا بکهت و بی عهقل ئەوی نه فامه، و ئەوی بهس عهقلی بکار
 بهینیت بیی روناھیا قورئانی و سونهتی ئەوی دفن بلندە. ئیدی نه وهبیت تو ژ
 هردووکا بی، و ژ وان به یین هردوو بناخا پیکفه کۆم دکەن^(۱)). ((عهقل ل گەل
 شەری روناھی ل سەر روناھیی یه))^(۲). ژ بەر هندی وەکو هندەک سوفیان عهقل
 رەشبین کری

غەزالی بەرسقا وان دا کو عهقل ((روناھییا دیدەنی دیتنی یه خودی ب وی دەیت
 نیاسین، و راستیا پیغەمبەری ب وی دەیتە نیاسین، دی چەوا رەشبین کە، و
 خودی پەسنا وی یا کری؟ ئەگەر تە رەشبین کرچی دی هەیه پشت وی پەسند
 بکە ی؟^(۳)). بەلی دی چەوا ب سەرکەفی ل سەر پیچوانا دەقان ل گەل پیدقیین
 عهقلی؟

۶ - گاهەک د پیچوانا گواھرتن (نقل) و عهقل دا:

غەزالی بەرسقا ل سەر فی پسیاری یا دای، هەر ژ گاهەکا تەقایی د پە یوہ ندیا
 وەحی ب عهقلی^(۴). ئەو ژی هندەک تشت هەنە دەینە زانین ب بەلگەھی شەری بیی
 ب عهقل، و ب هردووکا ژی دەینە زانین، نموونا ئیکی: نوبهاتنا عالەمی و هەبوونا
 وی، و دوریشمیین وی ژ ئاست و زانین و قینان، و نموونا دووی: فەرمانین بن دنیا بی
 (ئاخرەتی). ئەو ژی عهقل دورستیا هەردووکا ددانیت، و دەوری گوهلی بوونی

(۱) الاحیاء، ۱۹ / ۳، الاقتصاد، لاپەر ۳ - ۴.

(۲) الاقتصاد، لاپەر ۴.

(۳) الاحیاء، ۸۹ / ۱.

(۴) الاقتصاد، لاپەر ۱۲۲ - ۱۲۳.

خۆسهرييه كو ئىك راستى ژ وان دانيت، ده مى وهى دهستنيشان دكهت ئهوا دهيتته دانان ژ وان^(۱).

ئهما ئهوا شهرع و عه قلا فه گيراي، سى حالهت هه نه:

ئىك. ئه كه ر يى دوست بيت ئهوا وهى بو مه گوتى، دقيت باوه رى پى بهيت، بلا ئه گه ر گوهلى بوون ئىكسه ر بيت ئان خش بيت.

دوو. ئه گه ر عه قلى فه رمان دا ب نه وه يى، دى گوهلى بوونى، راده ستى رامانه كا دى كه ين ئهوا د ده قى دا هه ي، و ئهوا به راهيكي دوست، هه ر وه كو غه زالى گوتى، چنكو^(۲) هزر نه كه فه بره ك د گوهلى بوونى دا هه بيت پيچوانه ي عه قلى بيت^(۳).

و باش بهيتته بيرا مه كو ئه و نه وه ييا غه زالى دهستنيشان كرى ئه فه يه: نه وه ييا ئالاقى ئاخفتنى (منطق)، نه يا ئاسايى و نه يا سروشتى، ئانكو ئهوا د ئاساييا نافده ست دا رادپه ريت و پيچوانا فه گونجينا مه ژ ده رقه دكهت، به لكو به روفاژى بنه مايين عه قلى به راهيكي دكهت.

سى: ئه گه ر عه قل راوه ستيا، حوكمى دهستيريى (جواز) و نه يى (نابيت - مستحيل) ل سه ر ناچيت، هينگى دقيت باوه رى ب به لگه هين وهى بهيت،^(۴) كو به سه فه ربوونا باوه رى، عه قل ژ دويردانانى (نه وه يى) فه بيت، و نه مه رجه فه ربوون ب دهستيريى لى بكه قيت^(۳). كو عه قل دبيژيت: ئه فه نه دويردانانه، و ئه ز نوزانم كو ئه و دهستيرييه ؟ به لكو عه قل دهستداديى ل شه رعى ناكهت، چنكو^(۲) عه قل كيمه ، و بياقى وى به رته نكه^(۴).

(۱) الاقتصاد، لاپه ر ۱۲۲ - ۱۲۳.

(۲) الاقتصاد، لاپه ر ۱۳۳.

(۳) الاقتصاد، لاپه ر، ۱۲۳.

(۴) الاقتصاد، لاپه ر ۴.

۷ - د ریژه یا زانینا مروؤقی دا:

غه زالی نمونه ییکی دئینیت بو کیماسیا عه قلی و سنورین عه قلی دکه فته بن، قی سهراتی یی بو مه دئینیت: ^(۱) بزانه کو کومه ک ژ مروؤقین کوره گوهرلی بوون کو حه یوانه کی ب حیبهت یی ئینایه باژیری دبیزنی فیل، و وان هیچ نه دیتییه و گوهرلی نه بوویه، گوتن دقیت نه م ببینین و بزانی ب دهست لیکنی هندی بشین بکهین، داخازکن و وهکو فیل گه هشتیه نک وان دهستین خو قیرا ئینان، دهستی ئیکی ژ وان کوره یا که ته سهر پیین وی و دهستی هنده کا که ته سهر لمبیسا وی و یی هنده کا که ته سهر گوهرین وی، گوتن مه زانی. وهکو چووینه نک هه قالین خو یین کوره پسیرا وان کرن، بهرسفا وان همیا پیچوانه بوو، نه وی دهست کریه پیین وی گوت: نه وهکو بوریه کا داری یا ستویر بوو به لی نه رمتر بوو ژ. و نه وی دهست کریه لمبیسا وی گوت: نه وهنینه وهکو نه و دیژیت: به لکو د رهق بوون دنه رم بوون، دخولی بوون و نه دستیر بوون و نه وهکو بوری بوون به لکو وهکو ستوینه کی بوون، و نه وی دهست کریه گوهرین وی گرت: نه خیر نه د نه رم بوون و نه د رهق بوون... به لکو... و نه بوری بوون نه ستینک بوون به لکو چه رمه کی په حن و ستویر بوو، هه ئیکی ژ وان یی راسته ل نک خو، چنکو هه ئیکی وسا گوت وهکو دهست کریه فیلی، و که س ژ نیشاندانا خو یا دهستکرنی نه درکهت، به لی هه می پیگه د دهستکورت بوون بو پیشه نکرنا شکلی فیلی، ئیدی چاقین خو فه که ب قی نمونه یی و تیگه هه، چنکو ب گه له ک نمونان مروؤق د پیچوانه نه ^(۱). زانینا مروؤقی ب دور بابه تین ناوهرهیت ب هه می ره خان، به لکو هلاویستییه ب لایه ن و پارچین وی و بهس.

(۱) الاحیاء، ۴ / ۸.

ژ به رهندي دى بينى نه وي نه وهيا كارين غه يي دکهت - وهکو خوښى
ونه خوښيا گورى - و ب نه وي ددانيت چنکو نه ديتيه و راهينه نه کريه، و
دبيژيت: نه م يي که سي مری دبين و نه هاتيه ئيشان دن. و غه زالی لی فه دگيريت:
نه وهکو وی که سی یه یی حالی که سی نفسی نه ويی (انکار) دکهت، چنکو
دبينيت یی راوستيايه نا لقيت، گوت: به لکو نه وي سه حدکه ته سه رفه ييا یی نفسی
نابينيت نه و تشتی دگه هته یی نفسی ژ خوښيا شه يتان د خه ودا وی بی نفیژ
دکهت (احتلام)، ئان ئيشانا وی وهکو دبينيت یی دهپته ليدان، هه تا کو یی نفسی
هشيار ببیت و به حسی ژ وی حالی وی ديتی دکهت ژ ئيشان و خوښيا کوی دی
وسا نه ديتبیت، هه ر زوی دا ب نه وي دانيت ژ بهر له شی وی یی راوستياي... هه ی
عه مری وی نه مينيت نه وي سينگی وی هند بهرته نگ بیت تیرا فان ئاستا نه کهت بو
فان فرمانين چنه یی، زیده باری چيکرنا عه ردو عه سمانان و هندی ل ناقبه يا واندا،
ل گه ل نه و حنيريا تیدا... کو چ به لگه نينن بو نه وهيا وان نابيت بهينه نه ويی و
ره د کرن تنی ژ بهر کو دوير ددانن^(۱).

و نه فه ژیده ره که تنا خه له تيا فه يله سوفا نه، غه زالی گوت: ”پترین راهينانين
فه يله سوفا ن د سروشتيا و خودايادا ژ فی نفشینه، وان کار يين وينه کرين ل ديف
چه نديا وان ديتی و چوويه د عه قلی واندا، و نه واه نه چوويه د عه قلی واندا ب نه ويی
ددانن^(۲) .

۸ - مه ترسیيا ئاسايی:

غه زالی ب تنی د راوستیت ژ گه له ک بيرتيژين بهری خو، کو هشياريا وان دکهت
ل سه ر پالده ره کی گرنگ عه قلی سنور ددهت ژ شيانين وی، کو نه و ئاسايی يه
(عادة) و ئاساييا هزری ل گه له، نه و وهمه ددانته بهری وی تشتی نه ويی و

(۱) الاقتصاد، لاپه ر ۱۲۵ - ۱۲۶.

(۲) المنقذ من الضلال، لاپه ر ۶۲.

ڦه گونجاندی و هوی بووی، ئان دیتی، ئان ب کاره کی راهینین وی ڦه هاتی، کو))
 ئه زی هاتیمه چیکرن و نه فسا من یا ل بهر هاتیه بو وه هم گرایان و ئاشوپان
 (خیال) ب دهستدایا (حکم) ئاسایی یی - عادات))^(۱). و غه زالی شوڦه کر کو پاشی
 دگوتنی)) سهرنشیف کرنا مهرجی)) یا بافلوڦی^(۲).

ژ بهر هندی گه هشتنا گوپیته کی (کمال) یا بابه تگران (الموضوعیه) د دیتنا
 تشتان دا کاره کی گه له ک ب زه حمه ته گوت:)) هندیکه شوپگرین (تابع) عه قلی
 خورینه که س نه شیتی ژ بلی دوستین خودی ئه وین خودی راستی نیشا وان دای و
 ب هیژ ئیخستین، ئه گه ر ته قیا قی چه ندی د گه ریده یان دا راهینه که ی، بیژه ئیکی
 ئاسایی یی موعته زلی پسپاره کا بهر عه قل بیژی یا ئاشکرا دی زو قه بیل که ت، ئه گه ر
 بیژی ئه ڦه مه سه بی ئه شعهرییه قه بیل ناکه ت و دی وی تشتی وی باوهر کری دی
 دره و دهرئیخیت، هندی کو وی خشا خراب ب ئه شعهری هه ی، و چنکو هه ر ژ
 زاروکی نه قیان یا که تیه دلی، دیسا ب پیچوانه (ئه گه ر وی) چه ندی ب سه ری ئیکی
 ئه شعهری بینی ل سه ر مه سه بی موعته زلی به ری بزانیته ئه و معته زلی یه) ئه ز نا
 بیژم ئه ڦه سنج که سانین ئاساییه، به لکو سنجا وانه یین خو ب زانیته د ئیننه
 دهری... کو راستی دژی وییه، ئه و چ باوهر ناکه ت، دی به ری خو ده ته به لگه هی و
 یا وی دقیت دی وی راست دهرئیخیت و دژی وی نه یا راسته...))^(۳).

۹ - لاوازییا عه قلی د کارین خودایی دا، و نمونین زانستا ئاخفتنی (الكلام):

و پترین تشتی دیار د لاوازییا عه قلی دا کو بوونی (وجود) بزانیته د بابه تین
 خودایی دا ب دوریشمین تاییته، و کارین غه ییی ل سه ر خه لکی ته قایی. له و وه حی
 بو مه هنده ک راستین غه ییی بهر فره ه نه کرینه، وه کو دورشمین خودی، غه زالی

(۱) الاقتصاد، لایه ر ۱۰۹.

(۲) الاقتصاد، لایه ر ۱۰۹.

(۳) الاقتصاد، لایه ر ۱۰۶ - ۱۰۷.

گۆت: چنکو^(۱) ئەگەر ژ وان دوریشمان گۆتبان بۆ خەلکی و نە ل ئاستی تێگەشتنا وان با، تى ئەدگەشتن... ئىدى مروڤ د چ ناگەهیت ژ بلى نەفسا خو و ئەوا پەيدا د وى حالى دا، ئان د سەررا بورى بيت، و ب پىقانى ل سەر خو دى ھندەكین دى تىگەھىنیت، و دبیت باوەر بکەت کو فەرقياً بلند ترو دورست تريا ھەى. کو مروڤى ئەو ھىز نینە تشتى بۆ خودى بچەسپینیت ژ بلى ئەوا ئەو بۆ خو دچەسپینیت ژ کریاران، و زانین و شیانان، و ھىژتا ژ دوریشمان، ل گەل باوەرکرنى کو ئەو بلند تر و راست ترە، ئىدى دى ھەمى گەشتنا وى ل دور دوریشمىن وى بيت، نە ل سەر یین تايبەت یین خودى^(۱).

غەزالی باوەر ناکەت کو زانستین ئاخفتنى (کلام) دى شین گەھنە راستیا کاران، گۆت: ^(۲) ئەما مفایى وى، خش د چیتى کو مفایى خویا کرنا راستیا نە و زانینا وان ھەر وەکو ئەو راستى ل سەر. بەس کانى! ئەڤ چەندا بلند د ئاخفتنى دا نینە، بەلکو بیسەرى و بەرزەبوون پترە یا تیدا ژ خویاکرنى و زانینى. و ئەڤە ئەگەر تە گوھلى بوو ژ نویکەرەكى ئان پربیزەكى دبیت بکەڤتە عەقلى تە کو مروڤ دوژمن د وى تشتى نەزانن دا، تو گوھلى ببە ئەڤە ئیک ژ سالوڤین (ئاخفتنا) نە پاشى پشتا خو دانى پشتى راستیا وى سالوڤى، و پشتى د ناڤدا چووى ھەتا دویمایک پلە یا ئاخفتکاران، و تى پەرىن بۆ کویراتیا ھندەك زانستین دى کو ب کیر جورى ئاخفتنى بەین، و پشکنین کرن ریک بۆ راستیین زانینى د گرتینە ب فى رەنگى. بەس پا، ئاخفتن ژیفە نابیت ژ دیارکرن و پیناسین و رونکرنا ھندەك کاران، بەلى ب کیماسى د ھندەك کارین ئاشکرا دا نيزیک بوو تیکەشتبان بەرى کویر بىن د چیکرنا ئاخفتنى دا^(۲). ئەو ژى کو زانستا ئاخفتنى (علم الکلام) دەورەكى سنوردای یى ھەى، ئەو ژى چەسپاندنا گەریدەى (عقیدە) و رەدا وان ئەوین ژفانییا (شبه)

(۱) الاحیاء، ۱/۱۰۱.

(۲) الاحیاء، ۱/۹۷.

عه قلی دداننه سهر، ئەما «خویاکرنا راستییان و زانینا تشتان هەر وهکو ئەو تشت ل سهر، و تیگه هشتنا نهینین سهرقه یا په یقان قی گه ریدی وهردیگرن، چ کلایل نینن ژ بلی بزاقی (مجاهدة) و بن دەست کرنا حەزان، و ژ دل چوونا نك خودی قه، و هلگرتنا هزرا زهلال ژ گلشین شه رده قان»^(۱). عیبادهت کرن و خویابوون نیک تره بۆ راستیا گه ریدهیی ژ ئەوا ئاخفتن چیدکەن.

بهلی پا وهکو قی کاری دەور هه بوویه ئەو پی رابیت، هەر چهوا بیت، پا.. غه زالی رونکرن هلبژارت ل سهر دەستداییا (حکم) ئاخفتنی، گۆت: «بزانه کو راستی ئەو بیت تو ره شین بکهی د هه می حاله تا دا ئان په سند بکهی د هه می حاله تا دا، یا خه له ته، دقیت بهیته رونکرن»^(۲). و ئاستی پیدقی ژی «د قیت هەر بازیره کی ئیک هه بیت ب قی زانستی رابیت و لیک ژفاندنی (شبه) یا دهستکه ران ده ریخیت ژ وی بازیری و فیکران به رده وام بیت (وانه گۆتئا ئاخفتنی دا به رده وام بیت) بهلی نه یا دورسته بهیته خواندن ب ته قایی وهکو خواندنا فقه و ته فسیری»^(۳)، ئەو فه ربوون بهس بۆ هنده کایه ژ خه لکی زانینی، ئەوین پارزتنی ل خه لکی ته قایی دکەن و فه دگرن ژ کارین قی زانینی.

۱۰ - غه زالی و فه لسه فه:

غه زالی ره خنه ل فه لسه فا (کوپ - مشاء) کر ره خنه کا بسپوره کی شارەزا، و که سی گونه هبار نه کر کو نوزانیت ئان ئامانجا وی نوزانیت، به لکو غه زالی بهری ب سه رکه قیت د ره خنه یا فه لسه فا ئە غریقی دا، هەر وهکو فارابی و ئبن سینا ئەو خه ملاندی، غه زال د پیشکیش کرن و شروقه کرنا وی دا ب سه رکه ت بوو. لهو

(۱) الاحیاء، ۹۹/۱.

(۲) الاحیاء، ۹۷/۱.

(۳) الاحیاء، ۹۹/۱.

په رتوکا وی «مقاصد الفلاسفة» دهیته دانان باشتیرین په رتوک ئهوا شیره تان پی ل
 بسپوران دکهت و ل هه ر ئیکی بقیته ب سهر فهلسه فا یین کوپ هلبیبت و تیبگه هیته .
 و ئیکه م قوینا خا غه زالی پی رابووی، ژیک قاقیترنا زانستین فه یله سوفا ن، و هه ر
 ئیکی ده ستداده کا (حکم) خو سه ر دای، بو نموونه وه کو به حسی سرؤشتی کری،
 ژ پشکین وی و ژ وانه یان داریتن: یین په یوه ندی ب له شان وحالین وان قه هه ی، و
 مه عده ن و داروبار، حه یوان، و دختوری، و ستیرناسی، و کیمیا... هتد. ئه و ژ
 «دا بهیته زانین هندی شه رعه قایشکی شان ل سهر ناهیته کرن و نه نه وه یی بو
 دهیته کرن... لیگرتن (الزام) نینه پیچوانا وان بهیته کرن وه ک شه ر د تشته کی ژ
 فان زانستاندا»^(۱)، ژ بلی به س د چار بابه تان دا: ئیک: ده ستداده ییا (حکم) وان کو
 هه قبه ریا (اقتران) یا بینه ری د بوونی دا ناقبه ینا ئه گه ری و ئه گه رکاری، هه قبه ریه ک
 پیڈفی فه ره کو نا هیته پیچوان کرن، و غه زالی دبینیت - ل گه ل ئه شاعیران - کو
 پیگرتنه کا ئاسایی یه نه یا عه قلی یه، ئه و، ئه و دیتنه یا - پاشی - مالبرانسی و
 هیومی و هنده ک دؤخبه ندا (وضعین) وه رگرتی. و بابه تین دی مه به رتر یا به حس
 کری، وه کو نه وه یی کرنا هنده ک فه یله سوفا بو هه رمانا نه فسی، و قیامه تی و
 رابونه قه یا مروقان^(۲).

لی یادیاره کو هیرشا غه زالی ل سهر میتافیزیقا بوو، نه ل سهر فهلسه فی بوو ب
 هه می تایین وی قه (روژا کو ئه و یا به رفره ه). غه زالی دانپیدان ب بهایی زانستین
 بیرکاری و ئالافی ئاخفتنی و راهینانان و سرؤشتیان کر، دده می وی دیتی کو
 تشتین خودایی د فهلسه فی دا نموونه یه کا تاری یه بو تیگه لبوونی و ئالزیانی. و ئه ق
 هه لویسته گه له ک پیشکته یه، به لکو ئه گه ر ئه م سه حکه ینی ل دیف چه رخی، دی
 بینین هه لویسته کی «نویخازییه» نایابه. به س ئه وین که تینه ئاریشا هزری و

(۱) تهافت الفلاسفة، لاپه ر ۲۲۰ - ۲۲۲.

(۲) تهافت الفلاسفة، ۲۲۰ - ۲۲۲.

گرېبهستان بهرامبهر میژویا ملله تی و پشکا مهزنتر - سونه نه - و نوینه ریڼ وان ژ زانا و بیرتیژان، رهد دکهن قی هه لویستی عه قلمه ندی یی مه زن یی ئەبی حامد و یین وه کو وی، ئەو چه رخان پشت و پشت شه دزقرینن، فهلسه فا یونانیا و خه ونین ئەفلاتونی بیردوژا مشه دان (الفیض) چیتر دبینن، هزر دکهن ئەو نمونین عه قلمه ندیا، بن ئاخ کریه، د میژوا ئیسلامی دا. به لی ئەگه ر بو (کانت) ی خواندبا، دا بو تللیا فه دن و ده ستا قوتن، سه ر هندئ را کو غه زالی فهلسه فا میتافیزیقی یا هه رافتی ل روژهلای، به ری (کانت) ل روژئافا به رفینیت. هوسا هه می ده ستودار سه رک و بنک بوون: ئیدی ره خنه یا غه زالی بو بنه مایی ئەگه ری یی (سببیه) کاره سات بوو بو عه قلی عه ره بی یی ئیسلامی، به لی ئەگه ر ئەق ره خنه بخو ئەگه ر ژ (هیومی) ده رکه تبا، دا هیته دانان ده رگه هه ک نوی ل عالما هزری و فهلسه ق!

زاخا باچیانی ل ناقبه را غه زالی و ئەوین (کوړ - مشائین، وه ک ئیستومولوجی)، چنکو زانین ل نک فانه ژ راهینانی ناهیت، به کو دباخه دا دبیزنی: هلاتنا وینه یین عه قلی ژ عه قلی کارکه ره، ل سه ر عه قلی مروقی یه . له و عه قل دانا هیزه کا خو بخویی یا تیپه ر ل هه ر تشته کی و تیگه هشتنا هه ر تشته کی. و پاشی، ئەو دشیت خو بخویی ب هه ر زانینه کی بکه ت، و نه پیدقی وه حی و نامه یانه، و هه تا نه راهینانایه ... ئەو هزر کرن به سه بو وی. و غه زالی قی هه لویستی فه مای رهد دکه ت، ئەوی بوویه ئەگه ری سه ردابرا گه له ک مروقان ل سه ر ئاستی گه ریده یی. هه روه کو بوویه ئەگه ری به رزه کرنا زانستی و پیشکه تنی، کو رهدا راهینانی کر، و گرنگیا وی ب چ فه نه گرت.

ل قیڑی ره ئیا غه زالی رون و گرنګ بوو: عه قیل ب سرۆشتی خو یی لاوازه کو بګه هته راستیا کاران د خودایاندا، و ئه څه نه مهیدانا وی یه^(۱). به لکو مهیدانا وی عاله ما بینره، و ریکا تیګه هشتنا وی راهینانه و دیتنه، نه ک عه قیل ب تنی.

و ئه گره کی دی یی گرنګ بو مه سرۆڅه دکه ت سهرکه تنه غه زالی د ره خنه یا فه یله سو فاندا، به لکو گرنګتر ژوی، سرۆڅه دکه ت، بوچی فه لسه فا یونانی و یا کور(مشائی)، قه بیل کرنه کا فره نه کر د نافوکا ئیسلامی دا. و ئه څه ئه گره (عه بدولحه لیم مه حمود) خ. د سرۆڅه کر گو ت: ^(۲) «لیکولینا عه قلی د خودایاندا کاره کی سرۆشتیه ب ریژه یا هزرقانان ئه وین ل وان ولاتا ژیاين ئه وین په رتوکین پیروزی نه هین. سرۆشتیه ل فان ولاتان هنده ک هه بن ده سته کربیا بیردوژان ل پشت سرۆشتیه بکن، چنکو مروڅ ب سرۆشتی یی هاتیه چیکن (فطره) هه می گاڅا لی دګه ریت ئیش و ئه گه را بزانیته، و تشتی نه دیار ببینیت، و ب سهر عاله ما غه یی هلبیت. ئه ما ل وان جهین ده قین پیروزی، پارازتنی ل دهوله مه ندیا خو دکه ت، و که س ب گومان ناکه څیت د دورستیا وی دا، ئه و نه یا سرۆشتیه کو ب ره خ فی ده قی پارازتی هنده ک چیکنین هزی بهینه چیکن په یوه ندی ب عاله ما غه یی څه هه بن. چنکو به ره می هزا مروڅی څه کریه بو خه له تی، و خه له تی د خویاتیا خودایاندا ئان د عاله ما غه یی دا ب ته قایی مه ترسییه کا مه زنه. و ریکا راست ئه وه کو چ چیکنین عه قلی کو په یوه ندی ل گه ل عاله ما غه یی هه ی، ب ره خ ده قین پیروڅه نه هینه چیکن^(۳).

(۱) بزڅره: دابیشا ئالزینا وان د گو تنه واندا خودی کردار و چیکه ری عاله می یه. دیسا دویمه یک دابیش، کو فه یله سو ف گه هشتن هندی کو چه سپاندنا زانینی و شیان و څیان ب ریڼمایا ئیکی نابیت. تهافت الفلاسفة.

(۲) التفكير الفلسفي في الاسلام، لاپه ر ۶۳. ۴.

سى: ئىبن خەلدون

ئىبن خەلدون، بەرھەمەكى دى يە يى شارستانىيا عەرەبى - ئىسلامى. بەرھەمەكى كەس نەدىتى (عبقرى) شيا كۆمىن گەلەك ژ زانىنى پربىكەت، بەلكو كۆمىن دى چىكەت، وەكو زانستا كۆمەلاتى بۆ نمونە، ئان ياكو ئەقە عالەمە دىيژتى «سرۆشتىن ئافاكەر».

ئەوېن ھىزا خەلدونى خواندىن و تىر بوون ژ لىكۆلىنى، و ژ گەلەك لايانقە وەرگرت ھەتا كو ئەقە بوويە كىتبخانەكا سەربخۆ. پشكەك ژى ب ئەزمانىن ئەورويى يىن سەرەكى. ژ بەر ھندى ئەز خواندنا قى ھىزا پىشكەتى ناكەم، و ھەتا ب كورتى پىشكىش ناكەم. بەس دى ب فورسەت وەرگرم دا بىژمە خواندەقايى بەرىز بۆ خواندنا پىشەكيا پەرتۆكا وى د مىژوويى دا^(۱). دى بەس ھندەك رەئىين وى پىشكىش كەين د ئەبستمولوجيا دا، و خۆسەرد كىشا عەقلى و سنورىن وى دا.

۱ - ھەبوونا جھى يا عالەمى:

ئىبن خەلدون وەكو ھەمى ھىزمەندىن ئىسلامى، باوهرى دكەت د ھەبوونا جھى. يا دانانا عالەما ژ دەرڤەيى، لەو رەدا ھندەك سۆفيا كرى ئەوېن دىيژن كو تىشتىن ھەبووى (موجود) ھەمى ب مەرجه ب ھەبوونا تىگە ھىشتنا مرقى بۆ وان، ب ھەستەرى بيت ئان ب عەقلى بيت، ئەگەر بىژىن ئەقە مرقى تىگە ھىشتى نەبا ئان ئامىرى تىگە ھىشتى نەبا ژىك دياركەت، بەس تىنى ئىكى ئاسايى با وەكو يى نقتى كو ددانىت ھندى ل دور وى د گەھا نەبوونى دانە. ئىبن خەلدون ب بەلگە قى گۆتنى ب ھەست و ئاسايى ب نەوھىي ددانىت، باوهر دكەت كو دىچوونا سۆفى د بىنت ئەوئى ل دىڤ قى مەسەبى دچىت دشاشن، و خەلەت دىن^(۲).

(۱) پىشەكيا پەرتۆكا (العبر و ديوان المبتدأ والخبر، فى ايام العرب و العجم والبربرومن عاصرم من نوي السلطان الاكبر).

(۲) بزقره پىشەكى لاپەر ۳۵۲ پەيقا وى ل سەر زانىنا سۆفياىتى.

۲ - عه قل نافبهينا غهيب و ناماده يى (شهادة):

ئەگەر گرنگرتين جيوازييا مرؤشى ژ چيكرينان: عه قل بيت، و ئەو جورين تيگه هشتني خودي تيدا چيكرين، ئبن خەلدون دقاقتيريت دوو بياقتين مەزن و گرنك د كاري قى عه قلى دا: ئيك، بياقه ك گرتييه بەرامبەر عه قلى ب ئەگەرى سروسشتي وي يى خۇبخويى كو ناميرەكى لاواز زي چيكرى بو تىپه رينا وان بازنان. ئەو بناخه يا عالە ما غه يى يە . ويى دووي، بياقه كى قە كرىه، ئەو ئەو چاك ميړه ئەوي بنيات و دەستدادي (حكَم) تيدا، ئەو - ب رەنگە كى سەرەكى - عالە ما ناماده (شهادة) يە . و ئەو قاقاقتيرە گە لە ك يى مە زنه، بە لكو ئەو بققە ترين بيردۆزه زانينا ئيسلامى پى هاتى، و ژ دويرتر كارتىكەر د گە لە ك جورين زياني دا، ژ وانه زيانا هزرى و زانستى و تيكنولوژى. و هزرا رۆژئاقا هەست ب قى گرنگيى نە كر بوو بەرى (كانت) ي.

ئبن خەلدون كارين حسابى (بىركارى) ب چاكي دانا، ^(۱) پترين جارا عه قله كى رون و سەر ريكا راست زي چيدبيت ^(۲). و دىيژيت چە قە كى دى يى بىركاريان دا: ^(۳) بزانه كو ئەندازيارى مفاى ددە تە خودانى خۇ ب رونكرنا عه قلى و راستكرنا هزرا وي، چنكو بە لگە يين وي ديارن و جوان ريكخستينه، خە لە تى ناكە قيته د ريز و سستە مى وي دا... و ماموستايين مە خ.ر. د گوتن: كارئينانا زانستا ئەندازيارى وەكو سابيني يە بو جلكا كو قريژى زي دشوت و پاك و پاقرژ دكەت ^(۴). ئە ما زانستا چەرخان (فلك) ئەو زي كارە كى پاكه و زانستە كا باشە ^(۵)، ديسا ناقداجوونا ئبن خەلدون د گە لە ك زانستاندا وەكو زانستين سروسشتى و دختورى و جوتيارى.

بە لى ئە وين غه يى، پىچوانە ي قانە نه، نينه زانستە كا مرؤفان بشيت بگە هت، چنكو ^(۶) غهيب ناھيتە تيگە هشتن ب چيكرنى، ريك نينه بو زانينا وي ژ بلى بو يين

(۱) بزقره پيشه كى لا پەر ۲۵۹.

(۲) بزقره پيشه كى لا پەر ۳۶۱ - ۳۶۲ د بنيات دا: دياره، ئەز هزر دكەم خە لە تە.

(۳) المقدمه لا پەر ۳۶۳.

خۆسەرژ مروفان ئەوین ژ عالەما هەستبەری قەبووین و چووینە عالەما رۆحی^(۱)،
ئەو پیغەمبەرن د خۆسەرن.

ژ بەر هندی ئەم نەشیین بگەهینە راستیا قان غەیبیان، یا ژ هەمییا مەزنتەر کو
(چیکەرە)، ئەوا ژ مە دەیتە خوازتن بەس باوەرییی پی بینین،^(۲) بزانه ئەو ریکا
فرمانا مە کری ئەم باوەریی ب فی چیکەری بینین ئەوی کریارین مە هەمی دچنە نک
وی ب تنی... و نیشا مە دا کو قورتال بوونا مە یا فی باوەریی دا ل مرنی وەکو
دمرین، کاکلکا راستیا فی چیکەری نیشا مە نەدا، چنکو گەهشتنا مە بو وی نابیت
و دسەر مەدایە^(۳)، بەلکو هەندەک ژ دوریشمێن وی نیشا مە داینە، ئین خەلدون
گۆت: ^(۴) ئەو نە کیماتیە بو عەقلی و تیگەهشتنا وی، بەلکو عەقل تەرازییەکا راستە،
دەستداییا وی باوەرییە و درەو تیدا نینە، بەس تە نە قییت تو فرمانین ئیکاتیای
خودی و یین ناخەرەتی پی بکیشی، و راستیا پیغەمبەراتیی و دوریشمێن خودایینی
و هەمی تشتی ل پشت ئاستی وی پی بکیشی، ئەو دلچوونەکە د نەبوونی دا (ئانکو
نابیت)، بو نمونە مروفەکی ئەو تەرازی دیت ئەوا زیری پی دکیشن و فیای چیا پی
بکیشیت! کو ئەقە نابیت، بەلی تەرازی د دەستداییا خودا یا راستە، بەس عەقل
دی راوەستیت بەرامبەر و نا بووریت، ئیدی دی چەوا شیت ب دور خودی و
دوریشمێن وی وەرەیت؟ کو ئەو میریزوکە (ئان گێرک ئان کیری - نرە) ژ میریزوکین
ئەو ژی چپووی، کو ئەو د وی خەلەتییی دا و تیگەهیت؟ و کی دی عەقلی دانیتە
پیشیا گوهان (گوهلیبوونی) د نمونین قان کیشان دا ولوازی و کورتییا
رەئی؟^(۵).

(۱) المقدمة لاپەر ۸۶.

(۲) المقدمة لاپەر ۳۴۵.

(۳) المقدمة لاپەر ۳۴۳ - ۳۴۴.

ئەو ھەم ئاوازییا عەقلى ژ وەرگرتنا ھەمى بوونى (وجود)، چنکو ئەو نەھاتىبە ب چەككرن ب ھەمى ئاميرين زانينى ئەوا ئەو پى بگەھتە ھەمى تشتى ئامادە، ھەر وھكو ئەو كەسى ھەستەك ژ پينچ ھەستا ژى ھاتىبە ستاندن، دى پشكەك ژ دەستودارى وى ژى ھينە بەرزەكرن. قازى ئبن خەلدون دىبىژىت:

«باوەر نەكەن ژ ئەو تشتى (ھزر) بۆ ھەو دەبىژىت كو دەست ل دور ھەمى ژياندارا وەر دەھىت و ئەگەرین وان دزانیت، و ل سەر ھەمى رونكرنا دراوہستیت، و ب سفكاتى دىبىنیت، و بزانه كو بوون ھەمى ل نك ھەر تیگەھشتیەكى یا پپچایە د تیگەھشتنا وى دا و یقە تر نینە، و ئەق كیشە ل نك وى پپچوانەى ھندىیە و راستى بلندترە ل پشت، ما تو نابینى یى كەر چەوا ئەق بوونە یا پپچایە ل نك وى د چار ھەستەراندا و د تشتى بەرەقل؟ و جورى گوللى بوونى ژى دكەفیت؟ و دىسا یى كورە جورى دىتنى ژى دكەفیت، و ئەگەر باب و باپىرا و زاناين چەرخى وى بۆ نەگوتبا و لنك وى نە چەسپاندبا باوەر نەدكر، بەلى ئەو بۆ چەسپاندنا فان جوران نە ب خۇبخویا خۇ و سرۆشتى تیگەھشتنا خۇ دزانن، ئەگەر پسپار ژ ھەیانەكى بەھتە كرن كو باخفیت ئەو دى ھەمى تشتى بەرەقل دى ئیخیت و رەد كەت، ئەگەر تە ئەقە زانى پا! دىیت ھندەك جورین دى ژ تیگەھشتنا ھەبن ئەم قیرا نەگەھشتین! چنكو تیگەھشتنا مە یا نوى یە، و چىكرنا خودى گەلەك مەزنترە ژ چىكرنا مروفى، و ئەوان دورپپچ نینە، و بوون بەرفرەھترە ژ ھندى، و خودى ب تنى دور وەر دەھىت، و تو گەھشتن و تیگەھشتین خۇ گونەھباركە (كو تیدا نینە)، و تول دىف وى چەندى ھەرە ئەوا شەرى فرمانا تە پىكرى ژ باوهرى و گەریدەیی تە، ئەو باشترە تە سەرفەرەزكەت و بزانه كا چ بۆ تە ب مفايە، چنكو ئەو د سەر قویناھا تیگەھشتنا تە داىە، و ژ بىافەكى فرەھتر ژ بىافى عەقلى تە»^(۱).

(۱) المقدمة، لایەر ۲۴۳.

۳ - په یوه نډیا نه گهری (السببي)

ئېن خه لدون توشی ئاریشه کا مه زن دبیت ئه و ژی ژیده را ئیشی (العلیة) ئان نه گهر^(۱). پیشکیش دکهت وه ک نمونه بو گریه ستیا بوونی و نه وه ییا زانینا وی و تیگه هشتنا همیی، د وی دهمی کو ب سهر لاوازییا عه قلی هل دبیت کو نه شیت بگه هته فی گه هی گوپیتکا فی تیگه هشتنی، ئه و ب هزرا خو شوپگره (تبع) بو ئه شاعیریا، ئه وین خودان هه لوسته کی نافبانگ د کیشا نه گهری دا، کو هنده ک بهری وان گه هشت بوونی ژ وانه (هیوم)، و دیسا فه یله سو فین دوخه بند (الوضعیه). به لی ئېن خه لدون باش کر بو پیشکیش کرنا فی هزرا ئاخفتن و دهر برینی، گوت: ((بزانه کو نویهاتی (حوادث) د عالما ژینوه راندا نه گهر خو بهر (ذات) بن ئان کارین مروقان بن ئان یین حه یوانی بن، نه گهرین پیشه کی بهری خو هه نه، دکه قنه گه ها ئاسایی و د ئاسایی دا (عاده) چیدبن، و هه ر ئیک ژ فان نه گهران دیسا نویهاته که نا بیت ئله وی هنده ک نه گهرین دی هه نه، و هه ر ئه و نه گهر دی که قنه سهر ئیک و بلند بن هه تا دگه هته نه گهری نه گهران کو ئه وه یی ئه و چیکری و ئینای، و ئه و خودی یه، ژ بلی وی چ خودی نینن، و ئه و نه گهر د بلند بوونا خو دا دی هه ودهن و ب دریزی و پاناتی و عه قل دی حییهت مینیت د گه هشتن و هه ژمارا واندا. ئیدی دورپیچ کرن نینه ژ بلی زانستا ل دور همیی و هه ردهیت، خوسه ر کریارین مروقی و یین حه یوانی، و ژ ته قایا نه گهران د بینین و مه خسه د و قیانادایه، چنکو چ کار ناهینه کرن بی قیان و مه خسه دان، و مه خسه د و قیان فرمانین دهرؤنینه که له ک جاران ژ وینه کاریا پیشییی دهر دکه فن ئیک یا دی دخوینیت. و ئه و وینه کاری نه وه مه خسه دا کریاری، و دبیت نه گهری وان وینه کاریا هنده ک وینه کاریین دی بن، و

(۱) ئاریشا نه گهرییی من باش فه کولان لیکر ناقبه ینا که لتوری ئیسلامی و یی نه وروپی د په رتوکا خو دا: بوون (وجود) ناقبه ینا بنه مایا نه گهرییی و سسته می، ئه و لیکولینه که د بناخا شهرعی و تیوری (نظری) دا بو رادیتنا ئاینده ی/ المعهد العالمي للفکر الاسلامی، ۲۰۰۸.

هندي وینه کاری دکه فنه د نه فسی دا نه که ری ه میا یی نه زانه، چنکو که س ب سهر بنه مایین وی ناهلبیت و نه ب سهر ری کخستنا وی، به لکو نه و هنده ک تشتن خودی دکه ته د هزری دا ئیک ب دیف یا دی دکه فیت، و مروّف لاوازه بنه ما کو ئومیدا وان بزانت، به لکو به س وان نه گهران دزانت یین دیار و سرؤشتی و دکه فنه ناگه هاندا وه ک سسته م و ری کخستن، چنکو سرؤشت خرکریه (محصور) بو نه فسی و یا ل بن گه ها وی. به لی پا، وینه کاری بیافی وی به رفره هتره ژ نه فسی چنکو نه و یا عه قلی یه و ل سهر گه ها نه فسی دایه، نه و د گه له کی ناگه هیت دی چه وا ه میی زانیت، تو هزرا خو بکه د حیبه تا شهرعی دا کو وه نه کریه به ریخودانا نه گهران بکه ی و ل گه لدا بجی، نه و نه و نهاله یا هزر تیدا و نه وه یی ژئی خلاص نابیت و نا گه هته چه راستیان (ثُمَّ ذَرَهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ) [الأنعام: ۹۱] (ناقئ خودی بینه ووان بهیلنه بلا نه و د نقوم بوونا خودا یاریا بکه ن) به لکو راوستیا ب سهرکه تنا خو بو بلندتر لی بهیت، و پی وی ته حسی و سهر داچو و گه هشته نه وین نه فسا خو ژ ده ست ددن (الهاکین). خودی مه بیاریزیت نه و خوساره تیا مه زنه. تو هزر نه که نه و ل سهر راوستیانه (الوقوف) نان فه زقرینه د شیانیین ته دایه ئان ب هلبزارتنا ته یه، به لکو نه و ره نگه که ب ده ست نه فسی دکه فیت ژ ده ستدادیا نقوم بوونی د نه گهراندا چیدبیت سهر ریژه یه کی نه م نوزانین، نه گهر مه زانیا دا خو ژئی دهینه پاش، ئیدی دا خو ژئی بدهین پاش و چاقین خو ئیکجار ژئی بگرین. و دیسا رویی کارتیکرنا فان نه گهران ژ نه گهرکاران (مسبب) پینه زانه (مجهول)، چنکو عاده ت ل سهر راهه ستیایه، ب هه فبه ندیا بینه ری و پالپشتیا تشتی دیار، و راستیا کارتیکری و چه وانیا پینه زانیا وی (وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا) [الإسراء: ۸۵] (زانین نه دایه هوه ئلا پیچکه) دیسا فرمانا مه هاته کرن کو چاقا ژئی بگرین و ئیکجار راکهین، و به ری خو بدهین نه گهرکاری نه گهران و کارتیکرنا وان و چیکه ری وان، بو رانانا ئیکاتییا (توحید) خودی د نه فسی دا، ل سهر نه و ریازی (شهرعی)

نیشا مه دای، کو ئه و با شتر ب چاکییی د که قیت بو ئایینی مه و ریکیئن سهر فه رازینیا مه، کو ئه و ل پشت هه سته رییی را دبینیت، پیغه مبه ر^(س) د بیژیت: ئه و که سی بمریت و ل سهر وی چه ندی بیت کو چ خودی نینن ژ بلی وی خودی یی دی چیته به حشتی^(۱). به س نه گه ر ل نک وان نه گه ران راوه ستیا، دی قه قه تییت و په یقا کوفری دی که قیته سهر، هندی ئه و مه له قانیا د ده ریایا به ریخودان و لیگه ریانا و کارتیکرنا نه گه ران بکه ت ئیک دیف ئیکی، ئه ز که فیلم ئه و ژ بلی په شیمانییی نه زقریت، له و ریپازیی (شرع) فه رمانا مه یا کری ئه م نه سه حکه ینه نه گه ران به لکو فه رمانا مه یا کری ئیکاتی خودی یا ره ها بکه ین... هه تا نه گه ر دیار بییت ژی، ئه و به لکو، نه گه راتی یا بووری ژ بلند بوونی و ژ بیافی گه هشتنا مه، دی ده رکه فت ژ هندی کو گه هشت بیت، دی عه قل به رزه بیت ل ده شته کا حیبه تان و ئاشوپان و دی قه قه تییت، ئیدی به س ئیکاتی (توحید) ئه و نه شیان بو گه هشتنا نه گه ران و چه وانیا کارتیکرنا وان، و پالپشتیی بده یه چیکه ری وان ئه وی ده ست دور هه میی وه راندی، کو چ کردار نینن ژ بلی وی و هه می بو ل نک وی دزقرن و بلند دبن، یا نیشا مه دای کو خودی یه (الله) و ئه وه یی ئه م ژ لایی وی ده رکه تین. و ئه قه ئه و رامانه یا ژ نک هنده ک دۆستان ده رکه تی: نه شیانا گه هشتنی گه هشتنه^(۲).

۴ - به تال کرنا فه لسه فا خودایی یی (الاهیة):

وه کو لیكۆلینا د نه گه ریئ نویهاتا و نه گه رداریا تشتا ب گریبه ست و چه قه قه بیت، کو زنجیره یا نه گه ریئ هه بوویان یا بی دویمه یه نا هیته دیار کرن، پا! تشته کی سرۆشتییبه ئین خه لدون فه لسه قی لاده ت ب تاییه ت چه قی میتافیزیکی یا

(۱) مسند احمد، ۱۹ / ۳۴۰.

(۲) المقدمة، لاپه ر، ۳۴۲ - ۳۴۳ - ۲۴۴ نه قه ده قه با شترین ده قین ده ربیرینی ل هه لویستی ئه شاعرین

دکه ت ژ ئاریشا نه گه رییی.

ئەغرىقى يا كۆئەو - د بنیاتدا - تېكھەلە ژ فەلسەفا ئەروستو و ئەفلاتون و ئەفلاتین.

قانە و شوپگرین وان د گۆتن، ژ وانە ژى ئبن سینا و فارابی، گۆتن «بوون ھەمی یا ھەستبەرى و یا پشت ھەستبەرى» د خۆبخویا خۆ و حالى خۆ و ئەگەرین خۆ دگەھیت، ب بەریخودانا ھزرى و پیفەرین عەقلى، و راستکرنا گەریدین باوهرى ژ لایى دیتنى نه ژ لایى گوهلى بوونى، ئە و چەندەکە ژ تیگەھاعەقلى»^(۱).

فەیلەسۆفا پالپشتى پى کر، پیخەمەت قى بوونى پى دیار بکەن، ل سەر «یاسایەکی دەستی عەقلى بگریت ب دیتنا خۆ بو ژیک فاقیرتنى ناڤبەینا راستیی و نەوہیی، وبلند بکەت ب ئالاقى ناخفتنى»^(۲). و ستوینا قى ئالاقى - وەکو ئبن خەلدون^(۳) دیبژیت - رویت کر، ب وەشیانى ژ وینەیه کی بو ئیکى دى یى چیت و قەگرت، ھزر دەستپیدکەت ب تشتین ھەیی (موجودات) یین کەساتى - ئان تەکاتى - یین ھەستبەر، دى ھندەک وینەیان ژیگرن کو ب سەپیین ل سەر ھەمی کەسان، ئەو تشتین بەرەقلن یین ئیکینە، پاشى ھزرنیزیک دکەت ناڤبەینا قان بەرەقلیبیان ئان رامانان، و ناڤبەینا یین ژ بلى وان بەس ھەڤیشک بن ب رامانەکی، دى بەرەقلیبیا دووی چیبیت، و ھوسا، ھەتا رویتکرن دگەھتە رامانین ئاسایى کو د سەپیین ل سەر ھەمی رامانان و کەسان، کو چ رویتکرن پشتى ھینگى نەبیت، و ئەو رەگەزین بلندن، و مەخسەد فەیلەسۆف وسا ددانیت کو «ئەگەر ھزرى بەرى خۆ دا قان بەرەقلیبین رویت دى وینەکییا بوونى خازیت ھەر وەکو ئەو وەکو خۆ، دقیت ھزر ھندەکا دانیتە سەر ھندەکا و ھندەکا لادەت ژ ھندەکا ب بەلگەیین عەقلى یین باوهرى {کو دانانا پەیوہندیان}، دا وینەکییا بوونى بەیت دەست ئەوا دورست

(۱) المقدمة، لایەر، ۴۰۱.

(۲) المقدمة، لایەر، ۴۰۱.

(۳) بزقره، المقدمة لایەر، ۴۰۱ - ۴۰۲ فصل فی ابطال الفلسفة.

سه پاندى^(۱). نوکه به سه زانینه کا راست ژ بوونی بهیته ده ری، نه ک خه له ت بیت ب به لگه یان بو ده راندنا دابی شان، ئانکو ژیرا به سه ئالافی ئاخفتنی یی راست. و دیمایکا نه ژ ریکا فه لسه فی ل سهر راوستیای^(۲) ئه و ژ له شی نزم که تن، ب ده ستادایا دیده ر و هه سته بر. پاشی گه هشتنا وان بلند بوو هه ست ب هه بوونا نه فسی کر، ب نه گه ری لقینی وهه ستیارییی ل حه یوانان. پاشی ژ شیانین نه فسی هه ست ب هیزا عه قلی کرن، و گه هشتنا وان راوستیا له شی بلند ئه وی عه سماني بنده ست کر هه ر وه کو بنده سترکنا کاری خو بوخویا مروقی، و فه ر بوو کو چه رخی (فلک) نه فس و عه قل هه بن هه ر وه کو مروقی هه ی^(۳)، پاشی ب ئالافی (منطق) بو خو گوتن: ده ه چه رخ هه نه، ل گه ل هه ر چه ر خه کی عه قله ک یی هه ی، ژ وانه عه قلی کارکه ر، و بوون پیپی دچیت ژ عاله ما مه بو نیزیك ترین چه رخ و عه قلی وی یی تایبه ت... بو ده سته پیکا ئیکی،

ئه و: ئیکه . و رونکرن ل قیری گه له که، به س نه گرنگه، چنکو ئامانجا من ئه وه بو خوانده قای دیارکه م چه وا ئه ژ فه یله سو فان ب ئومید بوون د گه ردونی بگه هن ب شیوازه کی ئالافی (منطق) و وینه یی.

۵ - د لاوازییا ئالافی (منطق) دا:

ئبن خه لدون لیقه دان (رد) هکا گرنگ یا هه ی ل سهر قی ریکی، به لکو پتر به ره قله و پتر ریژگرتنه بو عه قلی ژ فه یله سو فین که فن ئه وین لیقه دانا وان کرین، و کورتیا وی^(۴) ئه و به لگه یین ئه و ل نک خو دبیزن ل سهر گوتنا وان د هه بوویان (موجودات) دا و دداننه سهر پیقه ری ئالافی و یاسایا وی، یا لاوازه و تیرا

(۱) المقدمة، لایه ر، ۴۰۲.

(۲) المقدمة، لایه ر، ۴۰۲.

مه خسه دی ناکهت))^(۱)، چنکو ئالاق فی بوونی دیار ناکهت و زانینه کا راست پی نادته مه .

و رونکرنا فی چهندی ئالاق مفا ناکهت نه ل عالما کهرسته یی و نه یا سرۆشتی، و نه ل عالما روحی و نه ل پشت ههسته بریی. به لی^(۲) ده بوویین له شداری دا - نه و دبیزنی زانستا سرۆشتی - روی لاوازییا وی {ئالاق} نه وه سه پاندن ناقبه ینا وان نه نجامین هزی نه وین ب سنور و پیقهر دهر دکه فن - وه کو نه و دبیزن - و ناقبه ینا یین دهره کی بی باوهره، چنکو نه و پیقکه فرمانین ته قایی نه و هه بوویین (موجودات) دهره کی دیارن ب کهرستین خو قه، و دبیت د وان کهرستاندا هه بیت وه نه کهت سه پاندنا هزی ل گه ل یا دوره کی یا که ساتی چیبیت، نه و نه بیت یا ههسته بر بۆ بکهت و نیشا بدهت نه نه و به لگه^(۳). نه قه یه ریکا زانینی د سرۆشتیاندا: ههست و راهینان، نه ک تنی هزرکرنین بیردۆزی یین قالا نه وین عالمان ژ ناشۆپی ئاقا دکهن و - وه ک بیردۆزا (فه یز) و یا چه رخ یا فه لسه فی - پاشی خو ل به ربینی (تقنع) و دانیه سهر ملین خه لکی دا باوهر بکهن و بیژی چنکو نه و ل دیف داخازا عه قلی باوهرداره . ژ بهر کو خرشیا (عقم) فی ریکی د بیافی سرۆشتیاندا، من ژ نیزیگ گرنکترین نه گه رین نه دیار بوونا زانستا راهینه ر عالما که فن دا به ره فکر، بهری ئیسلامی، هه تا زانی ئالاقی یی ئینگلیزی هه قچه رخ برتراند راسل گۆت: خودی موقوفاتی تۆش نه کریه ب نه یاتییی (فه قیری) و نه ب برسی به لکو یی تۆش کری ب ئوروستوی.

پاشی ئبن خه لدونی گۆت: ^(۴) نه ما نه واد هه بووان دا (موجودات) هه ی و نه واد ل پشت ههسته بریی کو روحانینه، و دبیزنی زانستا خودایی پشتی سرۆشتیان، نه و خو یاتییا وان ئیکسه ر نه زانبه ره (مجهول) نه شین بگه هنی و چ تاقیکرن زی نینن،

(۱) المقدمة، لایه، ۴۰۳.

(۲) المقدمة، لایه، ۴۰۳ مه خسه دا وی زارافه، یا کو نه قرو دبیزنی دهستودار (واقع).

چنکو رویت کرنا بهرعه قلییان ژ تشتی ههیی یی دهرهکی ویی که ساتی، نهو دبیت تیدا هه بیت نه م دشیین بگه هینی، و نه م نا گه هینه خوئیاتیین روحانی هه تا کو تشتین دی ژیفه نه کهین، ب پهردی ههستی د ناڤهینا مه و واندا، کو تاقیکرن بو مه ژئی ناهیت و نه گه هشتنه که مه ههیه هه بوونا ویی بچه سپینین، ژبلی یا نه م دبیین دخوبخو دا کو نه فسا مروقی یه و حاله تین گه شتین ویی، تاییه ت د خه و نادا نه ویین وجدانی بو هه که سه کی، و هندی نهوا ل پشترا فرمانه کا شیلی یه نه م نه شین ل سه ر براوه ستین، و ل دیچوویین (محقق) وان گوئن و پیداجوون کو نهو تشتی که رسته (ماده) بو نه بیت تاقی ل سه ر ناهیته کرن، چنکو پیشه کییا تاقیکرنی مهرجی ویی خوئیاتی بیت^(۱). ئانکو تاقیکرن ل سه ر کی شه کیی دقیت کی مترین سنور ژ هه ست پیکرنی و تیگه هشتنی هه بیت، نهو تشتی مه هه ست ژ لایه کی ژ لایان پیی نه بیت، و چ بنیات نه بن لی ببنه پیقهر، دی چهوا ده ستدایی ل سه ر کهین؟ و نه هه ئاریشا رویتکرنی یه - و دی هیئت ل ده ریی دووی - کورتیا ویی دویمهیک هزر دقیت بزفریته هه ستکاری.

ئبن خه لدون باش د شیوازی وینه کی، یی ئالافی (منطق) گه هشت، ژ بهر هندی فیقیی راستیی و فه لسه فی به س فیقیی ئالافی بوو نه پیناسین بوو، کو نهو^(۲) بهرته نگیا بیردانکی د ریخستن ریژکرنا به لگه یاندا بو ده ستقه ئینانا باشتیری و راستیی د تاقیکرنادا... نهو ویی سه ح ده که تی (په رتوکیین وان) دی گه له که تاقیکرنان که ت ب مهرجین ویی پیخه مه ت خومال کارییی (اتقان) و راستیی د به لگه و ده لیلان دا^(۳)، پاشی نابیت فی ده ستقه هینانا ئالافی د سرۆشتیاندا بکاریینیت ب ره نگه کیی خو سه ر.

(۱) المقدمة، لایه ر ۴۰۳.

(۲) المقدمة، لایه ر ۴۰۵.

۶ - عه قل ناقبهينا فلهسه ئۆ و په يقبه نديي (الكلام) دا:

و ئبن خه لدون يى ل گهل ئالافى بوويه ل نك خو، ده مى ناقبهينا فلهسه ئۆ و زانستا په يقبه نديي (علم الكلام) فافارتى، ريكدانا هونه ري يا دووي چه سپاند نه يا ئيكي، ژ بهر كو په يقبه ره عه قلى بكار دهينيت و تاقيرنن وى د دوو قويناخاندا: ئيك، بو چه سپاندنا خودي و ئيكاتيا وى، ژ بهر هندى په قبه ران گوتن ب به لگه هيئن مه رهمكارى (غائيه) و سه خبير و به تالكرنا زنجيره يي، و هوسا، ب ئامانجه كي عه قل ل بهر بهيت - ب پيقرى عه قلى - كو چيكر يى هه. و قويناخا دووي، په يقبه ره هول ددهت بو چه سپاندنا پيغه مبه راتيي، و راستيا ناما پيغه مبه ران، و خو سه ره پيغه مبه ري عه ره ب يى دويمه يكي (س)، ژ بهر هندى ستوينا قى ليكولينى بابته ئى نه شيانى يه (العجن).

به لى ب تنى پيقدار مروى - تول گهل دئاخى - بگه هينته وى ئاستى، كو نامه يا (موحه مه د)^(س) بهيتته برياردان، هينگى دي دوخا عه قلى هيتته گوهارتن، چنكو دي وه حى بيته زيك فاقير و دهستداد (حكم)، و ئه و عه قلى و ره سم دكهت ل بياقى دهستقه دانا ئايينى - و تاييهت د تشتى نه بهر (غيب) دا - و چه وانبيا توخيبن وى. ژ بهر هندى دي بينى شيوازى به لگه هيئن ئاخقتنى جيوازه، ئه و ل هه ردوو قويناخين ئيكي عه قلى تاقبگه ره، به لى پشتى چه سپاندنا پيغه مبه راتيى دهقه، مه لبه ندى وى قورئانه و فه رمودا پيغه مبه ري يه يا دورست ئان يا ناقبانگ. و ئه فه نه وسايه كو پيقدار نازقريته دهقى ل پيشيى، ئان عه قلى دادپيچيت ل دويمه يكي، به لكو مه خسه د رهنگى ته قاييه. و ئه فه يه رامانا ئاخقتنا ئبن خه لدون: ((و دايشين زانستا په يقبه ندى ئه وه كو گه ريده نه ژ شه ريعه تي د هيننه وه رگرتن هه ره وه كو يين به ري مه بو مه فه گوهارتين، بيى فه زقرين و پالپشتيا عه قلى، وسايه كو به س ب وى دهيتته چه سپاندن، چنكو عه قل په رزان كرىه ژ شه رعى و ديتنين وى، و ئه وا پيقدار پى دئاخفن ژ دانانا به لگه هان ئه و نه ليگه ريانه ل راستيى، راماندان ب به لگه هان

پشتی ئو نه یا دیار ئو د که فته بهرئ فلهسه ئو، به لکو ئو نویساندنا به لگه هیئ عه قلی و باوه ریئ یه، ئو ژئ پشتی دبیته راستی ب به لگه هیئ گوه ازتی ژ پیشیان و باوه رکریئ، ئه فته گه له که ل نا فبه ینا هه ردوو ئاستان، ئو ژئ چنکو گه شتئیئ خودان شهرع به رفره هترئ، ب پیئ فره هیئا بیافئ دیتنا عه قلی، ئو د سه ر ویئ دایه و پیئ ناگه هه، چنکو ژ رونا هیئئ خودئ و هردگریئ، نا که فیته بن یاسایا دیتنا لاواز و ئو گه ها ل دور، لی ئه گه ر شهرعی بهرئ مه دا گه ه کیئ دفتئ ئه م ب سه ر گه هیئ خو بیخین، و باوه ریئ پیئ بینین، و ئه م نه سه حکه ینه راستکرنا وی ب گه هیئ عه قلی، بلا پیچوانه وی بیت، به لکو پالپشتیئ پیئ بکه یئ و باوه ریئ پیئ بینین، خو بیئ دهنگ بکین ل سه ر تشتئ تیئ نه گه هیئ و پیئالده ینه شهرعی و عه قلی ژئ فه گرین^(۱).

۷ - ئب خه لدون سه رکئشه (رائد) بو باراسیکولوجیئ:

من دفتئ ژ فان چه ند راسته یان چاقدانی ل سه ر لایه کیئ گرنگ بکه م د «المقدمه» ئی دا، م دیت پترین نفیسه ران یا پشت گوهمئ خو فته هاقیئتی. به لی ئب خه لدون بایه خ دایئ، تابه ت ل پیشه کییا (المقدمه) و ل دویمه ییا ویئ، ب دیداریئ حییه ت د بوونی دا کو ئه وین په یوه ندی ل گه ل غه بیئ و کارین وی هه یئ، شرو فته کرن ژیرا پیشکئش کر، و پاشی ئه گه ر بو ئینان، له وائو ری فنگه که ژ ری فنگیئ باراسیکواوجیئ، هه ژییه نافئ وی بهیته گوئن ل گه ل زانا و بیرزانین (مفکر) ویئ. ئه گه ر تو به راردیئ بکه ی نافبه ینا (المقدمه) ئی و هه ر په رتو که کا ل سه ر فی هونه ری. دی بینئ پترین دیداریئ حییه ت بین ئب خه لدون ل سه ر ئاخفتی یئ هه یئ ئه فزو هه ر ژ کئشه و ئاریشئ بنه کی یئ باراسیکولوجی یا هه فچه رخن، ل گه ل جیوازییه کیئ د شیوازیئ چاره سه رییا ریبازیئ دا^(۲).

(۱) المقدمة، لاپه ر ۳۶۸ وهزئ الیهیات.

(2) Robert Amadou, La parapsychologie Edition Denoel .

ئېن خەلدون پېئەمبەرئەتى شەرۋەكەر، و دياردا پېئەبېئى ئان خەفرانىي (كهنە)، و جېوازى ئېخستە نابقبەينا واندا، پاشى خەون قەخواندن، و وى بايەخدانەك هەبووب ئايىندەيى نە ب رېكا رايئەنانى ئان ديتنا عەقلى، و نە ب شېوازېن غەيىي^(۱). پاشى ئېن خەلدون بېردۆزەك (دانا) ژ بۆ رامانا فان ديداران، ل پى پى قېھلچوونا عالەما چېكريان و پەيوەندىيەن وان ل گەل ئىك، و چەوانيا چوونا ھندەكا بۆ يېن سەر خۆ دا، ئان بۆ يېن بن خۆدا^(۲)، و گرېدانا وان ب جورېن تېگەھشتنا مرۆقى ژ ھەست و ھەستا ھەقېشك و ئاشوپېن (خيال) چ بنىات بۆ نەھەى و ھېزا پارازتتا ھېزا ھزرى. و نەفس كرنە سى پېشك، ب جورى ئامادەييا وى بۆ عالەما بلند^(۳).

ئېن خەلدون بايەخ دا رايئەنانا سۆفياتىي، لبرھاتن پى كرو باوهرى ب بنىاتى وى كر، بەس ديت زانينا سۆفياتىي ب گەزەبى يە (ذوق) نەشىي بگەھىنيە كەسان ب ئەزمانى ئاسايى، لەوا ئەو ژى زانينەكا لاوازە ل سەر خەلكى خۆ. و دوپرتىن گەھە ژ رەگەزى ھونەر و زانستان كوئەو گەھىن سۆفى نە،^(۴) ئەو وجدانى بكار دئىنن و ژ بەلگەھان درەفن، و وجدان يا دوپرە ژ گەھىن زانستى و لىكۆلېن و شوپىگرېن وى^(۵). بەلى سۆفياتى - ل نك وى - يا ھەى بەس ب بەلگەيان ل سەر عالەما غەيىي، و ل سەر بوونى ناگەھيىي ب عەقلى ب تنى^(۶).

- Y.Castellan: La parapsychology.

(۱) بزقرە المقدمة لاپەر، ۷۶ تا ۹۰، ۳۵۴.

(۲) المقدمة، لاپەر، ۷۲ تا ۷۳.

(۳) المقدمة، لاپەر، ۷۲ تا ۷۵.

(۴) المقدمة، لاپەر ۳۵۰-۳۵۱، ۳۵۵ - ۳۶۹.

دهریی دووی
د نه به ریی (غه یب) ی دا

لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ

فَبَصَّرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ [ق: ٢٢]

تو ژ قی چه ندی یی بی های بووی مه لحيفا ته

ل سهر ته راكر ديدهری ته نه قرو وهك ئاسنيه).

بیشییهك د تیگه ها نه بهری (غهیب ی دا

د پیناسا غهیبی دا گه لهك ئاخفتن یا هاتیه گوتن، و بیّن ژیک جودا بهس کاملن، غهیب د گوتنا خودی دا: (الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) [البقرة: ٣] (ئهوین باوهریی ب غهیبی د ئینن) کو ئه و خودی یه، چنکو ئه و د دنیا مه دا ناهیتته دیتن، به لکو دوریشم و ئایاتین ل سهر وی دبینی^(١). و گوتن: غهیب ئاخره ته، و په یدابینی (شهادة) دنیا یه^(٢)، ههر وه کو د گوتنا وی سبحان بو وی (عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ) ﴿الأنعام: ٧٣﴾ (زانایی غهیبی و په یدابینی یه)، و گوتن: غهیب و په یدابینی (شهادة) هه ردوو عالمین نهینینه، ئان ئه و بووی و ئه و دی بیت^(٣). و دیسا گوتن: غهیب ئه و تشتن یی ژ خه لکی د بهرزه و ئه و پیغه مبهری (س) بو مه ژی گوتی ژ ملیاکه تان و به حه شتی و ئاگری و حیسابی. و گوتن: ئه و قورئانه، ئان قهزا و قه دهره^(٤).

(١) بصائر ذوی التمییز، ١٥٢/٤ بصیره فی غیب.

(٢) الوجیز، ٣٢/١٣، الکشاف، ٨٧/٤، دویمایکا حه شری، بحر العلوم، ٣٤٦/٣، النجم ٣٣.

(٣) الجامع لأحكام القرآن، ٣٠/١٨، الحشر، ٢٢، نکت العیون، ١٢٢/٦، الجن ٢٦.

(٤) الجامع لأحكام القرآن، ١/١١٥ لباب التأویل، ٢٦/١.

و گوتن دیسا: ئه وه ئه وا کو ل بهرچاڤا نه دیار، و هه تا ئه گهر د دلاندا هه بیت
ژی^(۱). ئبن که سیر دبیتژت: ئه فه هه می نیزیکی ئیکن د رامانه کیدا، چنکو ئه قین
هاتینه گوتن هه می ژ غه بیینه و دقیت باوه ری پئ بینین^(۲).

عه بدوللا بن عه باس ئه فرامانه کۆم کرن، و گۆت: غه یب ئه وه هه ر تشتی
باوه ری فه رمانا ته پیکری و ژ بهر چاقین ته یا به رزه، وه کو ملیاکه تان و
رابونه فه یی و به حشتی و ناگری و سیراتی و ته رازیی^(۳). و (ته به ری) د قی په یفا
خودی دا گۆت: (الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) [البقرة: ۳] «باوه ری ب خودی بینن و
ملیاکه تین وی و پیغه مبه ری و وی و روژا قیامه تی، و به حشت و ناگری و
گه هشتنا نک وی، و باوه ری ب مرنی و ژیا نه کا دی پشتی مرنی، ئه فه هه می غه یب،
و بنیاتی غه یبی ئه وه هه ر تشته کی ژ ته به رزه، وه کو بیژی ئه فه که سه به رزه بوو^(۴).

و جیوازی ل ناقبه ینا عاله ما غه یب و په یدابینی (شهادة) هه سته. ئانکو هندی ژ
خه لکی به رزه بووی، هندی تشتی نه زانن و هه ست پی نه که ن و نه گه هنی، ئه و
غه یبه، و هه ر تشتی زانین و په یدابوو بو دیتنی و گه هشتنی ئه و عاله ما په یدابینی
(شهادة)^(۵). تاهر بن عاشور گۆت: «مه ره م ب غه یبی، ئه وه کو ئه و تشتی تو قی
نه که قی ئان نه گه هیی ب هه سته ران، ژ ئه وا پیغه مبه ری^(س) بو مه راگه هاندی یا
ئاشکرایه کو یا ب جههاتی و دی ب جهنیت، وه کو هه بوونا خودی و دوریشمین وی

(۱) بصائر ذوی التمییز، ۱۵۲/۴.

(۲) تفسیر ابن کثیر، ۵۷/۱.

(۳) ته فسیرا ئبن که سیر، ۶۲/۱، البقرة، ۲ لباب التأویل ۲۶/۱.

(۴) جامع البیان ۷۷/۱.

(۵) وسا پیناسین غه یبی و شه هادی دی ژ فان ته فسیرا وه گری: الکشاف، ۸۷/۴، دویمایکا سوره تا
الحشر، بحر العلوم ۳۱/۳، السجدة ثایه تا ۶، لباب التأویل ۶/۴، الرعد ۹ - ۱۰ و ۴۳/۵، الرعد ۹ - ۱۰،
بحر العلوم ۱/۴۷۹، الانعام ۷۲، مراح لبید ۱/ ۲۴۶، الانعام ۷۲، ارشاد العقل السليم ۱۵۴/۵ - ۱۵۵،
التغابن ۱۸.

و هه بوونا مليا كه تان و شه يتانان و مه رجين قيامه تي، و ئه وا خودي د زانينتن و خودي قيايي^(١). ژ بهر هندی غه يب نه ئه وه يا كو به رام بهر كه تواری (واقه). و نه ئه وه - هه ر وه كو هنده ك شروقه كه ريڻ قورئاني گوتين -^(٢). تشتي نه بووي و عالما په يدا بيني يا به ره هه. هه ردوو عالمة مين به ره هه فن و بين هه ين، به لي خه لك يا دووي دزانن و يا ئيكي ب نه زان ددانن. ئه و ژي كو^(٣) هه بوونا خودي بلند ژ عالما غه يبي، و شوينين وي د چيكرين وي دا ل عالما په يدا بيني^(٤).

ئیدی باوهری ب غه يبي هه ر وه كو مه ودودي دبئيت: «د قيت تول وان تشتين تو نه زاني بزقریه وي يي هه ميا دزانيت. و باوهری ب وي په يقا وي بيني، كو تو خوياتيا خودي نوزاني و نه دوريشمين وي و تو نوزاني كو مليا كه ت كارين گومبه تي (كون) بريقه دهن، و ده ستين وان دگه هه مروفي ژ هه مي لايانقه. و تو نوزاني كيژ ريك يا راسته بو ره زامه نديا خودي، و ته چ زانين ب ژيانا ئاخره تي نينن و كاني دي چ ب سه ري قی خه لكي هي، ئه ق كيشه هه مي يين وه كو فان كيشان ده يته وهرگرتن ژ لايي مرو»

وه كي تو نارام بي ب راستگويي وي و خوراگرتنا وي و ترسيانا وي ژ خودي د هه مي كارين خو دا، وي راهينه بكه ي د هه مي كارين ويدا و په يقين وي دا، و بيژي كو ئه و نا ئاخقيت ژ بلي راستيي، و هه مي په يقين وي فه ره تو قه بيل بكه ي و باوهری پي بيني^(٤).

(١) التحرير والتنوير ١/ ٢٢٩، البقرة ٢.

(٢) بزقره الكشاف ٤/ ٨٧، الحشر ٤/ ٢٢٢، لباب التأويل ٤/ ٦، الرعد ٩ - ١٠، الارشاد ٥/ ١٥٥، التغابن ١٨، و بلا ئه گه ر ئه ق شروقه فانه (مفسر) مه ره ما وان ئه و بيت كو غه يب نينه ب ريژه يا بال مروفي شه، هينگي ئه و هه بوونا تشتي ب نه وه يي ددانيت، دي وه كو نه بووني (عدم) بيت ل نك زانينا وي.

(٣) تفسير المنار ١/ ٢٧٢.

(٤) مبادئ الاسلام، لاپه ر ٣١.

و ژ بهر هندی خودی یین بوسلمان یین په سند کرین ئه وین باوهری ب غه یی د
 ئین، و وان نه دیتییه و گوت: (الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِّنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ)
 [الأنبياء: ٤٩] و ئن عه تیه شروقه کر و گوت: ^(١) په یفا خودی {بالغیب} سی رامانا
 د هلگریت. ئیک مروقه د غه یب و خه لوه ییا خودا و دهمی که س وان نه بینیت، و ئه فه
 دوست تره، و یا دووی ئه و ژ خودی دترسن، و فه رمانا وی نه یینییه، به لکه وان ب
 به لگه هان زانیه، نه ب دیتنان. و یا سییی ئه و ژ خودی خو دترسن ب وی تشتی
 خودی نیشا وان دای و وان نه دیتی ژ کارین دنیا و ئاخره تا وان. و دلی مروقی
 بچیتی مه زنترین ترسه، و قیامه ته ^(٢). و قورتوبی گوت: {بالغیب} ئانکو یی نه پیش
 چاډ چنکو وان خودی نه دیتییه، به لکو یین زانین و ب به لگه هان دیتین کو وان
 خودییه کی یی هه ی و وی خودی شیان یین هه یین پاداشتی کریاران دده ت، له و ئه و د
 نه یینییا خو دا دترسن وه کو خو ژ خه لکی خو قاری دکهن ^(٣).

قورتوبی گوت ژ په یفا خودی (مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ) [ق:
 ٣٣] کو ^(٤) ترس ب غه یی ئه وه تو ژی بترسی و تو نه بینی. و زه حاکی و سوده ی
 گوتن: ئانکو دهمی که س وان نه بینیت، و حه سه ن گوت: دهمی ئه و په رده ی د
 هینه خواری و دهرگه هی ل خو دگرن ^(٥).

و ئه ف گریده د عالهمین غه یییدا ئه و ئه م نه بینین ئه و باوهرییه. و بنیاتی قی
 په یفی د ئه زمانیدا ئه و باوهری پیه اتنه کا ره هایه، و د زاراقیدا: باوهری ب
 پیغه مبه ری ^(س) ئه و ئه و دبینیت هاتنا وی فه ره، رونکرن ل سه ر ئه و زانی رونکرنه،

(١) المحرر الوجيز، ١١ / ١٤١ و به راورد بکه ل گه ل مفاتيح الغيب، ٢٢ / ١٨٠.

(٢) الجامع لأحكام القرآن، ١١ / ١٩٥.

(٣) الجامع لأحكام القرآن، ١٧ / ١٥ و سه حکه رامانی ل: جامع البيان، ٧: ٢٥، الارشاد، ٣ / ٧٧ المحرر

الوجيز ١٣ / ١٩٠، يس، ١١ و ١٥ / ١٨٦، ق، مفاتيح الغيب، ٢٨ / ١٧٨، ق، محاسن التأويل، ١٥ / ١١٣

ق، ٣٣ بصائر ذوي التمييز، ٤ / ١٥٢.

و ته قايی ل سهر ئهوا زانی ته قاييه، پاشی ئهف باوه ریه دی قه کیشته بهر بریارا په یفی ب قی گریدی و کارکن ل دیف فرمانا وی^(۱).

هاته گۆتن ژ هنده ک تابعیان کول نک عه بدوللا بن مه سعود بوون، گۆت: بیرییښ (محمد)^(س) بۆ مه کرن و ئه وین بهری مه، عه بدوللای گۆت: فرمانا موحه مه د^(س) یا ئاشکرابوو، و ب خودی، که سانین باوه ر پئی ئینای ژ باوه ریا ب غه یی باشتر نه بوو، پاشی ئه ف ئایه ته خواندن: (الم (۱) ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (۲) الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (۳) وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (۴) أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) [البقرة: ۱-۵] (الم. ژ ته مامیا تییښ عه ره بییه و ئی عجازا قورئانی یه. ئه و قورئانه یا چ گومان تیدا نه هه ی کو ریخوش که ره بۆ خو باریزکاران. ئه وین باوه ریی ب غه یی د ئینن و بهر ده وام نقیژا دکهن و ئه و رزقی مه دایی د ریکا خودی دا د مه زرخن. و ئه وین باوه ریی د ئینن ب ئه و هاتیه خواری ل سهر ته و ئه و هاتیه خواری ل سهر پیغه مبه رین بهری ته و ب ئاخره تی د بی گومانن. ئه و یی ل سهر ریکا خودی و ئه و ژ و ئه و ن د سهر فهران)^(۲).

و راستیا قی چه ندی ئه وه یا عومه ر کوری خه تاب قه گرای و گۆت: ئه ز یی روینشتی بووم ل نک پیغه مبه رس (س) گۆت: «هوین لزانن کیژ مروقه خودان باشترین باوه رینه؟» مه گۆتی ملیاکه ت، گۆت: «فه ره بۆ وان، به س هنده کین دی»^(۳)، مه کۆتی: پیغه مبه رن، گۆت: «ئه و ژ ی فه ره بۆ وان، به س هنده کین دی»، مه گۆتی

(۱) شرح المواقف یا جه رجانی، ۶۲۷/۳ - ۵۲۸، ته فسیرا ئین که سپر، ۵۶/۱ البقرة ۲.

(۲) ته فسیرا ئین که سپر، ۵۷/۱ ئین ئه بی حاتب، و مردوی، و حاکم د موسته دره کا خو دا، گۆتن: راسته ل سهر مه رجین هه ردوو شه یخان. ته فسیرا ئین که سپر، ۵۷/۱ ئین ئه بی حاتب، و مردوی، و حاکم د موسته دره کا خو دا، گۆتن: راسته ل سهر مه رجین هه ردوو شه یخان.

(۳) رامان: فه ره بۆ وان باوه ریی بینن چنکو ئه و غه یی دینن و لی دپه یدانه.

شهید، گوت: «نه ژى فهره بؤ وان، بهس هنده كښ دى»، پاشى پيغه مبهري (س) گوت: «باشترين مروّف خودان باوهرى ئه ون هنده كن ژ پشتا زه لمان يين بووين، باوهرى ب من د ئين و وان نه زنه دتيمه، كاقزه كي دبين و كار يي دكهن وهكو د تيدا هاتي، نهو باشترين خودان باوهرن»^(۱).

و ژ بهر گرنگيا غه يي و باوهرى، خودى بيرهينا وان كر د په سندا واندا، ل وان ناياتين سوره تا (البقرة) يين بوورى. ئبن عاشور گوت: «بيراها تا باوهرى ب غه يي د وان ناياتا - هات و نه يا تشته كي دى ژ په يوه نديين باوهرى، چنكو باوهرى ب غه يي - كو نهو تشتى بهرزه ژ هستان - نهوه بنيات د گهريديا يا پيغه مبهري شياين ژ هبوونا خودى و عالما بلند خه بهردهن، نه گه ر ئيكي باوهرى پي هات دى دهنگ شه دت ژ نهوا ژ پيغه مبهري (س) گوهلى بي و سه حدكه ته نهوا بؤ وي ژ لايى خوديغه هاتي، تيگه هشتنا بهلگه هان دى بؤ وي ب سانه هي كه قيت. بهلى پا نهوي باوهرد كه ت كو ل پشت عالما كه رسته يي (مادي) چ عالما مين دى نين، كو پشت سرؤشتى، نهو بهس خو رازى دكهن دا ژ گازيبا باوهرى و هبوونا خودى و عالما ديتر برهفن، هر وهكو حالى كه رست باوهران (مادين) نهوين د بيژنى دهري، و نهوين د بيژن: (وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ) [الجاثية: ۲۴] (چ مه نا مري نيت ژ بوورينا زه مانى پيغه تر)^(۲).

(۱) نهبو داود تيا ليسي فه گيرا د موسنه دا خو دا، و ئبن عه بدلر گه لك فه رموده ئينان ب قى رامانى هه ولدا كوم بكه ت نافه ينا وان و فه رمودين باشترين چه رخي ئيكي، د (التمهيد) دا، ۲۴۷/۲۰ و هندى دديفرا، فه رمودا هه شتى يا علاء كورئ عه بدوره حمان، ديسا ئبن كه سير گه لك فه رموده ب قى رهنگى ئينانه خوار: د ته فسيرا خو دا، ۵۷/۱ - ۵۸. (۲) التحرير ولتنوير، ۲۳۰/۱، نايه تا ۲۴ سوره تا الجاثية.

وهرزی ئیکي: بهایی غهیی

ئیک، پیدقییا مروقی بو ئایینداری و باوهری

ژ راستین کۆمه لاتى ئەوین هندهک مروق ژى حیبهت دبن، سەر هندی را کو جهین خو یین گرتین، پیدقییا مروقی بو گریدهیی و باوهریی ب فرمانین غهیی یه، ئان ئەو تشتین نه ل بال ئان نه گه هه عاله ما وی یا که رسته یی و هه سته ر.

۱ - کۆنت.. «پینه مبه ر»

دبیت کو دیارترین نمونه ل سەر قی راکیشانا مروقی یا زکماکی (فطری)، فه لسه فا «ئوگست کۆنت» بخو یه. ئەق فه یله سوۆی فه ره نسی خواندنگه ها دۆخبه ندی (الوضعیة) دامه زرانده وادبیت ل سەر قاقیرتنا عاله ما دیار و پیش چاڤ، چ هزر و چ گریده وچ «تشتین غهیی»، ب وی رهنگی کو زانست و زانین دورپیچ کرن بو خواندنا تشتین دیار پیخه مه ت ئاشکراکرنا په یوه نددین ناقبه ینا وان، د ده می کو ره دا هه ر لیکۆلینه کا ل سەر ئەگه رین دویر کر و راستیا تشتان و هندی ل پشت سرۆشتی، ئەو وسا دانا کو ب تنی میتافیزیقا خرشه (عقیم). ژ بهر هندی «کۆنت» قویناخین وهرارا مروقی کره سی: ئایینی، و میتافیزیقی، و زانستی.

به لی پا کۆنت، ئەوی گرنگیا ئایینی د ژیا نا که س و کۆمه لگه هادا دبیتی، هات ئایینه کی نوی یی عه سمانی بو خه لکی ئینا ده ر، گوۆی: «مروقاتی»، و هه می رونکرن بو دانان کو کره ئایینه کی راست. کورتیا وی دقیت ئەم د خزمه تا وی گیاندارى ژ هه میا بلندتر دا بین کو «مروقاتیه»، و هوسا دی پتر پارزتنی ل مانا وی که یین، و د وی ده میدا دی مانا خو بخو ژى پاریزین.

هوسا کۆنتی دەست ییکر و بوو فه یله سوّفه کی دۆخبه ند (وضعی)، به لی دویمایه کی بوو پیغه مبه ره ک ب ئایینه کی نوی^(۱). و دامه زرنه ریڤ مارکسی ل سه ر دهوسا وی بریقه چوون، قیّ فه لسه قیّ ئایینه ی خودان وه حی گوهارتن: ب دینه کی دی یی دهستکه ره کو هزرین وی راستین زانستینه نا هینه گوهارتن، نه و گریده یڤن دویمایه کی نه، په یامین وی ئیک خه بهرن، و په رستکار ل قیڤری دهوله ته و ته خا کارکه ر، و پارت (حزب) پیشبینان (که نه) کۆم دکه ت و ریڤ دئیخیت. و هه ر ئیک ره گه ز بیت د قی ئایینیدا یی د قیّ فه لسه فا تایبه تدا^(۲).

۲ - بیردۆزا لۆبۆن:

بیرتیڤی فه ره نسسی «غۆستاف لۆبۆن» وه رزه کی خو سه ر د په رتۆکا خو «سیکۆلۆجیا جه ماوه ری» دا، بو قی دیاردی گریدا، دیارکر تیدا کو لبه رها تئا هزری یا گروپان چ د چه رخی باوه رییدا و چ ل ناڤ گوهورینین مه زن، هه روه ره جو ره کی عه سمانی ب «هسته ئایینی» د هلگریت کو هاتیه نیاسین ب ئیک دوریشم چ بابه تی وی خودی بیت چ مروّف چ هزر، نه و: قیانا گیاندارئ بلند و ترسیانا ژوی و خو ژیرا بچه مینی، و دوژمنیا هه ر که سی دژی وی ب راوستیت: نه و ژی کو گریده یا سیاسی یا ته قایی ره گه زی «عه یب»، د ناڤ وه ریڤچکین خودا دهلگریت، کو فره نسیان فره نسسیس نابلیون کره خودی، و که سی وه کو وی ب سانه هیتر ولاتیین خو نه هه نارتنه مه یدانین کوشتنی^(۳).

(۱) ل دور قی ئایینی نوی، بزقره: تاریخ الفلسفة الحديثة، یوسف کرملابه ر، ۲۲۷. ۳۵۵ Histoire de la philosophie، و فه یله سوّفین دی هه نه هه لویستین هوسا هه نه وه کو: لۆکریس، و نیتشه، و هیدغر، بزقره:

LAU-Dela p9 a 14

(۲) بزقره الفکر الاسلامی الحدیث و صلته بالاستعمار الغربی، لابه ر، ۳۷۱ و پیداتر.

(3) La psychologic des foules , p84 – 85.

لۆبۆن دبیژیت کو میژووناس دوکۆلانچ، بسپۆری میژووا ئه وروپی یا کهفن، ب سه رکه تنایمیراتۆریا رۆمانی د سه ردا گرتناندا شروقه کر، ئه و د گه له ک چه رخاندا و ل سه ر ده قهرین فره هدا ژ عاله می یا کو هینگی ب ناقبانگ، کو ئه و گه لین هینگی په یوه ندیین خۆ ل گه ل ئیمراتۆریی گوه ارتنه جو ره کی ئایینی و گریده یی، هه تا وان پیروزیایه باتیرا کر و وه کو خوداوه ندا لیکن^(۱).

لۆبۆن پیدایه دچیت کول سه رهندی را ئه و «بی ئاینیا» چه رخی نوزدی و بیستی یی ئه وروپی، ئه ق چه رکه خۆره نگ بوو ژ گه له ک «خوداوه ندا و سه نه م و پرستگه هان»، ژ به رهندی باوه ری نه ئینان ب خودی (الحاد) دی بیته ئاین نه گه رهنده ک هه بن باوه ریا خه لکی پی بین^(۲). کو زقریا (عنف) شو ره شا فره نسى - ل پیی لۆبۆنی - دبیت بهیته شروقه کرن کو جو ره کی ئایینی، بناخیت وی یین سیاسی و کۆمه لاتى بوياغکریه ب بوياغه کا ئایینی یا گه له ک توند^(۳).

۳ - مروف گيانداره کی ئایینداره :

ئه ق راستیی، ئه وه پیدفیا مروفی ب باوه ری ب غه بی، نه ئه قروکه ژ ماک بوویه . فه یله سو ق یونانی به ری دوو هزار سالایا گو تی: «د میژووی دا باژیر یین هاتیه دیتن بی شویره، و باژیر بی قه سر، به لی باژیر نه هاتینه دیتن بی پرستگا - معابد.» گه هشته هندی باوه ریا خه لکی غال یا که فن دا مالی دهنه ئیکودوو ب قه ر سه ر وی بناخی کول پشنتی مرنی بو بزقرینیت، دیسا ئه و که سی د مر دا نامه یا ل

(۱) لۆبۆن یا فه گوه ازتی د لاپه ر ۸۶ دا ژ په رتۆکا: بلاد الغال فی عصر الرومان یا: fustel de Coulange خودانی په رتۆکا کلاسیکی «المدنیة القديمة».

(2) La psychologic des foules, p87.

- ئیکه م په رتۆکا لۆبۆن سالایا ۱۸۹۵ حاته چاپ کرن و ئه و مر سالایا ۱۹۳۱ز.

(3) La psychologic des foules, p88.

- باشتره کوه به دی سه ر زقریا (عنف) قی شو ره شی و به رده و امییا وی یا ب سه رکه تی و هیژتا ژیده را حیبه تا گه له ک لیکۆله را په و لیک باجیانا وان.

گه ل هنيرن بو مروقين خو يين بهري وان مرين. و ل مسري بهري بينج هزار سالان بايه خدانا وان نهو بوو كو يي مري هيژتا يي ب دهسهلاته^(۱).

ژ بهر هندي فهيله سوؤ ئه لمانى هيگل ديت كو ئايندارى ره گه زهكى بناخه ييه ژ بيكهاتنا مروقى و پارچه يه ژوى، بهلكو مروؤ ب تنيه يي ئاين هه. زهكى نه جيب مه حمود^(۲) وه ددانيت، نهو تشتى مروقى فاقير دكهت نهو تيگه هشتنا وييه ب خوديينيى د گه ردونيدا و هندي ل پشت، لهو دقيت مروؤ بهيته پيناس كرن كو گياندارهكى ئاينداره^(۳).

۴ - گه ريده يا غه يبي، بياقه كه فالاتيى قه بيل ناكهت:

نابيت قى چهزا مروقى يا كوير بمرين ئان بن عهرد بكهين، نهوا وهكو چاندنه كا زكماكى (غريزه)، ژ بهر هندي ده مئ مروؤ - ژ بهر قى نه گه رى ئان وي هه - وي چهزي نه بينيت، ب ريكا ئاينه كى مه زن يي نافدار، نهو مروؤ دى قه سد كه ته هنده ك رهنگين دى يين گريده يي و باوه ريا ب غه يبي. نمونه ل سه ر هندي تيبينه ران (ملاحظ) تو ماركرين ژ زفرينا (باطنيان) ب گه له ك رهنگين وان، قبلانى و ئيخفائى و ته نجيم و كيما نه ينى، ب تاييه ت ل روژ ئافا. قيبر، دبنييت نهو زفرينه نه ژ نشكه كى قه يه، بهلكو لايه نئ ديتره د مروقى دا نه يي عه قلى لوجيكي، - نهو ب ده ربرينا قير - عه لئ نهو فسانه ييه ئان ((غه يبي))^(۳). قى بياقى - باتنى ئان غنوسيا نوى - خو جودا كرن ب په رتوكان و په رتوكخانا و نفيسين وكو قاران. ((المكتبة الفلسفية الهرمسية)) ل نه مستردام ل هوله ندا، ده يته دانان ژ گرنكترين په رتوكخانين ته قايي يين خو سه ر د وان باگنياندا، و چاره زار نافونيشانا وه ردگريت^(۴). گريده يي

(1) LAU-Dela, p9, 25, 26 .

(۲) ژ گوتارا: الدين والعلم د هزرا زكى نجيب محمود، كو قارا المسلم المعاصر، ژماره ۶۹ - ۷۰،

لاپه ر ۱۰۹.

(3) L esoterisme, p12.

(4) L esoterisme, p124.

دى يېن غەيىبى ئەو بۆشاتيا مەسىھىيەتتى ھىلاى پىركىر، ۋەكو كاتىكرنا وئى دورپىچ بى ل رۆژئاقا ژ ئەگەرئىن مېژوويى، قىرىئى نەجھە بېژىن.

۵ - دەورى ئەفسانئى:

ۋەكو مرۆف نەشئىت قالاتىيا گریدەيى بەلگىرىت، مە گەل دىتن پىكفە ئەفسانە يېن كرىنە ئايىن بۆ خۆ. ژ ۋانە ئەغرىق، قانە ھىزا مرۆفى كرى دوو پىشك، ھەر ئىكىئى دەور و جھئى خۆ ھەنە: ھىزا بەرەقل و لۆجىكى، و ھىزا نەبەر عەقل يا ئەفسانەيى. بەلكو ھىندەك لىكۆلەرەن دىتن گرىنكترىن تشئىت يۆنانىيا دانايە سەر ھىزرىئى ئەو: ئەفسانەيە (۱). ۋانەيېن - لىكۆلەرى ئىنگلىزى يىئى بسپۆر ب يۆنانى يا كەقن - بىياقئىن قى لايى د مرۆفىئى ئەغرىقى دا، ئە ۋى يا د پەرتۆكا وى يا كلاسكى يا ناقبانگ دا: ئەغرىق و نەعەقلمەندى. ئەقە روى ناددەت كو مرۆف پىدقئى ئەفسانئى بخۆيە، بەلكو مەخسەد ژيانا مرۆفى پەيوەندى يا ھەى ل گەل گریدىن غەيىبى، ئەو باگنى يە ئان ئەفسانئى. ھاتە دىياركرن كو ئايىنئى عەسانى ھىندە قەدەر ئەفسانئىن ھەمى رەنگ تىدا نىنن ئەوئىن دەئىنە دىتن د يېن دىدا، گو ئەق ھىزا ئەفسانەيى نا گونجىت ل گەلدا (۲). و شرۆفەكرنا وئى ئەو ب ھىزا من مرۆف نە پىدقئى ئەفسانئىيە د ھەددى وئى بخۆدا، بەلكە پىدقئى باۋەرىئى يە سەرانسەر، و دەمى وى ئايىنەك ھەبىت، ئەو بەسە بۆ وى ژ ھەر گریدەيەكى.

د قئى پەرتۆكىدا ژمارەكا مەزن ژ گرىنكترىن لايەنئىن باتنىان ھاتىنە ل بىر و خودانئىن وان و شەرەدەقئىا وان و پەرتۆك و كۆفارئىن وان، بزقرە لاپەر: ۱۲۰-۱۲۳.

(1) la mythologie grecque, p6-7 K 10.

ھەولدانئىن ئەفلاتونى دەئىنە دانان نمونە بۆ تىكھلىيا فان ھەردو ھىزا: يېن بەرەقل و يېن ئەفسانەيى، تايىبەت ھەولدانئىن فیدون و فیدرۇس (مادىيى) (Banquet).

(2) Elements de sociologie religieuse, p57, 63.

٦ - نمونونه يه کا هه قچرخ، بوزی ل نه وروپا:

نه قرو بوزی دهیته دانان - تایهت درهنگی خو یی پتر به لاقه، کو مه هایانا - ئیک ژ گرنکترین روحانیانه نه ویی مروقی روژنافا قهست دکه تی، به لکو نه وه یی ژ ه میا پتر مه ترسی ل سهر ئیسلامی ل ده قهرا روژنافا، خو سهر ل گه ل بزاقین گه له ک دامان (دائره)، یی ژ ه میا پتر سه هیونی، نه واهول ددهت به ری یین روژنافا نه وییت ددهرکه تی ژ مه سیحیه تی نه و بوزی بلبلیژین، چنکو نه و ددانن باشترین گریده یین ئاسیا نه .

ژمارا وان که سین بوزی بکار دئینن بوونه پتر ژ دوو مه لیون و نیقان، و ل نه مریکا کیم کیم پینج مه لیون، و فرهنسا دهیته دانان نه و دهوله تا پتر بوزی لی د مشه، و ژمارا نه ویین چووینه د بوزی دا ژ ٢٠٠ هزارا سال ١٩٧٦ از بوونه ٦٠٠ هزاران سال ١٩٩٧ از پترین ل بن عالی، ئیکه تیا بوزی یا فرهنسا، و وان دورین دووسه د مه لبه ند و دیرا ل فرهنسا هه نه، و نه قه ب بزاقین ماموستایین روحی ژ (تبت) و مشه ختین ژ که مبودیا و قیتنام. و نوکه بوزیا بانگه واز هه نه ژ فرهنسیان بخو، و دهوله تان دانپیدانا پی کری و دهیته هه ژمارتن سیه مینه ژ باشترین روحی، و ئایینی پینجی یه ژ لای ژماری قه ل فرهنسا. و شوپگر یین هه یین ژ گه له ک ته خان: ژ یین به تال و هه تا کاردین بلند د مه زنتین ده زگه هاندا. و تبینه ر د بیژن کو بوزی بووشاتیا روحی ل فرهنسا پر دکه ن، و پیدفیا ئله ژ ناسناما دیار بده ستفه دهینیت، بو سه ره خو شیا نه فسی و ئارامیا وی^(١).

میژوو مروقی یا دریژ - و دیسا دوخا وی یا هزی و دهروونی نه قرو - دیار دبیت کو مروقه نه شیت قالا بیت ژ گریده یی، و پیدفیا وی بو باوه ری یا کویره و ب هیزه، به لکو وه کو چاندنا زکماکیه (غریزه)، ژ بهر هندی هندک هزرقانان - وه کو نه دیی فرهنسی موریاک - وسا دانان کو چهرخی بیست و ئیکی دی چهرخی ئایینی بیت.

(١) نه ق پیزانینه، ژ بوزی ل روژنافا ژ کوفارا هه یفانه یا «العالم السياسي» هاتینه وه رگرتن: Alain Renon: "La tentation" bouddiste en France. in: Le Monde deolomatique, deceber, 1997, p29. □

دوو : دهوری غهیبی د ژيانا مروقی دا

باوهری ب غهیبی گرنکترین دوریشمه مروقی ژ گیاندارین نزم فهرق کهت، غهیب مروقی دگه هینته بوونی همی، یا دیار و ناشکرا، ئهوا مروق ژی دزانیته و دبینیت، و یانه زانیت و نه بینیت ب گهردونی فه گریدهت، ب ئهوا (بووری و ناماده و نایینده)، د سه ليقه و پیکهاته کا کویر. سه یید قوتب سهر قی رمانی دبیریت: ((باوهری ب غهیبی ئه و دهرازینکه ئهوا مروق پی رادپهریت ژ ناستی وی حه یوانی د چ نه گه هیت ژ بلی ئهوا هه ستین وی دگه هتی، کو بگه هته ناستی مروقی یی پتر و ته قایی تر د بوونی بگه هیت، ژ وی بیافی ته نگ و بچویک ئهوی هه سته ر د وی دگه هن ئان ئه و نامیرین دریزی پیدانا هه سته ران، ئه و پله یه کا کارتیکه ر و دریزه د وینه گریا مروقاندا بو راستیا بوونی و راستیا بوونا وی بخو، و راستیا هیزا د بن روحا قی بوونی دا، و د هه ستی وی ب گهردوونی، ژ شیان و سه روبه ری. دیسا کارتیکه رنه کا دریزه د ژيانا مروقی دا ل سهر عهردی، ئه ری ئه و وه کو ویه یی د بیافه کی ته نگ و بچویکا د ژیت وی هه سته ری و قی را دگه هن، وه کو وی بیت یی د گه روونی مه زندا دژیت و تیژینینا (بصیره) وی بیرتیژیا (بدیهی) وی قی وی را دگه هیت، و دهنگه دان و لیقه دان خو ژ ناخ وهرپیچک و کویراتیا وی وهردگریت، و هه ست دکه ت کو دریزیا وی فره هتره ژ ده م و جهان ژ هه می ئهوا هاین وی دگه هنی د عهری وی یی کیم و فه گرتی دا. و پشت گهردوونی ناشکرا و نهینی بین ههین راستینه مه زنترن ژ گهردوونی، ئه وه یا کو ژ بوونا وی، بوونا وی چیبووی، راستیا خو یاتیا خودی ئه وی بینتیژی (الابصار) نه گه هنی و چ عه قل ل دور وهرنه هین^(۱).

(۱) فی ظلال القران، ۱/۴۰. البقرة و ۲۶۳/۳ الانعام.

به لکو خودی^(ب.ب) مروّف تاييهت کرن ب زانينا غه يبي و هندهک سالوخيّن وي نيشا بدهت د دنيايي دا بو ريژگرتنا مروّفي و پله يا وي د بووني دا، چنکو ئه وه توش بوون قه بيل کري و ئه مانهت هلگرتي ئه و ئه مانه تي عهرد و عهسمان و چيا نه شيانين بهلگرن. ئبن قه ييم گوت: بزانه خودي^(ب.ب) جوره کي مروّفان ژ ناقبه يينا چيکريين خو ب ريژو راگرتن و روی سپياتيبيي چيکرينه، وهه مي تشت زي چيکرينه، تاييهت کرن ب زانين و فيان و نيزيکيا خو وقه دري خو، کو نه داينه که سي ديتر، و هندي د عهرد و عهسمانيں وي دا و هندي ل ناقبه يينا وان بندهستي وي کرن، هه تا کو ئه و ملياکه تين نيزيکي وي بو وي بکارئيئان و کرينه پارازتن د خهوا وي دا و د هشيابوون و رابوونيں وي دا... و پهرتو کيّن خو بو ئينانه خواري و پيغه مبه ريّن خو بو هنارتن، و دگه ل وي ئاخفت و ئه و دگه ل ئاخفت... مروّف شيوازي وي نه وه کو هه مي چيکريانه^(١).

و ژ گرنگرتين غه يبيّن وه حي بو مه گوتي: هاتنا ئاخره تي يه .

پيدفيا مه بو باوه ريا ب ئاخره تي:

ئاخرهت عالمه کا بهر قه هاتنييه بي گومان، ل قيري چيروکا مروّفي دي بدويماهي هيّت وه کو هه مي په رده ژ بهر چاڤا رادين، و هه مي غه بيان دبينيّت ئه وين د دنيا خو دا نه دشيا بگه هتي. و ئه وين دره و پي دکرن و دگوتن: (أَنْذَا مِثْنًا وَكُنَّا تُرَابًا ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ) [ق: ٣] (ئه گه ر ئه م مريّن و بووينه ئاخ ئه و قه گه ريانه کا دويره) قورئان ل وانه قه دگيريّن کو ئه وي ژيار جارا پيشيي چيکري ئه و دشيت هه ر جاره کا - وي شيا - چيکه ته قه: (وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ) [الروم: ٢٧] (ئه وه يي دهست ب چيکرنی کري و پاشي دوباره کهت، و ئه و ب سانه مي تره ل نک وي). (وَضْرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ (٧٨) قُلْ يُحْيِيهَا

(١) مدارج السالكين، ٢١٠/١.

الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ (٧٩)) [يس: ٧٩] (نمونونه يهك بؤ مه ئينا و خو ژ بيرقه كر، گۆت كى دى ههستيين بووينه خولى ساخ كه ته فه . بيژى ئه و دى ساخ كه ته فه يى ئيكة مين جار چيكرين).

بهلى پا باوه رى ب هه بوونا ژيانه كا دى پشتى مرنى نه بهس ژ ستوينين باوه رى نه وهك پيدفى چه سپاندنى، بهلكو پيدفقيه كا ره وشتيه چنكو ل ئاخره تى باشى و خرابى دى ژيك هينه جودا كرن، خيرخاز و شه رخاز، و سزايى هه ر كه سه كى دى هيتته دان ل ديف كارى وى. بهلى دنيا نه جهى سزا و پاداشتايه هه ر وهكو ئه م دبينين. خودانى المنار دببژيت: «بزانه تيگه هشتيين روژئافا د فى چه رخيدا سروشتى مروقان يى د ليكوليين خو دا ديار كرين، كو ئه گه ر مروؤف ب مينيته ب هيڤيا تيگه هشتنا خو يا هه ستى فه و بيردوژين وى يين عه قلى و هيدي هيدي ژ وجدانا دينى و ژ دانا خودى و ئاخره تى ده ركه ت، دى زه حمه ت كيش تربيت ژ هه مى جورين هه يونين سه رره ق. و پتر زه حمه ت كيشانا وى بيردوژين وى يين عه قلى و ده روونينه، و دى بينيت نه خوشيين مالى و خيزانى و قه ومى و نيشتمانى و ده وله تى باه ركه ل سه ر ملين وى، و دى بينيت ژ سفكاتى و ديناتى يه كو ئه و گرانيه كى ژ فان گرانيا بهلگريت ب هه زا خو پيخه مه ت ژنه كى ئان كوره كى ئان نيشتمانه كى ئان ئومه ته كى. و دى بينيت ريكا باش ئه وه خو نيزيكى فان ئاريشا نه كه ت، دى بينى ژنى نائينيت و كار ناكه ت و چ وه ستيانا ب ستوخوؤفه ناگريت، داخازين خوشيا له شى خو ب كورت ترين ريك بقه تينيت، و ل هيڤيا مرنيه دا ته نا بيت ژ ژيانا سه ر دنيايى، و ئه گه ر داخازا وى فه ما و زوى ب جهنه هات و ئيشان و نه ساخى و فه قيرى ب سه ردا هات ئان بى بها بوو، هينگى بلا لومه ي خوبخو بكه ت، و دى له زى ل خو كوشتنى كه ت.

هه مى ريژ و قه درى مروقى ژ سه برى ل سه ر نه هه زان و بزاقا پيخه مه ت ژنى و كورى ئومه تى و نيشتمانى، و كرنا چاكييى و هه مى كارين قه نج نه فس ل سه ر قانه

نارابیت (خۆ ل نه فسی ناکه نه خودان) ژ بلی باوه رییبا ب خودی و ب سزایی کارین باش د ژيانا دنیایی دا^(۱).

باوه ریا ب ئاخهرتی دورپانا ریکی یه د ناقبه ینا دوو جورین مروثاندا: جوره ک دنیایی دبینیت تنی قویناخه خو به رهه ق دکهت بو پشتی خو، و جوره ک دبینیت دنیا هه ما هه تا مرنیه و دی بدویماهی هیئت. بو فی چهندی سه یید قوتوب دبیزیت: ^(۲) خو ژبیرکن (غفلة) ژ ئاخهرتی هه می پیقه رین غافلا گیز دکهن، و ته رازیبا راگرتنی (قیم) ل نک وان که چ دکهت، نه و نه شین وینه کیبا ژیانی بکه ن و سه رهاتیین وی راست وینه که ن، و دی مینیت زانینا وان پی، زانینه ساویلک و سه رهه و یا کیم، چنکو حسابا ئاخهرتی د ناخی مروفی دایه نه دیتنا وی بو هه ر تشتی ل سه ر رویی فی عهردی. ژيانا وی ل سه ر عهردی به س قویناخه کا کورته ژ قویناخا وی یا دویرودریژ د گه ردوونی دا. و بهه را وی ل فی عهردی چه نده کا کیمه ژ بهه را وی یا مه زن د بوونا وی دا. سه رهاتی و حالین د هینه کرن ل سه ر فی عهردی نه و ژی وهرزه کی بچویکه ژ چیرۆکا مه زن. و نابیت مروث ئاقاهی ئاڤاکهت ل سه ر قویناخه کا کورت ژ کاروانه کی مه زن، و چه نده کا بچویک ژ بهه ره کا گه له ک، وهرزه کی بچویک ژ چیرۆکا مه زن. و پاشی مروثه ک باوه ریی ب خودی و ئاخهرتی و حسانا وی د ئینیت، دی چه وا گه هته نه وی ژ یایی بو دنیایی ب تنی و نه سه حکریه پشت وی.

هه ردووک ناگه هه ئیک ل سه ر ئیک قه ده ر ژ کارین دنیایی ل نک وان، و نه ل سه ر بهایه کی ژ بهایین وی یین گه له ک، و ب ئیک حوکوم ل سه ر رویدانه کی ئان حاله ته کی ئان کاره کی ژ کاران پیکناهیین. هه ر ئیکی ته رازیبه ک یا هه ی، و هه ر ئیکی ژ وان سویبه ک یی هه ی بو دیتنی. و هه ر ئیکی رونا هییه ک یا هه ی، ب وی رونا هییی تشتا و رویدانا و حال و راگرتنان دبینیت. ئیک - ژ وان - سه رهه ییا نیایی دبینیت، و یی

(۱) ته فسیرا المنار، ۲۲۴/۱، سوره تا البقره، ۲۳ - ۲۴.

دی پشت وی سهرقه یی دبینیت په یوه نندی و کریارین خو جهی (سنن)، و کارین هه ژی یین ته قایی و یین سهرقه و بن فه، غهیب و په یدابینی، دنیا و ناخرهت، مرن و ژین، یا چویی و یا به ره ه و ئایینده، و عالمه مروقان و عالمه مه زنتر کو هه می گیاندار و نه گیاندار، ئه فه ئه و ئاست دیتنه (افق) یا به ر فره و ته قایی، ئه و ئیسلام مروقاتی لئ فه دگوهیژی، و بلند دکهت بو وی جهی هه ژی مروقی، وی جیگری (خليفة) د عه ریدال دیف وی هه بوونا وی ژ روحا خودی^(۱).

ئهری ئه فه وی رویدانی ددهت کو مروق خو لادهت ژ کارین په یدابینیا (دنیا) خو؟ و ب کارین غه یی فه ب مینیت؟ وهك جوره کی ره به نیی (ره بان)؟.

سییه م، ناقجی کرن ب بایه خدانا عالمه غه یی و یا په یدابینی

ژ ئارماجین ئایینی هه قکیشانی (توازن) چیکهت ل یایه خدانا مروقی بوسلمان ناقبه ینا باوه رییا وی و غه یی، و پیناسا تشتین غه یی نیشا وی ددهت ئه وین وهك دهق د شرعی دا هاتین، و ناقبه ینا بایه خدانا وی ب عالمه په یدابینی و کارین وی، کو ئه و بیاقی ئیک یه ژ چالاکیا مروقی.

و هوسا ژ خه له تی یه لایهك ل سهر لایه کی زپ بیت، ئه و کهسی بزیت و هه می حهزا وی کارین په یدابینی بن ئه و ل بن هیزا هه سته ران، و په یوه نندی نه بن ب عالمه غه یی ئلله کیم نه بیت، بی گومان ئه و دی زیده گافی بیت، چنکو دوریشمی یی خودان ترس ژ خودی ل سهر وان راست ناهیت، (الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ) [البقرة: ۳] (ئوین باوه ریی ب غهیب د هینن و نقیژی دهن) و دیسا ئه و کهسی پر داخازا غه یی بکهت، و بکهته د هه می حهزا خودا، نئزیکه گرنگیا بناخه یی یا مروقی د قی ژیانیدا ژ بیر بکهت، کو ئا فاکرنا عه ردییه.

(۱) فی ظلال القران، ۴۴۱/۶، الروم، ۷.

و ژ دیاردین پرداخازا غیبی، گه لهک بایه خدانا لایه نین ئیسلامی ب عالمه ئه جننا و تشتین حیبهت تیدا، ههتا کو موحه مه د غه زالی^(۱) گازنده کرن و پسیار کرما جن بهس بؤ ملله تی بوسلمانا هاتینه؟ و نه بؤ ملله ته کی دی، ئه جنه چی کرینه و راست یین ههین، چ گومان نینه، ئبن تهیمییه گۆت^(۲) لایه نین بوسلمانا پیچوانا ئیک ناکهن کو ئه جنه نینن، و نه کو خودی پیغه مبه ر بؤ وان نه هنارتیییه، و کۆمه لایه نین کافران چه سپاندنا هه بوونا ئه جننا دکهن، و خودان په رتۆک ژ جوھیا و نه سارا وه کو بوسلمانا بریاری ددهن، ئه گهر هه بن د ناڤ واندا نه وه ییا هندی بکه ن هه ر وه کو د ناڤ بوسلمانا دا ژی هه نه^(۳). به لی ئه ژ گریدا د ئه جننا دا یا دووتایه (ثانوی) د ئایینی دا، و یا خه له ته گه له ک په سارتنا غیبی کو تیدا بیت، چنکو ئه ڤه نه ژ شیوازی غیبی یه، به لکو غه یب ئیکاتییا خودی یه، ئاخره ته، و پیغه مبه راتییه. بناخه ئه وه باوهری هه بیت ب فی چی کری یی خودان ئه رک، هه ر وه کو وه چی پی هاتی، ژ بلی فی چه ندی یادی پرپیژییه^(۴). د فه رموودی دا هاتیه: ژ جوانییا بوسلمانه تییا مروقی، ئه و نشتی ب سه ر وی ڤه نه بیت به یلیت^(۵).

ژ لایه ک دی ڤه، ئه گهری بایه خدانا بوسلمانا ب بابه تی ئه جننا د زڤرته چاندنه کا زکماکی (غریزه فطریه) و حه ز ژی کرنا تشتی ب حیبهت. کو د کویراتییا هه ر مروقه کی دا لاجوونه کا (میل) سرۆشتی یا هه ی بؤ چیقانوکی پیره ننگ و باسین سه ر عه قلی دا. ئه ڤه نه ب سه ر بوسلمانا ب تنی ڤه نه، به لکو یین هه ی د هه می شارستانییا ندا یین مه زن وه ئه ده بی حیبهت و ئه فسانه یان، کو بوونه وه ریڻ (کائنات) دی ب ده وری ئه جننا رادبن وه کو میرین ئه جننا (عفریت) ل لایمی مه، هه ر

(۱) الفتاوی، ۱۹/۹، ۱۰.

(۲) نمونه ژ لیکۆلینا په یڤه ری (الکلامی) د سرۆشتی ئه جنه و شه ی تانا دا، بزڤره المواقف یا ئیجی، ۶۹۳/۲ - ۶۹۹، ۷۰۰ و ئه و نمونه.

(۳) تورمزی و ئبن ماجه ژ ئه بی هه رهیره یا ڤه گپرای، و نه وه وی باشی دانایه د (اربعین) یا خو دا.

وسا: خوداوهند، و ین ریزا خوداوهندان، و روحین گهرووک، وهلامهت، و مروقیین مری، و دیف دیفگ (فلان کهسی ئەجنه یین کهتینه لهشی و)، و بویکا ئەجنا (ئان بویکا مهچیتران)^(۱).

و هندهک زانایین روژئاڤا هندی شیاین تومار کرینه ژ دیاردین خۆرهنگ (غریب) و نه یین کههی (غیر مألوف)، و دبیت هندهکا په یوهندی ب غهیبی هه بیت، وان خوڤالا کرن بو قی خواندنی و ئەو خواندن کرنه زانستهکی سه ربخو کو: پاراسایکوڤلۆژی یه. و ب راستی من حساب نه کر روژئاڤا سه رقهیی یا «غهیبی» یا مجد و بخرمهقه وهرگرتی و ب سه روبه ری خواندن لی کر، ژ وان کو دبیتنی هه وایی جنا (أرواح) (esprits) هه تا من په رتۆکهکا وان خواند د قی بابه تی دا پی خوش بووم کو من دیتی کانی وان چه ند خه م ژئی خوارییه، و چه ند زانا پی هه بووینه ئەوین خۆسه ری د قی بیافی دا وهرگرتی، و چه ند به رهه م هه بوویه: ژ په رتۆکان و کوڤارا و خواندنی به رفرهه، و به رهه م دانا هزران و و بیره دۆزان، هه ره وکو لیقه دانهک (رد فعل) ل سه ره فه کیشانیین عه قلی یین دژوار ئەوین چه رخی نوردی فه گرتی.

و بو له شکه ریی هندهک دهوله تین مه زن، خه مخورییه کا خۆسه ره بوویه بو هندهک کاران وه کو: خواندنا هزران، خش لی برن ئان (تشتهک که ته دلی) (التلباڤی)، خیقزانکی، و شویشتنا مه ژوی (بو بیردانکا مروقی و په لاندنا که ساتیا وی) و ئەف کیشین کارکه ر پارچه کن ژ پاراسایکوڤلۆژی کو به هرا پتر چه مه شق و راهینان نین. و ژ میژه ئەزیی هزرا خو د بنگه هی (شاتبی) یا ناقبانگ دا دکه م: ((هه ر دابییشهک چه کار ل سه ره نه هینه ئاڤاکرن، چوونا ناڤ وی کاری چونه که چه به لگه هیین شه ری ب باشی نادان))^(۲). ئەز گه لهک جارا وسا هزر دکه م کار تیکرا تره ژ قی چه ندی، و دقیا ئەو باش بهیته خواندن د ئیسلامی دا، ئەری ئەو زانینه ئان

(۱) ژ (نماذج الادب الغني بالكائنات الخرافية): ئوديسه یا دبیتن یا هومیرۆسی یه.

(۲) بزقره: الموافقات، المقدمة الخامسة/ ۱/ ۴۲ و پشتی وی.

کاره؟ ئان ههرووکن، وپه یوهندیا راست ل نافهینا وان دا چیه؟ وهتا ئهوب دستفه دهیت ل پیشیی ئه وه دبینم، کومه لگه هین بوسلمانان پیگیرین کوچ لایه نا ژ لایه نین زانستان و چ بابه تان ب پشت گو هغه نه هافینن هه چه و ابن، کو هه زانینه بهیته دست فهرز بیت بهسی ئومه تی یه وهك ئهرك راکرن (فرض کفایه). ئهغه بهسه کو چهنده کین کیم ژ بوسلمانا پی رابن، بهلی پا ل سهه کومه لا بوسلمانا یه فرمودا مه زن دانته بهر چافین خو، ئهوا زانایان دانای کو ژ هه چار فرمودین ئاین ل سهه وان راوستیایه، ” ژ جوانییا بوسلمانه تییا مروقی، ئه وتشتی ب سهه وی قه نه بیت بهیلت.“

چوارهم، عه قلمه ندیا رهها و مه ترسییا وی ل سهه وه رارا زانستی

بهلی ئه قه لیکولینه، دیارکرنه بو بهایی غه ییی و مفایی وی، وهتا چالاکییا زانستی ل نک مروقی، کو دکشته زیده بوونی د ”عه قلمه ندیا خوپی دا“ هه تا دگه هته هلنگفتنا وهرارین پیزانینان.

۱ - هزرین د به راهیکا چارچو فکرنا زانستی راکرن

دیدرۆ - ئیک ژ فه یله سو فین رونا هییا نه - هزر دکهت بیرکاری د چه رخی وی دا گه هشته گو پیتکی، ئیدی چ بیرکاری یین دی نین و چ یین دی نه دیدتن^(۱). بهلی کونت حسابا (به لکیی - احتمال) رهد دکهت، و نه فیانا هه بزاقه کا زانستی دکهت یا هه ول ددهت بنیاتی گه ردونی بنیاسیت ئان پیکهاتیین وی یین فیزیکی یا ستیران چارچو ددهت، هه ره کو بایه خدانا فیزیایی ب لیکولینین پیکهاتییا که رسته ی رهد کر، و هه ر بیردۆزه کا وهرارا نفاشان، بی بها کر، و دیسا هه ر لیکولینه کا ئه نتروپولۆژی ژ بنیاتی میژووی یی کومه لگه هان^(۲).

(1) Histoire de la philosophie, 5/232 .

(2) Histoire de la philosophie, 6/332-33 .

ئەق چارچوقدانا توند يا بياقئین زانستی هندەك ئەگەرئین ئەیدیۆلۆژی و ھزرى پيکھيناينه «راسته ريکونا» بزاقئین زانستی دقئین، و ئەو يا کاریگەرە ب چەرخى خو، و تەمەت پيشکە تەنا پيژانينان د قى چەرخى دا و ب ئاوايى وى، و دوخى وى يى سياسى و ئابورى و کۆمەلاتى و ھزرى.

ژ بەر ھندى دقئیت ھشيار بن چ چارچوقان نە دانن کو ببنە سنور بو زانستى و نەھيلىت وەرارى ژ دەر قەى بياقى خو بکەت، ئەو نايبت ھزرى بەس بکەتە د ھندەك کەنالين چارچوقدای دا، کو جەمەدگرتى بيت د قالبين دويماهيکى دا، ھەتا کو ب ھيجەتا پارازتن و سەخبيرکونا عەقلى ژى بيت ژ سەردا چوونان. و دەم و روژان ئاشکرا کر گەلەك خەلەتئین ھزرىن (کونت)ى و ريىبازا وى يا بەرق ليکولينيىن زانستى. ئەگەر بيردوژا وى يا ئەبستمولۆژى د بيۆلۆژيا دا (زانستا گيانداران) وەرگريىن، «بيۆلۆژيا شانان» ھەر نەدەردکەت⁽¹⁾، کو ئەو گرنگترين دەستکەفتى يين زانستى بوو د چەرخى بيستى دا ھاتيه ئەنجامدان.

ھندەك ھزرقان تيگەھشتن مەترسييا بەرھنگارييان و ھزرىن عەقلمەندى چيکريىن ل سەر وەرارا پيژانينان، و ژ وانە ژى ئەو ھاتيه ديار کرن د پەرتوکا «الأرجانون الجديد»، چەوا عەقل دببیتە ئيخسيريى خو بخول ريکا کو ناقى «سەنەمىن عەقلى وزانينى» دانايە سەر، و ژ ويىرى: لەزاتى د بەلافەکرنيدا، و کارتئیکرنا عەدەتى و پەرودەدى، و ئاريشا ئەو ئەزمانى ھاتيه بکارئينان، و پيرۆزکونا رەئيين پيشييان⁽²⁾. و د بيت بدەينه ل گەل قان سەنەمان، وئى ھزرا وە ددانيت کو ئالاقەك ب تنى دشيت زانينا دورست بەرھەم کەت. و ئەقە حالى ئالاقى ئوروستويه يى وينەيى، وەك نمونە، ئەوى دياربووى ئەقرو بوويه ئاريشە بو وەرارا زانستى. ديسا دببیت عەدەت ببينه ئاستەنگ بو وەرارا زانينى و وەکو وان زارقەکرنا يين پيشييان.

(1) Histoire de la philosophie, 6/345.

(2) Histoire de la philosophie, 4/ 41-42 .

و هوسا هلولويستى كۆندروۆسىيە د قى كىشى دا نيزيك تر بوو بۆ راستيىيى ژ هلولويستى كۆنتى و هه قچه رخي وي دىردو. دياركرن كو زانست پيدفى نازادىيى يه، كو عقل نه شيت بگه هته سنورى همى دوروه راندنا سروشتى و ل سهر توخيبيىن وي يين دويماهيمكى براوه ستيت، لهو زانست ئافاهيميهكى ديف دريژه خلاس نابيت چ جار⁽¹⁾.

۲ - ريكيىن دى بۆ زانينا نه ب عه قلى:

عه قل پيدفى هندهك شيانين دى يين مروقاتى يه ژ بلى عه قلى خوړى، نمونه: تيبينه را رهينانى و ئاشوپى يا فرهه و پيشبيني (حدس). ئه قه ئه وه يا هزرا روژئافا تيگه هشتى ئه قرو زفرى و فان لايه نا دياردكهت د مروقى دا، و په رتوكا كلاسيكى يا ئيريش فروم: ⁽²⁾ «نه زمانى ژبيركرى دهرييهك بۆ تيگه هشتنا خهون و چيروك و ئه فسانه يان». گه ردوون و ژيان دوو عالمه من گريپه ستن و پرى مامك و سهردابرنن، و گه هشتنا بوونى ل دور مه ئامانجهكه ل سهر شيانين مه يه ئه م سهركه تنى بينين د ريكا وي دا. د قى چارچوڤى د ئه م پيدفى وه حى نه، ئه وي خه بهرى بدهته مه ژ جورين قى بوونى ئه وا ئه م تشتهكى ژى نوزانين، سهر وي چهندي يا مروقى بدهست خوڤه ئيناي ژ پيشكه تنه زانينى و ته كنولوزيا.

و ژ كارين گرنك ئه وين هيژتا ليكوله ر ژى دحييت گرتى، ئه وا چه رخي لقينا ئه وروپى ديتى ژ ليمشتا مه زن د بايه خدانا هه ر تشتهكى ⁽³⁾ «نه ب عه قل» ژ پيشبيني ب ستيرا (تنجيم) و سىر دزكاديتن (باگنيه) و هه مى هونه ريى نهينى. و هندهك ليكوله ر ديينن كو ئه ف نافوكا ⁽⁴⁾ «نه عه قلانى» ئه وا هاتيه سه پاندىن ل لقينا ئه وروپى يا ئه ريى بوو، چنكو تپه رى ل پروازين ئاسايى يين هزرا نافنجيا ئه وروپى. وسا دانان كو هه ر تشت دبيت بهيته كرن وبهيت، و ب قى چهندي ريك خوڤ بوو بۆ كو برنيكوس و كيله ر⁽⁵⁾.

(1) Histoire de la philosophie, 5/232-233 .

(2) Histoire de la physique, p28-29 .

۳ - زانست ل نابقه ینا بازنی گریده یی و بو چوونا نه بستمولوژی:

نهوا دبببم بو من گرنکه، کو دهیته دانان وهک بازن بو زانستان، نه هزرا فهلسه فی یه نهوا زانستان هسک دکهت د قابببب کوتایی (نهایی) دا، ههتا نه بوچوونا نه بستمولوژی یا بها^(۱)، ههروهکو ل نک کانتی، بو نمونه. زانست پیدقی چارچوفا کئی رهوشتی و گریده یی یه، ریکی ددهته مه نه مفا ی ژ بهره مین وی بکهین، بیی کو سه رکه تنین وی بهینه وهگریران بو چه که کی مه تر دژی مه. گریده د بیژته مه نهینببب خودی د بوونی دا خلاس نابن (قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لَّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَذَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا) [الكهف: ۱۰۹] (بیژه نه گهر ده ریا حوبر با بو په یقین خودی من، دا ده ریا خلاس بیت بهری په یقین وی خلاس بن نه گهر مه وهکو وی حوبر ئینابا) و چیکه ری ئامانج یا هه ی د هه می تشتی دا: (صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ) [النمل: ۸۸] (چیکرنا خودی یه نه وی ریکوپیکی د هه می تشتان دا کری)، ژ بهر هندی مروقی خوازتییه بو خوازتنا زانینی هه تاهه تا: (وَقُلْ رَبُّ زِدْنِي عِلْمًا) [طه: ۱۱۴] (و بیژه ئو خودی زانینی ل من زیده که)، (وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ) [یوسف: ۷۶] (ل سه ر هه ر خودان زانینه کئی زانایه که هه یه)، یا هاتیه گوتن: نهو که سی بیژیت نه زانا مه نهو نه زانه^(۲).

گهردوون په رتوکه کا فه کری یه بهرامبه ر مروقی، نه وی بو هاتیه گوتن کو هیژتا خواندنا وی ب دویمه ی نه هاتیه، به لی ژئی دقیت هه ولدانا به رده وام بکهت. و دقیت (وَأَفْعَلُوا الْخَيْرَ) [الحج: ۷۷] ئامانج ژئی بو چاکییا مروقی بیت و زیانی نه گه هینتی: (وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ) [البقرة: ۶۰] (د عه ریددا خرابییا نه که ن (باشییبی بکه ن) نه بنه ژ خرابان).

(۱) الغالی، بلندیی.

(۲) سیوطی راست کر کو نهو ژ په یفا (یحیی بن اَبی کثیر) ه ژ تابعییا نه، هه روهکو د (الهاوی

للفتاوی)، ۴۵/۲.

٤ - غهیب و سنوورین زانستی:

گرنگیا بازنئی گریدهیی بۆ زانستی، ژ بلی یا چوویی، ئه و چه سپاندنا «غهیبی» دکهت، چنکو ئه و دهیته دانان حه د بۆ زانینی، و بازنئی ره وشتییی ددانیت، ئه ف گریده ئه و حه ده کی بۆ عه قلی مرۆقی ددانیت، نابیت ههسته کی د مرۆقی دا چیکهت هندی فره هییا بوونی، و فره جورین تشتین پهیدا، و گرنگیا عالمه نه بهر (مجهول)، و قی چه ندی کارتیکنن یا هه ی بۆ چیکرنا عه قله کی نه رم و نه یی ته نگ، کو شیان هه بن بوونی وینه کهت ب جورین گه له ک^(١). و هوسا دی ئاستین نوی ل بهر زانینی قه بن، کو چ جار نه قه بووین و نه سنوور دای.

ژ لایه کی دی قه، ئیسلام گه له ک خه مخۆر بوو ل سه ر قافرنا نابه ینا عالمه ما غه یبی و یا په یدابینی، و دیتنا سنوورین وان. له وا گریدا غه یبی دئیسلامی دا هات یا ئاشکرا و هویرک و سنوور دای، بۆ که سی نینه لی زیده کهت ئان کیم کهت. و دیسا ل قیری ئه و پارزتنه بۆ زانستی. هنده ک خواندقانا ن - وه کو زانایی گومه لاتی یی فره نسی بۆتول - دیت کو بهر فره هی د بازنئی تشتین غه یبی و پیروزی دا د جفاکین به ری دا، ژ پالده رین تیکدانی بوو بۆ داهینان و ته کنیکا زانستی^(٢). ئه ز دشیم بکه م نمونه وان ئایینین دبینن روح یا د هه می تشتی دا، ژ مرۆقی دار و به ران، ئه و روخا شه رخازه د پتريا وان دا، وینه ییا وی پشکداری کرد خه ندقاندنا هه ر بزاقه کا زانستی بۆ گه هشتنا بونی. بناخه د زانینی و خوازتننا پی زانینان، ئازادیا لیکۆلینی یه و فره پرۆگرام و جورین دیتنی و وینه به ریا نه. له و، هه ولدانا ره سم کرنا ری که کا ده ستوه ردای بۆ زانستی دی زیانی لیکهت پتر کو مفای بده تی، و بازنئی گریده یی - یی ره وشتی ئه وه یی زانست پیدقی دبیتی، خو سه ر د قی چه رخی دا ئه وی بهر بهرکییا پر خیر، به لی پا هشیارییا شه ره کی مه زن ژی دکهت.

(١) بزقره خواندنا هنری کۆریان ژ ئاشۆپی ل نک بوسلمانا، د نموونین سو فیاتییی دا.

(2) Les mentalities, p115.

وهرزی دووی: د بهر فردهییا عالمه ما غه بییدا

نیک: بوون فردهتره ژ هندی کو دست تی بهینه وهراندن

نه گهر مروّف به اوریدی بکته ل ناقبه ینا خو و گهر دوونی فرده ل دور خو، دی خو بخو کیم و بچوک دانیت، و دبیت بی هیقی ببیت و پشت بده تی. مروّف، ژ لای وئ پیچکا جهی یا نه و تیدا، تشته کی گه له ک کیمه د قی عالمه ما ره خ و روی بهر فرده، کو عرد بخو ب میرزوکه کا (ذره) چونه ییه د ده ریایه کا مه زندا. و ژ لای ده می (زمان) فه تشته کی دور پیچه، ته مه نی عه ردی د گه هته سه دان ملیوئین سالان، به لی پا ته مه نی گهر دوونی ب ملیارانه. ئیدی چهند ده هک ژ سالان چ بهایی خو هه یه، ل نک قی ده می دویر و دریز؟

ژ بهر هندی غه یب یا ل دور مروّقی وهرهاتییه ژ هه می ره خان، و نه م د ناڤ دارستانه کا غه ییا دا دژین، و هه ر تشته کی ده سته می مه دگه هتی و تیژیینیا مه د گه هتی نان ب هزرا خو بگه هینی، غه یبه ک یا تیدا چ پیچه ک چ گه له ک، و ژ بهر هندی عه قلی مروّقی گه له ک سنور دایه به رامبه ر غه بیین بوونی. و نه فه نه یینیا سویندا قورئانی یه: (قَلَّا اُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ) (۳۸) وَمَا لَا تُبْصِرُونَ (۳۹) [الحاقة: ۳۸-۳۹] (نه ز سویند دخوم ب نه وا هه یین دبین. و ب نه وا هوین نه بینن)، و نه وا هاتییه گوئن د رامانا وئ دا: ب نه وا هوین دبینن ژ چیکریان، و ب یا هوین نه بینن^(۱). و ژ قی ده ری دیسا په یفا (و کَذَلِكَ نُرِي اِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْاَرْضِ) [الانعام: ۷۵] (و دیسا مه مه زنییا عه سمانا و عه ردی ب ئیبراهیم دانه دیتن)، ئانکو: ئایاتین عه سمانی و عه ردی، کو هه می عه سمان نیشادان هه تا عه رش و کورسی دیتن، و نه و حییه تیین د عه سماناندا، و هندی دی د عه راندان، روژ و هه یف و ستیر و چیا و ده ریا، و فریشته یین مه زن^(۲).

(۱) نکت العیون، ۸۶/۶.

(۲) ده ری شروّقه لیدانی (باب التأویل) ۱۲۳/۲.

سهييد قوتوب ديبژيت: «غيب د قى بوونى دا دور مرؤقى وهردهيت ل ههمى لايان...
 غهيبهك رابردو و غهيبهك بهرههق و غهيبهك ئايينده... و غهيبهك د نهفس و ناخى وى دا،
 و غهيبهك د گهردوونيدا ل دور وى.. غهيبهك د چيپوونا گهردوونيدا و خهتا ليچوونا وى، و
 غهيبهك د سرؤشت و لقينين وى دا... و غهيبهك د چيپوونا ژيانيدا و خهتا ليچوونا وى، و
 غهيبهك د سرؤشتى وى و لقيناوى دا... و غهيبهك د وى تشتى مرؤق نهزانيت، و ديسا
 غهيبهك د وى تشتى دزانيت. و مرؤق بى مهلهقانيا د دهرياههكا نهزابه ر (مجهول) دكهت...
 ههتا نوزانيت وى گاڤا ئه و تيدا چ د ناخى ويدا دهيتته كرن، پا چهوا بزانيت چ ل گهردوونى
 ههميدا دهيتته كرن، ئان چهوا بزانيت پشتى وى گاڤا ئه و بهرههق و ل گهردوونى ههميى،
 و ل ههر مييريزوكهكى (ذرة) و ههر كه هره بهكى ژ مييريزوكهكى، و ههر شانكهكى و ههر
 پرتهكى ژ شانكهكى! ئه و نهزانه ره... و عه قلى مرؤقى - ئه و ميشا بى ته من - ئه و
 مهلهقانيا د دهرياههكا نهزانه ر دا دكهت، ناراو هستيت ئيلله ل سهر گزيرته يه كا ب سهر
 ئافى كه تى ل قيره و ل ويرا هه، بؤ خو د كه ته دوريشمه و ب ههمى ددانا دخوت. و ئه گهر
 هاريكارييا خودى نه با، و گهردوون بؤ وى ملكه چ كرى و هندهك سسته مين وى نيشا وى
 داى، ئه و نه دشيا تشته كى بكهت... و بهلى سوپاسييا (شكر) خودى ناكهت»⁽¹⁾.

مرؤق بنتى مييريزوكهكا بچويكه د قى گهردوونى مه زندا، نه يا جوانه بؤ وى ئه و وى
 تشتى نهزانيت ره د بكهت، ئه م وان ههمى فاكته رين كارتيكه ر د گهردوونيدا نزانين
 ههروهكى زانايى فره نسي لابلص ديبژيت، له ورا چ رامن بؤ وى چه ندى نينه كو ئه م
 كؤمه كا ديارده بين گهردوونى ره د بكهين چونكى ئه م نه شين تينگه مين يان راقه كهين⁽²⁾.
 بهلى بؤچى هندهك مرؤقان نه وه ييا غهيبى نه كره؟ وان چ ههيه پى وه بيژن؟ ما باش
 نه بوو غهيب هاتبا ئاشكرا كرن بؤ هه سته ران دا ههمييا باوه رى پى ئينا با؟

(1) في ظلال القرآن، ٢/٢٥٤ و ئه و نوقته (... ..) بين سه ررا دهر باز بوونى نه د ده قيدا نه كو ئه وه
 هندهك زى هاتيه ريسيد كرن، ئه و جارن سه ييد قوتوب ب كار دئينا (خ.ر).

(2) لابلص يا گؤتى د په رتوكا خو دا: (دراسة فلسفية ل علم الاحتمالات) و ئه مادو يا فه گوه ازتى د:

دوو: نموونین هه قچهرخ بو نه وهییا غهیی

ئوین غهیی ب نه وهیی ددانن ل گه ل ئیک نینن و نه ل سهر شیوازه کی نه، هندهک ب نه وهیی ددانن ب ههر تشتین نه که قنه بن هه سته ران، و هندهک ب نه وهیی نادانن کو هندهک تشتین غهیب یین ههین بهس باوهیری پی ناهینن، و هندهک قه بیل دکه ن هندهک دیاردین پارسیکولوژی و هندهک رهد دکه ن.

دقیقت هشیار بین کو خواندنگه ها دۆخبه ندی (وضعی) ل دیف روحانییا خو یا ته قایی و ل دیف هندهک شرؤقه کرنا، هه بوونا غهیی ب نه وهیی نادانیت و ناچه سپینیت ژی⁽¹⁾. به لکو زانستی مرؤقی ژ بازنئی لیکۆلین و بایه خدانا خو دهر دئیخیت، تنی خواندنا زانینا تشتین دهستی مه دگه هتی ب ستو خو قه وهردگریت، خواندنهک بو ئاشکرا کرنا په یوه نندیین دیار ل ناقبه ینا وان، نهک راستی و ئه گهرین وان یین دویر. ل سهر باچیانا هه لویستی هزری یین نه وهییا غهیی دکه ن را - خو سه ر ئوین نه وهییا پارچه ییی ژی دکه ن - و فره بو چوون و مه سه یین وان، من یین پتر پیگیر ژ وان کرنه نمونه، ئوین نه وهییا هه می تشتی هه ست ئان زانست، نه زانیت دکه ن، دا دیف پشته کا راست بزانیین ژ قی هزری.

ژ وانه جولیان بندا (Julien Benda) ئه وئی به ره قانیی ژ عه قلمه ندیا پر پیگیر (بالغ التطرف) دکه ت، هه تا دانپیدانا شیانیین ئاشوپی و لیدانا هه ستان رهد دکه ت، و وه ددانیت کو عه قل تشته کی نه لقه (statique) و ژ بهر هندی زانست د هیته فه گوهازتن ژ نه لقیی بو نه لقیه کا دی، و بیافی لقین و گوهازتنی د هزریدا نینه⁽²⁾.

(1) بزقره: تاریخ الفلسفة الحديثة، لاپه ر ۲۲۰، ئه و گرنکترین رویی پیچیانی یه ل ناقبه را مه سه بی

دۆخبه ندی و که رستی (مادی).

(2) La Raison, p104-105.

- نقیسه ره کی فره نسبییه سالا ۱۹۵۶ ز مر ل سهر فه لسه فی و ئه دهب و ژیاننامین خو بی نقیسییه.

مارسيل بول (Marcel Boll) ⁽¹⁾ هەر ئاخفتنه كال سەر هەر دياردهكا نه سروشتى ئان نه ئاساى ب نه وهىي ددانيت - وهكو تلباسيى ئان كه تنا سەر دلى ژ دوير- وهىر شان دده ته سەر هه مى جوورين غه يى، هەر ژ خودان ئايينان و هه تا ل يين پيشبيني ب ستيرا دكهن و خيقرانكا دراوه ستيت.

بهلى يا بوچى گه لهك مروڤ باوه رى ب جوورين غه يى د ئينن؟

به رسف يا ل نك وى كو عه قلى مروڤى پلنه، پيشيى عه قلى ده ستپكى ئان يى زاروكى و يى دويمه يكى عه قلى زانستى، و گه لهك مروڤ ژ وه رارا ده ستپكى نه بوورينه د هزىدا، ئه وا پتر گريده ب سىرى و ره شبينيى هه ي، د وى ده مى كو هنده ك مائنه گرتى د زانينا ئاساييدا، ئه وا د بيژينيى هه ستى هه ڤيشك (Sens commun)، سەر هندى را كو زانينا زانستى روژ بوژوژى ژ زانينا ئاسايى دوير دكه قيت ⁽²⁾. بهلى باوه رى ب غه بيان ئه و ژى جووه كى شاشيا ده روونيه و ده ركه تنه ل سەر سروشتى دورست، و ژ دوريشمين تىكچوونا كه ساتيى يه، ژ بهر هندى پشكنينا قى گريدى ژ كارين زانستا ده روونى يا نساخه، ئه وا (دياركرى) هه بوونا دياردا پارانويا و دلته گيا دژوار و زريانا (حساسية) نساخيى ل نك روژئاڤا ⁽³⁾.

(1) نفيسه ركه ي فرهنسيه ل سەر زانستين تاقيرنى نفيسييه، و ل سەر ديتنه كا زانسته ندى د كارين ره وشه نبيرى دا.

(2) Marcel Boll: Quelques sciences captivantes, p295 Foccultisme devant la science, p14-15.

(3) Quelques sciences captivantes, p8, 295-296

- و ل قى لايى دو فلورى maurice de fleury دوو نامه نفيسييه : كوما ريگرين مه زن (العصابيون الكبار)، و ئه وين دلته نگ (قلقون)، ديسا كه رچوڤه يان (الحقى) كه رچوڤين خو ليسه ر (الحقى البؤساء، و ژيزانينا (حكمه) فېردين ژ ده زگه ي به لاقرنا هاشيت Hachette ل پاريس 1928 ز و جيمس لوبال James. H. Leubal په رتوكا زانستا ده روونى يا غه يى يا ئايينى دانا سالا 1925 ز.

ئەقە دیتنە کا کۆمى يە ژ دۆخبە ندىيى پرد سەنگىن، ئەقە ب زەحمەت باوهر بکەن ب هەبوونا دياردين ميتافيزيقيان نەسرۆشتى، هەتا راهىنانەكى ژ راهىنانين پاراسيكولوژى بۆ وان بينن وەك نموونە، ئان تشتەكى تىپەر(خارق) ببينن، ئەقە نە چ تشتە ل نك وان، هەمى گاڤا ل نك وان تشتەكى خەلەت يى د راهىنانان دا هەى، ئان كۆپى يە (غش) ئان شرۆڤە كرنە كا نە سرۆشتىيە...

هەمى تشت يى هەى ژ بلى رەگەزى غەيبى. ئەو عەقلمە ندىيە كا خۆرەنگە، و ژ بەر هندى دۆخبە ندى - خۆسەر پرىپىگىريا وى - نە زانستە و نە رىيازە د زانستى دا، بەلكو د دەستودارى دا ئىديولوژىيە^(۱). و ئەقە بەرئۆدانا كە رستەيى يا تەنگ بۆ كارين بوونى ئەو يە وە ل (بۆل) كرى كو نەو هىيا شىوازى نقتسنا مەگناتىسى بكتە، و زانستا دەروونى يا شىكەرى (تحليلي)، هەمى ل نك وى تنى درەو و كۆپىيە^(۲). و ل بال ئەقەنە، ئەم پىدقى زانستى نە ب تنى، و زانست ژى ئىكە، و چ زانستين هەمەرنگ و پىر جوور نينن، و چ زانستين دى نينن ژ دەرڤەى بازنى زانستى و لىكولينا راهىنانى، ئىدى ئەو ئومىدا مە يە ژ بۆ باشتر لىكرنا ژيانا مە، وچىكرنا دەستەكە كا باشتر ل دىڤ مە^(۳).

و بۆ كىشا روحي و ژيانى و و راستى و بناخا وان چ هەيە؟... و پسيارين دى يين مەزن؟ بول بەرسقى ددەت: بابەتن هوسا ناكەڤنە ژ دەرڤەى چارچوڤى زانست و لىكولينا راهىنانىيى، بەلى دۆخا زانستى نوکە رىكى نادەت چارە و بەرسقان بدەت. و ل سەر مە نينە ژ بلى ئەم خۆ لى بگرين كانى دى پىشكەتەنا زانستى چ لى شرۆڤەكەت^(۴).

(1) Quelques sciences capativeantes, p149 a 150, p170 note.

(2) Quelques sciences capativeantes, p150-151.

(3) Loccultisme devant la science, p15-16.

(ئەمادۆى دىت كو خاندنا مارسيل پۆل ئىكجار نەو هىيا باراسيكولوژيا هەڤچەرخ دكتە و تنى رەخنەيا قويناخين وى يين پىشيبى دكتە بەرى ببىتە زانستە كا خۆبۆيى، دىسا كو ئەقە خواندەنە يين هەستەكى نەئايىنىي ب هيز دا. بزڤرە:

- La parapsychology, p337, note 9.

(4) Quelques sciences capativeantes, p221.

سببهم: بناخا نهوهی کرنا غهیی

ژ بو نهوهی کرنا غهیی گه له که نه گهر هه نه و یین گرنکتر:

- نه زانین (جهل)، مروف دوزمنی وی تشتیه یی نه زانیت، و نه وی نهوهییا غهیی دکهت نه زانینا خو دکه ته به لگه، چنکو زانین ب زانایی غهیی نینه دی نهوهییا هه بوونا وی کهت، خودی^(ب.ب) د فان جوورادا دبیزیت: (بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَكِنَّا يَا تَهُمُ تَأْوِيلُهُ) [یونس: ۳۹] (به لکو وان دره و ب وی تشتی کریی نه و ب زانینا خو نه گه هشتینی و هیژتا شروقه کرنا وی بو وان نه هاتیه).

- عه دهت، مروفی هه قالا بو خودی چیدکهت باشتر دبینیت سه نه مه کی په ریسیت نه وی ژ به ره کی چیکری نه مفا ژئی نه زیان، چنکو نه و دبینیت و ده ست دکه تی، نک وی باشتره نه و خودی بهرز و بلند په ریسیت یی کو نه و نابینیت، کو نه که س وه کو و ییه د جیهانا وی یا سنوردای دا، له و نه بو حامد غه زالی دبیزیت: «د سروشتی مروفی دا نهوهییا هه رتشته کی دکهت یی نه و هوی نه بووی... هشیاریی چ تشتا ب نهوهی نه دانه ژ بهر حیبه تین روژا قیامه تی، ژ بهر کو نه و پیچوانه ی پیقه ریی نه و ددنیا یی دا، نه گهر ته حنیرین دنیا یی نه دیتبن و بهری تو ببینی و نیشا ته بدهن هینگی تو دی پتر ژ وان که سابی یین ب نهوهی دهر دنیخن^(۱).

- پالپشتیه کا زیده پیگیر ل سه ره سه تبه ران، ژ خو بخوییا زکماکی یا مروفی کیشان یا هه ی بال دیتنا چا فب تایبهت دبینیت، و سه ره هاتیا موسای^(س). وه کو پسیرا خودی کری کو ببینیت، نمونه: (وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ) [الأعراف: ۱۴۳] (وه کو موسا ل دیف ژفانی مه هاتی و

(۱) أحياء علوم الدين، ۵/۴۶۷.

خودی ل گه ل وی ئاخفتی، گۆت: ئەی خودی من، خۆ نیشا من بده دا بەری خۆ بدهمه ته (ئان دا ته ببینم) گۆتی تو من نا بینی، بەلی سەحکە چیا ی ئەگەر ل جهی خۆ راوستیا. تو ژ ی دئی من بینی وهکو خودی وی خۆ نیشا چیا ی دای (چیا) پرت پرت بوو، و موسا کهت (وهك حاله تی برویسی) و دلگرتی بوو، و وهکو هشیار بووی گۆت: شیانا بی قسیر (سبحان) یا ته یه من توبه یه و ئەز ئیکه مین باوهرکه رم)، و وه یه موسا نه یی ب شک و گومان بوو، بەلی فیا - ب خۆبخویا خۆ یا زکماکی (فطرته) - خودی خۆ ببینیت ئەوی ل گه ل وی ئاخفتی، چنکو دیتن بهیژترین ههسته و پتر مایتیکرنا (فضول) تیر دکهت. و راما نا بهرسقا خودایی: ^(ب) تو من نابینی نوکه، و نه د وی ئاینده یا تو پیشوازی لی دکه ی، پاشی خودی ^(ب.ب) ئەو کار گه هاند یی نه وه یی ب به لگه دکهت، و ل سەر موسای گرانییا بهرسقی سقک دکهت، کو نیشا وی دا ئەو تشتی وی نه دزانی ژ سونه تین خودی، ئەوه کو ئەو د فی گه ردوونی دا نه شیت هنده ک تشتا ببینیت.. بەلی سەحکە چیا ی، ئەز دئی خۆ نیشا دهم (دبیژن کیتمترین قه دهر بوو و ئەگەر پتربا چیا هەر نه دما!) ^(۱). ئەگەر خۆ گرت و ل جهی خۆ ما؟ تو ژ ی دئی من بینی، ژ هه فیشکییا ته ل گه ل که رسته یی د قی عالهما نه مای دا، و ئەگەر چیا د هیژ و موکومیا خۆ خۆ نه گرت، بزانه تو ژ ی دیسا نه شیی من ببینی... و راما ن: وهکو خودی خۆ نیشا چیا ی دای کیتمترین قه دهر بوو، چیا ی خۆ ل بهر نه گرت و وهکو عه ردی راست لی هات.. و موسا کهت و دلگرتی بوو وهکو یی برویسی لی دای لی هات، و ئەو نیشادان بو چیا ی بتنی بوو نه چی دی...؟

و پترین شروقه کارین قورئانی یین سوننا، ددانن کو ئەقه لایی خۆ پارازتن و تهوی یه که موسای بی ئزن پسپارا نیشاندانی ژ خودی کر، و زانست ب نه وه یی

(۱) وه رگنێ.

ددانیت، کو ئه ڦه دبیت ل نک وان کو ئه وای پسیارکری نه دشیان دایه د قیّ
دنیاپییدا، نه کو ناچیبیت د نه فسا ویدا و نه دستوداریدا و نه د ئاخره تییدا. و راما نا
ته ویی زفرینه، و مه رم زفرین ژ ئه وای داخاز کری، و راهه ستیان ل گه ل خودی ل
دویمه یك سنوورین خوشه رمییی^(۱).

- داخازا دورستییا (کمال) مروقی، مروق هزر دکه ت کو یی دورسته د خوئیاتییا
خو دا، فه دهره ژ یی بلی خو، و پیدقی که سی نینه، پیچوانه ی باوهره ئایینی ئه و ل
سه ر هزره کا سنوردای یا مروقی د راوستیت، و پیدقییا وی بو هیزه کی ژ دهره ی
وی^(۲).

چوارهم: ژیزانینا (حکمه) نهیینی کرنا غه ییی ژ مروقی

ئو و پسیارا خو ل سه ری مروقی دده ت ئه وه: بو چی خودی^(بب) عالهمین غه ییی
نهیینی کرتینه ژ مروقی، ما باشتر نه بوو ئاشکرا کران دا باوهری پی ئینابا؟ و
به رسف ئه وه عالما غه ییی په رده کریه ژ مروقی، ژ بهر ئه و پارچه که ژ سروشتی
توشبوونی ئان به لایی (ابتلاء)، و مه رما مه زن ژ چی کرنا مروقی ئازادییه د
هلبرژارتنییدا ئه و تاقیکرنا وییه (تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱)
الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا) [الملك: ۱-۲] (ده ستفره می و
پاکی بو وی خودی یه ئه وی دده سته لاتا مولکی دده سستی ویدا و ئه و خودان شیانه
ل سه ر هه می تشتی، ئه وی مرن و ژیان چی کرین دا هه وه توش بکه ت (تاقی بکه ت)
کانی کیژ هه وه خودان باشتر کاره)، ئه گه ر خودی بو مه هنده ک غه ییب دیار کرنا -

(۱) کورتیه ک ژ ته فسیرا المنار ۹/۱۲۳هه تا ۱۲۶.

(۲) بزقره فه لسه فا ئایینی یا فردریک شلایر یی ئه لمانی (۱۸۴۴ز یی مری کو بسانه می کری د
هه ژماره کا په رترکین خو دا: گوتار ل سه ر ئایینی، باوهره مه سیحی پیشکیش کر، فئیدا چوونه کا
خویی.

ئان ھەمى - و ئاشكراكربا، دا ھەمى مرقۇمە جبوربن باوھرى پى ھاتبا، پاشى پى باش و خراب ژىك نه دھاتنه نياسين، و دا جهرىاندن يا چەوا بيت مرقۇمى فرىشته دىتبان د سەر خۇدا، ئان چووبا د عالەما فرىشته ياندا؟^(۱) . خودى^(ب) گۆت د ئەگەرى ھەرام كرنا نىچىرى ل سەر ھەجىيان:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَبْلُوكُمُ اللَّهُ بَشْيَاءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ) [المائدة: ۹۴] (ئەى گەلى خودان باوھران دى ھەو ھە توش كەين (جەربىنن) ب ھندەك نىچىرى ئەوا ھوين بدەست خۇ دئىخن و ب رومىن خۇ، دا خودى بزانت - ئەو ئاگە ھدارە، ئەو بۆك مە - كى ژو ھە دترسىت ب نەپەنى)^(۲) . ئبن عەتپىيە گۆت: ^(۳) «يا ديار ئەو ھە كو زەمان ژ مرقۇمان غەبىيە، د قلاتىيا مرقۇمى دا، ئەوى ژ خودى دترسىت ھەر ل نك خۇ نىچىرى ناكەت»^(۴) . ژ بەر ھندى خودى پەسەندا ئەقائە يا كرى (الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ) [الأنبياء: ۴۹] (ئەوین ب نەپەنى ژ خودى دترسن). (ئەوین ژ عەزابا خودى دترسن و ئەوى نەپەنىيە ژ وان ئەو وى نا بىنن، و ئەفە ژ كافران ژى دگرىت چنكو كارتىكرن ل وان ناھىتە كرنا كو ئەو وى ھشيارىيا بۆ وان دھىتە دان نابىنن)^(۵) . ژ بەر ھندى د فەرموودى دا ھاتىيە كو ھەمى بووینەر گوھ ل دەنگىن وان دبن ئەوین دھىتە عەزاب دان د گۆرىن واندا ژ

(۱) كانت گەھشتە وى چەندى كو نابىت سستەمەكى رەوشتى رابىت، ئەگەر رىك فەبىت و مرقۇمى ب سەر عالەما نەھەستبەرى ھلبىت، چنكو تشتەك نا مینىت بۆ ئازادىيا مرقۇمى، وەكو مرقۇم دھىتە گریدان ب مەزنىيا وى عالەما ل پىشت سرۆشتى، بزقرە:

- Pour connaitre la pensee kant. P 95.

(۲) دوو ترسىيان ھەنە، ۱ - ئەز ژ ئاگرى دترسم من بسۆژىت. ۲ - ئەز ژ زارۆكى دترسم بگەفتە د ئاگرى دا. وەرگىر.

(۳) المحرر الوجيز، ۱۸۹/۵.

(۴) ارشاد العقل السليم، ۳/۳۴۴ و مفاتيح الغيب، ۲۶/۴۸، يس ۱۱.

بلی مروّف و نه جنان^(۱). و نه فه هردوو ژيگرتينه بؤ جهرباندني ژ چيکريين خودي. و نه ف کافرین ژ پيغه مبهري خوازتي نه گهر قاسد ژ فريشته يان نه ژ مروفي بؤ وان بهين، خودي به رسقا وان ددهت: (وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِم مَّا يَلْبَسُونَ (۹) وَلَقَدْ اسْتَهْزَيْ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ) [الأنعام: ۱۰] (و گوتن ما با شتر نه بوو فريشته ل سهر وي هاتبانه خواري، و نه گهر مه فريشته ئينابانه خواري کار دا ب دويماهيك هيّت - فه ره فیت - و مه خو ل وانه نه دگرت نه گهر تشتهك ب سهر وان هاتبا، نه گهر مه نه و قاسد كريا فريشته يهك دا كهينه زه لامهك و دا وان جلكا كهينه بهر بين وان دكرنه بهر خو). ژ بهر هندي نه گهر كومه لا فريشته يان ل بن ريبازا (سنه) جهرباندن و خه مهلگريي بان. خودي دا فريشته يهكي بؤ وان هنيريت: (وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا (۹۴) قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا) [الإسراء: ۹۵] (چ تشته مروّف فه گرتين كو باوه ربي نه ئين، بهس نه و نه بيت كو وان دگوت ئهري راسته خودي مروّفهك كرية پيغه مبهر، بيژه وان - ئه ي موحه مه د - نه گهر فريشته د عهردى دا بانه و وب ئارامى لي گه ريبان ئه م دا ژ عه سماني فريشته يان ل سهر وان ئينينه خواري).

پاشي ئاشكرا بوونا غه يبي بؤ سهره قى مفا نينه، و قورئان دوپاتيبيا قى چه ندي دكهت (وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذَّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲۷) بَلْ بَدَأَ لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۲۸)) [الأنعام: ۲۸] رشيد ريزا دبيژيت رامانا وي: ^(۲) نه گهر بينن نه ي پيغه مبهران - ئان گه لي گوهداران - ب چاقيين خو شان سهردا چوو يان ده مي

(۱) بوخارى فگتريايه د په رتوكا الجنائز، ژ جامع الصحيح.

فريشته وان دراوستين ل هندافى ئاگرى، و ئهو د راوستياى ل هندافى ئاگرى...
 بهرى همى تشتى په شيمانى دى كهفته سهر دليان وان ژ سهر بووريبا وان، دى
 هيڤيا كه ن بزقرنه دنيايى دا باوهريى بينن^(ا). بهلى ئه گهر بزقرنه دنيايى ديسا دى
 سوزا خو ژ بيركه ن

و دا ئهو جاره كا دى وان كرياتا كه ن ئه وين پينغه مبهرين وان ئهو ژى داينه پاش،
 لهو ئهو دره وين د په شيمانيا خو دا، ئيدى سهره لوبونا وان ل سهر غه ييى مفايى
 وان ناكه ت، وه كو نه خوشى پشتى ساخ دبیت بزقرته وان كارا يين دختورى ئهو ژى
 دايه پاش، لهو ئه گهر ئهو زقراندنه دنيايى دى هركه قنه وان دوخا جاره ك دى، و
 هر ل سهر وان مهران ئه وين ئهو ل سهر ژيان د دنيايى دا. هه تا جهراندن ته مام
 دبیت، و سسته مى ئه گهران پدقييه بو بده ته قه ئينا نا ژيزانينا (حكمة) قى
 جهراندنى ئه وا كرياتين خودى^(ب) د قه شيريت، ئهو ئيكسه ر نه د ديارن كو مروؤ
 دبينن ل دورخو كو ب وى په يقا (به دى هه بيت - كن فيكون).

چ تشت مفايى مروؤى نينه ده مى ئهو سهره قيبى دكه ت، هه تا كو بو وى هنده ك
 غه يب ژى ئاشكرا بيت، ئان خودى وى هنده ك ئينا خوارى: (وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا
 فِي قِرطاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ) [الأنعام: ٧]
 (ئه گهر مه په رتوكه ك ل سهر ته ئينا با خوارى د هنده ك په ركاندا وان ده ست
 كرابيى ب ده ستين خو، كافر دا بيژن ئه قه سيړه كا دياره) ره شيد ريزا دبيزيت
)) هه ر وه كو دبيزيت: من زانى ئه گهرى دره وا وان ب راستيى ئه وه پشتدانا
 ئاياتايه .. د ئاياتا تيدا - د ئاياتا دا - به رزه كه ن... و ديتن و ده ستكرن به يزترين
 باوه ريبا هه سته رانه و دوير تره ژ خاپاندنى و تاييه ت ده مى ل گه ل ئيك ده ين، و
 باوه رى ب ده ست كرن به يزتره چنكو نه كو ديتنى خاپاندن تيدا هه بيت... به لى

(١) ته فسيرو المنار ٥٦/٣، الاسراء.

مه زنيا هه ستي د كومبوونا بهيترين گه هشتنان - كو ديتن و دهست كرنه - و ئيك ژ يا دي بهيتر، ناهين ئلا د سه ره ره كه كي دا نه بيت ^(۱) (وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَاباً مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ) (۱۴) لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ [الحجر: ۱۵] و فرمانه كا دي د ژيزانيني (حكمة) دا ژ په چنينا غه يبي، نه و بو مروفي گرنگييه كا سنور دايه د ئا فاكرا عه رديدا و جيگريين تيدا. كو نه و نه پيدفييه ب سه ره غه يبي هلببيت ب رونكرن دا كو ب في كاري راببيت، بهلكو به سي ويه يا كو وهحي بو وي گوتي، سه ييد قوتب بو في راماني دبيژيت: ^(۲) بياقه كي دهست نيشان كرى بو عه قلى مروفي بي هه ي بجيته دنافا ئاستين غه يبيدا، و ئيسلام وي پال ددهتن. به لي پشت في بيافي دهست نيشان كرى عه قل نه شييت بجيته د نافدا، چنكو چ پيدفي نينه بجيته د نافدا، نه و تشتي پيدفي پي نه بيت، ئا فاكرا عه ردي پي بهيته كرن، چ بياف نينه چوونه نافا وي، و چ ژيزانين نه بن كو هاريكاري پي بهيته كرن، چنكو نه و نه كاري وييه، و ناكه فته بن بسپوريا وي. و قه دهري ژي پيدفي بو وي، داکو مه لبه ندی خو ژ گه ردوونی ب پيشان بزانيت ل دورمان دور خو و بين دور خو، نه و خودی ^(ب) ب دهست خو فته گرتي بو وي، كو هيذا خودي مه زنتره ژ يا وي، ب قه دهري دچيته بن هيذا وي، و غه يبا تاييهت ب فريشته يان و شه يتانان و روحی و چيگري و سه رانشيني هه مي ژ وييه ^(۲).

(۱) ته فسيرا المنار، ۳۱۰:۷/۳۱۱.

(۲) في ظلال القران، ۸/۳۲۶، سوره تا الجن.

پینجہم: عالہ مین خودی

ژ گرنگترین دیاردین بہ فرہ ہیا غیبی یہ، لہ و کہس ناگہتہ تہ و تشتی خودی
چیکری ژ عالہ مین خو، تہ ہندہ کا دزاین زانینہ کا سہرقہیی، کو تہم پتربیا ہمی
تشتا نوزاین، لہ و خودی^(ب) خو نیشان ددہ ت و دبیزیت: (رَبُّ الْعَالَمِينَ)
﴿الفاتحة: ۲﴾ (خودی ہمی عالہ مان).

۱ - گہ شبوونا گہردوونی پہرستکار:

ہمی تشت ل دور مہ د ساخن (ب روحن)، تہ و خودی خو دنیاسن و پہسندنا
وی دکہن، د لورین (ترنیم) و تہ زمانین کو تہم تی نہ گہین دا، کو تہ فہ گہردوونی
دکہ تہ پہریستگاہہ کا مہزن پہرستنا خودی تیدا دہیتہ کرن، دہمی تہ گوہ ل
شپرپا ئافی دبیت، و وشینا بای، و چیرچیرا چویچکا، و دبیت تہ و تہ زمانہ کہ
پہسندنا خودی پی دہیتہ کرن تو تی ناگہمی (أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَن فِي
السَّمَوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالْدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ
النَّاسِ) [الحج: ۱۸] و خودی (ب. ب) دبیزیت: (تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ
وَمَن فِيهِنَّ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا
غَفُورًا) [الإسراء: ۴۴] (ہر حفت عہ سمان و عہرد و ہندی تیدا پہسندنا خودی
دکہن، نینہ تشتہ ک ٹلا پہسندنا وی ب پیدانین (حمد) وی دکہن، بہ لی ہوین د
پہسندنا وان ناگہن، تہ و ل گونہ ہین خہ لکی دبوریت و تہ و گونہ ہا رہد دکہت).

و خودی^(ب) دبیزیت: (إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ) [ص:
۱۸] (مہ چیا ل گہ ل وی - داوود - ملکہ چ کرن پہسندنی دکہن د روژنافا دا و
روژہلاتی دا، و بالندہ د کومن ل نک وی و بو وی ژ خو شہرمکرینہ) ^(ب) تہن کہ سیر
دبیزیت: ^(ب) نینہ تشتہ ک ژ چیکریان تہ گہر پہسندنا خودی نہ کہن (وَلَكِن لَّا تَفْقَهُونَ
تَسْبِيحَهُمْ) [الإسراء: ۴۴] گہ لی مروقان ہوین تیناگہن، چنکو نہ تہ زمانی ہوہیہ،
و تہ فہ تہ قایبہ ل نک نازل و داروبارا و بیجانان (تشتی بی روح)، و تہ فہ ناقبانگ

ترین په یفه ژ هردووکان»^(۱). ژ بهر هندی هندهک زانا دبینن ل دویف ته قاییا دهقی ههمی تشت د بوونی دا ساخه، ژ وان زانایان محمه د عهده وهکو خویندکاری وی رهشید ریزا ژئی گوتی: ((سهیدایی ئیمام د بینیت کو تشتی بیجان (جماد) ژیانه کا سر ب وی فه یا ههی نه وهک یا داروباری... من گهلهک جارا ژئی گوھ لی دبوو وهدگوت»^(۲).

بهلی بو دهست نادهت فی نه زمانی بزاینن ئهوی ئه و په سندنی پی دکهن، کو ناشکرایه د په یفا خودی دا (وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ) [الإسراء: ۴۴] (بهلی هوین د په سندنان وان ناگههن) ژ بلی هندهک جاران هینگی ئه وریزگرتنه (کرامه) ژ وانه وهکو سوفییه کی ژ مراهکشی گوتی: «من خو قاری کر ب تنی گهلهک روژان د خه لوهیه کی دا و نه ز دهرکه تم من گوھ لی بوو ههمی تشت یی په سندنان خودی دکن هه تا بهر و قهرمید و له بخ و پرتین کایی د دیوان را»^(۳).

سه یایی شه عراوی دبیزیت: «ههمی تشت د فی گهردوونی دا ساخه و هه ر تشته کی ژیانان خو هه یه ل ئاستی کاری خو، ئیدی نه بیجان (جماد) یی مرییه و نه داروبار مرییه و نه حه یوان، بهلی ئه م د وی جووری ژیانان ناگه هین»^(۴).

ژ بهر هندی نه ق بیجان (جماد) دبیت ژ هندهک تشتان را ب «عقل» بهیت هه ر وهکو یا دیار د فان ده قاندا: إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا [الأحزاب: ۷۲] ، (لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ) [الحشر:

(۱) ته فسیرا ئبن کسیر، ۵۶/۳، الاسراء ۴۴.

(۲) ته فسیرا المنار، ۶۱/۲، البقرة ۱۶۳.

(۳) التشوف الی رجال التصوف، ئبن زیات لاپه ر ۳۲۴ ئه بو حه سهن عه ره بی یا فه گتیرای سالا ۶۱۲ مش

یی مری.

(۴) الحیاة والموت لاپه ر ۴۴.

[۲۱] ، (وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ) [الرحمن: ۶] ، و مروؤى بوسلمان دله دله يه (عطف) ل گه ل گه ردوونى، چنكو هه فپشكن د پهرستنا چي كره كي ب تنى دا. نه نه س كورى مالك فه دگيريت گوت: نه ز ل گه ل پيغه مبهري^(س) چوينه خه يبه ري، و وه كو نه و زفرييه فه و چيائى^(نوحود) كه تيه بهر چافان گوت: «نه فه چيابه كه حه ز ژ مه دكه ت و نه م حه ز ژى دكه ين»^(۱).

۲ - گه ردوونين دى:

و ژ دياردين شيانين خودى و به رفره هيبا هيذا فريشته يين (ملكوت) وى، نه و چيكرين (مخلوق) دى چيدكه ت، نه مروفن نه نه جنه نه و نه فريشته نه، نه م نوزانين دوريشمين وان چنه، ژ وانه يا ژ پيغه مبهري^(س) هاتيه فه گيران كو خودى عه رده ك يى هه ي ريديو ريبيا قى روژا (شمس) مه نه قى، چل روژن (يوم)، و گه له ك چيكرى يين ل ويى گونه ها د دهره قى خودى دا ناكه ن، و نوزانن كو هنده ك هه نه گونه ها د دهره قى خودى دا دكه ن. گوتنى: نه ي پيغه مبهري خودى كورين ئاده مى نه؟ گوتى: نه و نوزانن كو خودى ئاده م يى چيكرى، گوتنى نه ي پيغه مبهري خودى، پا كانى ئيبليس ژ وان؟ گوت: نه و نوزانن كو خودى ئيبليس يى چيكرى، پاشى پيغه مبهري^(س) نه فه ئاياته خواند: (وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ) [النحل: ۸]^(۲).

(۱) بوخارى يا فه گوهازتى د پهرتوكا د الجهاد ده ريى ۷۱ و وه كو وى ژى د ده ريى ۷۴ و مالك د ده ريى يا كو هاتى (فى تحريم المدينة) ژ پهرتوكا الجامع فى الموطأ .. و ديتر. و وه كو هاتيه چيائى نوحود سه حابين شه هيدين شه ري نوحود لى هاتنه فه شارتن.

(۲) حافزى عراقى يا فه گيراي دجوزيه كى (جزء) دا ل نك عه بدولا كورى سه لام، به لى نه قى بى ده نكي كر ل سه ر و ب پله يا وى نه تاخفت. بزقره المغني عن حمل الاسفار، ۴/۴۰ و قورتبى ئينايه خوراي د جامع احكان القران، ۱۰/۵۴ به س دا بال ماوه ردى فه، كو ته فسيرا نكت العيون، ۳/۱۸۱ و وه كو وى نه بو شيخ فى العظمة فه گيرايه ژ نه بو هوريره د ده ريى كو گه له ك عه بدا فه گيراي، فه رمودا ۹۵۶هه تا ۲۲۴ نه و هه ردو - ل لايى حافظ نه بى شيخ - دوو فه رموده نه پالپشتيا (سند)

و ژ فئ دورست تر ئه وه يا ئه نه س ژ پيغه مبهري^(س) فه گيراي^(ب) به حشمت بهرده وام
 فره دبیت هه تا هندهك ژئ دمینیت خودئ هندهك چيكریيان ل سهر وئ زیده بیئ
 چیدکته و تیدا نشته جی دبن^(د) و خودئ دزانیت کانی سروشتی و پیژنیان وان
 چيكریيان چه وانن.

۳ - بیردۆزا عالمین کو دبیت هه بن:

ئه فه بوو ئه وا بووری ژ عالمین دی کو ئه م نه شین ب سهر نهینییان وان
 هلبین، ئان ئه زمانین وان تی بگه هین، به لی پا گه لهك گهردوونن و یین ههین و
 سه ربخۆ نه، دئ زقرینه عالمه ما خو ئه فئ، ئه ری، حاله ته کی دی هه یه ژ بلی فئ
 حاله تی وئ یئ نوکه؟.

د گریدیا ئیسلامیدا، چیدبیت خودئ عالمه ما مه ب رهنگه کی دی چیکته نه سه ر
 رهنگی مه دیتی و نیاسی، کو عهرد نه وه کی عه ری مه عه سمان نه وه کی عه سمانئ
 مه و نه داروبار و نه بهر و نه مرؤف وه کو یین مه دیتین، و تو ئاشوپا خو بهرده و
 هزر بکه هه ر شیوه یه کی هه مه رهنگ دورسته و دبیت د شیانین خودئ دا ئه و
 چیکته. و لیكۆلینین فه لسه فی و ئالافی ئه قرؤ پشته قانییی دکن ب بیردۆزا دبیزنی
 ”عالمه مین دبیت هه بن“ کو هه ر عالمه مکه دبیت ل جهئ کۆمه له کا کیشانان بیت
 پرجوور (تمین) بیت ب گونجاندن و تیرپیدقی بیت، و تشتی گرنگ ئه ف بیردۆزه
 چاره سه ر دکته، دانانا خو یاتیان تیدا، ئه ری خو یاتی دهینه گوهارتن ب گوهارتنا
 عالمه مان؟ کو خو یاتی (ک) بهیته گوهارتن بو خو یاتی (ل) تنئ ژ ئه گه ری
 ”گوهارتنی“ ژ عالمه مکه کی بو یا دی؟ ئان ژئ خو یاتی نه لفن ژ عالمه مین جوور جوور

وان پرجوورن، و لاوازن، و من پشتدا هندهك سه رهاتین دی ژئ ژ بهر لاوازییا وان کو نیزیکی پله یا
 نه وه بیئ دبن.

(۱) بوخای فه گیرایه دسه حیحا خودا، و موسلم د ده ریئ، محاجة الجنة والنار، و ئه حمه د د موسنه دا
 خو دا.

دا؟ ئان ھەر خویاتیہ کی ئیکی وہ کو خو ھہیہ د ھەر عالیہ مہ کیدا، کو خویاتی وہ ک
ئیکن، بہ س نہ ب سہر ئیک ڦہ نہ (مطابق)؟^(۱).

براستی عالیہ ما مہ بخو عالیہ مین گہ لہ ک و پرجوور یین ناڦدا ھہین، و ئہ ڦہ
فہیلہ سوڦین براغمتی دیتیہ ئہ وین راھینان ل سہر باچیانا عالیہ ما مہ تو مار کرین،
ب رھنگہ کی کو زانای فیزیکی - بو نمونہ - نہ وہ ک زانای بیولژیہ . و نا بین ئیک
بھیته دانان کو ئہ و ب تنی یی راستہ^(۲).

۴ - بوچی ئہ م عالیہ ما غہیبی نا بینین؟

د بیت خواندہ ڦا پسیار بکەت: بوچی مرؤڦ نہ شیت ھندہ ک ژ ڦی عالیہ ما غہیبی
ببینیت، ل گہ ل ھندی کو وی پھوہندی ھہیہ ل گہ ل عالیہ ما مہ و یا ل گہ ل بوونا
مہ؟ ئانکو دی چہ وا ڦی نہ شیان شروڦہ کە ی؟ ئہ ڦہ پسیارہ کە کانئ کو ئہ و ریکا
غہیب ژ مہ گرتی چہیہ؟ نہ کو ژیزانین چہیہ ژئ. د بیت بہ رسڦا ڦی پسیاری ب گہ لہ ک
جو را بیت، ژ وانہ ھزرا ((دویراتی)) یی، ئہ و بہ رسڦی نیزیکی ھزرا مہ دکەت، ھہ تا کو
ئہ و نہ بہ رسڦ بیت.

غہ زالی چہ ڦہ نگی دایہ ڦی ھزری، د پیشکیشکر نہ کی د گو تنہ کا خو دا ل سہر
قہ دہ را خودایی یا زال ل سہر ھہ می تشتی، و رخنہ یا وی ل سہر ھزا مرؤڦی بو
تیبینیا کریارین مرؤڦی ئان یین ھہ یوانی ئان یین بیجانان، و بیھای بوونا وی ژ
کریارین خودی ل پشت وانرا، ئہ وین ل پشت دیاردی دبینن وان^(۳) زانی کو خہ لہ تیا
یین لاواز وہ کو خہ لہ تیا میری یہ بو نمونہ، ئہ گہر میری ل سہر کاغزی بیت دی
ھزر کەت کو سہر کی قہ لہ می یی کاغزی رھش دکەت، و بہری خو نا بلند کەتہ
دہستی و تبالا، زیدہ باری خودانی دہستی، خہ لہ ت بوو وہ کو ھزر کری قہ لہ مہ کاغزا

(۱) اصول الحوار وتجديد علم الکلام، تاھا عہ بدوہ رحمان، لاپہر ۱۴۳ - ۱۴۴ لئ بزڦرہ.

- A.a Plantinga. S. Kripke. D.Lewis.

(2) Histoire de la philosophie, 7/162 – 163.

سپی رهش دکهت، ژ بهر کیماتییا دیتنا وی کو ژ قهله می ببووریت و سهکته، دیسا نه وی خودی سینگی وی پری روناھییا ئیسلامی نه کر بیت، دی بیناھییا وی یا کورت بیت ژ دیتنا مه زنی عه سمانی و عه ردی و سه حکرنا وی کو نه و خودان شیا نه ل پشت هر تشته کی، راوستیان د ریکا نفیسه ری دا خوړی نه زانینه^(۱). میړی نه شیت قهله می همی ببینیت، به لکو دهستی نابینیت و نه نفیسه ری، نه و هر وهکو یا د فالاتییه کی دا دژیت دوو دویراتی ب تنی هه نه.

به لی پا مروثی. د ماوی گه له ک چه رخادا هزر دکر کو یی د فالاتییا سی دویراتییا دا دژیت، نه و ژی دویراتییا نه دنازیاری یا نه قلیدی، هه تا کو فیزی ریژهی (نسبی) یا ئینشتاین هاتی دویراتییا چاری چه سپاتد، هر وهکو هیژتا نه دنازی دیار بوون و هیژ دویراتی دیار کرن. نفیسه ر هوارد هنتون (Howard Hinton) مفا دیت ژ شی دیاردا نوی یا زانستی، و وهرار دا هزرا دویراتییا چاری د دوو په رتوکین خو دا: (البعد الرابع) و (عصر فکری جدید) پاشی رومانه ک دانا تیدا هزر کر بوونه وهره کی خودان عه قل شارستانییه ک ب سهر خوځه ئا فا کر، به لی ل جهه کی د ژیا دوو دویراتی ب تنی هه بوون، و دهست پیکر نیشاندانا ژیا نا خو و ههستی خو کر^(۲). ئوسبونسکی (Ouspensky) نه ژ نمونه بوونه وهری به رفره ه کر نه وی پیقانا بلندی نه دزانی، به لکو دریژی وپاناتی ب تنی دزانی، دیار کر چه وا نه ژ بوونه وهری ئاسته کی پاناتی دژیت به ری خو دده ته تشتا و یاسایین په شیا نا وان ژ عالهمه کا به س دوو دویراتی ههین، نه و چ بوونه وهرین دی نابینیت یی سی دویراتی ههین، وهکو مروثی بو نمونه، وهکو مروثی. و نه شیت ل دیف تشته کی ببوریت، ژ بلی ل دوور بزقریت ئان خو دسه ررا پاڅیژته سهر، دیسا رامانا کویراتی نوزانیت^(۳).

(۱) احياء علوم الدين، ۲۶۴/۴.

(2) An episode of Flatland : ward Hinto, La vie de fEspace , p60-61.

(3) Ouspensky, La vie de fEspace, p90 et après.

من نه مه خسه د ڦيانا منه ل ڦان هردوو نمونان - ل غزالى و هنتون - غهيب يا پيچايه ژ مه ب ڦى ريكي، كو نه م يين هاتينه چيكرن ل سهر روييه كي نه م نه شين ل گه ل وى روى بگه هينه غه يي ل سهر راستيا وى، ژ بهر هندى نه م ههست پى ناكهين، و نه و يا نيژيكي مهيه، و هاى و ههستين راست، دروست نابن ب غه يي بهرى مرنى نه ڦ ليكولينا سه پاندى، هزرا نه گهرى نه شيانا مه دده ته مه كو چيكرين غه يي ببينين، چنكو به سه هزرا هندهك غه يي د پينج نان شهش دويراتيا دا بكهين، نه ڦه نانكو نه م نوزانين راستيا عاله مه كي - پتر ژ ژ چار دويراتيا هه بن - سهر هندى را كو نه م يين چوينه ناڦ ديتنا نه قليدى. بهلكو ديتنا مه بو تشتان ل دور مه وهكو ديتنا ميړي بو سهركي قه له مى، و ديتنا چيكران (فلاتلاند) (An episode of Flatland). نه و هنتون هزر كرى، نه و تشتين سهر ڦه يي ب تنى دبينيت و خودى چيتر دزانيت چ ل دور مه هه يه چ د ناڦ مه دا هه يه، نه وه دبيرييت: (وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ) [المدرثر: ٣١] (كه س سوپايى خودى ته نوزانيت ژ بلى وى) (وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ) [النحل: ٨] (دى هيژتا چي كه ت يا هه وه نه زانى و نه ديتى)؟

وهرزی سیی: غه ییب ل ناقه بینه و وحی و عه قلی

ئیك: ژئیده رین زانینی

زانین د قورئانیدا یا هه ی، و نه ژ ئومیدین بی هیقییه، له و هنده ک ناخفتن که رین بوسلمان چه سپاند کو دشیان دایه هنده ک تشت بهیته زانین، و رهدا وان کرن ئه وین دبیزن چ ریگ نینن بو زانینا هنده ک راستییان^(۱). به لی به رامبه ر هندئ لاوازییا گه هشتنا مروقی دیتن و ریژه یا وی، له و هه لویستی وان ناقه ندی بوول نا ق به یینا ئیرتیابی ژ لایه کی، و عه قلمه ندییا کلاسیکی ژ لایه کی دی؟

و قورئان بو زانینی ژئیده رین گه له ک و پر جور د ئینیت، به لی هه می کاملن. ژ وانه هه ست: (وَجَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ) [السجدة: ۹] (گوو و چا ق و ده ق دانه هه وه، پیچه کی سوپاس داریی نا که ن) و ژ وانه عه قل، ب من خو شه ل قی جهی حسابا قورئانی، ئه و بکه یینه به لگه ل سه ر هنده ک هزرین فه لسه فی ئه و بوویه بناخه بو بیرکاری و حیسابی، دبینی کو دبیت هه بوونا عاله مه کی، ئه قا بهیته تیدا بیت: $2 + 2 = 5$ ^(۲).

خودی^(۳) د کارین هه جی دا دبیزیت: (فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ) [البقرة: ۱۹۶] (ئه و که سی - قوربان - ب ده ست نه که ت بلا سی روژا ب روژی بیت ل هه جی و هه فتا ده می د زقریته فه ئه و ده ه دورستن) و ژ ئیده ران دیسا: خودی: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ) [الحجرات: ۶]

(۱) الفرق بين الفرق لاپه ر ۲۴۹.

(2) Historire de la philosophic , p7, 15.

دیار دبیت بو من ئه ق گومانه نینه د قی عاله ما مه دا، به لی پا.. ئه ری دبیت بناخین بیرکاری نه لف بن هه تا کول عاله مه کا دی ئان بوونه کا دی یا پیچوانه کو ئه م نوزانین...؟؟

(گه لی خودان باوهران نه گهر مروّقه کی تیکدر بو هوه په یامه ک ئینا دیار بکه ن - ل دیف هرن - نه کو زیانی بگه هیننه قه ومه کی ب نه زانین قه و پاشی پشتی هینگی هوین په شیمان بین ل سهر کریارا خو) و ههر ژیدره کی ژقانه دوریشم و مه رجین خو هه نه و سنوورین خو هه نه، ژ بهر هندی هه می فهرن، ئیک دوو کامل دکهن و هاریکارن. و زانا یان هشیاری یا دایه سرؤشتی ههر ژیدره کی زانیاری و زیانین وی^(۱).

و د فه لسه فیذا و د هزرا مروّقاتییدا ئاخفتن و لیکولین هه نه د قان ژیدره راندا، به لی نه وی قانه ژیک دیار دکه ت نه و ئایینه د ریكخستنا خو یا تایبه تدا، و تایبه ت کرناهه ر ئیکی ژوان د بیاقه کی خو سه ر دا. ئایین ژیدره ی زانین یه، به س نه و چیتره ده می فرمانی په یوه ندی ب غه یی و کارین وی قه هه بیت.

۱ - ئایین ژیدره ی زانینا غه یی یه :

بنیات د کار ی غه یی دا نه وه غه یب بهیته وه رگرتن ژوه حی، نه کول دیف عه قلی، له و هنده ک زانا یان پیناس کریبه کو: ههر تشتی پیغه مبه ی^(س) خه بهر ژی دای نه وه یی عه قل نه گه هتی^(۲). و ئیجی گو ت: «هه می نه و شرعه تی ئینای ژ سیراتی و ته رازی و خواندنا په رتوکان و هوز و مه و رود و شاهدییا پارچین له شی... راستن. و چه سپاندنه کا سهره کییه، د خو یاتیا خو دا، فهر بوونا هاتنا وی نه وه یی تیدا نینه دخو یاتییا خو دا، ل گه ل په یامدانا نه و که سی راستگو ژی په یام دای^(۳). نه وه بناخه بو خه لکی سوننه تی: لی زفرین د کارین غه یییدا بو ده قین شرعی، نه وه کو که نگی یا راست بیت و بوسلمخان قه بیل بکه ن، خو سه ر نه وین سه له ف ژوان، نه رکه ب نکفه بچی، ژ بهر هندی نه و عه قلی بکار نائینن د قی ده ریسی دا ژ بلی

(۱) بزقره (نقد الجصاص للمعرفة الحسبة) : أحكام القرآن ۱/۴۵، البقرة ۱۰۱.

(۲) الجامع لأحكام القرآن ۱/۱۱۵، البقرة، ۲.

(۳) المواقف وشرحها، ۳/۵۲۲ - ۵۲۳.

سنورين تهنگ. و موعته زيله، ب پيچوانه، عه قلين خو به رفره ه دکن د ده ستدا ديبيا غه يبي دا، تاييه ت د پارچين وي دا، چنکو ل ناقبه ينا بوسلمانان پيچوانه نينه د ماکا گريده ياندا. به لي موعته زيله به روفاژي ل ناقبه ينا خو دا، ب زه حمه ته پيک بهين ل سهر تشته کي ژ رونکرنين غه يبي وه کو پرا سيراتي (صراط) بو نمونه^(۱)، کو هنده ک ژوان دبيزن - وه ک عه قل - نابيت، وهنده ک دبيزن وه ک عه قل چيدبيت، به لي نه و رهدا ده قين تيدا هاتين دکن، و هنده ک زي دبيزن مه باوه ري هه يه ب فان ده قا، و چ به رهنگاري بو نينه، و ب راستي چ رامن نينه باوه ري ب هنده ک غه يبي بهيته کرن و ب هنده کي نه. دي چه واه وه ييا عه زابا گوري و خوشيين وي که ت، نه وي باوه ري ب حه شر و رابوونه قه يي و پسيارکرن ژ مروفي هه بيت؟ کو نه و هه ردو نيک ده رگه هن، و نه گه ر مروفي باوه ري ب وه سي و غه يبي ئينا به سه بو وي به لگه هان بينيت ب ده قين راست. و خه لکي سوننه تي پيکها تينه ل سهر بناخا به ري و پيگري دکن. دوودلي (تردد) که ته د وي گريده يي دا نه واه ل سهر خه به ري ته ک (احاد) راهه ستياي و نه گه هشتيه پره لافيي (تواتر)، و نه پلا ناقبانگ، و گو تن دقيت باوه ريي پي بينن، چونکه نه ژ بناخه يين غه يبينه ونه باوه ريه مه زن، به لي ژ نه واه وان شياين دره و ده ربخن و رهد بکه ت، نه هه هزره وه کو هندي يه بهيته راهه ستيان. د وي ده مي کو هنده کا گو تن هه ر ده مي خه به ر راست ده رکه ت - ل سهر په يره وي زانينا نوي - هينگي نه دي وه رگرين، چ جيوزي نينه ل ناقبه را گريده يي و فقهی.

و پترين غه يبين مه زن نه لفن ب دوو ريکا، نيک ده قي قورئاني نان يا ديار ژي، دوو، فه رموودين راست، و نه و گه له کن د گه هنه پله يا ناقبانگي و زيده بووني، و هنده ک جارا پله يا پره لاق بووني، خه به ري ته ک زي د بيت به سي راست بيت،

(۱) بزقره د فان غه بيان دا، نان نه واه دبيزني گوه لي بوون، فتاوي ابن تيمية، ۴/ ۲۱۶ تا ۲۹۲.

نمونه:، ته رازی (وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۸) وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ) [الأعراف: ۹] (وی روژی کیشانا ب سەنگ ئەوە یا راست ئەوی ته رازییا (کیشا) وی ب سەنگ بوو ئەو مفادارن، و ئەوی ته رازییا وی سەنگ بوو ئەو ژ وانن بیئ نەفسا خو ژ دەست دای - خوسارەت بووین) و پترین موعتەزیلا نەو هیی دانا کو ته رازییه کا راستی هەبیت ل ئاخره تی کارین مروفا پی بهینه کیشان، چنکو دبوونی دا نینه، بەلی خەلکی سوننه تی گۆتن کیشانا کاران نەو هیی نینه، هەتا کونارستەیی بیت، دی بیتە بەرجستە ئان دی بنه بەرجستە (لەش) و پاشی دی هینە کیشان^(۱). خو سەر فەموودین ل سەر هەبوونا ته رازیی ئاخفتین روژا دانوستاندنی، پیغه مبهری^(س) گۆت: (ما یوضع فی المیزان یوم القیامه أثقل من خلق حسن)^(۲) (نا دانە د د ته رازیی دا روژا قیامه تی گرانتر ژ رهوشتی چاک).

سەیدا رهشید ریزا د قی راستی دا دبیزیت: «بناخه یی پیشین (سلف) قی ئومه تی ل سەر باوهریا ب غه بی، ئەو هەر تشته کی هاته چه سپاندن ژ سالو خان د قورئانی و فەرمووده یی دا، ئەو راسته و چ گومان تیدا نینه، باوهری پی دئینین و چه دەستدایا ره ئه کی د دوریشم و چه وانیا ویدا ناکه ین. ئیدی مه باوهری هه یه کو ل ئاخره تی کیشه ک یا هه ی بو کاران بی گومان، ئەم راست ددانین کو ئەو ته رازییه که هه ژی وی عالی می یه باوهری و رهوشت و کار پی دهینه کیشان، ئەم پسایا وینی وی و چه وانیا وی ناکه ین... ئەگەر مروفا ن ته رازی چی کر بن کو تشتین حاله ت (عرض) وه کو سار و گهرمان، ئەری ما خودی شیان هه ی ل سەر هه می تشتی ما نه شیت ته رازی چی که ت کارین دەر وونی و و له شی ئەوین دەر بپین ل سەر دهیته کرن ب چاکی و خرابیا پی بهینه کیشان...؟ و ژیزانینا (حکمه) کیشانا

(۱) بزفره پەرتوکیڤن گریده یان وه کو: الاقتصاد فی الاعتقاد لاپەر ۱۳۷، شرح العقیده الطحاویة ۲/۶۰۸.

(۲) ئەبو داود فه گیرایه و ترمزی راست کریه و ئبن حیان، ژ ئەبی دهر داء.

كاران پشتى حيسابى دى بېتە مەزنتىن دياردە بۆ يەكسانىيا خويى^{۳۳} ئانكو بۆ زانين و ژىزانين و مەزنىيا وى د وى رۇژا مەزن دا، كو بەنيپن وى ھەمى دى بېنن تەك و مللەت و ئومەت ب چاقىن خۆ^(۱).

ئەقە دوپات دكەت كو ئايين دى مينىت ژىدەرى ئىكى بۆ زانينا غەيبى، و نىزىك ترين بياقى لىكولينا مروقىيە بۆ قى بابەتى، كو پاراسايكولوژىيا ھەقچەرخە، كو گەلەك ب پېش نەكەتتە، و چ تشت ل سەر چەسپاندنا خۆ بۆ دياردين نەسرۆشتى د بوونى دا زىدە نەكرىيە، ئەويىن شروقه و بەرئەگەر نەگرين. يا ديارە كو ب زەحمەتە - ئان ناىبت - د جھەكى دا ئەم، ب شيانين خۆ يىن عەقلى و دەروونى، ئەم بگەھىنە زانينەكا دورست ژ عالەما غەيبى يا ئاخەرتى، ھندەك ھىز و ھەولدان يىن ھەين، ھندەك ژوان گىرنگن وەكو ھىزىن (كارىنكتونى)، بەلى نەشىت چ بۆ مە زانينەكى پېشكىش كەت ژ عالەمەكى پشتى مرنى بۆ نمونە^(۲). و من وەرە باشە بەردەوامى بەيتە كىرن د قى بزاقتى دا، ئەوا ئەقرو پاراسايكولوژى دايە بەر سىنگى خۆ، بەلى ئايين ھەر دى مينىت لىزفرىنا ئىكى و دوپماھىكى بۆ ھەر گریدەيەكا پەيوەندى ب عالەما غەيبى قە ھەى.

گریدەيەكە مروقى تەنا دكەت، ئەويى ژ دل پسىيارا نھىنپىن ھەبوونا خۆ دكەت، ئەويى عەمرى وى يى كورت تىرا ھندى نەكەت خۆ لى بگىت كانى دى زانست بۆ وى چ شروقهكەت، پشتى سەدان سالان ئان ھىزاران... ئەگەر تشتەك ديار كر^(۳). دابىشىن غەيبى ژ جادى وەردگىن، د سنوورين كو ژى ھاتىە چەسپاندن، لەو ئەولى راوستيانە نە پېشقى چوونە، نەك لى زىدە دبىت و نە كىم دبىت، و بەرھنگارى لى ناھىتە كىرن ب عەقلى خورى.

(۱) تەفسىرا المنار ۳۲۴/۸، ۳۲۴.

(۲) بزقرە وەرزى (الابحاث العلمىة المعاصرە) د: L Au-Dela, p96, 109 -

(۳) و ئەقە د باشترين حالاندا باوہرىا ب عەقلى. و يا دورست - وەك ئايين و فەلسەفە - سرۆشتى عەقلى بخۆ وى دەتە پاش ژ چوونا ناغ غەيبى، ھەر چەند بيت پلەيا پېشكەتتا زانستى بۆ مروقى.

۲ - عه قل نه شیت بیی په یام:

ژ بهر کیساتیا عه قلی بۆ گه هاندنا گه له ک راستیا، ئه و ب تنی یی لاوازه خیر و شه را ژیک فاقیریت ئان راستی و نه وه بیان، دیسا لاوازه بشیت عالمه غه بیی و نه نینیا هه بوونا مرۆقی ل سهر عردی و سه رانشینیا وی پشتی مرنی بزانیته، و وان تستان یین کو دزقرن بۆ پیغه مبه ران، له و پیغه مبه راتی و په یام «ریکرونکرنا (هدایه) بلنده بۆ مرۆقی، ریکرونکرنا هه ستین دیار و بنقه یه تیرا هندئ ناکه ن، و نه ریکرونکرنا عه قلی تیرا دکته، ئه فریکرونکرنا که ساتی و ته کاتینه، و ئه و ریکرونکرنا هه می جورئ مرۆقایه»^(۱).

دبیت به رهنگاری ل قئ چه ندئ بهیته کرن کو، ئه و پیغه مبه ر دئینن گونجای بیت ل گه ل عه قلی، هینگی نه پیدقی هنارتنا وانه، و ئه گه ر وان ئینان کو پیچوانا عه قلی بیت، هینگی باره که نه دشیان دایه، و به رسف: ب گه له ک رهنگایه، ژ وانه، کو ئه و پیغه مبه ر ئینای نه پیچوانا عه قلی، عه قل ب تنی نه شیت بگه هتی ل گه ل شیانا وی د خویاتی خۆ دا، پاشی ما چیه ئه گه ر مرۆقی دوو ژیدهر هه بن دهستی مرۆقی بگرن: ئاین و عه قل؟ و ئه گه ر مرۆق شیابان ب عه قلی خۆ پیدقی پیغه مبه رانه بیان پا ئه و عه قل ل کیفه بوو وه کو وی سه نه م د په ریسان؟ چیقانوک و ئه فسانان ئه و ئیخسیر دکر ده مه کی دریز؟ به لکو هه تا نوکه ژئ یین هه یین ل ئاسیا و ئه فریقیا هنده ک ژ وان.

شیخ موحه مه د عه بده هنده ک ژ فان دابیشان باش رون کرینه، گۆت: ئه و زانین و نیاسینن ئه م پیدقی د ژيانا خۆ دا گه له ک پشکن، ژ وانه هه نه نه م نه پیدقی مامۆستایانه ژیرا وه کو تشتی هه ست و وژدانان پی دکه ی، و ژ وانه یین که سه کی دل تی نه بیت بگه هتی، وه کو راستیا خویاتی و مه زنییا خودی و دوریشمین وی، و

(۱) تهفسیر المنار، ۲۲۰/۱، البقرة ۲۳-۲۴.

چه وانیا پیکهاتی و چیکرنا پیشی هاتیه چیکرن، ئەوا دەر دبریت ژ نهینیا شیانا خودی، و ژوانه ئەوا چید بیت بو مروقی بزانیته ب بهلگه و راهینان، وهکو زانستین بیرکاری و راهینانی...

و ژوانه ئەوا ل سەر مه بهرامبه چیکه ری مهزن، ژ ژیزانیا (حکمه) ئافراندنا مه و مهخسه دا وی پی چیه، و هندی ل گه لدا و ژ فرمانا سه رانشینیا مه، و ئەوا ل سەر مه کو سو پاسداریا وی و عیاده تی وی، مه ژ قی چه ندی ههسته کی ته قای ههیه، ئەوه یی که س ژ کمکی دهر برینی ژی دکته، به لی یی (چ ژی نه زانه - مبهم) و تیرا ناکته، ژ بهر هندی ئومهت که تنه د حیه تیددا و خه له تیددا، ژ نه زانیا وان ب په یوه ندیا ناقبه ینا ئافراندهری و ئافراندیان، و گریده یین تیکدهر په یا بوون، ههسته بر و عه قل راستیی نا که فن د قان کیشاندا، چ گومان نینه مروق بهلگه یی ببه ته نک عه قله کی دی دا بگه هته پیدفیا خو، و ئەوه عه قل پیغه مبه ری هنارتیه . و پشکا پینجی ژ زانینان ئەوه کو عه قلی مروقی بشیت بگه هته مفا وه رگرتنی ژی، به لی پا هه رده م توشی خه له تی یه، ژ بهر دلچوون و ئەوه حه زین چاقین وی تاری دکهن، وه ل وی دکهن کو نه گه هته راستیی. و ژوانه گه له ک ژ کارین کومه لاتی و مالی و یاسایی... تاییه ده یک (أمهات) ژی^(۱).

شیخی - موحه مه ده بده - گوته: ^(۲) ئەوا مروق بشیت بگه هتی بخوبخو ئەونا خوارته پیغه مبه ران کو بو وی دیار بکه ن، و داخازا وان - بو پیغه مبه ران - بیفامیه ب کاری وان و پشتدانه بو داهینانین وان و بو وی هیز یی یا خودی دایه وان، دا بگه هنی، دیسا ئەوا نا خوازن ژ مروقی تشتی نه بیت و گه هشتن بو نه بیت، وهکو په یفا به نی ئیسرا ئیلیا بو موسای: (حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً) [البقرة: ۵۵] (ئهم باوه ری ب ته نا ئینین هه تا ئەم خودی ببینین) ئەوا کو دبیت بگه هینی و وه رگرین ب

(۱) ته فسیرا المنار، ۱۹۸/۲ - ۱۹۹، سو ره تا البقرة، ۱۸۸.

ههستبه‌ران و عه‌قلی ئان چینه‌بیت و یا بزه‌حمه‌ت بیت، ئه‌وه ئه‌م پیدئقی بۆ ئیکئی ریک رونکه‌ر (هاد) بۆ مه‌ خه‌به‌ری ژ خودی بده‌ت ئان بینیت، دا ئه‌م باوه‌ریی ژئ وهرگرین و خو بده‌ینه ده‌ست، ژ به‌ر هندی مه‌ گۆت پیغه‌مبه‌ر عه‌قله بۆ ئومه‌تی و ریکرونکه‌ره، ل پشت روناھییا هه‌ستان و وژدان و عه‌قلی^(۱). وه‌کو ئیسلام بریاری دده‌ت کو عه‌قل ب تنی تیرا ژیا نا مروقی ناکه‌ت، تایبه‌ت فرمانین گریده‌یان، ئه‌کو ئه‌وه عه‌قلی لادده‌ت، چنکو وسا بریقه‌ دبه‌ت وه‌کو بۆ وی باش.

دوو، باوه‌ری ب عه‌یی ریکه‌فتنه بۆ شیانی عه‌قلی

بۆ گومان ئیسلام ریزگرتنی دده‌ته عه‌قلی و بریارا سه‌روه‌رییا وی دکه‌ت، و ده‌ق گه‌له‌کن بۆ په‌سندنا خودانی هزر و دیتن و یین گرنه‌گ، ئیدی پی نه‌قیته‌ فه‌رموودین دانانین^(۲) «موضوع».

خودی فرمانا مروقی یا کری عه‌ردی ئا‌فاکه‌ت، ژ به‌ر هندی ئه‌ف ئامیری چست: عه‌قل دایی، گه‌ردوون چه‌روانه بۆ زانینین مروقی، و ئه‌و بۆ وی یی هاتیه‌ چیکرن، بۆ وی یی راست کری و خو‌ش کری بۆ فه‌دیارکرنین وی، چنکو مروقه‌ ئه‌وه مه‌خسه‌د ل

(۱) ته‌فسیرا المنار، ۲/۲۰۰، و ئایات ل ده‌قی سوره‌تا البقره، ۵۴.

(۲) ئبن قه‌ییم دبئذیت: فه‌رموودین عه‌قلی هه‌می دره‌ون، وه‌ک ئه‌وا دبئذیت: وه‌کو خودی عه‌قل چیکری، گۆتی وهره... گۆت: من چ چیکری نه‌ داینه ژته ب راگرتن تر. و ئه‌ف فه‌رموده‌ نا‌فبانگ بوون ب په‌رتۆکا عه‌قلی، دارا قوتنی گۆت: په‌رتۆکا عه‌قلی چارا یا دانای. دیسا ئبن قه‌ییم فه‌گوه‌ازتیه ژ ئه‌بی فه‌تخ ئوزدی گۆت: فه‌رمووده‌ک ژ عه‌قلی یا دورست نینه، دیسا ژوانه: مروقه‌ک ژ نفیژکه‌رانه و یی جه‌هادییه به‌لی دی هیته‌ خه‌لات کرن هندی عه‌قلی خو. بزفره: المنار المنیف، لاپه‌ر ۶۵ به‌لی پا شیوازی شی فرمانی یی زفره، چنکو هنده‌ک فه‌رمووده‌ نه‌ د داناینه (موضوع) به‌لکو لاوازن، و ژوانه ئبن ئه‌بی دونیا فه‌گیزایه د په‌رتۆکا خو دا (العقل و فضلہ) پپه‌یامه، په‌یاما پینجی.

قى عالهمى، ژ بلى وى چىكىرى ههمى ژ بهر وى يىن دايىن. و ژ قى رامانى ئبن روشد
 «به لگه مى سه روبه رى» ژى دهرئىخست و بكار ئينا بو چه سپاندنا هه بوونا خودى^(۱).
 بهلى ئەو مروقى خودان شيان، بو تيگه هشتنا گهردوونى ل دورخو، يى لاوازه بو
 تىپه رينا عالما غه يى. ئەفه ئىك ژ پرجووريا عه قلى مروقى يه، ئەو داهينانى دكەت
 د عالما كه رسته يى دا و بدهستقه ئينانين مه زن دكەت، بهلى گه هشتنا عالما
 رامانان، فه شەلى دىنيت، ژ وانە عالما مروقى، يا ئىكى بياقى وى يى راسته،
 پىچوانا يا دووى. له و ئەليكسيس كاريل خودانى خەلاتى توبل د بىلوژيا دا دىبىژيت:
 مروقى هه قچەرخ ئەوى چووويه ناڤ زانستين راهينانى، چ تشت نه كرىه بو تيگه هشتنا
 خو بخو، له و مايه ((الانسان ذلك المجهول))^(۲). (مروقه ئەوى چ ژى نه زان).

ژ بهر هندى باوه رى ب غه يى، د سنورى شرعى دا، وهك پارازتن بو شيانين
 عه قلى و راسته رىكرن بو وى، نه كو دورپىچ و بهرتهنگ كرنا ئازادىيا وى، دهورى
 قى باوه رى هه ره وهكو سه يد قوتوب دىبىژيت ((پارازتنى ل شيانين هزرى دكەت
 ئەوين بياڤ دهستنيشان كرى ژ پرتپرت بوونى و دريانى و مژيل بوونى ب وان
 تشتافه يين ئەو بو وان نه هاتيه چىكرن، و ئەوين شيانين خودى دەست نه داي ئەو
 بگه هتى، و تشتەك نه بيت بكير بهيت بو وى بهيته مه زاختن (كرن).

شيانين هزرى ئەوين خودى دايه مروقى، يين دايىنى دا نوينه رى ل قى عهردى
 بكەت، پالپشتى يين دايه وى بو قى ژيانا نافه ند و نيزيك، كو كوير سه حكه تى و ل
 ديف بچيت، كارى بكەت و بهرهمى بهينيت، جوانى وهرارى بيخته ژيانى، كو وى
 پشتەفان هه بيت ژ شيانين روحى ئەوين ئىكسه ره يوهندى ل گه ل بوونى هه مى و
 چىكه رى بوونى هه مى، و بههرا نه ديار (مجهول) بهيلىت د غه ييدا ئەوا نه ل دور

(۱) بزقره پهرتوكين ئبن روشد الحفيد تاييهت: مناهج الادلة.

(۲) كاريل ئەف كيشه قافىرت د پهرتوكا خو دا ئەوا ئەو ناڤ هه مى يا ل بن بهلاڤ بوونى. ئەگه ر خودى
 حه زكەت. ل نك خودانى قى پهرتوكى يه.

عه قلی وهردهیت، بهلی هه ولدانا گه هشتنا پشت فی نافه ندی (واقع) ب عه قلی! ئه وی شیانی وی سنوور دای... ئه وهول ژخونه و فاشلن، چنکو ئامیره کی بکاردهینن ئه و بو فی بیافی نه هاتیه چیکن. هه ر ده می عه قلی مروقی ب عه قلزهنیا (بدیهه) خو ل بهر بهیت بو عه قلمه ندیا بهری، کو تشتی سنوور دای ناگه هته یی ره های (مطلق)، هینگی پیگیره - ریزگرتن بو ئالافی وی بخو - پیگیره ل بهر بهیت کو گه هشتنا ره های هیچ نابیت، و نه گه هشتنا وی بو تشتی نه زان بهر (مجهول) نه ئه وه کو نینه د ناخی غه بیا پیچای دا، و ل سه رویه غه بیی پالده ته بال شیانه کا دی ژ بلی شیانی عه قلی، و زانینی بو وی کیشی ژ زانایی پی ناگه ه وهر بگریت ژ زانایی سه رقه و بنقه .. زانایی غه یب و په یدابینی (شهادة). و ئه ف ریزگرتنه بو ئالافی عه قلی یه د فی حاله تی دا ئه وه شاره بو مروقی باوهر دار، و ئه وه دوریشمی ئیکی یی ترسیایی ژ خودی^(۱)

ب دریزییا میژووی زانایی ئیسلامی هه لویسته کی نه لف و کویر و ب به لگه هه بوویه د بابه تی په یوه ندیا عه قلی ب پشت سروشتی فه، ب کورتی خواجه زاده گوته: ((... فرمانی خودی ب زه حمتن هینگی دهین وه کو دگه هشتنا عه قلی مروقی دا بنتی د روینیت، وئاریش ناهین کو بگه هنی تنی ب هزر و به ریخو دانی... (و) فه یله سوف ب کویراتی چوونه نافه بهری خو دانی و به لگه دانی و عه قل دانان د راستیا فرماناندا، هه تا بلا ژ کارین خودی ژ بییت!، دانان ده ستداد (حکم) ل سه ر هه می، هه ست دکه ت سه ربخوی. و نا سه حکه ته ئه و تشتی وه حی پی ئاخفتی، ل گه ل هندی ئه و ا پیچوانه نه ل بن مایی دیتنا راسته^(۲) .

ئه ف کوما خو ددانن فه یله سو ف^(۳) هه ر ما هه ر بزاف کر ب عه قلی خو یی سنوور دای، دا بگه هته یی بی سنوور ژ خو یاتیا خودی، و زانینا راستیا غه بیی، نه ب ریکا

(۱) فی ظلال القرآن، ۱/ ۴۰ - ۴۱، البقرة.

(۲) تهافت الفلاسفة، خواجه زاده زاده یی بهرنیاس ب علاء الدین الطوسی، لاپه ر ۵۹.

په رتوکښ هاتينه خوارئ، و ژ وانه هندهک فەيله سوڤان هەولدا نا شرۆڤه کرنا قى بوونئ و په يوه نديين وى کرن، ئەو ڤه مان و دهلنگفتن وهکو زارۆکان ئەو وئ دئ ب سەر چيايه کى بلند کهڤن و چ ئامانچ ل سەرى وى چيايى نه بن، ئان هەول ددهن تولسما بوونئ ڤاڤيرن و ئەو هيژتا يئ ئەليف و بييا نوزانن، وان هندهک وئنه به ريئ پيکه نين هەبوون و ئەو ژ مه زنيين فەيله سوڤان! راست پيکه نين بوون وهکو خو دبپش ل گەل وئنه به ريا (تصور) راست و جوان يا قورئانئ دانائى، پيکه نين بوون ب هلنگفتنا خو.. پيکه نين بوون بو دويراتيا خو.. بو سستيا خو.. ب به ژن کورتيا خو ب ريژه يا مه زنيا بوونا ئەو پئ شرۆڤه دکەن..^(۱).

ژ نه ژادين بناخه يئ بو قى هەلويستئ (عەقلمه ندى) يئ مه زن ژ عەقلى و سرۆشت و سنوورين وى، ئەو ڤاڤيرتنه د زانستين فەيله سوڤين کهڤنتر دا و ناقبه ينا کيشا خودايى (الهيأت) و يئ دى، ژ سرۆشتيان و بيرکاريان. ئين جهوزى دبپژيت: ((ئيبليس شيا خاپاندئ بکهت ل سەر فەيله سوڤان، ژ لايئ ئەو وئ خو ڤارى کرين ب هزر و عەقلين خو، و ل ديف خشا خو دئاخفن بيئ بزقرنه پيغه مبه ران... ڤانه (فەيله سوڤين کهڤن) زانينين ئەندازيارى و ئالاقى (لوجيک) و سرۆشتى هەبوون و ب تيگه هشتنا خو وان فرمانين نهينئ ژئ دهرئبخستن، به لئ دەمئ ب کيشين خودايى ئاخفتين تيکهه ل کرن، لهو ليک باچيان، و ل هەستبه ران و ئەندازيارى ليک نه باچيان... و ئەگه رى ليک باچيانا وان ئەوه هيژا مروڤى ناگه هته زانستان ئللا پيکفه بن، و ڤه زڤرينا بال شرعه تان^(۲).

راسته ريکرنا عەقلى و بياڤئ وى ژ غه ييئ نه ل سەر وى ب تنئ يه، به لکو ئازاديه بو وى، ژ بهر هندیئ ملکه چيا عەقلى بو وهحى، کو ژئده رى زانينين مه يه ژ

(۱) في ظلال القرآن، ۳۲۷ / ۸، سوره تا الجن.

(۲) ب کورتى ژ: تلبیس ابلیس لاپه ۵۸، ۶۱، ۶۲ و دبیت خوانده ڤا ژفاندئ ببينيت ناقبه ينا هەردو هەلويستان بيئ ئبستيمى بيئ ئيسلامى بيئ کهڤن و ئالاقى رهخه يئ بيئ فەيله سوڤ کانتئ.

عالمه ما غهیبی، ئازادییه و ریژگرتنه بۆ وی، چنکو ئەگەر ملکه چیی نه کهت بۆ وه حی دی بۆ ئیککی دی کهت ژ عه قلین مرۆفان. و هندهک ژ فه یله سووفان ئان هزرقانان وه حی ژ ژيانا مه لا ددهن و دداننه سه ر مه ئەم ده ستداییی ب عه قلی وان بکه ین، کو ئەو ژیی ببیته وه حی ژ جووره کی دی، و فه رق ئەوه یی ئیککی وه حیی خودی یه ویی دووی یی مرۆفی یه، چنکو ده پیی ده ستداییی نا چیبیت یی قالا بیت، دقیت ئیک ل سه ر راوستیای بیت: ئان وه حی، ئان هندهک عه قلین مرۆفان ئەوین خو د سه پینن ل سه ر هنده کین دی.

به لی فه یله سووفین ئیسلامی ئەوین خو نقوم کرین د کیشین خودایی دا و غه ییی دا ب به روفاژی پیزانینین قورئانی یین دیار، میژووب به لگه یی بیژیت کو وان مفا و پیشکه تنه زانستا نه کر د شارستانییا ئیسلامی دا. ئەگەر وان بزاقین خو یین عه قلی یین مه زن راسته ری کریان بۆ زانستین بیرکاری و فیزییا و سرۆشتیان، دبیت شارستانیا عه ره بی یا ئیسلامی بۆ شوره شا زانستی ده را وی راکریا یا ئەوریا ده ستفه ئینای، نه ب هزرکرنا ئەفلاتون و ئەرستوی به لکو ب فه دیارکرینین غالیولی و نیوتن.

۱ - بناخه یه ک نه ئەوه غه یب نینه وه ک عه قل:

ئەگەر یا خه له ت بیت پیناسا غه ییی کو به رامبه ری که تواری یه، چنکو غه یب که تواره، دیسا دورست نینه غه ییی پیناسه بکه ی ب ((نه عه قلمه ندیی)) ژ به ر ئەگه ره کی سانه هی نینه د ده ستداییی عه قلی دا کو به روفاژیا هه بوونا غه ییی دکه ت. ره شید ریزا بۆ کورتیا فی بناخه یی مه زن دبیزیت: ((نینه تشته ک د ئیسلامی دا ده ستداییی ل عه قلی بکه ت کو نینه، به لکو سالۆخه (خه به ره) ژ عالمه ما غه ییی عه قل خو نادانیت ب نه زانینا وی، چنکو نه چوویه نا قوی عالمی، به لکو هه می ژ وانه دبیت هه بن ئەوین وه حی بۆ مه گو تین و مه باوه رژی کری. ئیسلام ل سه ر

کهسی نَهرک ناکهت وی تشستی وهرگریت یی نه بیت^(۱). له و قورئان ژ موشرکا دبیژیت کو وان دره و ب ئاخره تی کرن، بهس ئه و نه ب باوهرن ژ راستیا هه لویستی خۆ: (بَلِ ادَارِكَ عَلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا) [النمل: ۶۶]^(۲). (زانینا وان ل سهر هندئی راوستیا کو ئاخرهت نینه و باوهر نه دکرن، بهلی یاراست ئه و دحیبه تی دابوون چنکو بهلگه نه بوون). و ژ بهر کو ئاخرهت نه کو نابیت وهك عهقل. وه حیی دورست نه پیچوانا عهقلی راستانه یه، به لکو ل گه ل ئیک گونجاینه هه ردوو ژ لایئ خودی قه نه، و ژ شوینکارین وی نه، ئه و چیکه ری هه می تشتیبه ئه وه دبیژیت: (وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا) [النساء: ۸۲] (ئه گهر ژ لایئ هندهك دی قه بان ژ بلی خودی دا گه لهك لیک باچیان تیدا هه بیت). موحه مه د به هی دبیژیت: ((دوو فرمان مه یسیمئ وان ئه قه مه یسیمه یه دقیت بگونجن د سنووردانا ته قایی دا کیم کیم بو ریکا مروئی د ژیان و ئامانجین هه بوونا وی دا. ئه گهر دیاربوو کو لیک باچیانك یا هه ی ناقبه ینا مه شقا (تطبیق) ناما وه حی و بکارئینانا عهقلی، ئه و بناخه یا چیکرنا فی باچیانئ یه، به لی گوهورینا ناما وه حی، ئان بکارئینانا عهقلی یا نه دورست، و سهر داچوون... ئه و مروقه وه دکهت ل قییری و ویراهه^(۳). له و ئبن روشد ژیرا دانا «ژیک قاقیرتنا په یقی، ل ناقبه را ژیزانینی (حکمه) و شه ریه تی ژ په یوه ندیا وان». پشنتی وی ئبن ته میمه دانا «گونجاندا راستیا بهرعهقل بو دورستیا گوهازتنی»، ئان «پشته قانیا بهرگریا گوهازتنی وعهقلی».

(۱) تهفسیر المنار، ۳۱/۶، ۳۲.

(۲) رامان: به لکو زانینا وان ل سهر هندئی راوستیا کو ئاخرهت نینه و باوهر نه دکرن، بهلی یاراست

ئو دحیبه تی دابوون چنکو بهلگه نه بوو. مراح لبید ۱۳۲/۲ النمل ۶۹.

(۳) الفكر الاسلامي الحديث وصلته بالاستعمار الغربي لایه ر ۱۵۸، ۱۵۹.

و ئه‌وئى هزر بکەت به‌رهنگارى دئى که‌فته ناڤبه‌ينا وه‌حى وه‌قلیدا د کيشه‌يه‌کا ده‌ستنيشان کرى دا ئه‌و يئى خه‌له‌ته، چنکو وى ئيخست ژ حسابا خو پالده‌ري پ‌عه‌قليئى وپ‌ر جوورپيئى، خشا وى ئه‌وه کو ه‌يلا عه‌قلمه‌نديئى ئيکه و نه‌لقه و ناهيته گوهارتن، پاشى هه‌ر ئه‌وه دفاقيريت کيژ به‌عه‌قله و کيژ نه‌به‌عه‌قله ئه‌و سنوورين نه‌لقن يين دويماهى نه، ئه‌فه فرمانه‌که ((حاله‌تى پيشکه‌تنا زانينين مروفي به‌رهنگاريا هندى دکه‌ت، کو ئه‌م ژ دورسستى نا هينيه پاش ئه‌گه‌ر بيژين به‌عه‌قلى و نه‌به‌عه‌قلى دوو لانه به‌رانبه‌ر ئيکن بو په‌بيسکه‌کئى ب تنى، ناڤبه‌ينا وان گه‌له‌ک پله‌نه ناهينه هه‌ژمارتن، کيم و زيده دبیت پله‌يا به‌عه‌قليئى ئان نه‌به‌عه‌قليئى))، هه‌ر وه‌کو تاها عه‌بدوره‌حمان^(۱) گوئى. ژ به‌ر هندى نينن ئه‌و سنوورين ژيک جودا دکه‌ن ناڤبه‌ينا عه‌قلى و ئايينى، و^(۲) مایتيک‌رنا به‌ايين ئايينى د چيک‌رنا به‌ريخودانا عه‌قلى فرمانه‌که نا بيت ب نه‌وه‌يى دانين و نه ب چه‌سپينين. و تيگه‌ها ديار يا فه‌لسه‌فى نه يا دويره ژرامانا^(۳) هلاتنا - تجلى يا ئايينى^(۴).

ژ به‌ر هندى به‌عه‌قلى يا ئيسلامى به‌عه‌قله‌کا^(۵) غه‌يبي يا زانستى يه^(۶) باوه‌ريئى و ب غه‌يبي و تيربوونا ب روحا زانينى وپه‌يره‌ويئى وئى کوم دکه‌ت. سه‌ييد قوتوب د شروقه‌کرنا هندى دا دب‌يژيت: ^(۷)عه‌قلمه‌نديا ئيسلامى کوم دکه‌ت ناڤبه‌ينا گريده‌يا غه‌يبي يا په‌چنى يا که‌س ب کليلين وئى نه‌که‌فیت ژ بلى خودى، و ناڤبه‌ينا گريده‌يا دانانين په‌يره‌وي (سنن) ئه‌ويين نه‌هينيه گوه‌ورين، و ئه‌ويين پئى ده‌يته زانين لايه‌نيين ژيانا مروفي ل سه‌ر عه‌ردى، وسه‌ره‌ده‌ريا ل گه‌لدا ل سه‌ر بنگه‌هين نه‌لق. ئيدى بلا ژ مروفي بوسلمان نه‌چيت زانستين مروفي د بياقى وى دا، و ژئى نه‌چيت گه‌شتنا

(۱) فى اصول الحوار وتجديد علم الكلام لاپه‌ر ۱۶۱، ۱۶۲.

(۲) فى اصول الحوار لاپه‌ر ۱۶۳.

راستییا که تواری، کو غه یبهک یا هه ی خودی نیشا که سی نادته، ژ بلی یی ئه و
حه ز بکه ت ب وی چه ندا ئه و حه ز بکه ت^(۱).

قورئان ره دا زانستین دبار ناکه ت ئه وین مروّف دگه هتی ب عه قلی خو و لیكۆلین و
راهینانا خو، به لکو وه ناکه ت ئه و ب تنی وان زانستا به لگريت و یین دی لاده ت،
تایبه ت ئه وین سه ر ب غه یبی فه (وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا
يَعْلَمُونَ (۶) يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ) [الروم: ۶-۷]
(په یمان یا خودی یه و خودی په یمانا خو نا شکینیت، به لی پتربیا مروّفان نوزانن،
ئه و سه رقه ییا ژیا نا دنیایی د زانن و ئه و ژ ئاخره تی ئه و د بی هاین). ئبن عاشور
دبیزیت و سه رقه ده کت: ^(۲) زینگوتنا (وصف) حالی زانینا وان هه میی دکه ت کو هه می
هزا وان یا دورپیچ کریبه د سه رقه ییا ژیا نی دا ئه و ا کو نه پیدقی به ریخودانا عه قلی،
ئه و ژ ی هه ستیارینه و راهینانن وفرمانن، ئه و ب کاکلکا به لگه یان ناکه ن ئه وین
پیدقی کارین هزری و به ریخودانی... ئاخفتن دچیته سه ر هندی کو حاله تی وان
پیکفه نه حه زه: (وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ) (ئه و ژ ئاخره تی ئه و د بی هاین). به لی
زانینا ژیا نا دنیایی نه یا نه حه زه، چنکو بوسلمان ژ ی سه رقه ییا ژیا نا دنیایی دزانن،
به لکو نه حه ز ئه وه موشرک سه رقه ییا ژیا نا دنیایی دزانن و نوزانن پشت عالمه
که رسته یی عالمه کا دی یا هه ر کو عالمه غه یبی یه^(۳). سه یید قوتب د قی بیاقی
دا دبیزیت: ^(۴) سه رقه ییا دنیایی چه نده کا کوچوچه، چه ندی ل به ر خه لکی یا فره ه و
مه زن بیت، بزاقین وان دی د هنده کی بتنی دا بوورن، و د ژیا نا خودا تی ناهله ییت، و
ژیان هه می هنده کو چاقی خو راکه ی و دانی ژ قی بوونا مه زن.. ئه وی دلای وی
قه قه تیای ژ وژدانا وی بوونی، هه سستی وی قه قه تیایه ژ نامیس و په یره وین -
گه ردوونی - ئه وین وی بریفه دهن، دی مینیت به ری خو دده ت و هه ر وه کو

(۱) فی ظلال القرآن، ۲۶۳/۳، الانعام ۶۰.

(۲) التحرير والتنوير ۲۱ / ۴۹، ۵۰.

نابینیت، سه حدکته وینین سهرقه و لشین بازنی، بهلی ناگه هته ژیرانینین وان، و ل گه لدا نا ژیت، و پتريا مروقان هوسانن، چنکو باوه ریا راست تنی ئەوه سهرقه یا ژیانی ب نهینیا بوونی قه گریددهت^(۱).

۳ - گه ها (دور) زانستا نوی د نیزیکرنا هندهک تیگه هین غه یبی بۆ عه قلی:
 ژ ئەنجامین زانستا نوی و سه رهلبوونین وی، هاریکاره د نیزیکرنا هندهک کیشین غه یبی بۆ بیردانکا مروقی، زانستا گه ردوون ناسی (فلک) بۆ نمونه ناخفتنا وان ل سه سستیر و روژ و کومه لین سستیران و رهش قولیر (ثقب السوءاء) ئان گورستانا سستیران، هزرا فره هی و مه زنیا عاله ما ناخره تی دده ته مه، کو ئەوه فره هییه کا مه زنه گه له ک دهقان یا قه گیروی، له و ره شید ریزا دبیزیت: ^(۲) نینه زانینه ک ب به لگه تر ل سه مه زنییا چیکه ری و شیانین وی و فره هیا زانینا وی و هویرکییا ژیزانا (حکمه) وی، ژ زانینا گه ردوون ناسی^(۳). و قه دیارکرنا بیولورژیا بۆ جورین گیانه وه رین هویر ئەوین ب چاقا نه هینه دیتن وه کو میکروباتا، به لگه یه کو هندهک خودان گیانین دی بین ههین ههتا ب میکرسکوپا ژی ئەم نه شین بینین، وه کو ئەجنا^(۴). ئەوین خودی ژ وانرا گوئی: (إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ) [الأعراف: ۲۷] (ئوه وهه دبینیت ئەوه وهوژا خو، بهلی هوین وی نابینن). ئەگه ر ئیک بۆ خه لکی ل سه ره قایروسان ناخفتبا بهری چهند چه رخه کا دا ژ دینا هیته هه ژمارتن، دا بیژن چهوا هزاران خودان گیان هه نه د چپکه کا ئاقیدا دژین و ئەم نابینین؟ دیسا که هره ب وهیز و بهزا وی د تشتناندا، و قه کیشان (جاذبیه) و کارتیکرنا وی ژ دویر، و مه قنه تیس و بیاقی وی، ئە قه هه می تشتا ژ غه یبی نیزیکی

(۱) في ظلال القرآن ۴۴۰/۶.

(۲) تفسیر المنار ۵۷۳/۹ کورتیا سوره تا الاعراف.

(۳) ئە قه تنی نمونه یه کو دبیت چیکری هه بن ئەم نه بینین، وئهنه نه میکروبین د حالی خو دا.

بیردانکا مه دکهن، سهر هندی را ئه و نه د ناقبهینا عالمه پیدابینی (شهادة) و غهیی دانه، ئه و (وهکو) سهرقهیی نه د هندهک فرماناندا.

و مه خسه د، ههر وهکو خودانی المنار گۆتی: ئه م ئه فرۆ دبیزین زانستین گهردوونی چ نه هیلایه ژ سالوخین عالمه غهیی ئه گهر نه نیژیکی عه قلی کرین، به لکو نیژیکی ههستان نه کرین، به لکو دیاربوو ژ دیارکرین کهرستی د قی چهرخی دا، ئه و تشت یین ل نک خه لکی نه وهیی بوون ب دیتنا عه قلی، و نه بهس کهس نه دیتی بوون (غریب)^(۱).

به لی خشا هندهکا وسا یه کو قورئانی هندهک تشت یین تیدا ههین پیچوانا عه قلی نه، کو ئه وه پی ژفاندن، ئه و ئایات ئه ون بهرژفان.

۳ - عه قل و وه کهه قی (المتشابه)

خودی^۳ د قورئانی دا نیشان ددهت ژ ئه و دهستداد (محکم) و ئه و وه کهه قی (متشابه) و سویندا ب ئه و پی ژفان ریکهک نینه بو زانینا وی، ئان ئه و بو گروپه کی تاییهت بیت ژ خودان زانینان، کو یا ئه و پی ژفان، و په یوه ندیا وی ب عه قلی مروقی چه نده؟

به رسف بو قی پسیاری دقیت خو قاری کهین بو گرنگترین ئایاتا قورئانی د قی بابه تیدا: (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (۷) رَبَّنَا لَا تَجْعَلْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً) [آل عمران: ۷-۸] (ئه وه یی کیتاب (قورئان) ل سهر ته ئینایه خواری هندهک ئایاتین وی دهستدادن (محکم) کو ئاشکرانه کو ئه ون ماکا کتیبی نه، و

(۱) تهفسیر المنار، ۲۲۰/۱، البقرة ۲۳ - ۲۴ و سه حکه: ۸/۳۶۶ پشتی ئه عراق.

هنده کيڻ دی هه نه پي ڙڦانن کو مه خسه دا وان نه ناشکرايه، فيجا ئه ڦيڻ زه غه ل
 دليڻ واندا هه ی دی ب ديف وان که ڦن ئه ويڻ پي ڙڦان، پيخه مه ت هلئيخستنا
 تيکداني (فتني) ئان بو سه ردابرنه مه خسه دي، و که س مه خسه دا وان نوزانيت ڙ بلي
 خودي، و ئه ويڻ پرزانا د زانيناندا د بيڙن مه باوهری پي هه يه هه می ڙ لايي خودي
 مه ڦه نه، و ڙ بلي خودان دلان که س دی هزرا خو د ڦي چه ندي دا ناکه ن، ئو خودي
 تو دليڻ مه زه غه ل نه که ی پشتی ته راسته ريکرين و دلوقانيه کی ڙ لايي خو بده
 مه ...). کو مه لين زانا شروڦه که ريڻ ڦي ناياتي بوونه دوو مه سه ب، پشتی پيکها تين
 کو ده ستداد (محکم) ئه وه يي به لگه هي وي ناشکرا و خوڄه بووی، و هيچ ده ڦلو ه
 تيڏا نه بيت:

مه سه بي ئيکي، پي ڙڦان (متشابه) ئه وه يي به لگه هي وي په چني:

هر ڙ ريڦه مه خسه د ڙي نه يا ناشکرايه، و پيدڦي ناشکرا کړني يه و بزافي و
 هزري و ڦه کوليني يه، و پرناسته ب ته مه تي نه ناشکرايا وي پي ڙڦاني و دابيشين
 وي، و هه نه ل ناف مروفان هر ده م دڦيڻ مه خسه دي ب ناياتين پي ڙڦان بزانه، ئه و
 ئه ون يين ناياتي ڙ وان گو تي ئه ويڻ د زانيني دا چوپينه خوار (پر زانين). ئب
 قوته يبه گو ت: ((ئم نه ڙ واينه يين بيڙت کو يين پرزانه ناياتين پي ڙڦان د
 قورناني دا نوزانه، ئه ڦه خه له تيه ڙ ئه ويڻ نه ڙ مه خسه دا ناياتي شروڦه دکه ن وه ک
 ئه زمان و رمان. و خودي ئه و يا ئينايه خوار ي يا مفای بگه هينته عه بدين وي، و
 ده ليل بيت بو وي رمانا وي ڙي دڦيڻ... ما چيدبيت ئيک بيڙيت کو پيغه مبه ر^(س)
 وه که ڦان (متشابه) نوزانيت؟ و ئه گه ر چيدبيت وي زاني ل گه ل په يڦا خودي: (وَمَا
 يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ) هينگی چيدبيت ئه هلي خودي ڙي ڙ سه حابين وي بزانه... و ئه م
 نا بينين شروڦه که ريڻ قورناني ڙ تشته کی راوستياينه ڙ قورناني، کو گو تينه ئه ڦه
 پي ڙڦانه و که س نوزانيت ڙ بلي خودي، به لي هه می يا ل سه ر ته فسيري را ئيناي،

هتا کو پیتین سهرین سورهتان یین شروقه کرین^(۱). ژ بهر هندی ئەفه دراوستن ل نک رستا: (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) (ئەوین شارەزا د زانینی دا) ژ پەیفای خودی (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) (کەس مەخسەدا وی نوزانیت ژ خودی پیئە و ئەوین شارەزا د زانینی دا بیژن مە باوهری پی هەیه)، و پشتی وی رامانا حالەتی دی بیته (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ)^(۲) و ئەفه خواندنهکا نه لقه. خودی بو ئەوین شارەزا د زانینی دا چەسپانندییە قەنجییە ژ نک خوئە، نیشاندان ب شارەزایی، کو وان شارەیهک (مزیه) یا هەمی د تیگەهشتنا پی ژفانا دا^(۳).

مەسەبی دووی، ئەوا چ ریك نه بن بو زانینا وان و خودی ئەو بو خو دانابیت: وهکو سالوخی نئاخرەتی، و دەمی رابوونا قیامەتی و نیشانین وی یین مەزن وهکو یهئوچ و مەئوچان و دەرکەتنا دەجالی، و پیتین قەبری ل سهرین سورەتان، ئەفانە ئەم نوزانین و نەشیین بزانی، و پیددییە ئەم داخاز نەکەین. لەو قورئانی داخازا پی ژفانان یا نەحەز کری، (فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ) (ئەقین زەغەل ددلین واندا هەمی دی ب دیف وان کەفن ئەوین پی ژفان)، و خودی پەسنا وان یی کری ئەوین شارەزا د زانینی دا ب باوهری، ئەگەر وان رامانا پی ژفانان ب روون کرن زانیمان ئەو پەسنا وان نە شارە بوو (نە حنیر)، چنکو هەر کەسی تشتە ب روونکرن زانی دی ب سانهمی باروهری پی ئینیت^(۴). دبیت بهیته پەشنکرن ئەوی شارەزا د زانینی دا ئەوی فەرقي د ئیختە تشتی مەخسەد ژی راست دبیت، و تشتی حەز تیدا نەبیت د (لیدانا بال مەخسەدی قە -

(۱) تاویل مشکل القران لاپەر ۷۲ - ۷۳ و الفتاوی یا ئین تەیمی ۱۳ / ۳۷۵، ۳۸۵.

(۲) تاویل مشکل القران، لاپەر ۷۳، معالم التنزیل، ۱۰/۳.

(۳) التحریر والتنویر، ۳۲ / ۱۶۴ - ۱۶۵.

(۴) معالم التنزیل، ۸/۳، مفاتیح الغیب، ۷ / ۱۹۱ - ۱۹۲، المحرر الوجیز، ۱۷/۳. جامع البیان، ۳ / ۱۰۷.

هەمی ل نک تەفسیرا وی ئایەتی.

تأويل^(۱). ئەقەل سەر قىۋى خواندنا خودى دراوستن (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ) و پىشتى وى رستا دەستپىكى يە، پەيقا وى: (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا)^(۲).

۱ - ژىزانين (الحكمة) ژ هاتنه خوارا پى ژفانان (المتشابه):

بەرسف ژىك جودانه ب جودابونا هەردوو مەسەبان. ئەگەر پى ژفان بەلگەھى وى يى پەچنى بيت، مەخسەد ئەوہ دياركرنا بەھيى زاناي بو بەريخو دانى و ليكولينى. ^(۳) وئەگەر هەر هونەرەك ژ زانينى ئىك تشت ب تنى بيت، نە زانا هەبيت نە يى فيردبيت هەبيت، نە پەچنى و نە ديار^(۴).

رازى دىبىژيت د مفايى پى ژفانى دا: ((روى سى: ئەگەر قورئان دەستداد و پى ژفان قەدگريت، ئەو پى سەحدكەتى پىدقئى هاريكارىيا عەقلى يە، و هينگى دى قورتال بيت ژ تارياتيا زارقه كرنى و دى گەهتە روناھييا بەلگە و دياركرنى. بەلى پا ئەگەر هەمى دەستداد بيت دى پىدقئى بيت خو ب بەلگەھين عەقلى قە بگريت، هينگى دى مينيتە د نەزانين و زارقه كرنى دا)^(۴).

بەلى ل سەر رەئيا دووى، ژىزانين ژ ئينانا پى ژفان د قورئانى دا ئەوہ تاقي كرنا عەبدىن خودى بەيتە كرن دا ديار بيت كانى دى باوهرىي ئينن؟ ئان دى دل رەش بن ژى، ژ بەر هندی هەندەكا پيناس كرىه كو ئەوا فرمانا تە پى هاتىه كرن باوهرىي پى بەينه و زانينا وى بدە بال عالەما وى^(۵).

(۱) التحرير والتنوير، ۳ / ۱۶۵، معالم التنزيل، ۳ / ۱۱.

(۲) معالم التنزيل، ۳ / ۱۰، ارشاد العمل السليم، ۱ / ۲۱۸.

(۳) تأويل مشكل القران، لاپەر ۶۲، تفسير المنار، ۳ / ۱۷۰ - ۱۷۱.

(۴) مفاتيح الغيب، ۷ / ۱۸۶، ال عمران ۷.

(۵) البرهان في علوم القران ۲ / ۸۱.

زهرکەشی گۆت: ژئی زانینا (ئینانا خوارا وی)، تاقی کرنه، جهرباندنه، مروؤل سهر ب راوهستیت ب په‌رستنی و ژ لایئ خواندی فه و کار پی‌کرن و بلا ئە‌گەر ل سهر نه راوهستن سهر وان تشتی تیدا ژ مه‌خسه‌دان یین کو دفتیت کار پی بهیته کرن... و دورسته پی بهینه تاقی کرن ب باوه‌ریی^(۱). شیخ عه‌ده ل سهر قی رامانی زیده دکهت ب په‌یفا خو: «خودی پی ژفان ئینا خوارئ دا دلین مه تاقی بکهت د باوه‌ری پیهاتنی دا، پا ئە‌گەر هه‌می ئە‌وا د قورئانی دا هاتی یا به‌رعقل بیت و یا روون بیت پی ژفانی تیدا نه‌بیت ل نک کهسه‌کی بیرتیژ، و نه ل نک بی هش و بیرا، د باوه‌ریی دا نه دبوو تشته‌ک بیژنی خو چه‌ماندن بو فرمانا خودی و نه خو دانه ده‌ستی پیغه‌مبه‌ریی وی^(۲).

۲ - بار هلگرتن (تکلیف) نه پی‌دقی پی ژفانی یه:

ئە‌وا پی‌کهاتی ل ناڤ به‌ینا زانایان ئە‌وه کو ب ستوفه‌گرتن نا راوستیت ل سهر پی ژفانی و تیگه‌هشتنا وی. ژ به‌ر هندی ده‌برینا «أم الكتاب - ماکا کیتابی» ژ ئایاتین ده‌ستاد بین ئاشکرا و «ماکا تشتی» پت‌ریا وی چه‌فنگی یه بو قورئانی کو یا رون کری و قافارتی ئە‌وا مروؤل پی‌دقی بیت بو دنیا و ئاخه‌تا وی، ئە‌وا ل سهر وی ده‌یته دانان. و هیژتا، دبیت هنده‌ک پی ژفان بن ژ به‌ر لاوازییا ده‌وری وان د ئافاکرنا عه‌ردی دا.

ئیمامی ته‌به‌ری نمونه‌یه‌کی دئینیت بو قی کیشی د په‌یفا خودی دا: (يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا) [الأنعام: ۱۰۸] (روژا هنده‌ک نیشانین - ئایات - خودی ته‌ ده‌ین، باوه‌ریا وی که‌سی مفا‌ناکهت ئە‌گەر وی به‌ری هینگی باوه‌ری نه‌ئینا بیت ئان چاکی د وی باوه‌ریی دا ب ده‌ست کهت بیت)، و پیغه‌مبه‌ر^(س) راگه‌هاند کو ئە‌و نیشان هالاتنا

(۱) البرهان فی علوم القرآن ۲/۸۱.

(۲) ته‌فسیرا المنار، ۳/۱۷۰.

روژئی ژ لایئ روژئاڤاڤه یه . ته بهری گوت: «ئووا ب عه بدافه گریډای و پیدئی، ژ زانینی، ئو زانینه یا ب وهختی فه گریډای و تهوبه مفای بگه هینتی، پی گریډان ب سالا و هه یفا و روژاڤه . خودی ئووا یا روون کری د قورئانا خو دا، و یا روون کری ل سه ره ئه زمانئ پیغه مبه ری^(س) خو، ئووا ئووه نه د پیدئی بکنه ئووه هندی وی وهختیه یئ هاتنا خواری یا فی ئایاتی و هاتنا وی ئایاتی^(۱) . هلاتنا روژئی ژ روژئاڤا . ئووه هینگی پیدئی کاری ناکهت نه بو ئایینی و نه بو دنیا یی، ئو، ئو زانینه یا خودی ب خوڤه گرتی و ژ خه لکی په چنی، ئه فه وهکو هینگی جو هییا داخاز کری بزاند د ماوی موحه مه د^(س) و ئومه تا وی ژ لایئ په یفا خودی: ألم، و ألمص، و آلر^(۲) .

۳ - پی ژفانی توش بوونه (ابتلاء) بو عه قلی:

و ئه ژ رمانه دیاردکته لیکولینا په یوه ندیان ل ناڤه ینا پی ژفانی و عه قلی، و ئه ژ دابیشه بخو، و بابه تی پی ژفانی برهنگه کی تاییهت، ژ تاری ترین گریبه ستین دوز و بناخه یین ئایینی نه، به لی خراب نینه ئه ز ره ئیه کی تیدا بیژم، پی ژفان دوو پشکن:

ئووا پیچوانا عه قلی دکته، وهکو ئایاتین ب مفا بو سه ره قه یا به رجسته یی:
(وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ) [لذاریات: ۴۷] (و عه سمان مه ب دهستی خو یئ ئاڤا کری و ئه م هر یئ به رفره دکهین). **(وَيَبْقَى وَجَهُ رَبُّكَ)** [الرحمن: ۲۷] (و دی مینیت روی خودی ته، خودان رووناهمی و پیدان - مهرد)، وهکو په یفا وی د عه بدی وی دا

(۱) مه خسه د ب ئایاتا ئیکئ په یفا خودی: **(يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ)** و یا دووی هلاتنا روژئی ژ روژئاڤا، نه ژ روژهلای. و رمانا په یفا ته بهری کو ئووا پیدئی مروڤ بزاند کهنگی تهوبه دی مفای دهت، گوته وان بهری روژ ژ لایئ روژئاڤا بهلیت. به لی ئووه نه پیدئی نه بزاند کهنگی دی هلیت و کیژ سالی.

(۲) جامع البیان، ۱۰۸/۳، ال عمران ۷.

بهیته زانین ئەگەر ب بەلگه‌یه‌کی روون بیت ئان نهینی بیت، ئەو دەستداده، و هندی
 چ ریك نه‌چنه زانینا وی ئەو پی ژفانه^(١). و ل فیری د بنه دوو پشك:
 ئیک، راستییا پی ژفان فیری عه‌قل راستیا ره‌ها نه‌زان ددانیت، ئەو ژی دوو
 حاله‌تن:

یا ئیکی د فیت هه‌ست هه‌بیت ب هه‌می پی ژفانی، کو باش تی بگه‌هیت، هه‌ر
 چه‌نده نافان بزانیته، وه‌کو کیش و بیشا ئاخه‌تی و نیشانین وی و ئەو تشتی تیدا
 دی هیته‌ کرن، و قه‌ده‌ر و نهینی وی، و پترینا تشتی غه‌یبی.

شیخ موحه‌مه‌د عه‌به‌ده گوت: هه‌بونا فی جوری پی ژفانی^(٢) د قورئانی دا پیدقیه
 چنکو ستینا ئایینی و مه‌خسه‌دین وه‌حی سالوخ ب حاله‌تین ئاخه‌تی یه، د فیت
 باوه‌ری ب ئەوا پیغه‌مبه‌ر^(س) پی هاتی بهیته‌ کرن کو ئەو غه‌یبه، هه‌ر وه‌کو باوه‌ری
 ب فریشه‌یان و ئەجنا، و دی بیژین ئەو شروقه‌کرنا وان نوزانن، ئانکو راستیا ئەف
 په‌یفه‌ پی دهینه‌ فه‌ دجوبین خو ب سه‌رفه‌ نه‌به‌ن، ژ بلی خودی. و یین شاره‌زا د
 زانینی دا و هنده‌ک دی ل فیری وه‌ک ئیکن، ئەوه‌ کو شارازا د زانینی دا وی د زانن
 ئەوا دکه‌فته‌ بن هه‌ستان و عه‌قلی و ئەو ل توخیبین خو راوستن، و دریز ناکه‌ن ل
 سه‌ر زانینا راستیا پیغه‌مبه‌ری^(س) گوتی ژ عاله‌ما غه‌یبی، چنکو ئەو د زانن ئەو
 نه‌بیافی هه‌ست و عه‌قلی وانه، به‌لکو ریك ئەوه‌ لبه‌ر هاتنی بکه‌ن (تسلیم)، بیژن مه
 باوه‌ری پی هه‌یه‌ هه‌می ژ لای خودی مه‌ فه‌نه... و نابیت کیتاب (قورئان) ژ فی
 جوری قالا بیت، کو هه‌می ببیته‌ ده‌ستداد (حکم) ب راما نا به‌رامبه‌ر وه‌که‌فه‌
 (متشابه) ... دیار دبیت ژ ئەوا مه‌ بریاردای کو نا بیژنه‌ فی: بۆچی قورئانی ده‌ستداد
 و پی ژفان تیدانه، چنکو پی ژفان ب فی راما نی ژ مه‌خسه‌دین ئایینی نه‌ چ ئەگه‌ر
 نه‌شین ره‌د که‌ن چنکو ل سه‌ر بناخا خو یا هاتی^(٣). و هنده‌ک زانا نا فی پشکی

(١) مفاتیح الغیب، ٧/١٨٥.

(٢) المنار، ٣/١٦٧ لا ١٦٨.

نادانن ژ پئی ژفان، ئبن عاشور دبیزیت: «نه ژ پئی ژفانه وه کو گوئی نا گه هینه زانینا وی وه کو په یفا وی: (قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي)»^(۱) (بیژه روح ژ فرمانا خودی منه).

حاله تی دووی ده می پئی ژفان: وه کو رابوونا قیامه تی بو نمونه، و مه رجین وی بین مه زن، نه فه تیگه هه کا ناشکرایه، به لی پئی ژفانی (مشابه) دای کانی دی کهنگی نیتن. نه فه ره ئیا ویه یی سه حکه ته وه ختی پئی ژفانی. به لی پا نه وی سه حدکته کو قیاموت بو نمونه فرمانه کا پیناسه ل نک وی ل دیف ژیگوتنا قورئانی. به لکو نه م نوزانین کهنگی دی بیت، ئیدی ل قیری پئی ژفان نینه^(۲). و ب قی چه ندی ته ژیک فافارتن ناقبه ینا ده قی نه گه ر رهد دیار کر بو عه قلی، و دیار کر نه گه ر زیده گا فیا عه قلی کر. ل حاله تی ئیکی به رهنگاریا عه قلی دکته ژ بهر پیچوانا ریکا خو دکته یا هر جار د کاری دا، و د حاله تی دوویدا پیچوانه نا ئیته دیتن، به لی چ ژئی نائیته تیگه هشتن و ناگه هیه چ لایه نین بابه تی.

هه بوونا پئی ژفانی د ده قین وه حی دا وانه یه که بو عه قلی مروقی، دا کار بکته و لیکولینی بکته کو نه و بو وی چیدبیت، و سنوورین خو بزانیته و پشتی هینگی بیافی خو، نه فه زی ریک راستکره بو عه قلی و ره وشتدانه (تأدیب) بو وی. و نا بیت هیچ پئی ژفانی یی دانین درئی عه قلی. بلا کو بناخه پیقه رین پئی ژفانی بن، و کارین غه یبی ب ته قایی ژ شه ره ده قیا عه قلی و هزری.

(۱) التحریر والتنویر، ۱۶۰/۳، به راوردیی بکه ل گه ل المجرر الوحیز، ۲۰/۳ - ۲۱.

(۲) ئبن عاشور، التحریر والتنویر، ۱۶۰/۳، بزقره: المجرر الوجیز، ۱۷/۳ ب مفایه بو خوانده قای د بابه تی پئی ژفانی دا بزقریته ره ئیا ئبن عه تی د ((المجرر الوجیز)) دا ۲۰/۳ - ۲۳ و ره ئیا ئبن ته میمه د ((الفتاوی)) دا ۲۷۰/۱۳ پاشی.

چوارهم: شهزده ق نابقهينا نه فلاتون و ئيمام مالك

سهر هندی را كو نه فلاتون نه نه وه ريكا شهزده قی رائيخستی د فهلسه فیءا، نهوا بهرنیاس ب دیالیکتیک، بهلی پا نه و مهزنترین فهیله سو ق شهزده قی یه . بهلكو بو قی چهندی ريكا گهنگه شی هلبزارت بو پیشکیش کرنا فهلسه قی، چونکه پهرتوک هه می کومه کا دانوستاندنی یه ژ فهیله سو فیئ نه غریق، ئانکو شهزده قه، و گهلهك جارن نه فلاتونی ماموستایی خو سوقات دکره پالیش د فان گهنگه شادا، نه و که ساتیه کا مهلبهندی بوو د گهنگه شادا. و خوانده قا پی که یف خوش دبیت ل سهر شیانین نه فلاتونی د دانوستاندنان دا، نه و بو هندی خوش تر بوو ژ خوبندکاری (فه قی) خو سوراتی، یی شیوازی وی یی حشک.

هه می جارا نه فلاتون ئاریشه ل پیشیا گهنگه شا پیشکیش دکرن، و چاره سهر یین ناماده ل سهر نه زمانی نه و که سین پهیدا دکرن، پاشی سوقات د هاته دنا قدا و دا دست پیکهت پسپارا خودانی ئاریشی که ت و پیچ پیچه دا بو خهله تی و تیتلان دیار که ت، قیجا نه گهر یی پیچوانه گوهدار بوو سورات دا یا دورست گه هینیت و دا یا لوجیکی و دیار و بهیز لی ب بهلگه ژیرا راگه هینین^(۱).

بهلی گهنگه شین نه فلاتونی دیار دبوون، بهلكو ب وان تشتین نه ژ مه خسه دا خودانی، و ژ لاوازی عه قلی مرو قی، چنکو گهلهك جارا ره ئیه کی ب سهر دئیخیت، بهلی خوانده قا ئارام نا بیت بو وی سهر که تنی ب رهنگه کی دورست، هینگی قی شهزده قی نه و فیرکر کو دبیت مرو قهك ب هیزتر ب ده ق و ئاخفتن ژ سوراتی، ره ئیا دویماهیکی ب نه وه یی دهریخیت نهوا وی بریار دای و بهره قانی ژئی کری، و ره ئیه کا دی ب چه سپینیت. بهلكو نه فلاتونی بخو هندهك ره ئیین خو هیلینه بیی

(۱) بهلی یا دیاره کو هندهك جارا سورات یارییا ب په یقا ووشا دکه ت و ب بهلکی یی و دانوستاندنا وی، پتر پریژ بوو ژ بهرامبهری خو و ژ وان نمونان گهنگه شا: بروتاغوراس (Protagoras).

چاره سەری و نه گەهشتیه چ ئامانجان. لەو من پێی ژ خۆشه گەنگەشین ئەفلاتۆنی، ئەز سەحدکەمە قۆچانا عەقلی ل گەل خۆبخۆ^(۱).

پاشی دبیت مەرفەه ک پتر خودان شیان ژ من ل سەر شەرەدەفیا سوقراتی مە ل بەربینیت بۆ هەلویستەکی دی، پاشی ئیککی دی بهیئت بۆ مە ب فرمانەکی چەسپینیت و پاشی یی سییی... و هوسا. ئەفە بوو یا ئیمام مالک تیگەهشتی و دەربیری ب راستەیه کا جوان، مەرفەه کی گۆتە وی ژ مەرجه ئیا: ئەی بابی عەبدوللا گوھلی بە ژ من تشتەکی دی تە پێ فیڕکەم و کەمە بەلگە بۆ تە، و دی رهئیا خۆ بۆ تە بیژم، و من چ نه قیئت ژ بلی راستیی، ئەگەر راست بیت تو ژ ی ل بەر وەرە، ئان تو رهئیا خو بیژە. ئیمام مالک گۆت: پا ئەگەر مەرفەه کات ئەم ل گەل ئاخفتین و شیا تە؟ گۆت: دی ب دیف کەفین، ل فییری مالک گۆت: پا هەر جارەکا مەرفەه کات هات ژ یی دی ب شەرەدەف تر بیت؟ ئەم پشت دەینه وی چەندا موحه مەد پێ هاتی بۆ شەرەدەفیا وی؟ و دیسا گۆت: و ئەگەر ئیک هات ژ شەرەدەف تر بیت ژ وی؟ دیسا دی هەرۆ ئایینی خۆ هیلین بۆ ئایینه کی دی؟!^(۲).

عەقلی مەرفەه دیراوستیت، د گەلە ک کیشاندا، ب هەلویستەکی حییهت و دوودلی (متردد)، کو ئەو ب تنی نه شیئت راستیی بزانیئت. ل فییری ئالافی پەیفین وی و شەرەدەفا وی ئەوی قورتال ناکەن، چنکو بازنی تشتین دبیت و بەلکەیی (احتمال) د فان کیشاندا گەلە ک فرهەن، و مەرفەه ل شوپا رهئیه کا دەستنیشان کری تیدا دگەهه فەبرینا راستیا وی، بەلکو ئاستی شەرەدەفی و شیانین وی ریکی نا دەنه

(۱) ژ گەنگەشین هلاوستی: تینوس، و ئیون، و برۆتاغوراس (Theetete, Ion, prologoras) بەلی گەنگەشا بارمیندی (parmenide)، نمونە کە بۆ شیا نا چەسپاندا تشتی و هەلوشاندا وی، ب وی هیژی و وی شیا نا عەقلی.

(۲) هەر ئەو چیرۆک، ل گەل باجیانانە کا پێچەک د فەگێرانا وی دا، د: حلیة الاولیاء، ۶/ ۳۵۴ خەبەری نه مره ۸۹۰۰ ترتیب المدارک ۲/ ۳۸ - ۳۹.

ئاخفتنه كا دى، ئەگەر رەئىيە كا دى ھات و پالپشتى دا شەرەدە قەكا ب ھىزتر و پىرپىزىيە كا ديارتر، ئاخذتتا ئىكى دى ھىلن. ژ ئەگەرى كو عالەما مەرۇقان نە عالەما بىركارىيى يە، و نە بۇ پىسپارەكى وەكو: نىشانىن خودى د چەوانن، و پىشتى مرنى چ ھەيە، و قەنجىيا باشتىر چىيە، و نامانچ ژ قى بوونى چىيە: چ بەرسقىن ئەندازىارى ئان حسابكرنى بۇ نىنن، وەكو قانە دەمى مەرۇق وەھى ژ ژيانا خۆ و ژىدەرەين زانينا خۆ قەدبىرەيت، زەحفن بەرسقىن روون بۇ ھەر كىشەيەكى، و پىدقى دىبىت كارىنانا بىر و ھىزان و پىقەرى. ئانكو دۆزىن بوونگەرايىيى (الوجودية) يا مەزن يىن مەرۇقى دىبە شانو بۇ شەرەدە قىيى، و دىبە بەرىكان ناڧ بەينا شەرەدە قان، كانى كى ژىيى دى ب شەرەدە ق ترە... بەلكو ھەمى خەلكى شەرەدە قىيى نە.

بناخەيەك د پى ژفانى (شەبە) دا ناڧ بەينا عالەما غەيب و پەيدابىنىي دا (الشهادة):

ژ بەر كو غەيب بەرامبەرى ھەستبەرانە، بەلى ئەم دىشىن وینەيەكى ژى چىكەين و ل گەل ھەستبەران ھەر چەواىبىت، ھەر وەكو د وینەكرنا (ئاشۆپ كرنا) يا بەھەشتى و خۆشىيىن وى، و ئاگرى و نەخۆشيا وى، بلاگەلەك يا ب زەھمەت بىت، ئەوا قورئانى داىە مە ژ نىشاندا نا ھندەك غەيبان ب زاراڧ و پەيقىن مە ئەوین ئەم تى دگەھىن. و ژىزانىن (حكمة) ئەو ھە نىزىك كرنا عالەما بۇ بىردانكا كەسان و ھەستى وان، ھەتا تىگەھشتىن ل ھەمىي پىكفە و تەقايى چىبىت بۇ قى عالەمى.

خودى ۛ ژ خەلكى بەھشتى دئاخذت: (كَلِمًا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرٍ رُزِقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ) [البقرة: ۲۵] (ھەر جارەكا پىدانەك ژ فىقىيەكى بۇ وان ھاتە دان، گۆتن ئەقە ئەو ھە بى بەرى نوكە داىە مە ئەقە پى ژفانە و وەكو وىە بۇ مە ھاتى). پى ژفانى يا ھەي، بەلى بەھرا پىتر ئاخذتتە، لەوا ئەبو تاهەر قەزوينى گۆت پىشتى ئاخذتتى ل سەر لاوازا عەقلى ژ تىگەھشتنا غەيبى: ((ژ قى لايى قە خواندنا خەلكى مەيدانا پەرتۆكىن نقىسى ب خەتى فرىشتەيىن خودان قەدر، بى گومان نە وەكو نقىسىنا

خه لکى دنيایى يه ژ وانه ديسا ئه و خودى چي دکه ت ژ گه هاندنا گه له ک خوښى و گه زه بان ژ پيدانن به حشتي: خوارنا وي و قه خوارنا وي و بيهنن وي و جلکى وي و ژن و ميړنيا ل ويړى، ژ وان حاله تين کو نينن د دنيایى دا، هر وه کو خه به رين راست هاتين د خه لات و پيداشتين کاران دا. ئه و گه هشتن د خوياتيا خودا نا هينه ريزا گه شتنن خوښين دنيایى. بلا ئه گه ر ب ئيک ره گه ز و ناف کړن بن، وان هنده ک خوښه رى بين هين ب حيبه تن عه قل د وه ستييت بگه هتي. په يقا ئن عه باس: نينه تشته ک ل به حه شتي وه کو يى دنيایى بيت ژ بلى نافى وي، بناخه يه کى مه زنه قى ده رى دا^(۱). و ژ نه بوونا وان گه هشتنا د دنيایى دا ئه م خوښيا به ريخودانا رويى خودى نا بينين، و نه خوښييين دى بين ئه م لى ژفان ل به حه شتي، وه کو زاروکى کوچوچ چ ژ خوښيا پله يا مه زنيى نوزانيت چنکو هيژتا ئه و گه هشتن بو وي چينه بوويه. و به لگه بو قى رسته يى فهرموودا پينغه مبه رى^(س) ژ خودى مه زن: (من بو عه بدین خو يين چاک يا ئاماده کرى نه چ چاقان ديتيبه و نه چ گوها گوها لى بوويه و نه که تيه سه ر دلى مروښه کى)، و پاشى په يقا خودى: (فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ) [السجدة: ۱۷] (چ که س نوزانن کانى چ بو وي هاتيه هلگرتن ژ ئه و تشتي چاقين وان پى رون دبن خه لاتى وان کاران يى وان دکر)، و ئه قه پلانه که فه يله سوډ يين لى به رزه بووين فرمانين ئاخره تى ب نه وه يى دانان. و يا بو ته راست هاتى کو عه قل ب سه ر کاکلکا راستيين تشتي غه يى هلنا بيت، و ناگه هته دويماهيک نه ينيين وي، و ته زانى کو ئامانجا وي ئه وه ئه و بيښت وي تشتي وي نه ديتى ل سه ر وي تشتي دبينييت کيمترين پى ژفان د نافه يينا واند^(۲).

ئه ق پى ژفانه ئان پيفره ده ستيرى يه و پيدفييه، چنکو دقيت بو مروښى د غه يى بگه هيت تيگه هشتنه کا پيگه يى (مجمل) کو تيگه هشتنا رون و يا راست يا ب زه حمه ته،

(۱) روهنيا قى هزرى د ليکولينه کى دا «اللغة والوجود».

(۲) شه عراني يا گوهازتى د اليواقيت والجواهر، ۱۶۶/۲ و فهرمووده شه يخان يا شه گيراي.

به لى پا پيدى ئه وه هندى وى قه ده رى قه ده ر بكه ت، و له و ئه ق پى ژفانه د هنده ك فرمانين هه ردوو عالمين غه بى و په يدابى نى نا ق و په يقه پتر ژ كو رمان بيت. ژ به ر هندى هنده ك نيشانين خودى^{٣٣٧} بؤ نمونه ئه و: زانايه، به ريزه، خودان پيدانه، دلوقانه ل گه ل خو سه ران (رحيم) ه، وه ك پيقان بؤ نيشانين زانينى و شيانى و پيدانى و دلوقانى ئه و د مروقى دا، ل گه ل جودا هيا، بى دويمه يك ل ناقبه ينا نيشانين چي كه رى و نيشانين چي كريان. بناخه ئه وه ژفاندا غه بى ب دنيا يى به رفره نه بيت، ره شيد ريزا د نيا تين قه له م و كه قالى پارازتيدا دبى ژيت^{٣٣٨} مه سه بى سه له قى ئه وه ئه م باوه رى ب قه له مى و كه قالى پارازتى (لوح المحفوظ)، و هندى تيدا هاتيه نقيسين ب قه له مى و ل وى كه قالى ژمارا چي كريان و چهنده كيا وان و هندى بووين و هندى دى بن د قى عالمى دا، هه ر ژ ده سپيكا چي بوونا وى و هه تا روژا قيامه تى، بى ئه م ره ئيا خو و پيقه رين خو د نيشانه كى دا ده ستداد كه ين ژوانه، و ئه م گو تئا كه سى قه بيل ناكه ين ژبلى يى پارازتى (معصوم) كو ئه و كه سى كه قالى و قه له مى نيشان دهن ئان وى نقيسينى. و عه قل ساده يه (جهل) ئه م قى نقيسينا خو پى بژفينين، و ئه م دبينين كو مروقى نقيسين يا ئينا يه ده رى هه تا دويراتيا ميلا بؤ ئيك و دوو دهنيرن بى تيل هه بن. ئه وين ئه و تشتى د كه قالى و قه له مى و عه رشى دا هاتين شروقه دكه ن نه د دويرن ژمه سه بى سه له فان ئه وين ئه و عالمين غه بى دژفينين ب ئه و تشتى مروقى چي كرى د قى عالمه ما گوهورين تيدا، ئه و دبينين كو گوهورين و پيشكه تن به رده وامه ل گه ل پيشكه تنا مروقى د كاران دا.

شيخى شه عرانى ته رازى يا خودايى يا وينه كرى ئه و كارين عه بدا يين مه عنه وى پى ده ينه كيشان هه مى د ئيك ده مه كى دا، و ئه و زوى ترين حساب كه ره، ئه گه ر ب نيژكترين رهن گ ب وى ته رازيا مروقى چي كرى د چه رخين ده ست پي كه ر و پيشيان دا و نه زانينا وان ب هونه رى كاران، و ئه م دبينين ئه قرو مروقى جوورين ته رازيا يين چي كرين كو كيشانين مه زنتر هويركى پى ده ينه كيشان، و كارين مه عنه وى وه كو شه ه و گه رماتى و سه رما و به زاتىيى^(١).

(١) ته فسيرا المنار، ٤٧١/٧ سوره تا الانعام.

وهزری چاری؛ ژ دیارده و نه گهرین لاوازییا عه قلی

نَبِک: لاوازییا عه قلی بو گه هشتنا غه ییی

قورنای گازی عه قلی یا کری کو دخو بینته ده ری نه ویی کیمه ویی لاوازه ژ گه هشتنا غه بیان و تیگه هشتنا وان ب رون و دورستی، و گازی کری کو نه ویی تیگه هشتنا کارین غه ییی تیگه هشتنه کا ته قایی و گشتی بکه ت، وپاشی باوه ریی پی بینیت ب ویی رونکرنا هر وه کو پیغه مبه ر پی هاتین هه تا کو نه ل سهر سنجی عه قلی بیت و وه کو وی نه بیت د دیتن و راهینانین وی دا.

نه گهر خودی عه قلی مروقی وسا چیکرنا شیا با بچیته نا ه می خلمه تا نه ویی سهر ب غه ییی فه، وی پیغه مبه ر نه د هنارتن بو مروقاتییی، و مروقا ژی چ هیجه ت نه دبوون بو نه هنارتنا وان: (رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ) [النساء: ۱۶۵] (پیغه مبه رن مزگین به ر و هشیار که رن دا کو مروقان هیجه ت ل سهر خودی نه بن پشتنی هنارتنا وان) نه دیبقان عه باس مه حمود عه قاد دبیزیت: «ژ مه رجین ئایینی پیدقی (اللازم) خوایاتیا مروقی ئارام بکه ت ژ وی تشتی مروقا ژی عه قل ساده - و دقیت ساده بیت (جهل) - ژ کارین غه ییی و نهینیین گه ردوونی، ژ بهر نه و کارین نهیننی نه ویی عه قلی وی یی سنووردای نه گه هتی، و جه و دم لی نه دیار، ئایین پی نا هیته به رپرس کرن نه و نیزیکی فان نهینیییا ببیت ب شیوازی گه هاندنا بگه هاندنه کی (مجان) ئان پی ژفاندن (تشبیه)، ئان ب شیوازی چه فه نگی (رمزی) نه ویی عه قلی مروقی د گه هتی ب هندی به هرا خو یا عه قلمه ندی و تیهل چوونا کاکلکا کاران و نهیننی یین ههستی»^(۱).

(۱) حقائق الاسلام وأباطیل خصومه، لاپه ر ۳۰، الموسوعة الاسلامیة للعقاد، جزیی ۵.

شه‌عرانی هه‌ر د فی شیوازی دا گۆت: ^(١) دویمایه‌که‌کا لاوازییا عه‌قلان ژ گه‌هشتنا گه‌له‌ک تشتین ژ وی قاری بووین ژ کارین ئاخه‌رتی، ژ وی ده‌می عه‌رد د بیته عه‌رده‌کی دی و عه‌سمان هه‌تا خه‌لک ل به‌حشتی ئان جه‌هنه‌می ئاکنجی دبن، و پشتی هینگی ژ ئه‌وا خودی بۆ مه‌گۆتی هه‌تا دویمایه‌کی، و چ ل گه‌ل خه‌لکی نینه ژ بلی باوه‌ریی پی بین^(٢). پاشی فه‌گوه‌ازت ژ ئه‌بی تا هه‌ر قه‌زوینی گۆت: ((بزانه - ئه‌ی خودی ژ ته‌ رازی - وینه‌کرنا عه‌قلی بۆ حالین قیامه‌تی، و ئه‌وا ژئی قاری بووی یا ب زه‌حمه‌ته‌ گه‌له‌ک. به‌لی دقیت مروقی ب عاقل بزانیته‌ کو خودی ئاده‌م و دوینده‌ها وی یین کرینه‌ نوینه‌ر د عه‌ردی دا و عه‌رد ب وان ئافاکر... پاشی وه‌کو خودی هلبژارتین بۆ نوینه‌رییا عه‌ردی و هه‌می ئامیر دانه‌ وی یی ب کیر ریقه‌برنا ژيانا وی ده‌ین. و خودی ئه‌و د دنیا یی دا چیکرن بۆ ئاخه‌رتی، و خودی عه‌قل دایئ و ئاخقتن دایئ وه‌ک ریژگرتن بۆ وان. کو عه‌قل و ئاخقتن دوو ئامیرن ژيانا خو یا دنیا یی پی بریقه‌ دهن، و خو به‌ره‌فه‌ دکهن بۆ فه‌زقینا خو بۆ ئاخه‌رتی ل دیف ئه‌و تشتی پیغه‌مبه‌ر^(٣) پی هاتی. و هه‌ر وه‌کو عه‌قل یی لاواز ژ زانینا ب خودی^(٤) زانینه‌کا راست، چنکو خودی غه‌یبه‌، دیسا هه‌ر تشتی غه‌یب بیت ژ حاله‌تین ئاخه‌رتی و پسارین هه‌ردوو فریشته‌یان د گۆپی دا و به‌رسفدانا وان، و چه‌وانییا رابوونه‌ قه‌یی و چه‌شر و نه‌شران، و پری (الصراط) و ته‌رازی و خواندنا په‌رتوکا مروقی، و چه‌وانییا چه‌وزی و مه‌ده‌ر و نیشانین به‌حه‌شتی و ئاگری و راستییا وان و دیتنا خودی^(٥) نه‌ دجه‌کی دا، و گو هلی بوونا ئاخقتنا خودی نه‌ ب ده‌نگ و پیتان... ئیدی عه‌قل ب بخۆ بتنی نه‌شیت بگه‌تی، چنکو عه‌قل تنی ئامیره‌که‌ بۆ مروقی روون کرنا فرمانان و تشتی خو ژئی بده‌ت پاش د دنیا یی دا دزانیته‌ و به‌رژه‌وه‌ند و خرابییا ژیارا خو پی دزانیته‌... و خه‌به‌ردان ژ خودی و ژ کارین

(١) البواقیت والجواهر، ١٦٥/٢.

ئاخره تی بۆ وی ریك نه دایه ژبلی ریكا ته قایی و هنارتنی، ب رهنه گه کی کو رامانا وی نیژیکی تیگه هشتنان ببیت، مه خسه د ژ ئاخفتنی بۆ مه گۆت ب ته قایی و دورست ئەم باوه ریی پی بینین، و مه خسه د ژ عقلی لیکۆلینی ل تشتی بکهین کانی ده ستیر دایه ئان نا چیبیت، ئە گهر ئه وی راستگو - پینغه مبه ره^(س) ته قایا وی گۆته مه کو بی دورسته و عقلی وهرگرت، دقیت باوه ریی پی بینین ب راستی و گریده یه کا دورست، پاشی ل سهر مه یه ئەم هزری د لیکۆلینا چه وانیا وی نه کهین، و پاشقه ببهین کو چه ز ل پله یا راستیا وی بکهین، ژ بهر هزر ژ وی چه ندی پهرده کریه^(۱). مه زنتین غه یب و یا پتر دویر ژ عقلی مروقی خودی^ت یه .

ئەم نوزانین راستیا خوایاتی و نیشاندانین (صفات) وی. ههر وه کو هنده ک ئاخفتن که را گۆتی، یا زانا ل نک مه ژ خودی ئەم نوزانین چیه، وه کو بیژین زاخه (جوهر) و نه کیشه (عرض) و نه له شه، و کانی چیه، ئەو نینه و ناکه فته به ریك. ئان ژ یبرنه (سلب) ژ هزرا مروقی. و دانانه سهر (اضافه) ژ نیشانین وی، به لی راستیا نیشانان ئەم نوزانین، به لکو به س ژ شوین وهران دزانین، ئیدی زانینا ب خودی یا ل نک ویه و ل نک مه نه زانبه ره، به لکو ئەم شوین ده وسا دزانین و ئەو ده ستدای و موکومیا ل سهر، پاشی ئەم تشته کی ب عقلی خوژی وینه ناکهین ژ بلی ئەوا ب هه ستین خو د گه هینی، ئان د نه فسا خو دا دبیین، ئان د عقلی خو دا وینه بکهین، ئان ئەوا ژ فان تشتا د هیته سه ریك، و چه وانیا خودایی یا ژ فان تشتا ده رکه تیه، له و بۆ مه نه یا زانایه^(۲).

ئبن ته یمی نه گه ره کی دی دیار کر کو خودی^ت ژ هه می غه یبا پتر یی به رزه یه ژ مروقی، و دویر تره ژ گه هشتنن وی، ئەو^(۳) غه یبا غه یبی یه^(۴) گۆت: ”چنکو هزرکرن کیشان (تقدیر) د تشتی نمونه دایه و یی پیفای ئەو وی د فرمانین وه کهه ف (متشابه)

(۱) البواقیت والجواهر، ۲/ ۱۶۵ - ۱۶۶.

(۲) محصل أفكار المتقدمین والمتأخرین، الفخر الرازی، لایه ر ۲۷۱ - ۲۷۲.

دا، کو تشتی ئافراندییه، بهلی پا چیکه ری وان^(۱)، چ پی ژقان بو وی نینن، هزرا ئافاگری ل سهر پیقانی نا بیت د حقی وی دا، به لکو یا زانایه ژ فرشک (فطره) دا، عهبد هزر لی دکهت. و ب هزرکرنی و ب ئهوا ژ نه فسا خو نیشا وی دای: ب دهست عهبدی فه دهیت زانینه ک کو ب وی زانینی فرمانین مه زن تیدا هه نه، نا هینه دهست ب هزرکرنی و کیشانی ب تنی^(۲)، بهس به لکو دلی مروقی دچیتی کو بگه هته راستی یین خودایی و یالپشتی یی ب شیانی خو یین ههستی وعه قلی بکته، به لکو رونکران بخوازیت، ئه فه خه له ته پاشی ئه فه دی وی کیشنه ئاگری. ئین جه وزی دبیژیت: ^(۳) سهر رهق تیک دچیت چنکو ئه و د خوازیت ب ههستی خو. و هه نه ژ مروقان خو زچ (جدد) کرینه نه وه یی دکهن، ژ بهر وی ده می هه بوونا وی چه سپاندی ژ لای ته قایی فه نه گه هشتی ژ لای رونکران فه، ئیدی خو زچ (جدد) کر و نه وه ییا هه بوونی هه میی کر. ئه گهر فی که سی هزرا خو بکار ئینابا بو وی زانینی کو مه هنده ک تشت یین ههین ئه م نا گه هینی ئلاب ته قاییا وان وه کو نه فسی و عه قلی، کهس نه دهاته فه برین ژ چه سپاندنا هه بوونا وان. ما مه خسه دهک هه یه ژ بلی چه سپاندنا چیکریان ب رهنگی ته قایی؟ و چهوا دی هیته گوتن: ئه وی چهوا یه، ئان ئه وچ تشته، و نه چهوانیا وی و نه ژ چه^(۴). ژ بهر هندی زانایا گوت کو وه هم و ئاشوپ (خیال) نه شین بگه هه راستیا خو یاتیا خودایی. و هندی ئه و وینه بکهن ل سهر چ حالان ته باش باوهری بهیت ئه و نه وسایه، و ئه فه رامانا په یقا خودی یه (لَیْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ) [الشوری: ۱۱] (چ تشت وه کو وی نین، ئه وه یی گوهری دبیت و دل بینینه) و رامانا په یقا پیغه مبهری^(۵): (موکومی و شاره زایی یین ته نه (سبحانک) ئه ز نه شیم کرنا په سنی بوته ب هه ژ میرم هه ر وه کوته په سنیا خو کری^(۶). پیغه مبهری^(۷) دانپیدان کر کو ب

(۱) الفتاوی، ۴ / ۲۹ - ۴۰.

(۲) تلبیس ابلیس، لاپه ۵۴.

لاوازييا خو ژ دهستوه ریا (احاطة) ب ئه وئ دهستوه رى ل دور هه مى تشتى وه راندى
 (وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا) [طه: ۱۱۰] (چ زانين دهست دور وى نا وه رينن)^(۱). ئه فقه
 ئه گه رى ره شبين كرنا زانايانه بوئه وئ هه ول دهن بگه هنه كاكلكا خو ياتى يا
 خودى، ئه فقه يا ژ وان زانينا دانايه يئ ب نكفه نه چى، ئبن ره جه ب گوت: ^(۲) ژ بهر
 هندى، - مه خسه د ئه ف تشتى نوى دبن - و ئه وا موعته زيلا ئينايه ده رى و ئه وئ ديڤ
 وان كه تين ل ئاخفتنا ل سهر خو ياتيا خودى و نيشانين وى ب به لگه هين عه قلى،
 ئه و پتر بفقنه ژ ئاخفتنى ل سهر قه ده رى، ژ بهر ئاخفتن ل سهر قه ده رى ئاخفتنه
 ل سهر كريان، و ئه فقه ئاخفتنه ل سهر خو ياتيا وى و نيشانين وى^(۳).

دوو، زانستا به يشبه رى (كلام)

گه له ك زانايان ژيك ژيك كرنا غه بيان يا ب نه چه زى داناي، يا ژ هه ميا مه زنتر
 خودى يه ^ب ب زانينه كا سهر بخو و دايشا تيدا رون بكه و چه قا ژى ببه وى بده و
 و بستينى، ديتن كو ئه ف بيا فقه گه له ك بفقه يه عه قل ل قى بيا فى نه يى ب سلامه ته ژ
 كه تنى و خه له تى، و ريكا گريده يان ئه وه تيگه هشتنا وان ب ته قايى و باوه رى ئه وه
 رون كرن. ئبن عه باسى قورتوبى دييژيت ليگه پريانه كا ئاخفتنى دا: ^(۴) ئه و ليگه پريانه كه
 ژ چه وانىيا ئه و تشتى تو نه زانى چه وايه، عه قلان توخييه ك يى هه و لى دراوستن،
 ئه وه لاوازي ژ بزا فكري نه شي ت ببووريت. و فه رق نينه ل ناقبه ينا ليگه پريانا چه وانىيا
 خو ياتى و چه وانىيا نيشانان، له و زاناي شارازا گوتيه: (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ
 السَّمِيعُ الْبَصِيرُ) [الشورى: ۱۱] (رامانا وئ ل سلاله)، تو هه ر زوى ب نه وه يى
 نه دانه، هينگى ته ژ چه وانىيا راستيا نه فسا خو په چنى ل گه ل زانينا ته بو هه بوونا

(۱) موسلم يا فقه گيراي ژ په رتوكا الصلاة ژ سه حيا خو، و ئه بو داود ژ سونه تا خو، فه رموده نمرة

۸۷۹ ژ عايشا ده يكا بوسلمانا.

(۲) فضل علم السلف على الخلف، لاپه ر ۱۷.

وئ، و ژ چهوانیا گه هشتتین ته ل گه ل هندئ تو تی دگه هی. ئەگەر تو نه شیای د ناڤا خۆبخۆ دا بگه هی، پا هندی ژ دهرقه ی له شی ته، ب زه حمه ت تره تو تی بگه هی، و ئەو دویمه یکا زانینا زانایانه، و عه قلی خودان قه دران، ئەو دوپات دکه ن کو کرداره ک یی هه ی بو فان چیکریان و یی دویره ژ نیشانیان وان و پیروژه ژ حاله تین وان، ئەو یی نیشانکریه ب نیشانیان دورست (کمال) ئەوین هه ژی وی. پاشی هه رتشتی مروفتین راستگو بو مه بیژن ژ سالوڤ و ناڤین وی ئەم قه بیل دکه یان و مه باوه ری پئی هه یه^(۱).

د قی بازنی دا هنده ک زانا پئی ئاخفتن، یا نه حه ز کری، ژ وانه په رتوکا ئەبی (ئیسماعیلی ئەنساری یی هه ره وی)، سالا ٤٨١ مش یی مری وی ده افیته پئی ئاخفتنی وو خه لکی وئ، و په رتوکا ئەبی حامدی غه زالی: الجام العوام عن علم الکلام).

سه رداچوون مشه بوو پشتی جوړین گریده یان گه هشتینه ئیک ل وارین بو سلمانا، و خه لکی وئ فیکرا چووی، زانا نه چاری به لگه ها بوون ژ گریده یان ئیسلامی و به ره قانیی ژ ی بکه ن و دورستیا وئ دیارکه ن و گونجاتی وئ ل گه ل عه قلی، ژ قیری ب کارین فه لسه فئ ئالافی (لوجیک) و زومان زانی و میتافیزیقی ئاخفتن. دابیش چه ق چه ق بوون و لیکۆلین به رفره ه بوون، هه تا کو به لگه هاتنه ئاستی زانسته کا سه ر بخۆ و خواندنگه هین په یقه به ری (کلامی) چیبوون. ئبن خه لدون گو ت پشتی ژ ماکیان په رتوکان گو تی: «... به لی پا پشتی هینگی پیچوانه یه ک پیشکیش کر ل سه ر رونکرنا فان گریده یان یین پتر هه سته ر د ئایاتیان وه که ه ف (منشابه). وی گازی کر

(۱) المفهم، باب کراهية الخصومة في الدين من كتاب العلم، ٦/٦٩٠ - ٦٩١.

بۆ ھەفرکی و بەھمبەریی (تناظر) و بەلگەھى ب عەقلی زیدەبارى تشتى گواھزتى.
ئیدی ھوسا زانستا پەیفبەرى چیبوو^(۱).

و ھندەك زانایان ل سەر بناخی ئیکى گۆتئا ئیکى چەسپاند، و چوونا د ناڤان
رونکرن و پارچاندا رەد کر، و بۆ بەلگەھین گریدەیان بەس خو ب کیتابى و سونەتى ڤە
گرتن، و ھندەك جارا ب بناخەیان ئان ھزرىن عەقلی یین تەڤایى ڤە، بەلى بیى دامەزاناندا
شینۆزەكى ڤەلسەفى ئان پەیفبەرى یى دورست. ئەڤە یا دیارە د پەرتوکین سەلەڤى دا،
و ەکو ئەحمەد کورى حەنبەل و دارامى و ئبن شیبە و یین و ەکو وان. پاشى ھەمى مەجبور
بوونە پەیفبەرى و ھندەك بەیرەوین وى یین پیچەك و یین گەلەك، ھەر و ەکو دبىنى ل نك
ئبن تەیمىە بۆ نمونە، ھەر دوو ھەول د دەن ھەلوپستى سەلەفان لى سنوردەن ژگەلەك
دابیشان، ئەوین پیشیان لیکۆلین و پیڤە مژویل کرن نەکربوو، و ەکو دابیشا زاخ (جوهر) و
دیاربوون (عرض) و ئەو پرتا پرتپرت نەبیت و دەستودان (حال)، و پەیوھندیا ناڤى ب
ناڤدارى ڤە و ھیز و شیان، و و ەك وان.

ب تەڤایى، زانستا پەیفبەرى (کلام) د بناخی سنورین عەقلی و لاوازییا وى دا د
گەھشتە بیافى غەیبى دا، لەو ھەولدا پیگریى ب داھاتیین وى بکەت، بلاکو سەرکەتن
نەئینابیت د ماوہیەکیدا. ب راستى ھەولدان پەیفبەرى بۆ ریزگرتنا سنورین عەقلی د
لیکۆلینین وى دا کارەكى ئاساییە، چنکو ئەڤ زانستە دچیتە سەر ئایینى ڤە، و ئەو بازانى
وى یى تەڤایى، و بناخە و بنەما و دویماییکا وى یە. لەو ئبن خەلدون گۆت: ((و ب
تەڤایى بابەتى زانستى پەیفبەرى ل نك خەلكى وى گریدەیین باوہریینە، پشتى ڤەرکنا
وى یا راست ئەو ژشەرعیینە، کو دبیت بەلگەبى پی بهیتە کرن ب بەلگەیین عەقلی))^(۲).

(۱) المقدمة، لاپەر ۲۴۶، بزڤرہ: الاقتصاد فى الاعتقاد، یا غەزالى، لاپەر ۸ ھەتا ۱۰، التمهيد الثاني^(د)
دیارکنا کو نقوم بوون د ڤى زانینى دا ھەتا کو یا گرنگ بیت، ئەو ل نك ھندەك خەلكى نە یا
گرنگ^(د) و دى غەزالى بىنى تیدا ھەر و ەکو وى زانستا پەیفبەرى کرىە جورەكى پیدڤیان بۆ ھندەكا
ئەوین ھندەك پی ژفاننى ل نك وان پەیدا بووى د دەریین گریدى دا.

(۲) المقدمة، لاپەر ۲۴۸.

سی، هزری د چیکریاندا بکهن نه د چیکه‌ری دا

۱ - نایین عه‌قلی راسته‌ری دکه‌ت:

ئیسلامی به‌ری عه‌قلی دا دوو په‌رتوکا بخوینت و مفای ژ هر دووکا وه‌ریگریټ: یا ئیکې قورئانا پیروز، په‌یفا خودی یه بو ه‌می مروّقان. یا دووی گه‌ردونه، ئه‌و په‌رتوکا فه‌کری کو حنیړین وی بدویماهی نا هیڼ.

نایین دبیرته مه کو ئه‌و بیافی سه‌ره‌کییه بو عه‌قلی مروّقی ه‌زا د گه‌ردونی دایه، و هندی تیدا ژ چیکریان و ژ کارین ب حنیړ، دیسا د ئه‌ردیدا ژ دیارکرنا خزینه و نه‌ینین وی، ئه‌فه مه‌یدانا تیگه‌هشتنا مروّقیه: عالمه‌ما په‌یدابینی (شهادة)، به‌لی پا عالمه‌ما غه‌یبی چ ریځ نینه بو گه‌هشتنا وی و زانینا خزینین وی، له‌و د قورئانی دا هات هر تشتی مروّقی پیدقی و دقیت بزانیټ ژ راستین غه‌بیان.

ب قی چه‌ندی ئیسلام شیا عه‌قلی ب ریځ بیخیت و راسته‌ری بکه‌ت، و ب پاریزیت ژ چه‌پ و سه‌رداچوونان. و راستیا قی ه‌زری ئه‌م دبیین د فه‌رموودا پیروزدا ژ فه‌رموودین پیغه‌مبه‌ری^(س): ژ عه‌بدوللا کوری عه‌باس^(ع) کو هنده‌کا ه‌ز د خودی دا کرن پیغه‌مبه‌ری^(س) گوټ: ه‌زری چیکریڼ خودی دا بکه‌ن، نه د چیکه‌ری دا بکه‌ن، هوین نه‌شین ده‌راندهر دا به‌ینه ده‌ر^(۱). و د په‌یقه‌کا دی دا: ه‌زری د چیکریاندا بکه‌ن نه د چیکه‌ریدا، هوین نه‌شین بگه‌هنه وی قه‌ده‌ری. و د په‌یقه‌کا دی ژی دا ه‌زری د ه‌می تشتی دا بکه‌ن، به‌لی ه‌زری د خویتیا خودی دا نه‌که‌ن. ژ ئه‌بی زه‌ر

(۱) حافظ العراقي د رمانا قی فه‌رموودی دا گوټ: «ئهو نه‌عیم د الحلیة دا ده‌رئیخستیه و گه‌هانديه ب پالپشتیه‌کا لواز و ئه‌فه یا هاتیه فه‌گپران د الترغیب والترهیب دا ژ لایه‌ک دی شه‌ راست تر ژی. و ته‌به‌رانی فه‌گپرایه د الاوسط دا و به‌یه‌قی د الشعب دا ژ فه‌رموودا ئن عمر و گوټ: ب پالپشتیه‌کی رینان بو دقیت. من گوټ وازع بن نافع بی تیدا و یا پشت دایه» و المغنی من حمل الاسفار ۴/۴۰۰ فه‌رمووده ب ه‌می ریځین خو دورسته ئان باشه، ژ به‌ر باشیا هنده‌ک پالپشتیا وان و جورین ده‌رئیخستنا وان و پرانیا ریځین وان.

دور په یفا: هزری د چیکریین خودی دا بکه ن و نه د خودی دا، دی تیچن (تهلکوا).
و ژ ئه بی عومه ر: هزری د وان تشتادا بکه ن یین خودی چیکریین و هزری د خودی دا
نه که ن^(۱).

و په یقین فی گوتنی ئیک یا دی تمام دکه ت، و رامانی پتر رون دکه ن،
پیغه مبهری^(س) ئه م یین داینه پاش ژ هزرکنا د خودی دا، د خویاتیا وی و راستی و
نیشانین وی دا، و دیارکرکو ئه فه ئه گهری تیچوونا هزرقانی یه، و ئه و هزرکنا وی
ناگه هینته چ ئامانجان، چنکو که س نینه ده رانده ر قه ده ری خودی بهیته ده ری.
خودی^(ب): (وَلَا يُحِيطُونَ بِهٖ عِلْمًا) [طه: ۱۱۰] (نه شین دور و هردانی ب زانینه کی ل
وی بکه ن) و گوت: (وَلَا يُحِيطُونَ بِشَیْءٍ مِّنْ عِلْمِہِ) [البقرة: ۲۵۵] (نه شین ب
تشته کی دور و هردانی ب زانینا وی بکه ن) له و زانایان گوتن: هر تشته کی هاته
سه ر هزرا ته، خودی نه وه کو وی یه. یا هاتیه فه گیزان د فی رامانی دا ژ ئه بو به کر
صدیق^(ح) گوت راست و دورستی بو وی بن یی ریکه ک نه دایه چیکریین خو بو
نیاسینیا خو ژ بلی نه شیانیا ژ نیاسینیا خو^(۱).

۲ - ژیزانین (الحکمة) ژ فی نه هیلانی (النهی)

غه زالی گوت: نه هیلانا هزرکری د خویاتیا خودی دا و نیشان و سه خله تین وی و
رامانا ناقین وی چنکو عه قل ب حیبه ت دمینن، تو نه شی بی به ری خو بده یی و
به ریخو دانا خویاتیا خودی دی بی هوشی بی و حیبه تی و تیچوونی ل دیف خو

(۱) هه ردوو په یقین پیشی الحافظ یین فه گیزاین ئه بو الشیخ ژ ئین عمر د په رتوکا وی العظمة و یا
سیی هه رسا و یا چاری ته به رانی فه گیزایه د الاوسط دا و ئین عوده ی د الکامل دا و به یه قی د
شعب الایمان دا. بزقره الجامع الصغیر شوؤفه کرنا السراج المنیر ۱۷۰/۲ دیسا ده ریین پیشی یا
په رتوکا العظمة. و باچایانا فان په یقان دورسته دانینه سه ر دوباره بوونا هلکه تنی.

(۲) اللع لاپه ر ۵۷.

هیلیت، یا دورست جوو بارین هزری بلا توشی خوایاتی و سه خله تین خودی نه بن^(۱) چنکو خودی^(۲) یا دیار کری بوئه هلی خو ژ ناڤ و سه خله تین خو ته مهت ئه و بشین وه بگرن، ژ بهر راستیا زانینا ب وی خه لك نه شین چو ژئی بهلگرن چنکو گه ردوون هه می دی به هیت کو ئیکه م میزوکا (ذرة) خویابیت بو مه زنیای وی، پا... کی دی خو ل بهر گریت یی ئه فه سه خله ته ک بیت ژ سه خله تین وی بن^(۳). و قورئانی یا گوئی ده می فرمانا موسای کری به ری خو بده ته چیا ی - وه کو گوئی خو نیشا من بده - ب ئیک دیار بوون، خودی بو چیا ی کری، چیا ب سه رکدا چوو و موسا^(س) کهت و بی هوش بوو، خودی پیئاگه هه کو موسا خو ل بهر ناگریت^(۴).

و ئه و تشتی لاوازا عه قلی مروقی بو خوانده قای نیژیک دکهت، ژ هزر کرنا د غه یی دا، تایبهت د خودی دا، ئه م نه شین هزر کرنی د عاله ما خو یا ساده دا بکهین، کو هه تا نوکه ئه م نوزانین فه کیشان (جاذبیه) چیه و نه کاره ب چیه و نه دم، هه ر وه کو تیگه ها دویمایا هه روهه ر وینه کهین و نه بوون (عدم) و سه ر ژ بنی (أبدیه).... هتد.

ژ بهر هندی سه له فان ب نه هزی دانان، په قبه ق بوون و چه قچه ق بوونا په یقبه ران د لیکولینین خودایی و نیشان و سه خله تین وی دا، و دیتن کو عه قلی سنوردای یین ههین نا بیت تی بهر پیت د قان کیشه یاندا.

۳ - خودی و گه ردوون:

و به لکو تو پسیار بکه ی چه و ئه م نه شین هزری د خودی دا بکهین، و وی ئه م یین چیکرین، به لکو ئه و نیژیک تره بو مه ژر ها ستوی مه، هه ر وه که د سوره تا ((ق)) (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلْمَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ

(۱) أحياء علوم الدين ۴/ ۶۱.

(۲) اللمع لاپه ر ۵۶.

(۳) بزقره سوره تا الاعراف ئایاتا ۱۴۳، چیرۆک مشهیه د تهفسیران دا.

الْوَرِيدِ) [ق: ١٦] (و مه مرؤف چيكرن و ئەم دزانين ئەوا نهفسا وي بو وي وهسوهسي دكهت - دبيژيت - و ئەم نيژيكترين بو وي ژرھا ستويي وي). و بهرسف ئەوه يا غه زالي گوتي: ئەو تشتي عه قلي مه ژ تيگه هشتنا وي لاواز دوو ئەگه رن: ئيك نهينيا وي ژ خو بخويي و د خو دا و مووران (غموض) بوونا وي، وي دووي هويرك بوونا وي د دياربووني دا ههتا بهرزه بووي و پهرده پيچ بووي. بو نموونه چه كچه كيله و روئاھيا روژي، ئەف بالنده ب شهف دبيينيت نه ب روژي، ئەگه روژ دهركهت چاڤين وي ل بهر تيژكا وي نارابن، و هيژا روئاھيي ل گه ل لاوازييا ديتنا وي وهناكهت ببينيت، چه كچه كيله چ نا بينيت، ههتا روئاھي كيّم دبیت كو روئاھي و تارياتي تيكهل دبن. ئەبو حامد دبيژيت: ديسا عه قلين مه لاوازن، و جوانيا كهسكاتيي خودي زيده هلاتييه و رونه... ديار بوونا وي ئەگه ري بهرزه بوونا وييه راست و دورستي بو وي بن يي هلاتنا روئاھيا خو په چني، و بهرزه كرى ژ بهر دلبينيئي (بصيرة) ژ بهر چاقان، ب ديار بوونا وي^(١).

ئەگه ر تو نه شيای خو ياتي خودي بنياسي، پيغه مبهري^(س) بهري مه دا ريكه كا دي، عه قل تيذا دچيت دياربووني دكهت و ليكولين و مفاي و هردگريت.

٤ - هزر كرن د چيكرين خودي دا:

غه زالي دبيژيت: وهكو به ريخودانا د خو ياتي و سه خله تين خودي دا مه ترسي بيت ل سه روي يي بهري خو دده تي،^(٢) ره وشتي شه رعي و چاكي بو خه لكي، وسا قيايه بهر هنگاريي نه كهت ل جووباريي هزري، به لي ئەم دي قه زفرينه خو جهي (المقام) دووي، كو ئە و به ريخو دانا كرياتين وي و جووباريي قه دهر و حنيريا چيكرن و جوانيا فرمانين وي د چيكرين وي دا، وهكو ده لاله تي ل شيان و مه زنيا وي دكه ن... و ژ به ريخو دانا سه خله تين شوين كارين وي، ئەم نه شيين بهري خو بدهينه

(١) الاحياء ٣٣٩/٤.

سه خله تین وی... و بهر یخودانا شوین کاران ده لیله ل سهر خودانی وان شوین کارا^(۱)، و نمونه یه ل سهر هندی، ئەم نه شیین بهر یخو بدینه چاقی رۆژی به لئ ئەم دشیین سه حکه یه شکاندنا وی د ئافی دا^(۲) ئاؤ دی بیه ده سته کهک (واسطه) دی پیچه کی تیزکا وی شکینیت هه تا بشیین سه حکه ینی.

هه هوسا کریار ده سته کن دی نیشانین کرداری تیدا بینی... ئەفه یه نهینیا په یفا وی^(س): هزری د چیکریان دا بکه ن و نه د خویاتیا خودی دا بکه ن^(۳). و هوزانقانی گوتبو:

عه جیه چه وا بی ئەمریا خودی دکه ن ئان چه وا بی باوه ر خو زج^(۴) دکه ن
و خودی ل هه ر لقه کی و ل هه ر راوستانه کی په یدابین هه نه
د هه ر تشته کی دا ئایه ته ک یا هه ی ده لیله کو ئەو ئیکه ب تنی

ژ بهر هندی خودی په سندا وان یا کری ئەوین هزری د وان تشتا دا دکه ن یین خودی داهینان، گوتیه: (الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ) [آل عمران: ۱۹۱]، بو قی راسته ری کرنا پیغه مبه ری^(س) بهایه کی مه زن یی تیدا بو راسته ری کرنا عه قلی و په یدا کرنا شیانین وی، داکو بهرزه نه بیت د وان تشتا دا یین چ ریك نه بن بو ورگرتن و گه هشتنا وان. تیکچوون و بی سهر بوونا فه یله سوفا و هزرقانان د میتافیزیقا یی دا به لگه نه، تاییهت د لیکۆلینین خودایی دا. گرنکترین ئەگه رین لاوازییا عه قلی د قان لیکۆلیناندا، سنورین شیانین مروقی نه ل سهر رویت کرنا هزری، ئەوین عه قل نه شییت ژ تی بیپه ریت.

(۱) الاحیاء ۴ / ۴۶۰.

(۲) الاحیاء ۴ / ۴۶۱.

(۳) جعود.

چار، ناریشا رویت (تجرید) کرنی

ژ خوسه ریئن عه قلی مروقی دورپیچیا شیانین و بیه ل سهر رویت کرنی و ئاشوی (خیال) کو نه شیت وینه کرنا تشته کی ژ بووشاتی بکته... تشته کی چ بناخه بو نه بن ژ زانینین و تشتین روژانه. ههر وهکو نه شیت بچیته ناڤ رویت کرنی هه تا کو چ دویمایک نه بن.

هوزانقان ئه کسینوفانس ئیکه مین بوو یی ژ فی رامانی دهریری، یا کو گه هشتیه مه. ههر دوو هوزانقانین ئه غریقی یین مه زن، هومیرؤس و هیزیؤدس، ره خنه گرتن وهکو خودی هاتیه وینه کرن ل سهر وینئ مروقی، و رهوشتی و سرؤشتی مروقی دایی، خشا (ظن) هنده کا چووی کو خودی ژی وهکو مروقان دبیت (یولد)، وی جلك و دهنگ و لهش هه نه وهکو مروقی^(۱).

ئه کسینوفانس ئه ڤی ژفاندنه زفرانده لاوازییا عه قلی مروقی کو بگه هته وینه کرنا رویتکرنه کی ته مام بلند بیت ل سهر دهسوداری وی یی که رسته یی یی ئیکسهر. د بیژیت د برپگه هه کی گرنگ دا ژ هوزانا خو وهک رامان:

ئه گهر هه سپا و گا زه ندک هه بان

و شیانانا بی وینه که ن

هه سپ دا خودی خو وینه که ت وهکو هه سپی

و (گا) دا خودی خو وینه که ت کو له شی وی وهکو له شی وان با^(۲)

و د دهستوداری دا، هوزانقان پیڤه دچیت:

خودی بهک ب تنی یی هه ی ل سهر خوداوه ندا و مروقان

(۱) ژ پارچین پیچک ئه وین ماین ژ هوزانین ئه کسینه فانس، هوزانقانه بوو ب روچه کا فه لسه فی ل

چهرخین شه شی و پینجی بهری زاینی ل ئه نازولی، بزڤره:

- Hesiodé, et les poètes elegiaques, (228) et apres Fragments: 9.10.11.12.

(2) Fragment, n 13.

ئەو نە وەكۆ مۆڧى يە د چ تىشتادا

نە د لەشى دا و نە د رى دا^(۱)

و دىبىت لى قەدانەكا سنووردای ب ئاشۆپ و شىنانان ل سەر رویت كرنى هەبىت ل
نك مۆڧى دەستداد (محكوم) بىت ب راهىنانى و هەستبەرى و سنووردای بىت ب
سنوورین خۆ، لەو غەزالى دىبىزىت: ^(۲) ئاشۆپا ئارامە ب خۆدىكان (مرأة)، كەس چ
تىشتا نە ژفینىت ئىلا ب ل دىڧ خۆدىكى، و نە شىت بژفینىت ئەگەر پى نە
گونجىت^(۳). ھندى ھەستە ھەر وەكۆ لۆك دىبىزىت، ژىدەرى ئىكى يە بۆ نىاسىنى،
و ھەتا ھزرى - وەك ژىدەرى دووى - پال قەدانى لى دكەت، چنكو كارىن ھزرى يىن
ب تنى پال دەت بۆ بابەتین ھەستان، راستە عەقل سىارى ھندەك پىزانىن دى
يە سەر بخۆ نە ژ پىدانىن ھەستبەران، بەلى ئەو وەدكەت ژ بەر راهىنانىن
ھەستى^(۴)، ژ بەر ھندى نە شىت، ھندى ئەو يى بلند و ھویرك بىت نە شىت ھزركا
ئاسایى يا نوى چىكەت ژ دەرفەى قان ھەردوو ژىدەران: ھەست و ھزرى^(۵). ھەتا د
شىان دابىت ھزرىن ئاسایى لىك سىاركەت بۆ ئامانجەكا بى دویمایك^(۶).

ژ بەر ھندى لۆك دىبىزىت: ھەر چەوا ھزرك بۆ مە پەيدا بىت بۆ ناڧ رویت كرنى
(تجرىد)، ھەر دڧىت بژڧرىە بنىاتى، ئىك ژ ھەردوو ژىدەران^(۱). و دىبىت
بەرجستەكەين دویر ژ داھىنانا ئاشۆپى، ب داھىنانا كە رستە يەكى نوى، مۆڧ دىبىت
كە رستە يىن نوى و نە دناڧبانك لىك دەت، بەلى نە شىت داھىنانا كە رستە يەكى ژ
نە بوونى بکەت، نە چارە پالپىشتى ب ئەوین ھەين د سړۆشتى دا بکەت، دا لىك
ب دەت.

(1) Fragment, n 19.

(۲) الاقتصاد فى الاعتقاد، لاپەر ۳۴.

(3) Essai philosophique, livre II, chapter I, p49 a 51.

(4) Essai... LII, CH II, p55-56.

(5) Essai... LII, CH XII, p131.

(6) Ibid, p134.

هيوٻم ٺهڻ هزره وهرگرت ڙ لؤڪ، وسا دانا هزر دانهنه (نسخ) ڙ ٽيڪ ڊوو چاپ ڊڪهن، ڙ بهر هندي نايبت ٺهڻ هزري ڊ تشتهڪي ڊا بڪهين ٺهڻ گهر بهري هينگي مه ههست پي نهڪربيت⁽¹⁾، و ڊيسا وسا دانا ڪو ههر رويت ڪرهنڪ بؤ ههستبهري⁽²⁾ نايبت ويٺهڪرنا بدته مه ڙ بياڻي زانينا ههستان راپهريت، ٺهڻ گهر ههر چهاو بچينه ڊ ناف رويت ڪرني ڊا، ٺهڻ گهر مه وهڪر ڊي مينين تني ب ويٺهڪرنا ههستبهري، رامانا ڦي چهندي ٺهوه ڪو (ڪانت) ب رهشبين ديت ڪو ليڊانا (حدس) عهڦلي ٺان رويت بوونهڪا ميتافيزيقي ههبيت، چنڪو ديت ٺهوه رويبوونا ٺهڻ لي ڊگهرين ڊ بياڻي ههستاندا ههر ههستبهري بهرهه ڊڪهت، لي ٺهوه تني ڪارهڪي بهلاف بووني يه بؤ ويٺهڪيهڪي راهينانا ههستي ددهته مه⁽³⁾.

ٺهدهبي ٺاشوپا زانستي - بؤ نمونه - ههبوونا سنوران بؤ شيانين مروڦي ڊوپات ڊڪهت ل سهر رويت بووني و شاشبهر(توهم). ڦي ٺهدهبي ويٺهڪر ڪو هندهڪ چيڪرين ڊي يين ب عاقل ههنه ڙ بلي مروڦي. ٺان ل سهر عهردى ڊڙين ٺان ڙ سهر مه ڊا ڊي هين، بهلي ٺهڻ چيڪريه يي ٺاشوپ ڪري وهڪو مروڦانه ٺان هندهڪ ههيوانا، سهر يي ههه و چاڦ و دهست و پي... ٺهوه مروڦن ڙ (بهريڪ چووينه - مشوه)، ٺهڻ ٺهدهبه ب سهرنهڪهت ڊاهينانهڪا ويٺهڪيهڪي نوي بڪهت هيج پهيوهندي نهبن ل گهل ٺهوه ل سهر عهردى ههه ڙ راهينانان. ٺهوه، چهند ب ڊوير ڪهڦيت ههر ڪينچ (تأثير) ڊگههتي و ويٺهڪي نه رابوورى ڊي ڙي هينه ليڪدان، بهلي ڊي ڦهڙهه نيت بؤ ههستهڪي رابوورى.

پاشي ٺهڻ گهرهڪي ڊي ڊي هيت ههه سهر ڪيشا رويت ڪرني، ٺهوه ڙي ڊڪيشته هندي ڪو عهڦلي مروڦي لاوازه ڊورهه رانڊني ب بووني و راستي و ي بڪهت، ٺهوه ڙي لاوازيا ٺهه زمايني، راهينانين مروڦي ڊ سوڦياتي ڊا دهليله ل سهر هندي.

(1) Enquete sur l'entendement humain, p108.

(2) زڪريا ابراهيم، ڪانت، لاپه ۷۹ ڙيڏهري بهري.

پینج، ناریشا دهر برینی د سؤفیاتی دا

یا دوپاته کو سؤفیاتی سهر دهریی ل گهل عالمه کا دی دکهت ئه و نه ئه ق
عالمه ما ئیکسهره، ئه و ژ قی بوونی د زانن یا ئه م نوزانین، وان دیتن و چاقپیکه تن و
ههست و گهزه ب (ذوق) بین ههین نه ب ریکا گه هشتنا عه قلی خوری، و نه ب ریکا
ههستان. کو ئه و په یدابینی یه (شهود) و دبیت بیژنی (زانین)^(۱). ئه بو یعقوبی
نه هر جوری گوت: (باش باوهری (یقین) دیتنا باوهری یه ب غه یی)^(۲). ئه وین
خوسهر (خواص) کو مه زنین سؤفیان ل چه رخی چاری گوتن: (بزا ق د گه پریانان دا،
و گه پریان دوو گه پریانن: گه پریانا مروقی ل سهر عهردی، دا ئه هلی خودی ببینیت و
شوین کار و شیانین وان ببینیت. و گه پریانا دلی بجیته نافه ملکی خودی و
فریشته یین مه زن (ملکوت)، دی به ره کهت و دیتنین غه یی ب سهر خودانی دا هین،
دل نارام دبیت ب وان دیتنین ژ غه یی)^(۳). له و ئن ته میه دبیزیت: (د راستین
کاکلکا باوهری و راستین په یامین غه یی ئه وین پیغه مبه ران گوتین، کهس نوزانن ژ
بلی که سین خوسهر)^(۴).

سؤفیان ب سهر خو قه گرت دیتنین خو ب په چنن ژ ته قایا خه لکی، ئه و ژ
وه کو ئه بو عامری دیمه شقی، ژ سؤفین پیشیا چه رخی چاری بوو، گوت: (ههر
وه کو خودی فهر دانا ل سهر پیغه مبه ران نایات و شیانبه ری (شیانین کهس نه کهر
- معجزه) بو خه لکی دیار کهن، دا باوهری پی بینن، وسا فهر کر ل سهر وه لیین خو
کرامه تین خو ژ وان ب په چنن، دا خه لک پی د سهر دا نه چن)^(۵).

(۱) (اللمع، الطوسي، لاپهر ۵۶ و پاشی لاپهر ۴۱۲).

(۲) طبقات الصوفية، السلمي، لاپهر ۲۸۰ و ژ گوتنن هه قالدین جونه ید، سالا ۳۳۰ مش مریبه.

(۳) طبقات الصوفية، لاپهر ۴۲۸.

(۴) الفتاوى، ۲۳۵/۱۱.

(۵) طبقات الصوفية، لاپهر ۲۷۷.

و ژ بهر خوښه ريبيا راهينانا سوفياتي و بلنډيا عالما وي يا بهر فرهه ژ عالما
 كه رسته يي يا ئي كسه ر، ديار بوو يا كو ئه م بشييين بيژيني^(۱) ئاريشا دهربريني د
 سوفياتي دا^(۲) ژ بهر كو سوفياتي لاوازه گه له ك جارا بشييت دهربريني ژ هاي و
 هستين خو و ديتن و راهينانين خو يين روحي بكه ت، نه زمان بهرته نكه ژ نه وال نك
 يي سوئي، نه وي بهر فرهي و پرچوريا ل نك وي د نه زماني دا نا بينيت، كو
 هاريكاري وي بكه ت دا دهربريني پي بكه ت. هينكي دبیت ب چه نه نكيي دهربريت،
 نه گه ر پي كها تي (عبارة) يا نه يني بيت^(۱)، و هه تا شيوازي چه نه نكيي، و چا كرن ب
 ده ليلي، مفاي ناده ت بو نيشان دانا گه له ك غه يبان^(۲)، نه زماني چه نه نكيي يي پي دثي
 يه ل گه ل عالما سوفياتي، ل گه ل هندي تيرا ناكه ت^(۳). ژ بهر هندي په يفين
 سوفياتي: دامايي يه (دهشة)، حنيره، و ژ (جونه يد) هاته زانين گو ت: «عه قلي
 عا قلمه ندا ل حيه تي راوستيا»^(۴). نه و حيه ته نه و نه زماني تي كده ت و لاواز
 دكه ت ژ ديار كرن ي، به لكو سوئي دهربريت ژ راهينانه كي ب په يفه كي شرع ت قه بيل
 ناكه ت، نه و يا دبيژني چه پ «شطح». و ناخفتنكه ر پالپشتيي پي ناكه ت، به لي ب
 بهرته نكيي نه زماني و پيچه كيا وي بو ديار كرنا قولاچكين دلي^(۵).

و نه و زه حمه ته د دهربريني دا ژ عالما سوفياتي، نه و زه حمه ته يا مه
 دگه هينته نه بووني، نه خوښه ره ب سوفياتيا بوسلما نا فه ب تني به لكو گه له ك

(۱) اللع، لاپه ر، ۴۱۴، لاپه ر ۸۸.

(۲) اللع، لاپه ر، ۱۱۵.

(۳) وليه م جيمس دبيژته في ئاريشي (ناسي بوون ژ دهربريني).

(۴) اللع لاپه ر، ۴۲۱. الفتاوي، ابن تيمية، ۳۸۳ / ۱۱.

(۵) هنده ك ليكوله ران ئاريشه تاييه ت كرن ب خواندن ي فه، ژ وانه عه بدولكه ريم يافي د پهرتوكا خو دا
 «دهربرينا سوئي و ئاريشا وي» ديسا بزقره: الرمز الشعري عند الصوفية، و الادب الصوفي يا صابر
 عه بدولدا ئيم. ابن عطاء الله الاسكندري هه ول دا راپه ريت ژ في ئاريشي و نه شيا، د «الحكم» دا نه و
 نا فبانگ، كو ده يته دانان كاره كي نه ده بي يي بلنده.

خودان راهینانین روحی ل هه می ئاینان و چهرخان ژئی دل تهنگ بوون، دل تهنگ بوون ژ لاوازییا ئه زمانی کو قان راهینانا وهرگرن و بو ئیکئی دی فه گو هیژن^(۱). و پتر ئه فه کاره گریه سست دبیت چنکو سو فیاتی د بناخه دا راهینانه کا ته کاتیه و خو ییه، لهوا هه ریکه کی کورت دکهت ل سه رهلبوونا عالمین سو فیاتی و وهرگرتنا وان، خو دانه پاشا شیوازی هه وی ریکی، ئه وه نه وه ییی ناکهت بو راستیا هه بوونا هنده ک عالمین سو فی ئه ویژن ژ عالمه ما مه یا بهرته نگ رادپه رن.

و ئه فه کی شه نمونه یه که بو ئاریشه کا ته قایی ئه وه کو په یوه ندیا ئه زمانی ل گه ل بوونی (وجود)، ب پر جووریا پله و جوور و پشکین خو.

شه ش، ئه زمان و بوون (وجود)

«ئه زمان» ژ نیزیك ترین تشتایه بو مروئی ئه و پیکهاتیی ژ که قن دا فه یله سو فا نیاسی کو ئه و حه یوانه کی په یقداره. ل گه ل هندئی ئه زمان مه زنتین مامکه (لغز) د بوونی دا، و هندئی نیزیك بین و بخوینین و هزرئی د راستیا وی دا بکهین، ئه و هه ر دی شیلی بیت و پسیار و ئاریشه دی د راستا وی دا زیده بن. له و ده می هنده ک فریشته یان پسیار ژ خودئی کرین ژ ژیزانینا (حکمه) نوینه ریا مروئی د عه ردی دا، به رسف ئه فه بوو: (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) [البقرة: ۳۱] (ناقه می نیشا ئاده م دان و پاشی ئارسته ی فریشته یان کرن و گووت، ئه گه ر هوین د راستن قان ناغان بو من بیژن). هاته چه سپاندن کو مروقه قافارت ب زانینا نا قین تشتان.

(1) Aegerter: Le mysticisme, p14-15, 166.

۱ - گونجاندن ل ناڤ بهینا ئەزمانی و بوونی:

ژ گرنگترین ئاریشه‌یان ئەوین تایبەت ب ئەزمانی ڤه، ئەوه یا په‌یوه‌ندیا وان ب بوونی ڤه. ئەری ئەزمان دی بۆ مه بوونی ئاشکرا کهت و سروشتی وی دیارکهت؟ ئان دی زانینا بۆ مه په‌چنیت کو بکه‌هینه کاکلکا وی؟ ئەری راسته ئەزمان دهربرینی ژ بوونی دکهت، ئان ئەو سسته‌مه‌که ژ چه‌ڤه‌نگیا مه یی دانای دا ئەم دهر بپرین ژ دیتن و هه‌ستین خو ب بوونی؟ ئان ژ، ئەری ئەزمان مه‌شق دبیت ل گه‌ل دستوداری مه کو چ ریڤ نه‌بن بکه‌هینی بیی وی؟ ئان ئەو تنی شیانکه‌که ژ کومه‌کا شیانین دی بۆ سه‌ره‌ده‌ری کرنا ل گه‌ل ڤی «ده‌ستوداری - واقع»؟

۲ - لیک باچیانا مه‌لبه‌ندی د بابه‌تی دا:

نه مه‌خسه‌د ژ پسایارا گونجاندنی، ئەم بزانی به‌راهیک بۆ کیژکی یه: بۆ ئەزمانی ئان بۆ دستوداری ئەزمان نه ژ به‌راهیکایه و نه سه‌ربخو یه، چنکو بی گومان عالهما تشتان به‌رتره، و ئەزمان دهربرینه یی ل سه‌ره‌ده‌ستوداره‌کی په‌یدا رادگه‌هینیت، ل گه‌ل هندئ ئەو گه‌هاندن دورست نا بیت ئلا د ئەزمانی را بهیت و د په‌یف و بازنی وی دا، هه‌ره‌کو ب جه‌نا ئیت ئلا ب ئەزمانی ئەو یی مای مه‌رجه‌ک د هه‌بوونا وی دا - وی گه‌هاندنی⁽¹⁾. له‌و زانا دبیزن: دڤیت به‌ری ئاخختنی ژ بپردۆزا تشتان، بپردۆزا چه‌ڤه‌نگ و شاران (علامه) بهیتته چه‌سپاندن⁽²⁾. و هوسا وه‌رگرتنا بوونی د بیه‌ته کاره‌ک یی په‌یوه‌ندی ل گه‌ل ئەزمانی و دۆزا وی هه‌ی.

۳ - ئەزمان گه‌هاندنه ل ناڤ بهینا بوونی و مروڤی:

ژ به‌ر هندئ په‌یوه‌ندیه‌کا سروشتی نینه یا ئیکسه‌ر ل ناڤ بهینا مروڤی ژ لایه‌کی، و ناڤ بهینا هه‌بوونا مروڤی ژ لایه‌کی دی. به‌لکو دڤیت ناڤبه‌ین (وسیط) هه‌بیت، کو

(1), Paul Ricoeur Article: Philosophies du langage, in Encyclopaedia Universalis, 13/440

(2) Philosophies du langage, Article 13/435.

ئەو سىستەمى چەقەنگىيە ئەۋى ژ بناغەدا ئەزىمان چىدكەت. و نىنە ئەو تىشتىن مروفى فەرق بكتە ژ يىت دىتر، پىشتى خۆسەرىيا بىۋلۆژى ژ بلى ئەزىمانى. و ھەمى دىاردىن ژىيانى، ھەتا يىن كۆمەلاتى و ئابورى پىدقى رىزكرنەكا چەقەنگايە تىگەھىشتىنى و گەھاندنى بۆ بدەستقە بىنن. لەو ئامانجا سەرەكى بۆ فەلسەفا ئەزىمانى يە، ھەر ۋەكو (بول رىكور) دىبىژىت: روون بكتە ۋى سىستەمى ئەۋى چەقەنگى يى ناقتەبىنيا عالەمى و مروفى دكتە^(۱).

بەلكو ئەزىمان پىگەھا رىكا مروفى يە عالەمەكا خۆسەرب ۋى قە ئەو بكتە مالى خۆ، كو ھەرد ۋى گاقى دا ژ دەرقەى ۋى يە، ل قىرە ھىزا لىكۆم (محور) يا ھالمبولت (Humboldt) گەلەك كویر دىار دبىت، نابىت تى بپەرى، ئەزىمان ۋىنەبەرىا عالەمى يە^(۲)، كو تەمەت ھەژمار و جورىن عالەمى ھەژمار و جورىن ۋى زىدەدبن.

۴ - بۆچوننا (رأى) لۆكى:

ئەقرو ھندەك بۆچونىن فەلسەفى بۆ مەھاتن، و ئەز دى پاشقە زقېم پىچەكى، دا بۆچوننا فەيلەسوفى ئىنگلىزى ”جون لوك“ د قى دابىشى دا بزىنن، ئەو ژ پىشى يىن فەيلەسوفىن چەرخى نوى يە ژ ئەۋىن سنورىن ئەزىمانى دىاركىرەن ۋەك پىدانەك بۆ مروفى ل گەل كىشىن بونى، ئەو ژى مەزىنترىن پەرتۆكىن ۋى يىن فەلسەفى ”خواندنەكا فەلسەفى د تىگەھىشتنا مروفى دا“. دىبىژىت:

ئەزىمان لاۋازە بشىت ھەمى تىشتى جورجور ۋەربىگىت ل دور خۆ، دقىت ئەم ھىيار بىن ژ ھزىن ئەم دىلگىرەن ژ تىشتان، چىكو تى دەرىپىن سەر ئەزىمانىنە، نەكو ۋىنەنە راستىا تىشتا بۆ مە قەدگىرەت، (لوك) فەرقى د ئىختە ناۋ بەىنا ھىزان

(1) Philosophies du langage, Article 13/437 a 439.

(2) Philosophies du langage, Article, point, 13/444.

- ھامبولت، زىمان زان و فەيلەسوفەكى ئەلمانىيە ساللا ۱۸۳۵ز مرىيە.

دا، وهك دهربرين د وان تشتادا و ناقبهينا خو سهريياندا (خصائص)⁽¹⁾، نهو دهربرين نهووين د تشتاندا بدهستقه دهين. رهنكي سپي و سهرما دوو هزرين تني نه، بهلي نهو د بهفريدا خو سهرن، نهو دچينه نك وي باوهري ب فان تايه تمه نديا نهو دهربريني ژ هزرين ژ ناقدا و ژ دهرقه دكهين، بهلي ياراست دهربرين مه ريژهينه و چ راستيا ژ وان ناشكرا ناكهن. تني دبيت دهربرينا خو سهريين پيشهكي بكن، وهكو هه ژمارتن و لقين... نهو ژي پچوانا خو سهريين هه ستهري نه: روهناهي، سارما، نيشان⁽²⁾.

و ژ نمونه يين (لوك) نينان بو قي لاوازيا گه هشتنا كاكلكا تشتي هه رچه نده نه زمان هويرك بيت: كه رسته يي ره گه زي (Substance)⁽³⁾ هه تا نه گه ر مه شروفه كريا ب هاريكاري و ده ست گرتن، نهو قه تيگه هه دا مينيت شيلي. كو كه رسته بابه تي خو سهريا پيشهكي و هه سته ريه، كو (تشته) نهوي خو سهري هه ي، نهو قه چ رامان نينه وهكو دبيني، نهو تيگه هه كا ريژه يي يه لهو شيلي بوون د كيشته تيگه هين ره گه زين خو سهر ژي، و بناخا وان كه رسته يي ره گه زيبه⁽⁴⁾.

بايه خدانا لوكي ناشكرا دبيت ب بابه تي لاوازيا نه زماني ژ وهرگيرانا ده ستوداري دخو سهريا په رتوكا وي يا سيي دا ژ نامه يين وي ژ قه كيشي، و جهي وي: دور په يقان. كو په يف - ل ديف لوكي - چه فه نكن نهو دهربريني ژ تشتا پي دكهين، نهكو نهو وان تشتا چيدكهت، دا كاكلكا تشتا بمينيت بو مه نه زان. چنكو په يف دهربريني ژ كاكلكا تشتي ب تني دكهت، نانكو چه فه نكه بو تشتي. ژ بهر هندي نهو دشين پيناس بكهين ب هزرين تيكرابي، بهس نهو نه شين پيناس بكهين ب هزرين

(1) Lean Locke: Essai philosophique concernant l'entendement humain: p59,79 J 80.

(2) Essai philosophique, p84-85.

(3) نانكو كه رسته يي بناخه يي بو نيكي د چي بووي.

(4) Essai philosophique, p148-149.

ئاسايى، تنى دىت پىناڧ كەين^(۱) و دابەش كەين بۆ نەش و جوران، ئەگەر ھارىكار بكت بۆ رىكخستنا زانينان، بەلى چ شروفەكرنان نا دەت، چنكو بناخا وى كاكلكا ناڧى يە ئان دەستكاريىە، نە كاكلكا راستيىە. و لۆك دىبنيت تىرا ناكەت تو ناڧەكى دانىە سەر تىشتەكى، و پاشى بىنى دانىە ناڧەينا نەشان و جوراندا، د دەربېرى كو تە راستيا وى سنوردا، ھەر وەكو زانينا ئەروستوى وە دىبىزىت. دابەشكرنا مە بۆ بوونى راستيا وى يا دويمايىكى نا ڧەگىرپىت، بەلكو دى مىنيت ھەر يا نەزان^(۲).

شىلى بوون و پىژەيا وى ديار دبىت د جورپن ئارىشان دا ژ تىگە ھىشتى، وەكو ھزرىن تىكرابى، كو ئەڧە داھىنانىن خۆسەرن بۆ عەقلى مە. بەلى پا ھزر و لىكدانا (تركيب) بىن ئاسايى شىلىياتى و تىكچوونا وان كىم ترە^(۳). و ل دويمايىكى لۆك ڧەدبىرپىت كو ئەو پەيڧىن دەربىنى ژ تىشتى نەكەن خۆسەر د تىشتاندا، ئەو بەرھەمى عەقلى مروڧى يە ئەوى ھەر و ھەر پىدڧى روونكرنى و دياركرنى^(۴).

۵ - ئارىشا سنورى ل نك ئبن تەمىمە:

لۆك نە ئىكەم ڧەيلەسۆڧ بووى سنورىن ئەزمانى مروڧانى ديار كرى د وەرگرتنا بوونى دا. بەلى پەيڧدارىن ئىسلامى ئەڧ راستيىە يا ھزر كرى، لەو گرنكرتىن داھىنانىن وان د بياڧى ئالاڧى ئاخڧتىن دا و بىردوزا زانينى ئەو ھەرخنەيا تىگەھا ئەروستوى ژ بۆ سنورى، ئانكو چەوانيا زانينا تىشتى و سنوردانا وى، و ھەرار كرنا تىگەھەكا دى پتر يا ديار ھەتا بلا پتر كارتىكەر و مفا بىت.

دابىشا سنورى ژ گرنكرتىن لىكۆلىنىن ئالاڧى (لۆجىك) يە، ئەو ل نك ئەروستوى يى نياس ب چەوانىيى (ماھىة)، سنور بەرسڧە بۆ پسىارا تە: ئەڧ تىشتە چىە؟ لەو ئەروستوى كىمكرنى وەناكەت د سنورى تىشتى دا كو تو وان تىشتا ژى بىژى يىن وى

(1) Essai philosophique, Liver III: sur les mots, p165-166.

(2) Essai philosophique, p166-167.

(3) Essai philosophique, p168.

(4) Essai philosophique, p169.

جودادڪهت ژ بيٺن دي، بيٺي سنوران لي موڪوم ڪهي. به لي ئوسوليا گوٽن: يا ب زهحه ته ئان نابيت بگههيه في چهوانيي، نه هز ڪر ڪو سنور جووره ڪ بيت ژ جوورين چهوانيان، ئه و تني په يقيه^(۱).

ئبن ته يميهه دبيٺيت: ^(۲) ڪه سانين ديارڪار (محقق) ژ ئه وين سهح ڊڪن ڊزانن مفايي سنوران جوداڪر نه ناقبهينا ئهوا تو جودادڪهي ژ ئيڪي دي، وه ڪو ناقهي، مفايي وي نه وينه ڪرنا سنورداري و پيناسا وي يه، به لڪو خه لڪي ئالافي (لوجيك) يي يوناني ڊ بيٺيت، شوپگريٺ ئه روستوي و بيٺن ريڪا وان گرتين ژ ئيسلامييان و گهله ڪين دي. به لي ڪومه لا خودان سه ڪرن و په يقدار، و گهله ڪ دي، ل سه ر پيچوانا في چهندي نه^(۳).

زانايين بوسلمانا يا شروقه ڪري ئه و زهحه تا ڪو سنور بهينه دانان ب لاوازيي بو پيناسڪرنا چهوانيي، هه تا ديتن وه ڪو ئبن ته يميهه دبيٺيت نه راوستيانا چ سنوران ڊ چ چه قين زانينا مروفي دا. به لڪو سنوروي ناقبانگ بو مروفي - ڪو ئه و چه يواني په يقداره - به رهنگاري بين ناقبانگ ل سه ر وانن، ئه وين ڊ ڪاري ناقهي دا دشاره زا ژ عه رها، بيست سنور گوٽن ل سه ر ريڪا ئه روستوي، به رگري ل سه ر هه ميا هه بوون. وه ڪو سنوروي راست يي ب زهحه تا بوو و ئه و بناخي وينه ڪرني بوو، هينگي مه زاني ئه م چ جارا نا گههينه وينه ڪر نه ڪا راست و دورست. و وينه ڪرن بناخا راستي يه، ئه و هه ردوو پيڪفه ئه ون ڪو دبيٺيني زانست. ئيدي ئه م نا گههينه زانستي^(۳).

(۱) بزقره به راورديا ناقبهينا هه ردوو هه لويستان: په يره وين هزري ل نڪ هروٽانين ئيسلامي، وه رزي سي، لاپه ر ۱۰۰ و دويقدا. نمونج القواني ژ هه ردوو بناخه يان ڊ په رتوڪا وي شرح التنقيح دا لاپه ر ۴ و ل ديغدا.

(۲) الرد على المنطقيين، لاپه ر، ۱۴.

(۳) الرد على المنطقيين، لاپه ر، ۸.

ئبن تەيمە رەخنە دكەت گازيا زانينى يا راستيا سنورين تشتى ب چەوانىيى:

أ - ئەفا ھوسا مە ژ دەورى دئىخيت، چنكو گوهدار نەشيت د سنورى بگەھيت ئەگەر د پەيف و بەلگەھين وى نەگەھشت بيت ل سەر رامانين وى. و زانست ب بەلگەھى پەيفا ل سەر رامانا بابەتى پيشەكەك يا ھەى ب وينەکرنا وى رامانى. و ئەگەر گوهدار رامان وينەکر بيت بەرى گوھلى بيت، ھينگی چ پيدقى نابيت بيژين وى وينەکر پشتى گوھلى بى^(۱).

ب - بىردانکا مروقى د بناخەدا نەشيت بجيتە نك تشتەكى قە کو ئەو نەزانيت و چ ھەستى پى نەبيت. ھەتا ئەگەر ئەو ب وينەکرنا زانا بيت داخاز ناکەت، ئامانچ ھاتە ھەرگرتن، و ئەگەر دزانيت ژى نا چيتە ب نك قە^(۲).

ج - چەوانيا تشتى ژ سەخلەنين وى يين خويى دەينە ليکدان، و مە چ ريك نينن نيشانان بزائين، کانى خويى نە ئان نە خويى نە، ئللا چەوانىي بزائين، ئەقە دەورە^(۳).

د - ھەندەك تشت يين ھەين ناھينە سنور دان، راستييين ئاسايى تيدا ناھينە ليکدان و ناکەقنە بن چ نفشان، چ سنور بو نينن، وەکو عەقلى^(۴). و ھندەك تشتين دى ھندى تو سنور دەى دى ھندى دى بەرزە بن، بەلکوھندەکا چ بنيات نينن ئەو

(۱) الرد على المنطقيين، لاپەر، ۱۰ ئەو رويى گوھلى دبیت د بناخە دا.

(۲) الرد على المنطقيين، لاپەر، ۹ - ۱۰.

(۳) الرد على المنطقيين، لاپەر، ۲۵، ۷۱.

(۴) بزقره انتقادات ابن تيمية لحدود الالفاظ: الموجود، والشئ، والواحد، والكثرة، والعدد، لاپەر ۴۳ و ديفدا.

پیکهاتیه که به لگه یی ل سهر چه وانیا خو ددهت^(۱). و دبیت ئەڤ ده رگه هه په یف بن وهکو: بوون (وجود)، نه بوون، زانین، بی دوماهی.

ئبن تهیمیه کورت دکهت، پشتی رهخنا خو بو سنووری (ئهورستوی دکهت، بو خشا خه لهت یا شیاننا وینه کرنا سنوردای یا وهکو ئەو ل سهر، تنی سنووری دانی. ئەو وهکو خشا پیدفیا زانینا نافداری یه بو ئەوی ناف گوهلی بووی وه که په یف. ئیدی نه ناف نه سنور راستیا سنورداری دیار نا کهن^(۲). چنکو ئامانجا سنووری یا د هردووکا دایه؟ ئبن تهیمیه بهرسقی ددهت کو ژیگرتنا (تمیز سنورداری ژ بین دی، د نیشانانا پیدفی دایه بو تشتی سنور دای ل گه ل و ل دژ. مفای وی هشیاریا بیدانکی بهیته کرن نه کو بی های ببیت ئەگه ر نافی وی گوهلی بوو و هه رگیت^(۳).

هوسا ئبن تهیمیه سنور دانا ل سهر بنیاته کی ئەزمانی، دبیزیت: ئەکه ر مفای سنووری دیار کرنا نافداری نافی بیت و ناف کرن فرمانه کا ئەزمانی یا دوخی بیت، ئەو دی زقریت بو مه خسه دا وی نافداری و ئەزمانی وی. له و خوانده ئان دبیزن: ژ نافان سنورین وان دهیته زانین ب ئەزمانی، و ژ وان دهیته زانین سنووری وی ب شه رعی، و ژ وی کومرک (عرف)^(۴)، دهیته زانین ئیدی دهوری پهیره وی یی سنووری و هه رگی رانه ژ په یفه کی بو په یفه کی. و ژ فی ده رگه هی تشتین حنی ژ قورئانی و هه رموودی و ژ بین بلی وان هاتنه گوتن^(۵)، ئەڤ سنووری په یقداری ئەوی دهیته بکارئینان د زانستانا^(۶) ئەوه یی پیدفی بو فه خواندنا زانستین دهینه دانان، به لکو فه خواندنا هه می په رتوکان، وهه می جوورین په یوه ندیان. ئیدی ئەوی په ریوکیین

(۱) مناھج البحت لاپه ر ۱۹۵ ژ ئان زارافا و بین وهکو وان، بزقره کشاف اصطلاحات الفنون، التهانوی.

(۲) الرد علی المنطقین، لاپه ر، ۷۹.

(۳) الرد علی المنطقین، لاپه ر، ۳۹، ۶۹، ۷۹، ۸۰.

(۴) الرد علی المنطقین، لاپه ر، ۴۰ یا دورست: نافی بکه ره دانه ر دبیزیت.

(۵) الرد علی المنطقین، لاپه ر، ۴۸، ۴۹.

ریزمانی و دختوری و یین دی خواندبن، ههلبهت دقیت وی ئه و بزانت مه رهما خودانی وان بزانت، ب وان ناقان و مه رهما بزانت ب وی ئاخفتنا هاتیه دانان. دیسا ئه وی پهرتوکین فقهی و په یقبهری و فهلسه فی و یین دی بخونیت،^(۱).

بۆچوونا ئبن تهیمیه، د بابه تی سنووردانی دا، بۆچوونه کا بلنده، یا نیژیکه ژ بۆچوونا په یقبهری ئیسلامی. و گه له ک ئالاڤ (لوجیک) فانی ئینگلیز ژئ وه رگرتینه، وه کو جۆن استیوارمیل، برتراند راسل. کو سنوور تنی شروقه کرنا په یقی یه، به لی پیناسا فهلسه فی ئه ووا بزاقی دکه ت بۆ تیگه هشتنا وی تشتی ئان یا هزری د پارچین وی دا، هینگی دهیته دانا یا خرشه (عقیم) و بی مفایه^(۲).

۶ - قورئان و تشت، ناقبه ینا راستیان و ناقان:

بیرتیزین ئیسلامی هزرا لاوازا ئه زمانی ژ گه هشتنا بوونی یا ژ وه حی وه رگرتی، ئه و په یقا خودی دخونین: (فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) [السجدة: ۱۷] (که س نوزانیت کانی چ بۆ وان هاتیه هلگرتن ژ وی تشتی ئه و پی خوش دبن پاداشتی وی کاری یی وان دکر) عه بدوللا یی قورتبی گۆت: «رامان ئه وه خودی^۳ دبیرته مه ئه و تشتی بۆ وان هاتیه هلگرتن ژ پی خوشبووان کو چ نه فس نوزانن و نه مروڤ و نه فریشته... ئبن عه باس گۆت: ئه ڤ فرمانه ژ هندی مه زنتره کو ئه م رامانا وی بزاین^(۳)».

د قی رامانی دا، ئه بو هورهیره ژ پیغه مبهری^(س) یا فه گیرای یی ژ لایب خودی فه گۆتی: «من یا بۆ عه بدین خو یین چاک ئاماده کری نه چ چاقان دیتی و نه چ گوها گوھلی بوویه و نه که تیه سه ر دلی چ مروڤان».. پاشی پیغه مبهری^(س) ئه ڤ ئایاته

(۱) الرد علی المنطقیین، لاپه ر ۴۹ و دیسا د شرح التنقیح دا لاپه ر ۵.

(۲) مناھج البحث لاپه ر ۲۰۵.

(۳) الجامع لاحکام القرآن ۷۰/۱۴.

خواند: (فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ)^(۱) و نه بو عه باس گوت کو شیخی شروقه که ریڼ قورئانی یه گوتیه^(۲) راما نا فی ټاڅفتنی کو خودی ل به حشتی خوښی و پی خوښ بوون یښ هلگرتین و نیشا که سی نه داینه، نه ب راگه هاندنی و نه ب هرزکرنی ټیدا. و هنده ک توش بوون بزنان، کو نه و خو پینه کرنه ک (تکلیف) بوو هر نه و بخو نه وهییا وی دکه ت، زانینا وی نه وهی دهرئیخست ژ هر ئیکی^(۳).

ژ بهر هندی زانایان گوتن هه څپشکی ناقبه ینا ناقین دنیایی و ناخره تی په یقینه، نه راستینه، هاته څه گیران ژ وهرگیرئ قورئانی ټن عه باس، په یقا وی: نینه د دنیایی دا تشته ک وهکو یی د به حشتی دا ژ بلی ناقی. ټن ته میمه نه څه شروقه کرو گوت: «خودی نه م بیټ ناگه هدار کرین کو د به حشتی دا خه مر و شیر و ئاف و حه ریر و زیږ و زیف و هیژتا، بیټ هه ی، نه و دزانی نه و راستی نه وهکو نه فانه نه، به لکو ناقبه ینا وان فهرقه کا مهن یا هه ل گه ل کو وهکهن، هر وهکو د په یقا خودی دا (واټوا به مُتَشَابِهًا) ﴿البقرة: ۲۵﴾ (بو وان هاته دان وهکهن). ل سهر گوتنه کی ژ هه ردوو گوتنا نه و وهکو بیڼ دنیایی نه و نه وهکو وانه، وهکهن فیا ناقی وان راستیا وهکو ناقی فان راستیانه، هر وهکو راستی ب راستی وهکهن څه ژ هنده ک لایان څه، نه م وسا دزانی و وهکو ب وان ناقا بیژنه مه ژ لایی هه څپشکی څه. به لی پا وان راستیا هنده ک خو سه ری بیڼ هه ی نه م نوزانیند دنیایی دا، و چ ریڅ نین بو گه هشتنا زانینا وان ټان وهکو وان ژ هه می لایا څه^(۴).

و (لوك) باش تیگه هشت، دیت کو «وهی یی پیروز» بو مه به حسی وان تشتا ټان بابته تان ناکه ت بیڼ مه پیښه کی چ هرز ل سهر نه بن^(۴). و نموونه یه ک ټینا ب

(۱) بوخاری یا څه گیرای د التفسیر والتوحید دا ژ سه حیجی. و موسلم، و ترمزی التفسیر دا، ابن ماجه د الزهد دا.

(۲) المفهم، ۱۷۲/۷.

(۳) مجموع الفتاوی، ۲۷۸/۱۳ - ۲۷۹.

(4) Essai philosophique, P176.

مرؤقی کو هستا شہشی یا هہی، ژ بلی هستی پینجی کو ئوی مرؤق هہمی
 هه فیشک تیدا، ئو (وهی) بو مه تشته کی نا ئینیت و ب ئه زمانی مه، پیزانینا ب
 شی هستی زیدہ تر، بو یین ئه هه سته نه هہی^(۱). پا دی چهوا بیژیت ئان ئینیت بو
 یی بووی و ئو یی کہر (بی گوهلیبین). و هہر وسا مایی، بیی جوورین دہنگا
 گوهلی بیت. ئان چهوا دی بو یی کوره دیمہ نی سرؤشتی نیشان دہی و هویرکیا وی؟
 ئیدی دوری ئه زمانی ئوہ نیژیک کرنا تشتان بو گه هشتنا مرؤقی ژ راستیا وان یا
 دویماهیکی له و ہندہک رافہ کہران (مفسر) گوتن د ئایاتا: (اللہ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ)
 [النور: ۳۵] (خودی رووناھییا عہسمان و عہردی یه).^(۲) راماں ئوہ کو ب شیانیین
 وی رووناھیین وی تاقداہی و روون کرن، و کار بریقه برن و چیکری چیکن و ئاخفتن
 نیژیک کرنہ بو بیردانکی^(۳). هہر وسا دیسا قورئانی دہربری ژ پیزانینیین کو بابی مه
 ئادہمی و ہرگرتین: (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا) ﴿البقرة: ۳۱﴾ (ناق نیشا ئادہم دان)،
 ئانکو خوسہری و سالوخ و مفا یین وان، و چهوانی و راستیا وان نیشا وی نہ دان. ئان
 پاشی دابیژیت - نمونہ - (تشت) نیشا ئادہم دان، نہ دگوت (ناق)، ئه فہ دہلیلہ کو
 زانینا مرؤقی پە یوہندی دارہ ل گہل خوسہرییا نہ ل گہل راستییا^(۴).
 ئه زمان ریکا مرؤقی یه بو دہربرینی ژ عالہما تشتان و رامانیین تشتنن ئہم
 پە یوہندی پی دکہین، بہلی پا ریکہ کا کورته ژ و ہرگیړانا راہینانا بوونہریی
 (وجودیہ) ب هہمی لایات فہ، ئه گہ دانینہ سہر کو مرؤق چ نوزانیت ژ بلی پیچہکی ژ
 عالہما دور خو، دی زانین ئوہ. ئومیدا مرؤقی - چہند یا دویرہ ژ گه هشتنا نہینیین
 بوونی.

(1) Essai philosophique, P177.

(۲) الجامع لاحکام القران، ۱۷۰/۱۲.

(۳) ئه ز ل دیف ئاخفتنا زانایا چوم د فی ئایاتی دا، د تہفسیرین دریژ دا، قناعهت بو من چیئہ بوو و
 خشا من ئوہ فان ئایاتہ ئامانجین دویر و مہزن ہنہ پە یوہندی ہہی ل گہل مامکین ئه زمانی.

حەفتا، ل دور بنه مایین نه دژاتی و فره گونجاندا عه قلی

د دستوداری دا ئەگەرین لاوازییا عه قلی گه له کن هه ژمارا وان ناهیته کرن د ئاریشا رویتکرن (تجرید) و ئەزمانی دا. پشکه کا مه زن ژ ئەگەرین سنووردانا عه قلی دزقریته وی چه ندی یا ئە فرۆ د دبیزنی: پیرانییا عه قلان، کو ئەم وینه ناکهین کو عه قل شیانه کا نه لقه و ل سهر یاسایین ده سنیشان کری ونه مر بریقه دچیت، ئیدی چوو روژا عه قلی ره ها (بهردای - مطلق) و عه قلی پزیه یی که ته جهی وی.

دی بو خوانده قای نمونه یه کی ئینم بو تیگه هشتنا قی شوره شا «نوی» د بیردوژا زانینی دا، کو هلاویستی یه ب بهایی بنه مایی نه دژ. هه مه جوری قی بنه مایی پیک دئینیت، و دوبار سه حکرن د بها و بیاقی وی دا، وه ک سنووره کی مه زن بو عه قلمه ندیا کلاسیکی. به لکو دیارده یه کا بققه دار بو ئاریشا عه قلی بخۆ.

۱ - بنیاتین «عه قلی ئالافی - لوجیکی»

ئهوروستوی هونه ری ئالافی ئافاکر، و سه رکه تن ئینا ریخستنا کومه کا بناخه یین هزری و بنه مایین عه قلی، کو د سی بناخه یین مه زن دا چیکرن، ئەو ژی:

أ - یاسایا ناسنامی، ئانکو ئەو تشتی^(۱) ئەوه^(۲) بخۆ یه نه که س دی.

ب - یاسایا نه کۆم کرا ناقبه یینا دوو دژان، چ تشت و دژی خو کۆم نابن د وهخته کی دا، کو نابیت تو ب چه سپینی و ونه وه یی بکه ی د ئیک وهخت دا.

ج - یاسایا نه بلند بوونا هه ر دوو دژان، ئان بلندی یی سیی، رامانا وی ناقنجی هه یه ل ناقبه یینا هه ردوو دژان. کو ده ستدا و دژی خو هه ردوو د بۆش بن^(۳).

پتیریا بیرتیژین مسلمانان نه دانایه کو ئەو بناخه پیدقیه، کو تیپه رینه کا ژ خۆیه. به لکو دیتن ده برینه کا عه قلمه ندیه یا ده سنیشان کری، دبیت ژی ببوویرن ئان ئیکا دی هه بیت ژ بلی وی.

(۱) بزقره هه ر په رتۆکه کا ئالافی یا ئاسایی، ئان په رتۆکین ئهوروستوی، د مشه نه ب زمانی عه ره بی.

۲ - دهرکه تنه په یقېبه ری ل سهر بنیاتی عه قلمه ندیا که فن:

د فی بازنه ی دا هنده ک په یقېبه ران گه نکه شا دابیښا شیانین خودی کرن، ئه ری په یوه ندی ب شیان و نه بووی (مستحیل) هه یه؟ ئان ب شیان ب تنی؟ گوتن شیان خودی په یوه ندی ب هر دووکافه هه یه، ئه و کوم دبن ناقېبه ینا هه بوونی و بریانی (نه بوون - عدم)، ئان ناقېبه ینا زانین و نه زانینی د ئیک تشت دا. و ئه فه دهرکه تنه کا ئاشکرایه ژ یاسایا نه کومبوونا ناقېبه ینا دوو دژان^(۱).

به لی پا گرنگترین دهرکه تنه خه لکی په یقېبه ری، ل سهر عه قلمه ندیا کلاسیکی، د دوو بابه تین گرنگ دابوو، یاسایا نه بلند بوونا دوو دژان تیدا راوستاند:

یا ئیکې: لیکولینا نیشانی (سه خله ت) خودایی^(۲)، گوتن ئه فه سه خله ته نه عینی خوئیاتی پیرۆز، له و دی بیژین: خودی زانایه ب زانینه کی، خودان شیان ب شیان کی، وژیانداره ب ژیان کی، به لی دیسا نه کو نه خوئی (ذات)، ئانکو نه سه ربخو ژ وانه، ئان ژی دا لایه نین که فن و که فناره ب نه گه له ک دی بیژین سه خله ت راوستیاینه ل سهر خوئیاتی، ئه و نه خوئیاتی نه، و نه کو نه خوئیاتی نه^(۳).

یا دووی: هزرکنا حالی، یا هاتیه ناقبانگ کرن ژ (ئبی هاشم جه بائی) و (ئبو بکر باقلانی) ژی گوت ب ره نکه کی دی، به لی پا ئیمامی هه ردوو حه ره مان (جۆینی) ژی فه زفری پشتی دهمه کی باوهر پی کری^(۴). حال، دهسته که (واسطه) ل ناقېبه ینا هه بوونی و نه بوونی، و وی چه سپاندن یا هه ی ژ دهرقه، به لی نه سه ربخو - وه کو رهنگی رهش د تشتی دا - به لکو شوپگره (تابع) بو ئیکې دی، وه کو قادریی و جیهانگریی. به لی ئه گه ر لیکبه ری وی تشتی په یدا بیت ئه و نه نه بوونا

(۱) مناہج البحث عند مفکری الاسلام لاپه ر ۱۴۳.

(۲) مناہج البحث لاپه ر، ۱۴۸ تا ۱۵۰.

(۳) بزقره په رتوکین په یقېبه ری و گریده یی. ژ وانه الاقتصاد فی الاعتقاد، لاپه ر ۸۴ و ل دیندا.

(۴) نہایة الاقدام، لاپه ر ۱۳۱.

ويه، بهلكو نه په يدايه . شه هرستاني ئه وي باشتر ژ فې بابته ئاخفتي دبيژيت^(۱) :
 ”ئووين بابته چه سپاندي دبيژن: مه چه دهستهك (ناقبه ين كار) نه چه سپاندينه
 ناقبه ينا نه وي (نفي) و چه سپاندي، و حال يي چه سپانديه ل نك مه... و مه
 نه گوتيه چه جارا ئه و تشته كي چه سپانديه و هر يي به ره هه، چنكو يي به ره هه ئي
 نوي ئان زاخه ئان به رپيشه (عرض)، و ئه و نه چه ژ وانه يه، بهلكو ئه و سه خله ته كا
 (صفة) به رع قله بو هه ردووكا^(۲) . ره شي گه لك حال يين هين: به ره هه ئي، و
 به رپيش، و رهنك، و ره شاتي^(۳) .

شه هرستاني ديسا گوت: ”يا موكوم ئه وه هه ر تشته كي په يدا سه خله ته ك يا هه ي
 فهرقه ژ يي دي، ئه واهه ر قه دببت ب سه خله ته كي ئه و حاله، و هندي ب نكفه دچن و
 هندي يين پيچوانه ل گه ل هه مي حالن، ئه و ئه وه يا دبيژني سه خله تا نفس و
 جووران... و حال ل نك ئه ويين چه سپاندين نه به ره هه و نه نينه ژي، و نه چه تشته،
 و نه دهيتته سه خله تان ب چه سه خله تان. و ل نك (ئبن جه بائي) نه يا به ره هه ل
 سه ر حالئ وي، بهلكو دهينه نياسين ل گه ل خو ياتيا وي^(۴) .

به لي پا باقلاني وسا دانا سه خله تا يي به ره هه نه ئيته سه خله تان ب به ره هه ثيا
 وي ئه و حالته، ئه گه ر رمان ئه ريئي بيت كو مه رجه ك چه سپاندا وي بكه ت د ژيانئ
 دا ئان مه رج نه بيت^(۵) .

(۱) نهاية الاقدام في علم الكلام لاپه ر ۱۳۱ تا ۱۴۹، و بزفره الفرق بين الفرق، لاپه ر ۱۴۵ - ۱۴۶.

(۲) نهاية الاقدام، لاپه ر ۱۳۶.

(۳) نهاية الاقدام، لاپه ر ۱۳۹.

(۴) نهاية الاقدام، لاپه ر ۱۳۳.

(۵) نهاية الاقدام، لاپه ر ۱۳۲.

۳ - باچيانا هزرقانين ئىسلامى د بڭه مایين ليكبه ریی دا (نقض):

ئەقە بۆچوونا ھندەك پەيقبەرانە، ژ موعتەزىلا و ئەشاعىريان، ئەوین دەرکەتین ل سەر بڭه مایين سىي يين راگرتى ئان راكرى، و نابىنن كو پيدفى يە، بەلى ھندەكین دى خۆب ياسايا بەرى نوکە مە گۆتى قە دگرن، وەکو فەخر رازى و ئبن تەيمىيە^(۱). و مستەفا سەبرى وسا دانا كو ياسايا ليكبه ریی (تناقض) بڭه مایەكى عەقلى يى نەلقە و نا بيت بەيتە پيچوانە، ئەقە يە فەرق ناڭبەينا دەستداديين (حکم) عەقلى و دەستداديين راهىنانى، يا ئيكي راستيين ھەروھەرن (ازلي) نابيت بەيتە گوھارتن، و يا دووى ئاسايى نە دبیت بەيتە گوھارتن^(۲). و ديسا ديت كو بڭه مایي سىي يى راكرى (مرفوع) پيدفى يە بۆ چەسپاندنا خوداييى، گۆت: «ئەگەر ئەقە ياسايە رابوو و ليكبه رى (تناقض) دورست بيت ئەو تشتى نەبيت د دنيایى دا نا مينيت، ھەر وەکو ھىگل شاش بووى تيدا... ئەگەر ھەمى تشت ببیت ئان چيبيت.. ھەتا ئەو تشت ببیت يى نەبيت، و ياسايا نەبوونا ليكبه رى رابوو و ئەرك و نەببون رابوون، دى ھەمى تشت دشيان دابن و ليكۆلينين زانستى يين نوى دى پشتەقان بن بۆ مەسەبى ھىگل، ھەبوونا خودى نە چەسپاند»^(۳). و ھەر وەكو يى رەدا ھندەك هزرقانين ئىسلامى دكەن ئەوین ليكبه رى دورست كرين، بەلى پا سەحكرن دى بياق ھەبيت د قى پسيارى دا: ئەرى راست دى گينج (أثر) ھەبيت ل سەر ھەلوە شيانا قى ياسايى بۆ سلامەتيا بەلگەكرنا ل سەر خودى؟.. ئەز نوزانم.

(۱) مناھج البحت، لاپەر ۱۵۱.

(۲) بزقەرھ: موقف العقل والعلم والعالم، ۲/۱۲۴ تا ۱۲۹.

(۳) موقف العقل، ۲/۱۲۷ تا ۱۲۹.

٤ - لیکبهری د فهلسه فی دا:

ئەگەر چه‌وابیت، یا باش ئەوه کو هندەك فه‌یله‌سۆف دانپێدانئ ب بهاکرنا «مه‌ترسی» ناکەن بۆ قشێ یاسایی. بۆ نموونه (کانت)، سەر هندی را وی بنه‌مائی سیی یی (راگرتی ئان بلند - المرفوع) یی راستکری، ئەو نابینیت ژ بلی به‌یه‌کی هویک بینیی به‌س بکه‌ته بۆده‌ستفه ئینانا ئامانجی، ئانکو پیقه‌ره‌کی نه‌رینییه‌ چ ده‌ستدایین ئه‌رینی یین راست نا دانیت. له‌و کارئینانا وی دوریچ دبیت د بازنئ ئالافی (لوجیک) یی وینه‌یی و خۆسه‌ر دا.

ئەفه‌ ئەو ئەگەر بوو کو (کانت) لیسته‌کا بنه‌مایان و گۆتارین هزری دانا، دیت کو مفادارن و ب زاخ بوون^(١).

و ژ لایه‌کی دی قه‌ فه‌یله‌سۆفی فه‌ره‌نسی (پۆترو) دیت کو ئەگەر دوو لیکبهر د ئالافی (المنطق) خومال دا پیکفه‌ نه‌بن، به‌لکو ئەگەر دیت ئیک ژ وان یی دی راکر بی حه‌مدی وی، د ده‌ستودار دا و د سیسته‌می بونا کارکه‌ر دا هه‌ردوو لیکده‌ر نه‌ به‌رزه‌ دبن و نه‌ د هه‌لوه‌شیین، به‌لکو دی ب دویمای هیئ د ره‌نگه‌کی دی یی نوی دا. ئیدی د ده‌ستودار دا، یی ژ ده‌رفه‌ ب زارافی په‌یقداران (+ج) + (-ج) = چنه‌ (صفر)، ب پیچوانا سیارکنا ئالافی (المعادلة المنطقية)^(٢). له‌و ئانکو بنه‌مائی سیی یی راگرتی هه‌می پیداجوونه‌ک د بوونیدا ره‌د کر، ئەو ئالافه‌که‌ ل سەر دوو به‌ایان ده‌یته‌ ئافاکرن، نه‌کو ئیک بها ب تنی، به‌لی ده‌ستودار د راستیا خو دا گه‌له‌کن، گه‌له‌ک ناقبهر (واسگات) و (به‌لکی - احتمال) تیدا هه‌نه^(٣).

(١) کانت، لاپه‌ر ٧٤.

(2) La philosophie de Kant, p79.

(3) La Raison, P53.

۵ - یی سیی یی راگرتی (مرفوع) د ئالاقی هه چهرخ دا:

د قییت ل قییری چه نه نگیی ب کورتی بدهم کو لیكۆلینین هندهك بیرکارشان و ئالاڤ قانین هه چهرخ ب دویماهی هاتن ل سهر چه سپاندنا ناڤه رکاریی (واسطه)، و بنه مایی سیی یی راگرتی ره د کر، و یین گرنگ تر ژوانه برویر (Brouwer) یی هۆله ندی ئه وی گه هشتی هندئ کو به لکی بهایی سیی وه رگریت، وه کو وی لیكبه رین بی دویماهی خواندین. کو دبیت دۆزه کا ب تنئ یا راست بیت، ئان یا راست نه بیت ژئ^(۱). ژ بهر هندئ ئه ڤ ئالاقه (لۆجیک): ئه گهر یی خه له ت بیت پا (ج) ژئ دی یا خه له ت بیت، ئه م دی گه هینه وی چه ندئ کو (ج) یا راسته ئالاقه کی نه دورسته و نه یی باوه ریی یه. پا به لکو ئه گهر یی خه له ت بیت (ج) ژئ دی یا خه له ت بیت، رامانا وی ئه وه (ج) یا راسته وی بهایی کی دی یی سیی یی هه ی. و د قی بازنی دا ئالاقی هه چهرخ شیا کو ده لیل به لگه هان ئاڤا که ت کو بهایی سیی قه بیل که ت، ب ره خ دۆزا راست و خه له ت ڤه، و یا هه ی دۆزه ک (چ رامان) بۆ نینه ئان به لکی هه بیت^(۲). به لی (رایشنباخ) ئالاقه کی نوی دانا د دابه شکرنا خودا نه به س یی سیینی (ثلاثی) بوو، به لکو پتر بوون له و (۲ + ب^۲)، کو (ب) هه ژماره کا سرۆشتی یه یا دورست^(۳).

کورتیا قی چه ندئ هه میی بنه مایی سیی ئه وی راگر (هلگر)، ئه وی عه قلمه ندیا ئاسایی پیشوازی لی کری، ئه ڤرۆ بوویه دوریشمه کی سه ره کی، ب وی رامانی و گرنگیی بخۆ.

(1) Histoire de la logique, P71.

(2) La Raison, P53.

(3) Histoire de la logique, P71.

٦ - غەيب ئەقە ل قىرى:

ئەگەر عەقلمەندىا رىژەيى بەدەل قەبوو ب عەقلمەندىا رەھا، ئەقە دى پتر مە بەتە قەبيلكرنا غەيى و حنىرىن وى. بۇ نموونە ئەگەر تىشتى غەيى ((١)) بيت، ئەگەر نە يا قەبيل بيت د سيستەمى عەقلمەندىى دا(١)، ئەو يى چىكرىه ئان دبىت چىبىت د رىخستيا عەقلمەندى دا(٢)، ئەو ئەم دى پتر ترسيانى بۇ وەرگرين و خو هشىار كەين، و دى خو دەينه پاش كو بچينه د ناڤ دابىشىن غەيى دا ب باوهرىا عەقلى رەھا (بەرداى)، چنكو تىشتى غەيى ((ب)) بۇ نموونە، ئەگەر دانينه بەر ئەگەران ب سيستەمى عەقلى يى (٣) دى ديار بيت بۇ مە پىدقئى يە و دورستە، چنكو بەرئەگەريا وى يا راست د دەستودارى دا دا ل دىڤ سيستەمى عەقلى يى (٤) بيت، ئان ل دىڤ سيستەمى عەقلى يى (س)بيت، هينگى ئەم چ ژى نوزانين.

وهرزی پینجی: نمونه ژ عالیهمین غهیی

من ئەف وهرزی دویمایهکی یی خۆسه رکری بۆ هندهک فرمانین غهیی ئەوین ئەم چ ژ راستیا وان نه زانین. ئەو نموونین دیارن بۆ برینا هەر دوو عالیهمین غهیی و پهیدا بینی، و دیاردین سنوورین عهقل خۆ لاواز دبینیت کو تی بپه پیت. و دی دەست پیکه م ژ نهینیا د مه بخۆ دا، کو روحه، و دی ب دویمایه ئینم ب سه رانشینیا (مصیر) مه کو مرنه. کو ئەو رۆژه که و د دیقدا هاتنین وی.

ئییک، روح ژ نهینین بوونی یه

ژ مامکین (تولسم - لغز) هه بوونا روحا مرۆقی ئەوا کو پی رادبیت و دروینیت. پارچه که ژ مرۆقی و نیک ترینه بۆ وی، به لکو راستیه کا مرۆقی بخۆیه. ل گه ل هندی ئەم چ تشتا ژ روحی نوزانین، نه بنیاتا وی، نه سرۆشتی وی، و نه جووری ژیا نا وی نه مرنا وی، ئان ژ چ پیکهاتیه.

روح یا هه ی و یا ساخه بی گومان. ئەفه ده لاله تی دکه ت ل سه ر دیاردا پارچین دی یین مه ژوی (مخ) ب کارین خۆسه ر ئەوین کو پارچین خراب بووین و هه لوه شیاین، ئانکو خراب بوونا پارچه کی ئان گه له ک پارچان ژ مه ژوی نا کیشته هندی دیاردین که ساتیا مرۆقی به رزه که ت^(۱).

و ئەم تشتین دی ژی ژ روحی دزانین، هه ر وه کو ئبن ته میمه دبیریت: زانا پیکهاتن کو روح ژ چیکریایه، و پتیریا زانایان گۆتن سه ر بخۆ یه، دهیته ستانن و خۆشکرن و ئیشاندن^(۲).

(۱) L. Au-Dela, p117. و ئەف دیارده دهیته زانین د فره نسیی دا ب دیاردین پیشغه دان

(قه ره بوون) Phenomenes de vicariance

(۲) بزقره الفتاوی، ۲۱۶/۴ تا ۲۳۱.

و ژبلی فان راستیا ئەم چ ژ رحی نوزانین. و گه له کا ئاخفتن یا دريژکری ل سهر پیناسا روحی و نه فسی، و هنده کا یا خو لیدای و ئاخفتن پرجوور یین گوتین، هه تا جوورین ئاخفتنا گه هشتنه سهدان^(۱). ل گه ل هندی د بی مفانه و نه ده سته که قتیه ک ل دویفدایه. بو نمونه وه کو دیژی^(۲) روح له شه کی نازکه ب هه می پارچین له شی دا دهیت^(۳)، نه تشته کی زیده دکه تن و نه کیم دکه ت ژ فرمانا راستیا روحی.

وه حی گه له ک بایه خ ددا دیار کرنا فی راستی، کو دگه ل پیغه مبه ری^(س) ئاخفت گوتی: (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا) [الإسراء: ۸۵] (دی پسیارا روحی ژ ته که ن بیژه روح ژ فرمانا خودی منه و ژ زانینی پیچه ک یا دایه هه وه). و ئە گه ری هاتنا خوارا فی راسته ری کرنا خودایی، ئە و بو هنده ک جو هی بی ت مه دینی هاتنه نک پیغه مبه ری^(س) و ئە و ل ناف زه قیه کی ئان ناف دارقه سپا بوو، وان گوتنه ئیک و دوو پسیارا روحی ژی بکه ن، پیغه مبه ری^(س) به رسفا وان نه دا هه تا ئە ف ئایاته هاتیه خوار^(۴). و پترین زانایان گوتن جو هییان پسیارا ژ وی روحی ژی کرن ئە و ژین و له ش ژی چیبووی، کو ئە و یا مه خسه ده د ئایاتی دا^(۳).

و ژ بهر فی ئالزینی ژیزانین (حگم) زانا دیار کرن. ئین به طال گوت: زانینا راستیا روحی ئە وه کو خودی زانینا خه به ری وی یا بو خو بتنی دانای. و ژیزانین ژ

(۱) فتح الباری، ۳۲۰/۹ ته فسیرا سوره تا الاسراء.

(۲) بوخاری یا فه گزای د سه حیحا خو دا، کتاب العلم، باب عن الروح، و کتاب التفسیر، باب ویسألونک عن الروح، و ترمزی فی التفسیر و ئە حمه د فی السند.

(۳) فتح الباری، ۳۲۰/۹ بزقره (حول الاستعمال القراني لكلمة الروح: تأویل مشکل القران)، لاپهر ۳۷۰ و ل دیفدا. فتح الباری، ۳۲۰/۹.

به‌رزه‌کرنا وی ره‌ایینه‌هه بۆ مروّقی دا بزانه لاوزیا خو ژ زانینا نه و تشتی نه و نه‌گه‌هنی داکو نه چار بن بزقرنه نک خودی بۆ زانینا وی تشتی^(۱).

نه‌بو عه‌باسی قورتبی گوت د په‌یفا خودی دا: (قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي) [الإسراء: ۸۵] «ئانکو نه و فرمانه‌کا بلنده و پیزه‌کا مه‌زنه ژ فرمانین خودی^(۲) نه ئاشکرا و روونکرنا وی یا هیلا وی دا مروّقا لاوزیا خو بزانه لاوزیا راستیا خو ل گه‌ل وی زانینی کو یا هه‌ی. و نه‌گه‌ر مروّقا د زانینا نه‌فسا خو دا یی هوسا بیت، پا لاوزیا زانینا ب خودی به‌رتره»^(۳).

و نه‌گه‌ر تیگه‌ها ئایاتی نه‌بو بیت کو ئاخفتن ل سهر روحی نابیت، پا دی چه‌وا به‌رئه‌گه‌ر که‌ین ئاخفتنا زانایان د فی بابته‌ی دا، وه‌کو موحه‌مه‌د ناسر مروزی، و قازی نه‌بو یه‌علا حه‌مه‌لی، و حافر نه‌بو عه‌بدوللا بن منده، نه‌وی په‌رتوکه‌کا مه‌زن دانای ل سهر «الروح و النفس» و هنده‌کین دی^(۴).

و به‌رسقا په‌یفا فانه، نه د ریکا هزر و عه‌قلی خوپی دایه، به‌لکو یی هاتی ل دیف ده‌قین شه‌ری، و تاییه‌ت ژ فه‌رموودی. ئبن ته‌یمیه گوت: «ئینه د قورئانی و فه‌رموودی دا تشته‌ک بوسلمانا بده‌ته پاش ل سهر روحی نه‌ئاخفتن کو دلیل هه‌بیت ژ هه‌ردووکا، نه د خوئیاتی وی دا و نه ل سهر سه‌خله‌تا وی، به‌لی پا ئاخفتن بیی زانست نابیت»^(۵). و هه‌ر لی‌کۆلینه‌ک ل سهر روحی ب ئایات و فه‌رموودین راست بیت، ب وان گریده‌یان نه‌و دورسته، ژ نموونین وان نه‌وا حافر ئبن عه‌بدولبیر یی قورتوبی نقیسی ژ سه‌رانشینیا روحا یی مری^(۶). ژ به‌ر کو روح غه‌یبه ژ مه، و د دابیشا

(۱) ئبن حه‌جه‌ر یا فه‌گوه‌ازتی د فتح الباری دا، ۰ / ۳۲۱.

(۲) المفهم، ۷ / ۳۵۶ - ۳۵۷، کتاب التفسیر سوره‌تا الاسراء.

(۳) ئبن ته‌یمیه هنده‌ک ژ وان گوتن: الفتاوی، ۴ / ۲۱۷.

(۴) الفتاوی، ۴ / ۲۳۱.

(۵) بزقره : التمهید، ۲۰ / ۲۳۸ تا ۲۴۶، گوتارا هه‌شت یا عه‌لاو کوری عه‌به‌ره‌حمان.

دئ زقرینه وهحی، و ئهوا وی چه‌هنگی نه دایئ دئ راوستین لی و زانینا وی دئ دهینه بال خودئ فه.

و هندی بووری ل سهر رحئ یه، ئهوا دئ مینیت بو مه هر به‌رزه و نه‌زان، و نهینیا ژیانئ. به‌لی دهروون (نه‌فس) و تشنتئ پیغه گریدای، ژ سرؤشت و خو‌سهری و به‌ره‌قیان و دهریشمان، ئه‌و دبیت بزنانین، کو ئه‌و بابه‌تئ زانستا دهروونی یا هه‌ف چه‌رخه، و ژیک جوداییا جه‌ماوری هاریکاره ل سهر قئ ناقبه‌ینا روحئ و نه‌فسئ. خودئ راستیا روحئ ژ مروقان یا په‌رده‌کری، ئه‌و وانه‌یه بو مروقی، لاوازیا زانینا سنوورین گه‌هشتنا وی دیار دکه‌ت، و هشیاریی دده‌تئ خو ب وان تشتاقه مژویل نه‌که‌ت بیئن چ ریگ نه‌بن ئه‌و ب گه‌هتئ.

دوو، په‌یماننا تشنتئ چ ژئ نه‌زان (میریزوک نان گیرک نان گه‌رک - ذر)

غیب ئه‌وه یا کو چ ریگ نه‌بن بو گه‌هشتنا وی، له‌و دئ زقرینه ده‌قین وهحی ژ بو نیاسینیا سه‌ربوورین عالهمه‌کئ کو ئه‌م چ ژئ نوزانین، و ئه‌و راستیه‌که یا هه‌ی. ژ وی چه‌ندی زانایان ئه‌ف زاراقه دانا سهر ”په‌یماننا ئان سوژا تشنتئ چ ژئ نه‌زان - الذر“ ئیدی ئه‌ف په‌یماننه‌ چیه‌؟

۱ - په‌یماننا د قورئانئ دا:

خودئ دبیزیت: (وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ) [الأعراف: ۱۷۲] (وهك خودئ ته دویده‌ها ئاده‌می ژ پشتا وی ده‌رئ‌خستی و کرینه په‌یدابین (شاهد) ل سهر نه‌فسا وان و گوئیئ ما ئه‌ز نه خودئ هه‌وه‌مه، گوئن به‌لی ئه‌م په‌یدا دبیینین، دا روژا قیامه‌تئ نه بیژن ئه‌م ژ قئ چه‌ندی د بی‌های بووین). هنده‌ک زانایا ئه‌ف ئایاته یا شرؤقه‌کری کو خودئ دویده‌ها ئاده‌می - زارؤکین وی - بی ژ پشتا بابین وان ده‌رئ‌خستین، کو ئه‌و ده‌وئ‌خستن چپکه‌ک بوو، پاشی

چيكرن و د قويناخا را برن هه تا وه كو بووينه مروقيين دوست. پاشى وان په يدايىنى
ل سه ر خو بخو كرن ب وان تشتين خودى د واندا و د هه مى چيكرىاندا چيكرين، ژ
ده ليلين نيكا تيبى و حنيريا چيكرنان، ب قى په يدايىنى ئه و چييون و هه ر وه كو
ديژن به لى، بلا ئه گه ر ب په يقان نه بيت. ئه فه ب رهنگى ده ستوير داي (مجان) و
زارفه كرنه (تمثيل)^(۱).

۲ - دياركرنا وى ژ فه رمودى (سونه تى):

ئه فه بوچوونه ئه وه يا كومه كا شروقه كه رين قورئانى گوتين، يا دورسته ل ديف
پيدفيا ئه زمانى و شيوازي ئايه تى، به لى فه رموده ل به ر نائيت، هنده ك فه گيران
يىن هاتين د چيروكا^(۲) په يمانا ئان سوزا تشتى چ زى نه زان - الذر^(۳) مفاي دده ت كو
هاتنا وان راستيه نه ده ستيردانا په يقى يه، و فه رموده وسايه وه كو يا بريار داي ل
نك زانايان يا دياره بو قورئانى و شروقه كه ران هه ميا. له و بلندترين جوورين
ته فسيران ته فسيرا قورئانى ب قورئانى يه، پاشى ته فسيرا قورئانى ب فه رمودين
كينجره و (مأثور).

پسيار ژ عومهرى خه تابى^(۴) هاته كرن ژ وى ئاياتا بوورى، گوت كو وى گوھ ل
پيغه مبه رى^(۵) بوو گوتى: ((خودى^(۶) تاده م چيكر و ده ستى خو ب پشتا وى را ئينا،
و دويد هه كا وى ژى ده ر ئيخست، گوت من ئه فه بو به حشستى يىن چيكرين و ب
كارى خه لكى به حشستى ئه و دى كار كهن، پاشى ده ستى خو ب پشتا وى را ئينا و
دويد هه كا دى ژى ده ر ئيخست، گوت من ئه فه يىن چيكرين بو ئاگرى و ب كارى
خه لكى ئاگرى ئه و دى كار كهن^(۷)). ئه بو عه بدوللا قورتبى: د رامانا قى فه رمودى دا

(۱) مراح لبید، ۲۰۶/۱، الجامع لاحكام القران، ۲۰۰/۷.

(۲) ئيمام مالك د الموطأ دا فه گترياه، ده رى النهى عن القول فى القدر. ديسا ئه بو داود و نسائى و
تورمى و ئبن حبان و ئبن حاتم. و ئبن كه سير گوت: هه مى ب ريكا مالك هاتيه، و فه رموده
تورمى راست ده ر ئيخستيه. بزقره: ته فسيرا ئبن كه سير، ۲۶۴/۲.

گۆت ئەڤه يا دورسته ژ پيڤه مبهري^(س) ب گه لهك لايين نه لف شه^(۱). ژ وانه ئبن
 عه باس ژ پيڤه مبهري^(س) يا شه گيراي: خودي په يمان وهرگرت ژ پشتا ئاده م^(س) روژا
 عه ره في، دويده ههك ژ ههستي پشتا وي ده رئيخست دانا نافده ستين خو دا، پاشي
 ل گه ل وان ناخفت روي ب روي، و گۆت: (الَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا
 يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ (۱۷۲) أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا
 ذُرِّيَةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبِطِلُونَ [الأعراف: ۱۷۲-۱۷۳])^(۲). (وهك
 خودي ته دويده ها ئاده مي و ژ پشتا وي ده رئيخستي و كرينه په يدا بين (شاهد) ل
 سه ر نه فسا وان و گۆتي ما ئەز نه خودي هه وه مه، گۆتن به لي ئەم په يدا دبينين،
 دا روژا قيامه تي نه بيژن ئەم ژ في چه ندي د بي هاي بووين. ئان بيژن پا بابين مه
 شهريك چيكرن و ئەم دويده ههك بووين پشتي وان، ما دي مه به يه هيلاك لي ل سه ر
 كريا ريت بين نه دورست). في فه رمودي بنياتي ده ر ئيخستنا وي تشتي بين ئەم
 نوزانين چه سپاند، له و ته حاوي د گريده يا خو دا دبيرييت: مه باوه ري هه يه كو^(۳) و
 په يمانا خودي وهرگرتي ژ ئاده مي و ژ دويده ها وي يا راسته^(۴). پاشي هندهك
 شه گيرانين دي هاتن ژ پيڤه مبهري^(س) و ئەسحابين وي في چيروكي روون دكه ن^(۵).

(۱) الجامع لاحكام القران، ۲۰۰/۷. و شفاء العليل لاپه ر ۲۴.

(۲) ئيمام ئەحمه د مه سنه دا خو دا، و نسائي د په رتوكا كتاب التفسير من سنن، و ته به ري د الجامع
 و البيان دا، و حاكم يا ده رئيخستي د المستدرک دا و پالپشتيا وي راست كرية و د ته فسيرا ئبن
 كه سير دا، ۲۶۴/۲.

(۳) طحاوي و شروڤه كرنا وي، ۳۰۲/۲.

(۴) بو فان شه گيرانا بزفره ته فسيري كينجره و (مأثور)، و ژ وانه يا ئبن كه سير، ۲ / ۳۲۶ - ۲۶۴. و ئبن
 قه بيم گه لهك ئەڤه سالوڤه بين شه گيرايين د: شفاء العليل دا، لاپه ر ۲۳ تا ۲۸. ديسا خوداني شرح
 العقائد الطحاوية، ۳۰۳/۱ و د ديفدا. و چيروكا په يمانا تشتي نه زان (الذر) يا چه سپانديه ژ ئبن
 عه باس و ناخفتنا وي ژي، و وه كو في چه ندي نا ئينه گۆتن ئەگه ر نه ئينه راوستاندن (توقيف).

۳ - عالهما په یمانا تشتی چ ژئ نه زان (میړیزو ئان گیکر ئان گهرک - نر):
 وه کو خودی ۳۶ ئاده م چیکری، هه می مروؤئین هینگی کو دی ژوی بن هه تا
 دویمایک ئیک، هه می دهرئیکستن و کوم کرن ل بوونی. و نه و دهرئیکستن دبیت ژ
 پشستا ئاده می ب تنی بوو، دیار بوون هه می عه یالی وی ژوی نه. و دبیت خودی
 دویده ها وی ژ هه ستنی پشستا وی ب تنی دهرئیکستن، و پاشی دویده ها دویده ها وی
 ژ پشستا دویده هین ئاده می وی دهرئیکستن، و هوسا و ل دیف دهرئیکستن له شان د
 دنیا یی دا و هه تا روژا قیامه تی. ئیدی نه پیدقی بوو بیژیت دهرئیکستن دویده ها
 ئاده می ژ ئاده می ب په یفا خو: (مِن بَنِي آدَمَ)^(۱).

به لی مروؤ هینگی نه ل سهر وی حالی بوون یی نوکه ل سهر، به لکو وه کو
 میړیزوکه کی (ذرة)، و میړیزوک ئان گهرک دندکا توژی په نه و ب چاځ نه هیته دیتن،
 میړیزوک نه و د مه ته لا دا هاتی ژ بهر هویرکیا وی^(۲)، و دیسا رامانا وی دهیت خودی
 چیکریین خو به رداینه عه ردی، به لاقه کرین، و خودی ژ وی میړیزوکی عه قل و
 تیگه هشتن و ناخفتن چیکرن، هه تا وی په یمانی وهر بگرن^(۳). پاشی وه کو عالهما
 دهرکه تی بو عالهما میړیزو دورپیچ بوو به رامبه ر ئادوم و سه حکری ب چاشی خو،
 هه ر وه کو ترمزی فه گیرای، و خودی ناخفتن ئارسته ی وان کری (الْسْتُ بُرِيْكُمُ) وان
 گوئن (بلی). قورتنی گوئ: ^(۴) په یمان ژ وان وهرگرت کو نه و خودی وان و چ خودی
 نینن ژ بلی وی، وان بریار دا و پیگیری پی کر، و گوته وان کو دی پیغه مبه ران بو
 وان هنیریت، په یدابینی کرن ئیکی ل سهر یی دی^(۴). پاشی خودی زفراندنه

(۱) حاشیة الصاوي على تفسير الجلالين، ۱۰۶/۳ - ۱۰۷ شفاء العليل لاپه ر ۲۸.

(۲) لسان العرب مادة ذر، ۳۰۴/۴.

(۳) مراج لبید، ۳۰۶ / ۱.

(۴) الجامع لاحكام القران، ۲۰۰/۷.

ههستی ئادهمی، ئیدی قیامت نارابیت ههتا ئه و مروۆقین پهیمان ژئی وهرگرتی هه می دین^(۱).

و ئه فچهنده ئه وه یا کو فهرمووده و سالۆخان لبه رهاتن پی کری، نه کو ئه و روونکرین هنده ک شرۆقه کهران (مفسرین) گۆتین، وه ک ماوی وهرگرتنا پهیمانی و چه وانیا وی، ده قین نه لفن، و چ زیانی ل مه ناکهت نه زانینا هنده ک پارچین قی چیرۆکی، و «هه ر تشتی وینه کرنا وی ب زه حمهت کهت ل سه ر عه قلی به سی مه یه باوه ری پی بینین، و رامانا وی بال خودی فه بدهین»^(۲).

کۆفییان و ئبن ئه سیر «دویده ها وان» خواند رامانا وی ئه وه کو مروۆقه هه می ئیک دویده هه و یا ئاده می یه، و یین دی «دویده ها وان» خواند، کو خودی گه له ک دویده هه ره ئیخستن، ئانکو گه له ک ده ست ژ مروۆخان^(۳)، و شرۆقه کهر (مفسر) لیک باجیان، هندا گۆتن: (شَهْدَتَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ) (مه په یدابینی کر، هوین روژا قیامه تی بیژن ئه م ژ قی چه ندی دبئی های بووین) هاته گۆتن: وی میریزوکی گۆتی (به لا - بلی)، فریشته یان گۆت: مه په یدابینی کر ب بریارا هه وه، دا هوین نه بیژن ئه م دبئی های بووین. و یا هاته گۆتن کو ئه و په یفا مروۆقی بوو، و رامان: هنده ک ژ مه په یدابینی ل سه ر هنده کا کر^(۴).

(۱) حاشیه الصاوی، ۱۰۶/۲.

(۲) حاشیه الصاوی، ۱۰۸/۲.

(۳) بزقره: ته فسیرا ئبن که سیر، ۲۶۵/۲. الجامع لاحکام القران، ۲۰۲/۷.

(۴) الجامع لاحکام القران، ۲۰۲/۷، مراح لبید، ۳۰۶/۱، حاشیه الصاوی، ۱۰۶/۲.

٤ هەر سىءَ عالم:

چيرۆكا ميٲريزوك - گيٲرك (ذرة) چه سپاند كو بوونا مروءى د سىءَ قويناخا را د

چيٲ:

ئىكهم: عالم ما ميٲريزوك (ذرة)، ئه و عالمه كا راسته هەر ئىكى ژ مه يا ديٲتى و تيگه هشتى. و يا ديار ئه وه وه كو خودى ئه و ميٲريزو زفرانديه پشتا ئاده مى روحين وان هلكيشان^(١). و ((خودى په يدا بينى دا بو هه مى چيكرين خو هەر ل پيشيى، ئه و نه يى قه در بوو ژ وى بينينا چيكرين خو نه ژ به رى و نه ژ دويمه يكى^(٢)). له و شيخى ته روشى گوٲيه: ((ئه ؤ په يمانه مروءى يى پيگيره پى، بلا د قى ژيانا دنيايى نه هيٲه هزرا مه، هەر وه كو پيگيرين هەر ئىكى په ياب بينى پى كرى و ژ بير كرى^(٣).

دووه م: عالم دنيايى.

سييه م: عالم ئاخره تى.

٥ - فرشكيني (فطرة) ژ شوينين ((په يمانا ميٲريزو - ذرة)) يه:

هنده ك زانا يان ديٲن كو فرشكيا باوه رى بنيا تى وى ئه و په يمانه ئه و ا خودى^ب وه رگر تى ل سه ر مروءى. له و گوٲن: ئايه ت ته قايى يه ل گه ل هه مى كه سايه، چنكو د بريارا هەر كه سه كى دايه كو وى چيكره ك يى هى ژيانا وى بريقه دبه ت، و په ياما پيغه مبه ران هات بو بيرئنانا وى په يمانى و دانانا حوجه تى بو وى تشتى مروءى ژ بير كرى ژ ئىكانيا خودى^(٤)، ژ به ر كو مروءى هه ست هه بوو ب عالمه غه يى، هەر وه كو شه عراوى دبيٲثيت د په يمانا ميٲريزو (ذرة) دا: ((ئه گه ر ئه ؤ ديٲنه

(١) حاشية الصاوي، ١٠٧/٢.

(٢) الحياة والموت، محمد الشعراوى، لاپه ر ٩.

(٣) الجامع لاحكام القران، ٢٠١/٧.

(٤) الجامع لاحكام القران، ٢٠١/٧، شفاء العليل لاپه ر ٢٨، ته تفسير ابن كه سير ٢٦٥/٢.

نه بان، مروّقی نه دشیا کیښا باوهری ب غه یبې وهر بگریټ، و سهره کی باوهری ب
هه بوونا خودی»^(۱).

و راستیا ښی فهرموودی: «هر که سهک وهکو دبیت ئه ول سهر په پمانا فرشکی
دبیت، دای و بایین وی وی دکنه جوهی ئان فه له ئان مه جوسی»^(۲). و دیسا
فهرموودا پیروژ: «من عه بدین خو یین راست کرین، و شه یان هاتنه نک وان و ئه و ژ
دینئ وان خړاندن، و ئه و تشتی من بو وان دورست (حلال) کری ل سهر وان گرت، و
فرمانا وان کرن کو هه څالان بو من چپکه ن ب وی تشتی من چ هیز پی نه ئینایه
خواری»^(۳). ئه بو عه باس قورگی گوت: (حنفاء) ئه ون یی ژ هه می ئایینا فه دبن و
دهینه فرشکییا ئیسلامی... و شه یان ئانکو شه یانین مروّقان ژ ده یابان و
مامؤستایان.. و شه یانین ئه جنا ب وه سوه سی. وان وهر دگیرن ژ فرشکییا
بنیات»^(۴).

عالمه میړیزو - گیکړ - ژ عالمه غه یبې ئه وا فره ه، ئه و نمونه یه بو شیانین
خودی ئه وی هه بوونا مروّقی وهر دگریټ د گه له ک قوینا خا دا، هه می به لگنه کو ښی
بوونی ئامانجه ک یا هه ی پیڅه دچیت: (أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا
تُرْجَعُونَ) [المؤمنون: ۱۱۵] (ئهری هوین وسا دبینن مه هوین ژ خو یین چپکرین؟
و هوین بو نک مه نا زڅرن؟).

(۱) الحیاة والموت، لاپه ر ۹.

(۲) ته به رانی یا فه گیزای د المعجم الکبیر دا، و ئه بو یه علا، و به یه قی د السنن الکبری دا ژ ئه سوه
کورئ سهریغ، و سیوطی یا راستفه کری د الجامع الصغیر دا، ۹۶/۳.

(۳) موسلم یا فه گیزای د باب تعلیم الجاهل دا، په رتوکا العلم.

(۴) المفهم، ۷۱۲/۶.

سببهم، نهينيا قهدهري

ژ کيشين گريدهيي و غهبيي ئهويين بلندتر دبن ژ عهقلي، و قهدهر ژ سنوورين وي رادپهريت. دا مروث خو ئارام بکته، و باوهريا وي بهيت کو د دنيايي دا نا گهته زانينا راستيا قهدهري و ديارکرنا نهينيا وي، له و پينغه مبهري^(س) گوت: (نه گهر به حسي قهدهري هات بي دهنگ بن. و بو هندهک سه حابا گوت ئهويين ليک با چيابين د قهدهري دا: من يا بو هوه داناي کو هوين قايش کيش نه بن تيدا)^(۱).

۱ - وهنه کرن ژ به حسکرنی د قهدهري دا.

ئبن رهجه ب گوت: ^(۲) وهنه کرن ژ نقوم بوونا د قهدهري دا، دي ل سهر جوورا بيت ژ وانه: کيتا با خودي تو هندهکي ل هندهکي بدهي، ئهوا چه سپاندي بو قهدهري ب نايه تهکي دي ژي قهبيت، و يا نهوهيي ب نايه تهکا دي، و شهره دهق دي د هندي دا چيبيت... و ژوانه: نقوم بوون د قهدهري دا ب چه سپانندن و ب نهوهيي ل ديف پيقانين عهقلي، وهکو په يفا قهدهري: نه گهر کره د قهدهري دا، و پاشي ئيشاند دي زولمي ليکته، و گوتنا پيچوانه ي وان: خودي ب زوري کيرارين عه بدا يين دانايينه سهر، و وهکو وان، و ژوانه: نقوم بوون د نهينيا قهدهري دا، و يا هاتي خو ژي بدهينه دانه پاش ژ عهلي و هندهکين دي ژ سه له فان، عه بد ب سهر قي راستيي هل نابن^(۳). و گه حاوي د گريدي دا گوت: ^(۴) بنياتي قهدهري نهينيا خودي د چيکريين وي دا، ب سهر نه هلبووينه چ فرشتهيي نيزيک و نه چ پينغه مبهري. وي کوير ب ناقدا بچيت په شيمانويه... هشير بي هشير بي ژي، وهک به ريخو دان و وهک هزر و هسوه سه، خودي زانينا قهدهري يا پيچاي ژ چيکريين خو، و فرمانا کري خو ژي

(۱) فهموودا ئيکي ته بهراني يا فهگيراي ژ ئبن مه سعود و ئبن عوده ي د الکامل دا، يا باشه، الجامع الصغير، ۱/۱۲۹، و يا دووي ئبن ماجه يا فهگيراي ژ ئه بي هوره بیره، و ترمزي د په رتوکا القدر من سننه دا، ئه و ژي ژ باشايه.

(۲) فضل علم السلف لاپه ر ۱۶ - ۱۷.

بدهنه پاش... (لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ) [الأنبياء: ٢٣]»^(١). (پسيار ژوی نائینه کرن کا نه وچ دکهت و نهو دی ئینه پسيار کرن).

و نه گهر نهینیا قه ده ری ژ غه بیا نه دیار بیت، نه وچ نینه هنده ک هه ولدان بهینه کرن بو بریار دانا قه ده ری ل گه ل نازادیا مروقی، هه ر وه کو بیردوژین نه شاعیرا و ماتریدیان و ئبن روشد و ئبن ته میه . و نه قه نه هه ولدانین به رسقین دویماهی نه بو ئاریشی، به لکو بو ئارامیا دهروونی، و زانا یین نه چار بووینی وه کو خه لکی گه له ک پسيار ژ قه ده ری کرین، و دبیت خش دکه ته گریده یا هنده کا، له و پیدقی بوو نه قه سوویی باوه ری بهیته روون کرن، قه زا و قه ده ره .

٢ - ئاریشا قه ده ری د کیری دایه ؟

نازادیا ره ها، نهوا هنده ک فه یله سو فان گو تی و هنده ک هو زانقانا پی گو تی، تنی داستان و خه ونه . قه ده ر یا ئاماده یه هه می ده ما، پیشیی نه م بوونا خو نا هلبژترین د جه و ده مان دا، و نه یین دایوبابین مه، و نه له شین مه و نه سروشتی مه . مروق د ژینگه هه کا خو سه ر دا دژیت نهو ده ستدادیی ب کاروبارین ژيانا وی دکه ت، دوخا سروشتی شوپا خو یا هه ی، و کومه لگه هی سیسته م و گریدانین خو هه نه . گه له ک جارا مروق هزر دکه ت نهو وه کو قرشه کی سه ر لیمشته کی یه، نوزانیت دی کیفه چیت، و چ ژکاری وی نه ب ده ستی وی یه، به لی هه ر وی گاقی بیاقه ک بی هه ی بو نازادیا مروقی و هلبژرتنن وی، کو گه له ک ژ مه هه ست ب هندی هه یه کو هه تا ئاسته کی کارین مه نه م زالین ل سه ر، ئاریشا قه ده ری یا د گونجاندا ناقبه ینا فان هه ردو لایه نان دا: قه ده را خودی یا زال د سه ر هه می تشتی ب شیانین چیکه ری مروقی و کومه لی و سروشتی، و ل سه ر هلبژرتنا مروقی یا ته کاتی یا

(١) الطحاویة و شرحها یا ئبن عبی العز، ١/٣٢٠ و ل دیفدا.

ئازاد. و دقئ شەره دەقیئ دا ئاریشا هەبوونا شەری دیار دبیت د عالی می دا و ژیدەری وی دا.

ئبن روشد دبیزتیت ئاریشین قەزا و قەدەری روون دکەت: ^(۱) هندیکه ئەق پسیارەیه ژ زەحمەت ترین پسیارین شەری نە. ئەو ژی وەکو هزر بهیتە کرن د دەلیلین گوھلی بونی دا، دی بینی د بەرھنگارن، دیسا حجتین عەقلی. بەلی پا بەرھنگاریا دەلیلین گوھلی بونی یین هەین د قورئانی و سوننەتی دا. هندیکه قورئانە گەلەک ئایات هەنە دەلالەتی دکەن کو هەر تشتەک ب قەدەرە، و مروق نەچارە ل سەر کریارین خو... دیسا... فرمودە... لەو بوسلمان بوونە دوو لایەن د قئ رامانی دا. لایەنەکی هزرکرن کو وەرگرتنا مروقی ئەگەری گونەمی و چاکییی یە، و جھئی قئ چەندی سزا پاداشت چیبوون، ئەو موعتەزیلەنە. و لایەنەکی ب ریچوونا ئەقئ هزرکر، کو مروق نەچارە ل سەر کریارین خو و دەستەسەرە، ئەو قئت و نەقئتە (جبری)، بەلی ئەشەری و وانا قئا ئاخذقنەکی بینن ناقدجی بیت ل ناقدبەینا هەردوو لایەنان...^(۱).

۳ - ئاریش تەقاییە د هزرا مروقی دا:

و ئاریشا قەدەری و ئازادیی نە یا خووسەرە ب هزرا ئیسلامی قە، بەلکو یا کەقنە ب کەقناتیا هزرا مروقی ب هەمی خواندنگەهین خووقە، و هەمی ئاین فەلسەقان و ریکخراو و رەوشتیاری پیکقە کار ل سەر کرییە. عەقلی مەسیحی یئ لی کار کری ^(۲). ئەو بوو ئەگەرین سەرەکی بوو پیچوانە بوو ل ناقدبەینا لایەنین مەسیحی ^(۳). قئ دوزا مەلبەندی کۆمەکا فەلسەفا چیکر، هەر وەکو ل نک (بوهم) و

(۱) مناھج الادلە، لاپەر، ۱۰۴-۱۰۵.

(2) Histoire de la philosophie, 3/9-10, 27, 28.

(3) Histoire de la philosophie, 4/15.

جرسونید، و لۆکیی) ^(۱). بە لکو رنوفیی (Renouvier) دانا کو ئاریشا فەلسەفی یا بەری، ئەو و چەوا گونجاندنی بەکی ناڤبەینا ئازادیی و نە چارییی (حتمی) ^(۲). و فوالتیر د بینیت کو کیشا بنیات شەر، د شیانین عەقلی د پەپیت، لەو ئەو نە دشیان دانە بو تیکە هشتن و گە هشتنی ^(۳). و دیسا هیۆم: هندهک پسیارین میتافیزیقی، بنیاتی شەرینە و ئاریشا ئازادی و پیدقییی نە، روون دیار دکەن دابیشا سنوورین عەقلی و لاوازی وی کو بچیتە د ناڤ هندهک فرماناندا ^(۴). ژ بەر هندی دابیشا ئازادیی توند ترین دۆزین میتافیزیقی ژ لایی زەحمەت و پیدچانی یە ^(۵). نە حنیرە دۆزا قەدەری و بنیاتی شەری بمینن بی چارەسەری، ل گەل هندی ماوی چەرخان بین هاتینە ئازراندن ^(۶). و د قی شیوازی دا مامۆستایی فەلسەفی یی مسری زەکەریا ئیبراهیم وسا دانا کو ئاریشا ئازادیی ئاریشا هەبوونا مروقی هەمی یە، لەو ئەو ئاریشا ئاریشانە ^(۷). گۆت: ئاریشا ئازادیی بی گومان کەفن ترین ئاریش و گری بەستین فەلسەفی یە، مروقتین لیکۆلەر ژ میژە وەرە بین تۆش بووینی، و هەتا ئە فرۆ هزرقانین ئە فرۆ د وەستینت، هەر وەکە فەیلەسوفین یۆنانی وەستاندین ^(۸). لەو زەکەریا ئیبراهیم ملی خو دا ل گەل فەیلەسوفین میتافیزیقی، کو «بنیات د ئازادیی دا ئەو نەینیا ژ یانی، هی... کانی بو مە ئەم پەردە ی ل سەر راکەین!» ^(۹).

(1) Histoire de la philosophie, 7/72 -73 (sur jules lequier) Articles sur: jakob Boehme, et Gersonide in: Encyclopadia Universalis, 4/285, 10/433.

(2) Histoire de la philosophie, 1/33.

(3) Le scepticisme philosophique, p129.

(4) Enquete sur Fentendement humain, p152 – 153.

(5) Enquete..., p144.

(6) Histoire de la philosophie, p4/356 .

(۷) مشكلة الحرية، زكريا ابراهيم لاپەر ۹، ۱۲.

(۸) مشكلة الحرية لاپەر، ۱۰.

(۹) مشكلة الحرية لاپەر ۷.

و ژ بهر یخودانین کهرب گرتی یین فه یله سوؤف فرهنسی (باهل) دیتنا وی بؤ
 (جووت بهری - ثنویة)، و بهتال بوون و کیمتیا وی، چاره سه رییا ناریشا فه ده ری و
 بوونا شه ری دکهت باشتر ژ نایین مه سیحی یا عه سمانی، ل گه ل راستی و دورستی
 وی^(۱). ئە فه ل دیف دیارییا وی. ژ بهر کو جووت بهری د بیژیت دوو خودی هه نه ل
 عالمی: خودی رونا هیی کرداری خیری، و خودی تارییی کرداری شه ری، ئبن
 جوزی دبیژیت: "ئو تشتی بهری وان دایه قی چندی ئە وه کو دیتن شهر و لیک
 باچیان یا هه ی د عالمی دا، گوتن: دوو تشتین لیک باچیا ی نه ژ بنیاته کی نه"^(۲).

ناریشا نازادیی مراندنا دیتنا عه قلی یه، ل دیف ده برینا لاقل یی فرنسی
 (Lavelle)^(۳). ئە فه کیشه وانه یه کا ب ئیشانه بؤ عه قلی مروقی، و دیارده یه کا
 دیاره بؤ لاوازییا وی یا خو بوخیی. به لی ئە وی داخازکریه سو جدی بؤ خودی خو
 ببهت و خو بده ته دهستی وی، تنی هه ر جارا بچیته د عالمه ما غه یی دا، بؤ مه زنی و
 دهست فره هیا وی.

(۱) ئە فه نیزیکه هه ر ئە و چاره سه ری بیت ئە و غنوسییه تیدا که تی، بزفره:

- Histoire de la philosophie, p4/356.
 Article Gnostiques, in: uni. 10/535 et après.

(۲) تلبیس ابلیس لاپه ر ۵۷.

(۳) تلبیس ابلیس لاپه ر ۲۱۸.

چاره‌م، مامکي (تولسم - لغز) ده‌می ئان زه‌مانی

بابه‌تی ده‌می (زه‌مان) ئارپیشان په‌یدا دکه‌ت ب دویماهی ناهین، بیی چاره‌سه‌ر که‌ت، وه‌کو یی ب چوونا عه‌سمانی شه‌ مژیل بوی. ئە‌شه‌ مامکه‌کی که‌قنه‌ به‌لکو که‌قن ترین مامکین هزری و فه‌لسه‌فی نه، و ب زه‌حمه‌ت ترینه‌ بو وه‌رگرتنی و گری به‌سته‌ بو چاره‌سه‌ریی. ل گه‌ل هندئ تشته‌که‌ نیژیک تره‌ بو مروقی ژ زه‌مانی، مروقی نه‌فسا خو تیدا دیت و هه‌ست و کارین خو، یی که‌قنه‌ ناڤ بازنی زه‌مانی دا. هه‌ولده‌ پسپارا خو بکه‌ ب قی‌ پسپاری و به‌رسقی بده: زه‌مان ئان ده‌م چیه‌؟

۱ - ده‌م (زه‌مان) چیه‌؟

بابه‌تی ده‌می خو فه‌ر کر ل سه‌ر زانستا هه‌قچه‌رخ، خو سه‌ر پشتی ده‌رکه‌تنا فیزیای ریژه‌یی (نسبی)، ئە‌قرو ئە‌و ژ مامکین وی یین مه‌زنه‌ نه‌ینی و تولوسمین وی نا هیننه‌ شه‌کرن^(۱).

ده‌م ده‌ریایه‌که‌ چ کنار لی نا هیننه‌ دیتن، و نه‌ نیقه‌کا وی ژ لیقه‌کی ده‌ینه‌ زانین. هنده‌کا ژ ئایینه‌ی یی کریه‌ مه‌لبه‌ندی ده‌می و خالا سه‌رپاوستیانا وی، به‌لی دی چه‌وا پالپشتیی ل سه‌ر تشته‌کی که‌ین نه‌بیت و که‌س چ ژئ نه‌زانیت؟ دیسا رابووری نوکه‌ نینه، ئە‌و چوو و نوکه‌ نینه، هنده‌کا گووت: پا بلا لیژقرین (لی فه‌ند - مرجع) ببیته‌ په‌یدا (ئاماده - حاضر)، به‌س په‌یدا چیه‌؟ ما نه‌ ریڤنگه‌که‌ ناڤبه‌ینا رابووری و ئایینه‌ دا یه، ئە‌و به‌رده‌وام یی مه‌ به‌رده‌ت و دچیت؟ وی چ درپژئی و چه‌سپاندن نینه، ئە‌و په‌یدایه‌ به‌ری ئە‌م هزری لی بکه‌ین دی بیه‌ ئایینه‌، پاشی بتنی ئە‌م لی هشیار بین دی بینین بوو رابوورین، بابته‌که‌ بو هزرکرنی یه‌ تیدا، وایته‌ید دبیرتیت: ئە‌وی ئە‌م دبیرتینی په‌یدا ئە‌و، ئە‌و پارچا ساخه‌ د بیردانکی دا، و ئە‌وی سروشته‌کی هاتنی یی هه‌ی^(۲). و ژکه‌قن دا فه‌یله‌سوڤ یین بووینه‌ دوو بوچوون د بابته‌تی ده‌می دا:

(1) Philosophie et science du Temps, P117.

(2) La vie de lespace, P118-120.

ئىك: دبىنيت دەمى چە ھەبوون نىنە ژ دەرقەى روحى، ئەو ھەستەكى روحى يە چە
پەيوەندى ب گەردوونى قە نىنە، ژ بەر ھندى ئەم نەشىين دەمى ب كار بينين ژ
دەرقەى نەفسا خۆ^(۱). و ناقبانگين ئەف بۆچوونە گرتين قەشە ((ئوغستين))^(۲).

دوو: دەمى دبىنن راستىەكا دەستودارى يە، ھەبوونا خۆ يا ئايىندە يا ھەى، و
پاشى دەم ئىكە لىك باچيان نىنە ھندى عالەم و لقين و كەساتى بەينە لىك باچيا. و
بەرزترين زاناين ئەف ھزرە چەسپاندى: نيۆتن بوو، وى ددیت كو دەم تشتەكى
خودايى يە^(۳).

چەوابىت.. ئەگەر مە دەم دانا ھەستەكى خۆيى ئان تشتەكى دەستودارى،
ئارىشەكا دى دى ديار بيت: ئەو ژى دى چەوا دەمى شروڤەكەين؟

ئەروستوى وسا دانا كو دەم ھندى لقين و گوزاتنى يە^(۴). ئەقى و يىنەيى
دەمەكى دىژ خۆ سەپاند ل سەر لايەننە فەلسەفى، بەلى گەلەك ئارىشا ديار دكەت
ئبن روشد ھندەك ژى ديار كرن: بۆ نموونە ئەم ھەستى ب دەمى دكەين ھەتا ل مە
دبىتە تارى ئەم نا لقين. و ئەگەر دەم برىفە چوونا چەرخين عەسمانى بان پا مروڤى
كۆرە ھەست پى نە دكر، ئان ژ بەر لقينەكا دى ئەوى نە ددیت چە ھەست ب دەمى
نە دكر. پاشى ئەگەر دەم ئەنجامى ھەر لقينەكى با، ژ بلى لقينا چەرخان دا دەم
بنە گەلەك ل دىف گەلەكيا لقينان^(۵).

بەلى روحا قى و يىنەكرنا ئەروستوى ھاتە گوزاتن بۆ ھندەك زانايان، خۆسەر
وەكو پىژەيى (نسبى) ھاتىە قەدیتن، لقين ل جھەكى دەيتە كرن كول بووشاتىەكى،
و قى فیزیایی پەيوەندیەكا ب ھىز پەیداكر ناقبەينا دەمى بووشايى (فضاء).

(1) La vie de lespace, P193 a 199, 201 Le Temps, p37.

(2) Philosophie et science Du Temps, p19 -20.

(3) La notion de Temps, p41 Philosophie et science Du Temps, p54.

(4) La notion de Temps, p41 Philosophie et science Du Temps, p12 -13.

(5) Philosophie et science Du Temps, p40.

۲ - دەم د فیزیا پڑھیی دا:

دەم یی سەربخۆ و رەها نینە، بە لکو گریدایە ب بووشاییەکی، ئیدی ئەگەر مە دوو بووشایی وینە کەرن ئانکو دوو دەمێن لیک باچیای یین هەین. وەگو بووشایی ئەقلیدی سی دویراتی هەنە: درێژی، پاناتی، کویراتی رویدان (إحداثيات x, y, z) دەمی گریدای پیڤه ئەو دویراتیا چاری یە (t) و کارین ئیکسانیی دکەن ناڤ بەینا بووشایی و دەمی ئەو رەگەزی: **(c)**.

و کۆمەکا هاوکیشەیانە (معادلات) د گریداینە ناڤ بەینا ڤالدهران هەمیان ژ وانە $x^4 = ct$ و ژ وانە $\Delta S^2 = \Delta x^2 + \Delta y^2 + \Delta z^2 - c^2 \Delta t^2$ و پالدهر **(c)**.

بەزەک ترە، ئانکو بەزا رووناھی.

و ژ ئەنجامی قی بەریخۆ دانی، دەم "هاتە گواھارتن" بو بووشایی، بە لکو بووشایی بخۆ دبیت "بەیتە قە گواھارتن" - ب پڑھییەکی - بو دەمی، هەر وەکو دەم ب لقینی دەیتە درێژکرن⁽¹⁾. لەو هەندەک هزرڤانان وسا دانا کو ئەڤ فیزیا یە نەو هییا دەمی دکەت، نموونا وەک فیزیا "نیۆتن" ئەوی دەم کریبە رەها (مطلق) ئەو بەرەهەقی بەر دەوامە، هەر وەکو پڑھیی ئەو ب بووشایی قە گریدا گریدانەکا فیزیایی یا "کەرستەیی"⁽²⁾.

ئەز دئ نموونە یەکی ئینم دا وینئ دەمی بو خواندەڤای نێزیک بیت د پڑھیی دا: مەگرتی دوو دەمژمیر یین هەین ئیک راوەستیا یە و یا دی کار دکەت ب چوونەکا دەستنیشان کری، دئ بینین پشتی دەمەکی نە وەکو ئیکن د هەژمارا دەمی دا⁽³⁾. ژ بەر هندی دبیت دوو تیبینی د دوو بووشیاندان ب رویدانین نە وەک ئیک ببینی، سەحکرنان وان بو دوو رویدانا نە وەک ئیکە، یی ئیکی دئ بینیت یی ل گەل ئیک و یی

(1) La notion de Temps, p67 Philosophie et science Du Temps, p56 -63.

(2) La notion de Temps, p54 -55, 62.

(3) La notion de Temps, p67.

دووی دى بينيت ئىك يا دى دهيليت. و ريدان دى يا كهفن بيت بو بينهري^(۱) ئان رويدا بهرى پيچهكى ب ريژه يا بينهري^(ب) بهلى^(ج) هيشتا نه ديتيه، نه و دى ل ئايندى بينيت، ژ بهر هندى هەر سى دەم ريژه يى بوون. و تو نه گەر ستيره كى دىنى ل عسمانى تو راستيا وى نابىنى، بهلكو تو وىنى وى دبىنى نه و رووناها وى ستيرى هنارتى بهرى مليون سالا و نوكة گه هشته ته، نه ماما ستير بخو نه و يا چوويه جهه كى دى^(۱).

دى هزرکه ين دوو براجيمکن کچوچن ل ئىك جه دژين، ئىك ژ وان چوو بووشايى ب ساروخه كى ب بهزه كى نيزىكى بهزا رووناهاى، و يى دى ما ل جهى خو نه چوو. پشتى ده مه كى، نه وى چووى زقرى ديت براى وى يى پير بووى، و نه و هيرنتا گه نجه هەر وهكو سالاك ب تنى يا ژ ته مهنى وى چووى، و نه گەر نه وى چووى زاروك هه بن، دى بينيت وهكو دزقرت نه و ژ وى مه زنترن، نه ؤ نموونه تيگه ها ده مى ريژه يى شروقه دكه ت، نه و ژ لايى فيزيائى فه دبیت، و دوپات كر ديسا ئينانا ده مژميرين ئوتومى د فروكيت بهزه ك دا^(۲).

۲ - دويراتيا چارى

سه ر هندى كو نه و ريژه يى پيشكيش كرى بو تيگه هشتنا^(بابه تى) ده مى، پسيار دى مينيت ناماده: ده م چيه؟ وهكو نه م نيشان دده ين ب دويراتيا چارى، ل گه ل هەر سى دويراتيىن بووشىيى (فضاء)، دى وهك وى بين يى ده مى ب بووشىيى شروقه دكه ت و بووشىيى ب ده مى. پاشى نينه نه م هزرکه ين د بووشىيى دا كه رسته ك هه بيت سى دويراتى هه بن، ديسا نابيت نه م ياسايين وى يين خوسه ر وينه كه ين^(۳).

(1) Philosophie et science Du Temps, p66-67 Le Temps, p48 et après.

(2) Le Temps, p46 la notion de Temps, p73.

(3) La vie notion de Temps, p107, 113, 115.

۴ - برجسون ره خنا ریژهییی دکهت:

ناریشا د ریژهییی دا وی بریارا ئیکسانیی یا کری ل ناقبهینا بووشییی (فضاء) و دهمی، بهلی پا فرهقی شرؤفه نه کریه، کو ئه و فرهقی یا ئاشکرایه د راهینانی دا ل سهر ئاستی ههستی مه. دیسا نه شرؤفه کر کو بوجی ده م نازقریته پاشقه ب پیچوانا جهی^(۱).

ژ به رهندی برجسون بوجوونه کا دی هه بوو د دهمی دا، ئه و ژی دهمی فیزیایی ئه وی ئه م ب برهگاها (وحدات) د پیشین ئه و دهمی راست وساخ شاش دکهت، ئه فقه ئه وه یی ئه م ههستی پی دکهین د بریارا خوبخو دا ناقبهینا هه رسی ده مان، وی گاڤا کو دهمی ئیکی تنی جووره کی به ره هه قیی به رده وام. و دهمی سروشتی، وبنیاتی وی ماوهیه duree نه کو (وی گافکی - لحظة) (instants) پری ئه و تشت بن یین کو دبیت هه بن (احتمال) و پری سوز و داهینان و ژیان. به لی پا عه قلی زانستی یی ته کنیکی لاوازه بگه هته راستیا ده می ساخ، له و شه رت نینه ل نک برجسون کو زانست دی وی گه هشتنی ب جه ئینیت^(۲).

۵ - ناریشا فه گه ریا نا ده می:

بوجی ده م نازقریته پاشقه، به س پیشفه چیت؟ ئه م قی دیاردی دزانی و دزانی کو یی رابووری نا زقریت، مه یی هیلایه ل پشت خو، به لی پا ئابینده هه ریا ل پیشیا مه. ل قیری جارک دی دیار دبیت، جیوازی ل ناقبهینا ده می فیزیایی و ده می ساخ، ئان (ناقدهست - واقع) ئه وه کو ده م د فیزیا کلاسیکی و ریژهییدا د لقیته بو پاشقه، و د راسته کرنان دا دبیت ده م یی، (کارپیکه ر t)؛ ب ئه ریینی (+t) ئان نه ریینی (-t)^(۳). ژ به ر هندی ئینشتاین ”نه زقرینا ده می بو پاشقه“ ره د کر، و

(1) La notion de Temps, p70.

(2) Le Temps, p80 et apres Philosophie et science du Temps, p25, 26, 28, 30, 74.

(3) Philosophie et science du Temps, p36- 37, 47-48.

ئەو د گەردوونی دا دچیت، و ئەنجامین میکانیکیا پێژەیی گرت ژ کو دەم بزفریت ئەگەر هزر بکەین زنجیره یا دەمی بازنەیه، پا دبیت ئاییندە بگەهتە رابردوو، ژ بەر هندی دابهشکرنا مه یا دەمی بۆ سۆ قویناخن تنی شاشییه^(۱).

و هنده کین دی دیتن د هندهک بنه مایین دینامیکی یین گهرماتی دا، به لگه ل سه ره هه بوونا (تیرکا - سه م - ده می)، ئانکو به س ب لایه کی ب تنی فه دچیت. ژ بهر کو گەردوونی شیانه کا دەستنیشان کری یا هە ی، ئەو ه کو ناهاه لوه شییت به لکو دهیته گوهورین ژ جووره کی بۆ ئیکی دی. به لی ئە فه گوهورینه ل دیف لایه نه کی ده سنیشان کری دچیت، هیژا لقینی دبیت بهیته گوهورین بۆ گهرماتی، و نابیت به روفاژی. و هه ر گونجاندنه ک یا گرتیه، و گەردوون ژ ی هه ر وسا، کو گهرماتیا خو به رده دت و ب نك سارماتییی فه دچیت، و ئە فه گوهورینه ئەوین هه می بریقه دچن بۆ ئیک لایه ن نا زفرن، چه فه نگیی دده ن ل نك هنده کا بۆ (تیرا ده می)^(۲).

۶ - دەم د قورئانی و سوننه تی دا:

ئەو تشتی کو هزرا خوانده فایی وهی دئینیت، ئاما ده کرنا بابه تی ده می یه گه له ک عه قل و ده ق یین تیدا. دیچوونا فی لیکۆلینی د بیته خواندنه کا سه ربخو و به رفره نه د فی په رتۆکی دایه. ژ وانه قورئان باس ژ گه له ک ده مان دکه ت نه ک ژ ده مه کی ب تنی: (وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ) [الحج: ۴۷] (ئیک روژ ل نك خودی ته هندی هزار سالایه یین هوین د هه ژمیرن)، شیانی ن نفستنی تیپه پینا ده می بریار دده ت، هه ره کو د سه رهاتیا مروفتین شکه فتی (أصحاب الکهف)، ئەوین پشتی ۳۰۹ سالین نفستنی گۆتین: (لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ) [الكهف: ۱۹] (گۆتن ئەم روژه کی ئان هنده ک ژ روژی یین ماین)، و دبیت له شی مروقی ته مه نه کی

(1) Philosophie et science du Temps, p71 .

(2) Le Temps, p29 et après Philosophie et science du Temps, p37 a 39.

گهلهك دريژ فەكيشيت، هەر وهكو بۆ نوح^(س) پيغه مبهەر چيپووي كو گهلهك چه رخا
ژيا.

و يا حنير ئه وه كو يه كا پيخانئ د په ياما وه حى دا ژ ئاخره تئ و رويدانين وئ
دهم بوويه، ل به حشئت چوونا سه دان سالايه و هيژتا، و خه لك ل روژا حه شري چل
سالاد مينن ل رقان. و ژ نهالين جه نه مئ حه فتئ پاييزان نا گه هته بنئ وئ...
هتد^(١).

مان (خلود) فرمانه كا شيلئ يه. ئه رئ راوستيانا ده مئ يه؟ ئان «مرنه» ئان
به رده واميه و چوونه د لقينه كي دا نا راوستيت؟ و د فهرموودئ دا يا هاتئ كو روژا
قيامه تئ دئ مرنئ ئينن وه كو به رخه كي و دئ سه رزيكه ن، و ده سپيكا هه رمانا
خه لكئ ئاخره تئ دئ ئيته راگه هاندن. و هنده ك فهرمووده روى دهن كو خه لكئ
به حشئت دزانن كيژكه روژا ئه يني و ئاهنگا روژا ئه يني دكه ن^(٢). بوخارى و موسلم
فه گيرايينه كو پيغه مبه ره كي شه ر دكر دوعا كرن روژ بۆ وى براوستيت هه تا وى
گوندى بستينيت ده م ئيفار بوو^(٣). ئه ف فهرمووده يا هاتئ وه ك فه گيران ژ په رتوكا
په يمانا كه فن (العهد القديم). دببت دوو خواندن بۆ به يئنه كرن. ئيك ده م ل شه پرى يئ
به رده وام بوو نه راوستيا يه بلا چاشئ روژئ راوستيا بيت زفراندئ (ئان زفراندنا
عه ردى راوستيا بيت). رامانا وئ ئه وه كو ده م تشته كي خوئى يه يئ ژناقداى مه دا،

(١) بزقره بۆ نمونه: التذكرة في احوال الموتى وأمور الآخرة، يا ئه بى عبدالللا القرطبي، ئه ف پيژانينه و
يئن هوسا يئن تئدا.

(٢) بزقره: المفهم، احمد القرطبي، ١٩٠/٧.

(٣) موحه مه د قورتوبى گوت: «زانايئ مه گوتن: ژيزانين ژ روژ راوستيانئ بۆ يوشه عى وه كو د شه ريديا
ل سه ر (ئهرىحا) دا كو ستينيت ئيفارا ئه يني بوو، نه كو روژ ئافا بيت هيژ نه ستاندى، دا بيته
شه مبي و بۆ وى حرام بوو شه رى بكه ت، و دوژمنئ وى دزانئ و پاشئ دا هيژشى كه نه سه روى،
ئو ئايه ته ك بوو بۆ وى»، الجامع لاحكام القران، ٨٦/٦ سوره تا المائدة.

کو ئه و خواندنا قه شه (ئوؒستين)ه^(۱). و خواندنا دووی دهم دراوستیت ب راوستیانا
لښنا چه رخان، له و شهر هاته کرن بیی دهمی.

بابه تی دهمی ئاسی دبیت ل سهر هزرا مروقی، کو نه شیت چ دویمایکا بو
دانیت. ئەق بابته ژ عه قلی رادپه پیت، ئان گه له ک تشت بین تیدا ژ عه قلی رادپه پرن.
به س ئه و نه ئاسته ننگن لیڅولین به رده وام لی بهینه کرن، ب وی ئومیدی کو هنده ک
مامکین (لغن) په یوه ندی بین هه یین ل گه ل وی قه بن، کو نه شیان دانه هه می قه بن،
(سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ) [البقرة: ۳۲] (گوئن
ژیها تن و دورستی بین ته نه مه چ زانین نینه ئه و نه بیت یا ته نیشا مه دای هه ر تو
ئه و زانایی و کار بنه جه).

پینجه م: خه ون

د سالین دویمایی دا بایه خدانا خه لکی پتر لیها ت ب خه ونان، ئه و دیارده کا
جیهانیه وی دینننن خو هه نه د گه له ک کومه لگه هان دا، دیسا دیارده کا مروقاتی به
یا که فن قورئانی چه قه نگی ئان چا فکرن یا دایی، به لکو سوره ته کی ده ست پی
کرییه خه ونا یوسفی کوری به عقوبی^(س) وه کو ئه و هیژتا زاروک، و ب دویمایی هات ب
جههاتنا قی خه ونی پشتی چل سالان.

و ئەق لیڅولینه دیارکرنه بو دیتنا ئیسلامی بو خه ونی، سرؤشتی وی وه ردگریت
د هزرا مروقی نوی دا، کو به رهنگاریی ل گه ل شهرعی نه که ت، خو سه ر ئه و خه ونین
په یوه ندی ل گه ل ئایینده یی قه هه ی، کو ئه و ژ عاله ما غه بیی به و به لگه به ل سهر
هه بوونا وی.

(1) Philosophie et science du Temps, p21.

۱- خهون د شه‌رعی دا:

خهون ئه‌وه یا کو مروّځ د خه‌وا خو دا دبینیت، و شروّقه‌کرنا وی ئه‌وه یا دبیزنی:
ده‌ربرین ژ سه‌ر‌قه‌بیا وی بو کاکلکا وی^(۱).

پینغه‌مبه‌ری^(س) جوړین خه‌ونا یین بو مه‌ ناشکرا کرین د فه‌رمووده‌کا ته‌څگر
(جامع) دا، گوټ: (إذا اقترب الزمان لم تكد رؤيا المسلم تكذب، وأصدقكم رؤيا
أصدقكم حديثاً، ورؤيا المسلم جزء من خمسة وأربعين جزءاً من النبوة. والرؤيا
ثلاثة: بشرى من الله، ورؤيا تحزين من الشيطان، ورؤيا مما يحدث المرء به نفسه.
فإذا رأى أحدكم ما يكره فليقم فليصل، ولا يحدث بها الناس)^(۲) (ئه‌گه‌ر ده‌م
گه‌هشت و نیزیک بوو خه‌ونا مروّقی بوسلمان ل به‌ره‌ دره‌وی ناکه‌ت، و خه‌ونا ژ
هه‌مییا راست تریا مروّقی ژ هه‌مییا راستگو‌تره، و خه‌ونا مروّقی بوسلمان پارچه‌که
ژچل و پینج پارچین پینغه‌مبه‌راتی. و خه‌ون سی جوورن: مزگینی ژ خودی، و
خه‌ونه‌ک عیجز بوونه ژ شه‌یتانی یه، و خه‌ونه‌ک مروّقب خوّقه‌ دبینیت، ئه‌گه‌ر ئیکی
ژ هه‌وه‌ دیت و یا نه‌حه‌ز بیت بلا رابیت نفیژه‌کی بکه‌ت و بوکه‌سی نه‌بیژیت). ئه‌غه
جوورین خه‌ونی نه، یا ئیکی راسته، یا دووی یاری پیکرنا شه‌یتانی یه، و یا سیی
لیقه‌دانا بنقه‌یه یا ئامانج و ئازارین مروّقی، خه‌ونا دووی و یا سیی خه‌ونین تیکه‌ل و
ئالوز (أضغاث)^(۳).

و خه‌ونا ژ پله‌ یین هه‌ین، ژ وانه‌ یی نفسی هنده‌ک وینه‌یین کرداری دبینیت و
پاشی وه‌کو وان ب جه‌ده‌ین د بوونی دا، وه‌کو خه‌ونا پینغه‌مبه‌ری^(س) کو دیت ئه‌وی
مشه‌خت دبیت ژ مه‌که‌هی بو عرده‌کی هه‌می دارقه‌سپه‌ وی هزرکر یه‌مامه‌یه، به‌لی

(۱) فتح الباری، ۳۷۴/۱۴، الباب الاول ژ کتاب‌التعبیر.

(۲) بوخاری یا فه‌گیزای د الجامع‌الصحيح، و موسلم، و ترمزی، و ئبن‌ماجه، و دارامی، هه‌می د باب

الرؤيا ژ (الجوامع) یین وان.

(۳) فتح الباری، ۳۷۶/۱۴.

وهكو مشهخت بوويه يه سريب ديار بوو كو ئه و بوو خه ونا وى. و ژوانه، يى نقتى دى هندك ويته يان بينيت چه فه نكن بو هندك رويدانان ئه وين دى بن نان يين بووين، و ئه فه پترين جوورين خه و نانه يين به لاقه، و ئه ون پيدى دهر پيرينى، پيچوانا يا ئيكى ئه و ناشكرا. و ژفى دهرگه هى ديسا خه ونا پيغه مبهرى^(س) ديت ئه و يى كوپه كى شيرى فه دخوت، و يا ژ بهر ماى دا عه مەر كورئ خه تابى^(ع) ئه ف خه و نه دهر پيرى ب زانينى^(۱).

۲ - خه ون دوريشمن و چه فه نكن:

خودانين زانينى بوونه گه له ك جوور بو چه وانيا هاتنا خه ونى و به لگه هيى وى، هندك زئى ئه بو عه بدوللا يى مازرى ل سهر ئاخفت و گوت: يا دورست و خه لكى سونه تى ل سهر ئه وه كو خودى هندك گريده يان د دلى مروقى نقتى دا چيدكه ت وهكو د دلى يى هشار دا چيدكه ت، ئه گهر چيكرن ئه و ههر وهكو كرنه زانينه ك ل سهر فرمانين دى و ل حاله ته كى دى. و هندى پيچوانه يى بكه فته نك خودانى گريده يى ئه و وهكو وى يه يا دكه فته نك يى هشار، وهكو خودى عه ور يى چيكرى به لگه يه بو بارانى، و دببت به روقاژى بيت. و ئه و گريده هندك جارا دهين ب به ره فه بوونا فريشته يى و دى يا خوش بيت، ئان ب به ره فه بوونا شه يتانى دى يا نه خوش و ب زيان بيت. و زانين يا ل نك خودى^(۲).

و دببت بيژن ئه گهر خه ونا راست بجه دهيت، پا بوچى يه عقوبى^(س) هشارى دا كورئ خو يوسف بو برايين خو نه بيژيت؟ ههر وهكو خودى گوتى: (إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ (۴) قَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ) [يوسف: ۵] (يوسفى گوته بابى خو ئه ي باب من ديت يازده هه سار و روژ و

(۱) التحرير والتنوير، ۲۱۱/۱۲، يوسفى بخو ئه فه خه و نه شروقه كر.

(۲) العلم بفوائد مسلم، ۱۱۶/۳.

هه یف من دیتن بۆ من د چوونه سو جدی. گۆت ئە ی کوری من خه ونا خو بۆ برایی
 خو نه بیژه دی فنده کی ل ته که ن هندیکه شه ی تانه دوژمنه کی مه زنه بۆ مرۆقی).
 زانا تا هر کوری عاشور به رسف ب ستو خو فیه گرت، و گۆت: «مه خسه دا
 یه عقوب»^(س) ژ ی کوری خو ب پاریزیت نه کو زیانه ک بگه هتی، نه کو مه خسه دا وی ئە و
 بوو ئە و تشتی خون ل سه ر به تال که ت، کو ئە و ببیت پشتی زه حمه ت و زیانان. و
 وی دزانی کو کوری وی هیژتا نه گه هشته وی زانیی کو ئە و بجیه ت د نا فدا، ئە و
 خون ده لیلی خیره کا مه زنه دی گه هته وی ئە و راگه هاندنه کا خودایی یه، و نا بیت
 بۆ وی مه شق نه بیت ل ناینده یی، به لکو دبیت حساب بکه ن ژ هشیاریی ب ئە گه ری
 سروشتی ئە وین ئە گه ری وی نه مینیت ب نه مانا هنده کی ژ ی»^(۱).

۳ - چه سپاندنا خه ونین خه فزانی د پاراسیکۆلۆژی دا:

بابه تی خه ونان ئە وین مزگینیان ئان هشیارییان ده لگرن ژ ناینده یی، و بجه
 ده یین، د چنه ناف بیافی زانستین نوی، بایه خ دانی دده ته هه می دیاردین بیانی
 (غریب) ئە وین زانیین کلاسیکی نه شین چ ئە گه ران بده نی، ئیدی ژ بازنی لیکۆلینا
 خو دپاش، کو ئە و: پاراسیکۆلۆژی یه .

قی زانیی چه سپاند کو خه ونین خه فزانی یین هه یین، بۆ وان یین وه کو وان
 زاراقتین تاییه ت دانانه سه ر^(۲). و ژ گرنک ترین خواندنین د قی باقی دا:

۱ - په رتۆکا ئیرنست بۆزانۆ: (Ernest Bozzano)^(۳) ل دور دیاردین روون

۲ - په رتۆکا شارلی پیشی: ل دور ناینده یی وه هستی پیشه کی ب رویدانی^(۴).

(۱) التحرير والتنوير، ۲۱۴/۱۲ - ۲۱۳.

(۲) ب فرهنسی ئانکو: (premonition) هشیاری ئان بی ئە گه هدارى ئان خو فه ر دکه ت ل سه ر
 هه ستان، ئان رویدانه کا ناینده یی بۆ دبیزیت، ئان یا دویر، معجم: روبرت الصغیر (Robert
 petit).

(۳) لیکۆله رکی ئیتالی یه خو سه ر ب پاراسیکۆلۆژیا. Ernest Bozzano

(4) Charles Richet: L'avenir et la premonition.

بۆزانوی ۱۶۰ حالت ژئیگرتن کو چ شاشی د راستیا وان دا نینه ژ هزار حاله تا ژ خودانین دیاردین خه قرانی و ئه وین وی توماکرین. و ریشی ۱۴۸ حالت ئینان، ئه گهر مه حاله تین هه ردووکا لیک کۆم کرن و یین دوباره ژئی گرتن دی بنه پتر ژ ۲۰۰ رویدانین دوپات^(۱). و ب ده هان خواندنین دی یین وه کو وان هه ردووکا هه نه، له و ئه قرۆ هاتیه دوپات کرن ژ لایئ زانستی فه کو خه ونین خه قرانی هه نه^(۲)، و ئه نجامئ خواندنا (بۆزانو و ریشی) هه ردووکا نیژیکی نیف حاله تین هه ست ب پیشییا رویدانان دا، ئان روون بوون د خه ونا دا^(۳).

۴ - چاق و هه رگێرانا که رسته بیان (مادین) ژ ئه نجامین پاراسیکولۆژیین هه فچه رخ: ئه گهر پترین زانایین پاراسیکولۆژی، خۆسه ر وه کو ئه نگلۆسکسون دبینن دیاردین خۆرهنگ، ژ وانه خه ونین خه قرانی، کو ده برپینه و به لگه یه ل سه ر هه بوونا وان^(۴). هنده ک ژ هزرقانین که رسته یی هه ول دده ن ئه نجامین وان پشت گوھی خۆفه پاڤیژن ل دیف گه هشتنا زانستا نوی یا ئه قرۆ و ل دیف پهیره وی زانستی یئ ساخله م، بنیاتی وی تیبینی و خواندن و ئاماری. ژ وان که سان، نفیسه ری فرنسی مارسیل بول، ئه وی خۆ پارازتی ژ بابه تی خه ونا^(۵). و جۆن لیرمیت ئیک ژ زانایین دهروونی یین فرهنسی یه، د ره فی ژ چاره سه رییا فی دیاردی و به س چه فه نگی دا جووره کی یئ ب تنی ژ خه ونین خه قرانی^(۶). ئه فه هه می به لگه نه بۆ ته نگافی و تیکچوونا هه ستی که ره ستیان به رامبه ر دیاردا خه ونان، و به لگه یا وان بۆ هه بوونا غه یی.

(1) La vie de l'Esprit, p153 L'Avvenir et la premonition, p187-188.

(2) L'Avvenir et la premonition, p150 a 153.

(3) L'Avvenir et la premonition, p188- 189.

(4) La parapsychologie, p250-251.

(5) Occultisme devant la science, p108 – 109 .

ئهو یی پژده د نفیسینین خۆ دا هه رگریده یه کا نه دیاردا سرۆشتی بیت پوچ بکه ت

(6) Les rêves, p36 a 38.

۵ - سرۆشتی خه ونین خه فزانی:

بابه تی خه ونا تی کرای یه، ئەو د گه ل هه ژماره کا زانین دی تی کبوری د که ت، یین ئایینی و کۆمه لاتی. له و زانایی د هروونی د بیژن هنده ک خه ون به لگه هی و ان د خه مبه رن (مجد)، و نه هه می ژ ده ری خه ونین ئالۆزن (أضغاث)^(۱). و ژ ئەوا پاراسیکۆلۆژیا هه قچه رخ شیای گه هاندنی ب که ت د قی بابه تی ئالۆز دا، خه ونین خه فزانی هه می گا فا ب هی زن و د ساخن، کارتیکرنی ل خودانی خو دکه ن و داگیر دکه ن^(۲). و د دیارن هه ر وه کو دیاردین دی د گه هشتنه کا نه سرۆشتی دا، به لی گه له ک جاران رهنگی چه فهنگی و وینه یی وه ردگری ت^(۳). و فه ر دکه ت ل سه ر هنده ک خواندنان نه خسه کی شانین که هری بۆ مه ژوی، خه ونا خه فزانی سالۆخان ژ قوینا خا^(ب) دده ت دخه و ئاسایی دا^(۴).

۶ - خه ون دهم (زمان):

په یوه ندیا خه ونی ب دهمی کینج دا بایه خدانا هنده ک لی کۆله ران، چنکو خه ونا خه فزانی خو سه ر رادیه پیت د سنووری دهم و جه اندا، هه ر وه کو یادبیت د بیافی ئاماده یه کی هه رمانی دا^(۵). ئان دبیت ژ ده رقه ی دهمی.

سه یید قوتب دبیزیت: ^(۱) ئەم سرۆشتی خه ونی وینه دکه ی ب قی رهنگی: په رژانین دهم و جهان ئەوه ناقبه ینا قی مرۆقی و ناقبه ینا دیتنا کو ئەم دبیزینی رابووری ئان ئایینه، ئان ئاماده یی په رده کری. ئان دبیزینی رابووری ئان ئایینه ئەوه یی پالده ری دهمی ژ مه دپه چنیت، هه ر وه کو پالده ری جه ی ئاماده یی دویر ل مه دپه چنیت. و هه سته کی د مرۆقی دا، کو ئەم نوزانین، هشیار دبیت ئان ب هیز

(1) Les rêves, p38, 43.

(2) La parapsychogic, p213.

(3) La parapsychogic, p203 – 204.

(4) La parapsychogic, p197.

(5) La vie de IEspace, p159–160.

دکه ښت هنده ک جارا، پهردي دهمي دنيخت و توئوا ل پشت دبيني سهر وينه يه کي نه زان، ئه و نه زانسته به لکو روونا هيه، هر وه کو بو هنده ک مروقان چيدبيت د هشياربي دا، و د خه ونيدا بو هنده کين دي کو پهردي جهي ئان يي دهمي دنيخت، ئان هر دوکا پيکفه رادکه ت هنده ک جارا، بلا کو ئه م د وي دهمي دا تشته کي ژ راستيا دهمي نه زانين، و نه يا جهي بخو ژي - ئه وه يا دببزي که رسته (ماده) - بو مه ب رهنگي راستي نه يا دياره: (وَمَا أُوْتِيتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا)^(۱). (هه وه چ ژ زانيني نه وه رگرتيه ژ بلي پيچه کي).

و خه ون و ديتنا دخه ونې دا چاډکه ته هه بوونا عالمه کا دي ل قې بووني ئه و نه عالمه که رسته يي يا هه ستداره. ژ وان عالمه ما: روح ئه و دگه هته هنده ک تشتي ن نه بهر (غيب) د خه وي دا، و ئه فه وانه يه بو که رستقنان (ماديان) دا عه قلي وان به رفره بيت، و مزگيني يه بو بوسلمانا دا دلين وان نارام بيت.

شه شه م، ژي زانين (حکمه) ژ مرني

»مرن راستيه کا نه لقه و يا ته حله، ئه و راستيه يا خوه ئه نيي دده ت و شاشيي د نيخته دلي و ژيکزيک دکه ت نه وه ک هه مي راستيا، ل گه ل دا راستيا ژيانې، لي بهايي وان راستيا چيه ئه گه ر مرن هه ميا ببه ت و نه هيليت؟ هر وه کو باروځه دبه ت و شوين و نه خشان ژي نا هيلته ل سهر ره ملي...؟^(۲). ئه فه نمونه يه که بو هه وار و ئيشانا مروقي دهمي د راوستيت به رامبه ر ده يکا راستيا پتر مه ترسي: کو مرنه. و چ تشت چاره سه ريي ناکه ت به رامبه ر قې قه ده را غول و شيلي:

وإذا المنية أنشبت أظفارها ألفيت كل تميمة لا تنفع

(۱) في ظلال القرآن، ۶۰۷/۴، پيشيا سوره تا يوسف.

(۲) گوتاره ک ل دور مرن و ژيان ئا ئه حمه د سولتاني، روژناما الاتحاد الاشتراکي، ژماره ۲۷ فيبرير

۱۹۹۷ لاپه ري دويمه يکي.

ئەگەر مرنى نىنۆكىن خۆ تىدا برن دى بىنى ھەمى بازبەند بى مفاھنە^(۱).

ھەتا فەلسەفە ئەوا ئەدىبى وجودى ئەلبىر كامو ھەول دای د رۆمانا خۇدا
«الغریب - بىانى» کو بشىتە مرنى كەس ل بەرنەھات (قانع)، ئىدى نابىت پشت دەیە
مرنى ئان بەرھنگارىي لى بکەي^(۲). ۋ ھەر ۋەكو شۆرۆن گۆتى: «سەرھندى را كو
مرۆڤ لاوازييا خۆ بزانی، ھزر کرن د نەمانى دا كارەكى ب زەحمەتە ببیت»^(۳).

۱ - ئاریانا ئاریشى د چەرخى نوى دا:

ژ سرۆشتى یە مرۆڤ ژ مرنى بترسیت، لەو دى بىنى گریدایە بژیانى قە د تەنگاڤ
ترین حالەتان دا^(۴). بەلى ھەستى مرۆڤى ب گرانيا مرنى پتر لىھات د قى چەرخى دا،
ۋ خۆسەر د شارستانی روژئاڤا دا ئەوا د تەنگاڤیەکا مەزن دا كو خۆ ب سەر بەھایى
مرۆڤى ئىخستى، بەھایەكى وسا كو نەشیت گونجاتىي ییختە ناڤبەینا خۆ ۋ نەمانا
مرۆڤى ئەوى سەرگرتى ب مرنى^(۵).

۲ - رھىن ترسیانا روژئاڤا ژ مرنى:

ژ گرنگترین وان رھان، ھزرا یونانى یا كەڤن ژ عالەما پشتى مرنى، ئەوا كو
كارتىكرنەكا درىژل مرۆڤى روژئاڤا كرى، سەر ھندى كو مەسیحیەت دیار بوو ۋ ئەڤ
ھزرا رەشبین بو وان نەرمكر^(۶). ۋ ژ دیارترین ژیدەرین قى ھزرى د مېژووا ئەغریقى
دا: ئۇدیسە، ئەو چىرۆكا درىژل دانای ۋەك ھۆزان، كو دزقریت بو ھۆمىرۆسى، ۋ
ژىگۆتنەكا (وصف) تەقايى یا تىدا ب سەرانشینیا (مصیر) روچین مریان ۋ جوورى

(۱) ژ ھۆزانا ئەبى زوئەبى ھەزەلى، ب بچىكىن خۆ گۆت بوو.

(2) Albert camus: L etranger.

(۳) الموت فى الفكر الغربى، لاپەر ۸۲.

(۴) بزقرە وینەكرنا لاڤوننتین بو قى دۆزى: «مرن ۋ ئەوى نەمریت»، «مرن ۋ گۆتار» د: Les Fables
p36,235.

(۵) الموت فى الفكر الغربى، لاپەر ۲۸۸.

(۶) بزقرە سروودا یازدى د: Lodysee, p156-174.

ژیانا وان و لڤینیڤ وان، ئەو وینە یەکی دلته زین بوو و یی ب ترس و تاری ژ عالیما دیتەر (ئاخره تی). ههتا بو وان که سین باش ژ مریان. و بلا بهیته بیرا مه کو ئەق وینە یی مشه بوو بهری هینگی ل ناڤ ملله تین روژهلای ژی، و تایبەت ل مسری و ولاتین رافدهین^(۱). و ئەفلاتون نمونە یە که بو قی دلته نگیا ژ مرنی، لهو گه لهک لیڤولین هه نه ل سه ر فه مانا روحی، و داستانهک پیشکیش کر ژ عالیما پشتی مرنی ب کینجوه ریا ئودیسی، دیسا بابەتی مرنی ب رهنه کی ته قایی وەرگرت^(۲).

و هندهک ئەگەرین دی هه نه یین ترسیانا ژ مرنی، پترین مروڤ تیدا هه ڤیشکن، ئبن مسکویه یی کورت کری د قی دهقی دا:

^(۳) ترس ژ مرنی بو وان که سا دهیته پیشکیش کرن ئەوین چ ژ راستیا مرنی نه زانن، و نوزانن کانی دی چنه کیفه، ئان هزر دکهن کو ئەگەر له شی وی حه لیا و پیکهاتنا وی نه ما، دی خویاتیا وی ژی نا مینیت، و نه فسا وی ژی نا مینیت و دی بهرزهبیت، و عالیم ژی دی هه ر مینیت، و ئەو ب تنی تیدا نینه، هه ر وه کو ئەوی هزری دکهت کو نه فس نا مینیت و نه زانیت دی چهوا زڤریت، ئان هزر دکهت کو مرن ئیشانه کا مهز نه، نه ئیشانا نساخیانه ئەوین ب سه ر وی دا هاتین، و بووینه ئەگەر حه ل بوونا وی، ئان ژی د گریده یا وی دا سزادانهک دی ب سه ر وی دا هییت پشتی مرنی. ئان حیبهت گرتی یه نوزانیت دی کیفه چیت پشتی مرنی، ئان په شیمانە ل سه ر ئەو تشتی ئەو ل پشت خو دهیلیت ژ مالی و تشتی بو خو کوم کری. و ئەفه هه می هزرین نه وه یی نه چ راستی بو نینه^(۴).

(1) L Au-Dela , p32 a 34.

(۲) بزڤره گهنگه شا فیدون، و دیسا یا «په سندننا سوقرات» تایبەت ئاخفتنا ژ بهر بهرکی دویمه یکی یی بهری سوقرات بمریت، ئەو مرنا گه لهک کارتیکن ل ئەفلاتونی کری و ژیا نا وی گه هالاتی.

(۳) شه یخ قه رزاوی یا فه گوه ازتی، الايمان والحياة لاپه ر ۱۳۰.

۳ - لاوازیبا زانستی ژ فه کرنا ماما (پشتی مرنی):

زانستی نه شیایه بهرسقی ل سهر وان ترسیانا بدهت ئه ین ئبن مسکه وهی چاڅکری، نمونا وی وهک هزرکرنا عه قلمه ندیا خوړی یه. ژ بهر هندى زانستین پاراسیکولژى نيزیک ترين زانستین «راهینانی نه» بؤ بابه تی، وچ بؤ مه نه پیڅکیڅ کرپه ژ مرنى و نه ژ پشتی وی^(۱). ژ بهر هندى ئاین دی ههر مینیت ژیده ری بناخه یی د قان کیڅاندا، پا ئه وی بؤ مه چی دی بیژن؟

۴ - مرن د ئیسلامی دا:

مرن د دیتنا ئیسلامی دا تنی کاروانه کی رابووری یه، و تشته کی نه لڅ و بنیاته د بوونی دا. هه تا هه بوونا مروقی د گوړی دا هه بوونه کا ساخه یا بیی مرنه، ل گهل هندى یا کورته دی ب دویمای هیت ب حه شری و رابوونه فه یی. له و زانا دبیزن مرن گوهورپینا حاله تییه و بهس^(۲). یا هاتیه گوتن: هوین یین هاتینه چیکن بؤ هه ر و هه ر، به لی دی هینه گوهازتن ژ ماله کی بؤ ماله کی. قرطبی دبیزیت: «مرن نه نه مانه کا خوړی یه و نه چوونه کا بی زفراندنه، به لکو ئه و فه قه تیانا روحی یه ژ له شی و وه غه ره که د ناقبه ینا وندا، و گوهورپینا حاله کی ب حاله کی دی ژ ماله کی بؤ ماله کا دی»^(۳).

۵ - راستیا مرنی:

به لی راستیا فی گوهورپینی چ تشته، ئه و ژ کارین غه یبا په چنی یه. ئه بو حامد غه زالی دبیزیت: «.... به لی، نه دشیان دایه په رده ی ل سهر کاکلکا راستیا مرنى راکه ین، کو مرن نا هیته زانین بؤ یی ژیانى نه زانیت، و زانینا ژیانى ب زانینا راستیا روحی یه هه ر د ژیانى دا و گه هشتنا خوبخویا وی، و ده ستیری بؤ پیغه مبه ری^(س) نه

(1) Lau-Dela , p116 –117, 120.

(۲) احیاء علوم الدین، ۴/۲۵۰.

(۳) التذکره، ۱/۱۶.

هاتیه دان ل سهر باخفیت، و زیده نه کهت ل سهر کو بیژیت: (قَلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي) (بیژه روح ژ فرمانا خودی منه)

نینه بۆ که سه کی ژ زانایین ئایینی نه پینیا روحی ئاشکرا کهن، و هه تا ب سهر هلبیت ژی، به لکه بی ده ستردایه باسی حاله تی روحی بکهت پشنتی مرنی^(۱) .

۶ - نفستن برایی مرنی یه:

ئه گهر راستیا مرنی ل نک مه نه زان بیت، شه رعی بۆ مه نمونه یه کا نِزِیک ئینا، پیغه مبه ری^(س) گۆت: «نفستن برایی مرنی یه»^(۲). له و د قورئانی دا هاتییه هه ردوو پیکفه گریداینه: (اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسْمًى إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) [الزمر: ۴۲] (خودی ب دهستی خو ئه ختباریا نه فسا دکهت ده می د مرن و ئه وین نه مرن د خه و وان دا، و ئه و مرن بۆ دانای دی گریت و یا دی دی هنیریت بۆ ده مه کی ده ستنیشان کری، ئه فه به لگه نه تیدا بۆ وان که سین هزرا خو دکهن). ئه م د مرنی دا ژ بازنی ده می ده رده کفین، ئان کیم کیم ژ بازنی ده می ئه م لی د که هی (الیف)، و هه ر وسا د عاله ما ئه م پی دزاین و مه چ هه ست پی نینه، له و مروّف د نفستنا خو دا نا که فته بن چ یاسایین عه قلی، و نه ئالاّف و لوجیکا عاله ما په یدابینی و دنیا یی. و ئه فه هزره کی دده ته مه ژ فه گوهارتنا مه ب مرنی ژ حاله کی بۆ حاله کی. نفستن جووره که ژ جوورین مرنی. چنکو ئه فه نفستنه مامکه که زانا یین تیدا ب حییه ت ماین هه تا قیامه تی، و مرن دی مینیت مامکه کی دی یی مه زنتر و تیکرا تر.

(۱) الاحیاء، ۵۲۶/۴.

(۲) به یه قی یا فه گپرای د په رتوکا البعث والنشور دا، فه رموده هه ژمار ۴۸۴ ده ری پیه یقا خودی «لا یدوقون فیها الموت الا الموتة الاولى» ژ جابر کوری عه بدولا و هنده کین دی ب په یقین نیزیکی ئیک. و هه یسه می گۆت: د مجمع الزوائد دا، ۴۱۵/۱۰، ته به رانی د الاوسط و ئه لبه زار دا، و زه لامین ئه لبه زار د دورستن.

٧ - مرن قیامه تا مروقی یه :

ئهگهر گهر دوون دی ب دویماهی هیئت، ههر وهکو قورئان بو مه دببئزیت، و ب خرابوونهکا تهقای ی خاتر خازتن بو قویناخهکا دی یا نوی د بوونی دا، قورئان دببئزتی «ئاخرهت» و دببئزته وی خراب بوونی «قیامهت» ئیدی مرنا مروقی راگه هاندنا قیامه تا وی یه، ئه و قیامه ته کا خووسه ره بهری قیامه تا مه زنه . له و یا ژ پیغه مبهری (س) هاتیه فه گئیران: «الموت القیامة، فمن مات قامت قیامته»^(١) (مرن قیامه ته، ههر ئیکئی مر قیامه ت لی رابوو).

٨ - ئیکه مین قویناخین ئاخره تی:

مرن ئیکه مین قویناخا ئاخره تی یه، ههر وهکو دویماهیك قویناخا ژیانای یه، کو ئه و فه بره (فاصل) ناقبه ینا ههر دووکا، و هه ده ل ناقبه ینا ههر دووکا ب مرئی ژینا به رزه خی ده ستپی دکه ت، عاله ما گۆران، پاشی رابوونه فه (البعث)، پاشی هه شر، پاشی حیساب، و دویماهیکی مروقی دی ئاکنجی بیت ئان ل به حشتی ئان ئاگری، د مانه کا ههروهه ر دا. و ژ بهر کو خووسه ربییا مرئی و ئیکه مین قویناخا ژیانای ئاخره تی یه، پیغه مبهری (س) گووت: ((ما رأیت منطراً إلا والقبر أظف منه))^(٢). (من دیمه نه ک نه دیتیه ئه گهر گۆر ژ وی کریت تر نه بیت) و د شروقه کره نه کا دی دا: (ان القبر أول منازل الاخره، فإن نجا صاحبه فما بعده أيسر، وإن لم ينجح منه فما بعده أشد)^(٣) (گۆر ئیکه مین قویناخا ئاخره تی یه، ئه گهر خودانی وی ژئی قورتال بوو یا د دیقدا ب سانه هی تره، و ئه گهر ب سه ر نه که ت یا ل دیقده بزه حمه ت تره).

(١) ئین ئه بی دونیا یا ده ربئیخستی ژ ئه نه س د کتاب الموت دا ب پالپشتیه کا لواز، ههر وهکو حافز العراقی د موعنی دا ژ حمل الاسفار، ٥٢٧/٤ و رستا (یوم القیامة): مبتدأ وخبر، ئانکو مرن ئه وه قیامه ت.

(٢) ترمزی و ئین ماجه و حاکم یا ده ربئیخستی ژ فه رموودا عوسمان کورئی عه فان. و حاکم گووت پالپشت راسته، به لی ترمزی گووت باشه و غه ربیه. المغنی ل عراقی، ٢٢٩/٢.

(٣) ترمزی یا ده ربئیخستی و گووت یا باشه، و حاکم پالپشتیا وی یا راست کری ژ عوسمان. المغنی، ٢٣٠/٢.

۹ - چوونا د عالما غه ییې دا:

وهكو مرن بهس گوهورپينا حاله تي يه، و زقرينه بو عالما غه ییې، نهو دئ گه له ك
تشتي نه بهر (غهب) نهوین ژ بهر ههستی مروفي چووين دئ نيشا وي دوت، له و دئ
بيژنه وي هه و هكو قورئاني گوتی: (لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ
فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ) [ق: ۲۲] (مه لحيفا ته ژ سهر ته راكر ئیدی دیده نیئ ته دئ
بيژي ئاسنه). راما نهو ه كو چاڤ دئ راوستن وهك ئاسنی ده می مرنئ، عه بد دئ
سه حكه ته هه می تشتي فرمانا وي دچته نك دا، نهو نهو باوه ریا بی گومان یا كو
په یفا خودئ چاكریې: (وَأَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ)^(۱) (په رستنا خودئ خو بكه
هه تا د مری).

وهكو عالما ئاخره تي مه زنتره و دیارتره، كو بو مروفي راستیین بوونی ئاشكرا
دبن، وهكو پیشه كیا نفستنی د دنیا یی دا ب مرنئ ئاشكرا دبن، و یا مرنئ ب هشيار
بوونی، له و هاتیه گوتن: «مروفا دنفستی نه نه گهر مرن دئ هشيار بن»^(۲). مروفه كي
بو براده ره كي خو نفیسی «پاشی.. دنیا خونه و ئاخره هشيار بوونه، مرن
ناقبه ره ل ناقبه ینا ههردووكا، و نه م یی د خه ونین ئالوز دا.. و هه رهنده»^(۳).
غه زالی گوت د قئ رمانی دا: «دئ ئاشكرا بیت بو وی - مروفي - نهو تشتي نه
ئاشكرا د ژيانی دا، هه و هكو بو وی ئاشكرا دبیت ده می هشيار د خه وی دا ئاشكرا
نا بیت»^(۴).

(۱) البواقیت والجواهر، للشعرانی، ۱۳۲/۲.

(۲) قئ ئاخفتنی دده نه بال علی كورئ نه بو تالب، تمییز الطیب من الخبیث فیما یدور علی السنه
الناس من الحدیث، یا ئبن دبیع، لاپه ر ۱۷۶ و وهكو وی یا سه هل التستری كو سالا ۲۸۳ مش مری
یه. و د طبقات الصوفیه دا یا موسلمی، لاپه ر ۲۰۷.

(۳) الاحیاء، ۴/۴۸۳.

(۴) الاحیاء، ۴/۵۲۶.

۱۰ - مرن دویمایه که بۆ زۆرداریا مروّقی:

خودی مروّقی یین چیکرین بۆ ژیزانینا جهریاندنی، ئیدی دنیا مالا تاقیکرنی و جهریاندنی یه نه مالا بپارایا مروّقی یه، له و ژیزانینا خودی وسا قیا ئه ژ جهریاندنه ماوه یه که هه بیت و ب مرنی بدویمایه دهیت، و زۆرداریا مروّقی ژ یی بدویمایه دهیت و مه زنییا یا وی یا قالا نامینیت. له و ل فهرموودی دا هات: ((لولا ثلاث ما طأطأ ابن ادم رأسه، الفقر والمرض والموت، وإنه مع ذلك لو تاب)) ئه گهر سی تشت نه بان کوری ئاده می سه ری خو نه دچه ماند، هه ژاری و نه ساخی و مرن ل سه ر هندی را یی ده ولت ته نایه. مرن شاشی و خه ونین مروّقی د مه زناتی و خو مه زنکرنی سنوور دده ت، وه کو د فهرمووده کا دی دا: ((إن الله أذلّ بني آدم بالموت))^(۱) (خودی کوری ئادی یی نه رم کری ب مرنی) ژ بهر هندی ئیک ژ کارین «مرنی» بۆ ساخان سنوورین وی بئینته بپارایا، و وی هشیار بکه ت بۆ راستیا عه بدینیا وی بۆ خودی وی. و بۆ قی رامانی یا هاتیه فه گێران: ((کفی بالموت واعظا))^(۲) (مرن به سه مروّقی هشیار بکه ت).

۱۱ - دیتنا ئیسلامی بۆ مرنی گه شبینی یه:

و هندی مه گۆتی، روحا ئایینی د قی بابته تی دا رحه کا گه شبینی و ئه ریینی یه، و یا هاتیه چه سپاندن ب دریزه ای میژووا مروّقاتی دا، مروّقی نه دیتی یه سه ر بلندی د دلته نگیا خو دا ده می مرنی، هه ر وه کو مروّقی ئایندار دیتی. و ژ خو سه ریین دیتنا ئایینین عه سمانی بۆ بۆ عاله ما پشتی مرنی، رابوون ته کاتی یه، ئانکو روحا مروّقی نا زقرینه تشته کی مه زن و تیدا ب به هیت، وه کو «عه قلی» ل نک (کونت) و وان

(۱) هه ردوو فهرمووده قورطبی یین فه گێراین د شروقه کرنا پشیا سوره تا الملك، ۱۳۵/۱۸.

(۲) العراقی د موغنی دا گۆت، ۶۸/۴ به یه قی یا ده ر ئیخستی د الشعب ژ فهرموودا عائیشایی، و ربیع کوری مونزر یا لاوازه. ته به رانی یا فه گێرای ژ فهرموودا عقبه کوری عامر. ئه وی ناقداره ژ په یقا فه زیل کوری عه یاز، به یه قی یا فه گێرای د الزهد دا.

ويٲنه يي بين فلهسه في^(١) . به لكو مرؤف دي زقرين، د ئايينين عهسماني دا بو نفشي خو، دببب ب وي لهشي فه نه زقرت يي بهري وي هه ي، به لي هاي و بيرهاتنين وي دي مينن، ئانكو كه ساتيا وي يا سه ريخو نا به هيت (فناء).

به لكو نه ف ئايينه، و ئيسلام ب تاييهت، رابونه فه يا ويٲنه كرى و يا داناي رابونه كا ته فايي به بو هه مي مرؤقان: مرؤقين دگه هنه مرؤقي و خيزان و برادره، هه مي پي كفه ب شيوازه كي دي رابن. له و ئاييندا ئيسلامي يا ئاخره تي پتر گه شبيني بوو، و يا گونجاي بوو ل گه ل حه زه كا كو ير بو مرؤقي د هه رمانه كا كه ساتي دا، ژ هه ر ويٲنه ييه كا دي يا ئاييني و فلهسه في.

ژ بهر هندي مرؤقي بوسلمان نه حه زيبا مرني ناكهت و ژي ناترسيت، نه و دزانيت كو دنيا قوناخه كه دي چيت، و مرنا وي ده ركه تنه ژ دنيا يه كي بو ئيكا دي خو شتر و فه هتره، هه ر وه كو سه حاجي عه بدوللا كوري عه مرو گو تي: ^(٢) «نمونه يا مرؤقي باوه ردارده مي نه فسا وي ئان روحا وي ده ركه قيت وه كو مرؤفه كي به ژ زينداني ده ركه قيت، نه و دچيت ل عه ري دگه پييت و لي ده يت و دچيت»^(٢).

غه زالي جوان ده رپري د قئ رامي دا وه كو گو تي: ^(٣) «بزانه كو مرؤقي بوسلمان دي بو وي ئاشكرا ببب پشتي مرني گه له ك ژ به رفره هيا خودي كو نه د دنيايي دا هه بوو سه ر هندي را دنيا بو وي زيندان و ته نگافي بوو، نمونه يا وي وه كو يي زيندان كرى د ماله كا تاري فه و ده رگه ه بو فه كر بو نا ف چه مه كي عه ردئ وي يي فره و ديماهيكاي وي ديار نه كهت، هه مي جوورين داروبار و فيقي و بالنده د نا ف دا بن، كو نه و حه ز ناكهت بزقريته زيندانا تاري جاره ك دي»^(٣) . نه فه ژ مرؤقي بوسلمانه، به لي مرن هه ر دي مينيت راستييه كا نه خوش بو كه سانين نه وه بيا غه يي

(1) Lau–Dela, p104 .

(٢) الاحياء، ٤/٥٢٧.

(٣) الاحياء، ٤/٥٢٨.

دکهن. زیددهی و بهرفره هی یا خودی مهزنه، ئهوی مرن و ژیان چیکرین دا مه ب
جهرینیت کانئ کی خودان باشتر کاره و ئه و خودان شیانه و پیهیلانه.

دویماهیکی بنقهیی ژ فان نموننه یان

فان غه بیان چ د بنقه ههیه کو وه حی به حس ژئی کری؟ و چ نامهیه وی قیا
بگه هینته مه؟ ل قئی دویماهیکی دی ئینمه ل بیر هنده ک چا فکرنین ب له ز وه ک
به رسف بو پساری:

۱ - په یمانا میریزو، گیکری، گهرکی (الذر): ئه و غه یب و ده سپیکا هه بوونا
مروقی. ئه و ژی بیرئینانه بو سوزا مه دایی، و شروقه کرنه بو فرشکه بری ئان
زکماکی، و بو قئی دله دله ییا نهیئی بو عاله ما دیتر.

۲ - روح: ئه وه یا کو په یدابینی کری ل په یمانا (گیکری - میریزو)، و د هه ر
مروقه کی دا پوفه ک ژ عاله ما غه ییی یا هه ی. عاله ما عه سمانی. نه کو تنی ئه ژ له شه
ژ عاله ما په یدابینی یی، کو عاله ما عه ردی. له و ئه ژ پوفکرنه پیدقی سه ره ده ری و
راسته ری کرنا عه سمانی یه، هه ر وه کو له ش پیدقی خوارنا عه ردی و فیقییی وی یه.

۳ - قه ده ر: ئه و غه ییا زاله ل سه ر ژیا نا مه، و یا په یدایه به رده وام نا به رزه بیت،
کو چائی خودی زیره فانه ل سه ر هه می تشتی هه می تشتی بریقه دبه ت، و مروقی
ناهیلیته بی چا فدان و به ردان، به لکو یی ل بن ده سه ته لاتا چیکه ری و حه زا وی. و
مروقی ناگه ه ل قئی قه ده را ل دور وی هه یه، هه ر وه کو ئه وی ل بن قه ده را خودی
بقییت و نه قییت وسا ئه وی ل بن قه ده را وی کارئ خودی دانایه سه ر ملی وی کو
ئه و ب حه زا خو یه.

۴ دهم (زمان): مامکه که عه قلی فیری نه رمیی دکه ت، و هه قالی نیا روحی دکه ت د
کاروانی وی یی هایبه ر دا و هه ر تشته ک ب جوانی و هه ر تشته ک نامه یه و ئامانجه.

۵ - خه ون: دیماهیک تشته عاله ما په یدابینی ب یا نه به ر (غه یب) قه گری دده ت،
پشتی قه قه تیانا وه حی، و بیره اتنه بو مروقی، ئه و دوریشمه کی بچویکه بو هه ر

که سه کی ژ مه . و چه ندین که سان خه ون یین دیتین و یی ب جهاتین، ژ بوسلمانان و نه بوسلمانان. ئەو (شیانبه ره - معجزة) یا گهردوونی یه و هیجه ته ل سه ر مروقی، کو عالمه که رسته یی یا دیار ئیک ژ عالمین په یدایه و نه دویمه یه که عالمه .

٦ - مرن: مه زنتین ده رگه هی غه یی و چوونه ژورا عالمه و یی. بیرئینانه ب دویمه یه کی و وی ژقانی که س نه شیئ خو ژئی لادهت، هه ر وه کو که س نه شیئ نه وه ییا و یی بکهت، و د هه ر گاقه کی دا ئەو نیزیکی وی دبیت.

وه حی ئاگه هداریا مه دکهت ژ غه بیان و هنده ک عالمه مان، بو تیرکنا سروشتی حه زا مروقی دا بزانت، به لکو بو هایدانا وی بو بنیاتی و یی و ناما و یی د بوونی دا، و بو راسته ریکرنا وی بو ریکا دورست د کیشین زانینین ب خودی فه کو ئەوین مروقی هیه نه گه هنی ب عه قلی خومال.

ئهو نیشادانا ریکی یه یا عه قلی و دهروونی ژئی بی منهت نابیت.

(سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ) [البقرة: ٣٢]

(ژیهاتنا بی کیماتی یا ته یه مه چ زانین نینه ئەو نه بیت یا ته نیشا مه دای، تو

ئهو وی یی زانا و و کار بنه جه)

دویمایهیک

عالم یا ئالۆزه ئالۆزییه کا زیده، چه ندين ته له سم و مامک یی ب دور مه وهرهاتینه و مه چ بهرسف بو نینن. دیار دبیت عهقل یی ژار و لاوازه بهرامبهه بهرفره هیا قی بوونی، ئه گهر عالمه ما په یدابینی بیت ئان عالمین غهیبی بیت ئه ویین نه هینه هه ژمارتن.

بهلی ده می ئه م بریار ددهین ب کیماتیا زانینا مرۆقی و پرژهیا وی زانینی، و شکاندنا وی به لکو که تنه مه هنده ک جارا، ئه م وه نا که یین بو کریت کرنا عهقلی و نه کو بو کیماتیا بهایی وی، بهلی دا بزقرینینه ئاستی وی یی سرۆشتی، و ریکی نیشا بدهین بو بیای وی یی راست. هه لویستی ئیسلامی د قی بابته تی دا نا قنجی یه ناقبه یینا کو عهقلی بکه یه خودییه ک و خو ب سهر هنده ک دۆزا داده ت یین نه شیت بگه هته راستیا وان، و ناقبه یینا نه پویته پیکرن و پشت دانا وی ب ئیک جاری. خودی ریز یا ل مرۆقی گرتی ل سهر گه له ک چیکریین خو، و ژ دیاردین قی ریز لیگرتنی عهقل و تیگه هشتن یین داینی، ویی ژ ئاستی حه یوانی بلند کری، پاشی پیغه مبهه یین بو هنارتین دا نیشا بدهن ئه و تشتی عهقل نه گه هتی و نه گه هته راستیا وی، و نه پشت دای. له و باوه ری ب غهیبی پیدقیا مرۆقی یه، و بیی وی دی ژیا نا خو ژ ده ست ده ت ب راما نا: (أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ) (۱۱۵) فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ [المؤمنون: ۱۱۵-۱۱۶] (هوین هزردکه ن مه هوین بیته چیکرین ژ قه ستا و هوین بو نک مه نا زقرن. خودی یی بلنده ژ وی چه ندی و ئه وه مه لکی راست چ خودی نینن به س ئه وه و ئه و خودانی عه رشی یه و خودان پیدانه)

ژباړه

- قورنانا پيرؤز

ژته فسيران

- ۱ - أحكام القرآن. يا، أبي بكر الجصاص، دار الكتاب العربي، بيروت، ۱۹۸۶ز.
- ۲ - ارشاد العقل السليم الي مزايا القرآن الكريم. يا أبي السعود محمد بن مصطفى العمادي، وحسن المسعودي يا راست ظلة كروي، المكتبة الحسينية يا مسري يا به لاطة كروي، ضابخانا مسري يا ضا ثكري، ضا. ئيكي ۱۹۲۸ز.
- ۳ - بحر العلوم، يا أبي الليث نصر الدين محمد بن أحمد السمرقندي، تحقيق محمود مطرجي، دار الفكر، بيروت، ضا. ئيكي ۱۹۹۷ز.
- ۴ - البرهان في علوم القرآن، يا بدر الدين محمد الزركشي، و مصطفى عبد القادر ب ستروبة، كر، دار الفكر، بيروت، ضا. ئيكي ۱۹۸۸ز.
- ۵ - بصائر ذوي التمييز في لطائف الكتاب العزيز، يا، مجد الدين محمد بن محمد بن يعقوب الفيروز ثابادي، ديفضونا محمد علي النجار، المكتبة العلمية، بيروت، ناظي ضابخاني و سال نة طوتية.
- ۶ - تأويل مشكل القرآن يا ئبي محمد عبدالله بن مسلم بن قتيبة، ديفضونا احمد صقر، دار احياء الكتب العربية.
- ۷ - التحرير والتنوير من التفسير، يا، محمد الطاهر ابن عاشور، به لاطكرنا مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة.
- ۸ - تفسير القرآن. يا أبي الفداء عماد الدين بن كثير، دار ابن كثير، دمشق، ضا. كيكي ۱۹۹۳ز.
- ۹ - تفسير المنار، يا، هتردوو شة يخان محمد عبدة و محمد رشيد رضا، دار المعرفة، بيروت، ضا. دووي.

- ١٠ - جامع البيان عن تأويل آي القرآن، يا ابي جعفر محمد بن جرير الطبري، ضا. يةمتهني يا مصري.
- ١١ - الجامع لاحكام القرآن، يا، ابي عبدالله محمد القرطبي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٨٨ز.
- ١٢ - حاشية على تفسير الجلالين، يا، احمد بن محمد الصاوي، لي زظرينا عبد العزيز الاهل، ضا. عبد الحميد أحمد حنفي، قاهرة، ١٣٨١مش.
- ١٣ - في ظلال القرآن، يا، سةييد قطب، دار التراث العربي، بيروت، ضا، ٥، ١٩٦٧ز.
- ١٤ - الكشاف عن حقائق التنزيل وعيون الاقاويل في وجوه التأويل، يا، ابي قاسم محمود بن عمر الزمخشري، ضا. تهران د. ط. ت.
- ١٥ - لباب التأويل في معاني التنزيل، يا، علاء الدين علي ابراهيم البغدادي، ناسناظ ب خازن. المكتبة التجارية الكبرى، يا، مصطفى محمد، قاهرة.
- ١٦ - محاسن التأويل، يا، جمال الدين محمد القاسمي، سةروبةركرنا محمد فواد عبد الباقي، دار احياء الكتب العربية، قاهرة، ضا. ئيكي ١٩٧٥ز.
- ١٧ - المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز، يا، ابي محمد عبد الحق بن عطية، وزاروتا ئةوقافي و كاروبارين ئيسلامي، رباط ضا. ئيكي ب قويناخ ناظبةينا سالا ١٩٧٥ - ١٩٨٩ز.
- ١٨ - معالم التنزيل، يا، ابي محمد الحسين بن مسعودي البغوي، ديظضوونا محمد النمر و عثمان ضميرية و سليمان الحرش دار طيبة، الرياض، ضا. دووي ١٩٩٣ز.
- ١٩ - مفاتيح الغيب، يا، فخر الدين محمد الرازي، دار الفكر، بيروت، ضا. ٣، ١٩٩٣ز.
- ٢٠ - مراحل لبيد لكشف معني قران مجيد، يا، محمد نووي الجاوي، دار الفكر، ١٩٨١ز.
- ٢١ - نكت العيون، يا، ابي الحسن الماوردي.
- ٢٢ - الوجيز في تفسير القرآن العزيز، يا، ابي الحسن علي بن احمد الواحدي، ضااا بةردانكين مراحل لبيد، دار الفكر بيروت.

فهرمووده و زانستين وئ

- ٢٣ - الاربعون النوويه، يا، شرف الدين يحيى النووى، چاپكره ل گه ل گه له ك شرؤفه كرئين وئ.
- ٢٤ - البعث والنشور، يا، ابى بكر الحسين البيهقى، ديقئونا ابو هاجر محمد زغلول، دهزگاهى الكتب البقافيه، بيروت، چا. ئيكي ١٩٨٨ز.
- ٢٥ - التمهيد، لما فى الموكا من المعانى والاسانيد، يا، ابى عمر يوسف بن عبد البر النمري، ديقئونا كؤمه له كا ژ بالپشتيان ب چاقديرييا وهزاره تا ئه وقافا مه غربى.
- ٢٦ - تمييز الطيب من الخبيث فيما يدور على السنة الناس من الحديث، يا، ابن الدبيح.
- ٢٧ - الجامع الصحيح، يا، ئيمام مسلم بن حجاج، ديجوونا محمد فواد عبد الباقي، دار احياء الكتب العربية، قاهيرة چا. ئيكي، ١٩٥٥ز.
- ٢٨ - الجامع الصغير فى احادبث البشير النذير، يا، جلال الدين عبد الرحمن ابن ابى بكر السيوطى، دار الفكر.
- ٢٩ - السراج المنير شرؤفه كرنا الجامع الصغير، يا، على بن احمد العزيزى، دار الفكر.
- ٣٠ - العظمة، يا، ابى محمد عبدالله بن حيان المعروف ب أبى الشيخ الاصفهاني، دىظضوونا محمد فارس، دار الكتب العلمية، بيروت، چا. ئيكي ١٩٩٤ز.
- ٣١ - العقل و فضلة، يا، ابى بكر عبدالله بن ابى الدنيا، دىظضوونا مصطفى عبد القادر عطا، موسوعة رسائل ابن ابى الدنيا، جلدي ئيكي تاما ئينجي، مؤسسة الكتب الثقافية، چا. ئيكي ١٩٩٣ز.
- ٣٢ - فتح البارى، بشرح صحيح البخارى، يا، شهاب الدين أحمد بن على بن حجر العسقلانى، راستفه كرنا ل سه ر وئ دانه يا شيخ عبد العزيز بن باز ديقچوون لى كرى، دار الفكر، بيروت، چا. ئيكي ١٩٩٤ - ١٩٩٥ ز.
- ٣٣ - مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، يا، نور الدين على بن ابى بكر الهبمى بتحرير الحافقين العراقى وابن حجر، دار الكتب العلمية ١٩٨٨ ز.

- ٣٤ - المسند، يا، ئيمام احمد بن حنبل، راسته كونا محمد الزهراوى الغمارى، چاپخانا اليمنيه ل مسرى، ١٣١٣م.ش.
- ٣٥ - المعجم المفهرس لألفاظ الحديث النبوي، دورستكرن و ريكسنا له فيف ژرؤهلات ناسا نه، ب چاقدئيريا، اى. ونسناك. چا. په رتوكخانا بريل، باژئيرى ليدن ل هوله ندا ١٩٣٦ز.
- ٣٦ - المعلم بفوائد مسلم، يا، ابى عبدالله محمد بن عمر المازرى، ديفچوونا محمد الشازلى النفير، دار الغرب الاسلامى، بيروت، چا. دووى ١٩٩٢ز.
- ٣٧ - المغنى من حمل الاسفار، فى تخريج ما فى الاحياو والاخبار، يا، زين الدين عبدالرحيم العراقى، چاپكويه ل دانگا احياو علوم الدين.
- ٣٨ - المفهم لما اشكل من تلخيص كتاب مسلم، يا، ابى عباس احمد القرگى، ديفچوونا محى الدين مستو، و يوسف بدوي، واحمد السيد، ومحمود بزال، دار ابن كثير ودار الكلم الطيب، دمشق، چا ئيكي ١٩٩٦ز.
- ٣٩ - المنار المنيف فى الصحيح والضعيف، يا، شمس الدين ابن قيم الجوزية، راست طه كونا احمد عبد الشافى، دار الكتب العلمية، بيروت، چا. ئيكي ١٩٩٦ز.
- ٤٠ - الموطأ، يا، ئيمام مالك بن انس ضااا مصطفى الحلبي، مسر، ١٣٤٨م.ش.

العقيدة والكلام والفكر

- ٤١ - الاقتصاد فى الاعتقاد، يا، ابى حامد الغزالي، دار الكتب العلمية، بيروت، چا. ئيكي ١٩٨٨ز.
- ٤٢ - الايمان والحياة، يا، يوسف القرضاوى، مؤسسة الرسالة، بيروت.
- ٤٣ - تاريخ الفلسفة الاوربية فى العصر الوسيط، يا، يوسف كرم، دار المعارف، قاهرة، ١٩٦٥ز.
- ٤٤ - تاريخ الفلسفة الحديثة، يا، يوسف كرم، دار المعارف، مصر، چا، ١٩٦٦ز.
- ٤٥ - تاريخ الفلسفة اليونانية، يا، يوسف كرم، دار القلم، بيروت، بيى ميژوو.
- ٤٦ - التذكرة فى احوال الموتى وأموال الاخرة، يا، عبدالله محمد القرطبي، ستروية ركونا فواز احمد زمري، دار الكتاب العربي، بيروت، چا، ١٩٩٥ ز.

- ٤٧ - التفكير الفلسفي في الاسلام، يا، عبد الحليم محمود، دار الكتاب اللبناني، بيروت، ١٩٨٢ز.
- ٤٨ - حقائق الاسلام وأباطيل خصومة، يا، عباس محمود العقاد، الموسوعة الكاملة، دار الكتاب اللبناني.
- ٤٩ - الحياة والموت، يا، محمد متولي الشعراوي، سلسلة مكتبة الشعراوي الاسلامية، مسر.
- ٥٠ - تهافت الفلاسفة، يا، ابي حامد الغزالي، ديقچوونا سليمان دنيا، دار المعارف، مصر چا. دووى ١٩٥٥ز.
- ٥١ - تهافت الفلاسفة، يا علاء الدين الطوسي ناسناظ ب بخواجة زادة، الدار العالمية للمطابع والنشر والتوزيع، بيروت، چا. دووى ١٩٨٣ز.
- ٥٢ - الرد علي المنطقيين، يا، ابي عباس احمد بن تيميه، قدم له سليمان الندوى، نشره عبد الصمد الكتبي، المگبعه القيمه، بومباى بالهند چا. ئيکى ١٩٤٩ز.
- ٥٣ - شرح العقيدة الطحاوية، يا، علي بن محمد ابن ابي العز، ديقچوونا عبدالله بن عبد المحسن التركي و شعيب الارنؤوط، دهزگاهى الرساله، بيروت، چا. ئيکى ١٩٨٧ز.
- ٥٤ - شفاء العليل في مسائل القضاء والقدر والحكمه والتعليل، يا، شمس الدين ابي عبدالله محمد بن القيم، دار الكتاب العربي، مصر.
- ٥٥ - الفرق بين الفرق، يا، عبد القاهر البغدادى، دار الكتب العلميه بيروت.
- ٥٦ - الفكر الاسلامي الحديث وصلته بالاستعمار الغربي، يا، محمد البهي دار الفكر چا ٧ ١٩٩١ز.
- ٥٧ في اصول الحوار وتجديد علم الكلام، يا، طة عبد الرحمن، دار الخطابي للطباعة والنشر، الدار البيچاوا، المغرب، چا ئيکى ١٩٨٧ز.
- ٥٨ كانت، اوالفلسفه النقديه، يا، زكريا ابراهيم سلسه عبقریات فلسفيه مكتبه مصر ١٩٨٧ز.
- ٥٩ مبادئ الاسلام، يا، ابي الاعلى المودودى، مؤسسه بيروت، ١٩٨٧ز.

- ٦٠ - محصل افكار المتقدمين والمتأخرين من العلماء والحكام والمتكلمين، يا، فخر الرازي، ديقچوونا گه عبدالرؤف، دار الكتاب العربي، بيروت، چا ئيكي، ١٩٨٤ز.
- ٦١ - مدخل جديد الى الفلسفه، يا، عبدالرحمن بدوي، ژبه لافكرنا وكاله المكبوعات، كويت، چا. ئيكي ١٩٧٥ز.
- ٦٢ - مشكله الحريه، يا، زكريا ابراهيم، سلسله مشكلات فلسفيه، مكتبه مصر، الفجاله چا٣، ١٩٧٢ز.
- ٦٣ - المعتقدات الدينيه لدى الشعوب، يا، جفري باوندي، وه رگيرانا ئيمام عبدالفتاح امام، سلسله عالم المعرفه، كويت، ژماره ١٧٣، ١٩٩٣ز.
- ٦٤ - مناهج الادله في عقائد المله، يا، ابي الوليد ابن رشد، چابخانا الجماليه، مصر، چا. دووي ١٩١٠ز.
- ٦٥ - مناهج البحث عند مفكري الاسلام واكتشاف المنهج العلمي في العالم الاسلامي، يا، علي سامي النشار، دار النهضة العربية، بيروت، چا٣، ١٩٨٤ز.
- ٦٦ - المنقذ من الضلال، يا، ابي حامد الغزالي، مؤسسة الكتب الثقافية، بيروت، و دانتيه كا دي محمد جابر دةرئخستية، مكتبة الجندي، مصر ضا٣، ١٩٩١ز.
- ٦٧ - المواقف، يا، عضد الايجي، و شروطة كرنا، علي الجرجاني، ديطضوونا عبدالرحمن عميرة، دار الجبل، بيروت، چا. ئيكي ١٩٩٧ز.
- ٦٨ - الموت في الفكر الغربي، يا، جاك شورون، وه رگيرانا كامل يوسف حسين، سلسله عالم المعرفه، كويت، ژماره ئه پريل ١٩٨٤ز.
- ٦٩ - موقف العقل والعلم والعالم من رب العالمين وعبادة المرسلين، يا، مصطفى صبري، المكتبة الاسلامية، يا خوداني وي الحاج رياض الشيخ، ١٩٥٠ز.
- ٧٠ - نهاية الاقدام في علم الكلام، يا، عبدالكريم الشهرستاني، ئه لفردي جيوم به لاقه كريه، مكتبة الثقافة الدينية، مصر.

په رتوکین هه می جوور

- ۷۱ - احیاء علوم الدین، یا، ابي حامد الغزالي، دار الکتب العلمیة بیروت، ضا. ئیکي ۱۹۹۲ز.
- ۷۲ - ترتیب المدارک و تقریب المسالك لمعرفة أعلام مذهب مالک، یا، عیاض بن موسی السبتي، بة لاطکرنا وزارة ثة وقافی ل رباط، ۱۹۶۶ز.
- ۷۳ - التشوف الى رجال التصوف وأخبار أبي عباس السبتي، یا، ابي يعقوب يوسف بن يحيى التادلي به رنیاس ب ابن الزیات، ديفچوونا أحمد التوفيق، به لافوکین کولیزا ناداب ل رباگ، سلسله نصوص وویائق ۱۹۸۴ز.
- ۷۴ - تلبیس ابلیس، یا، ابي فرج عبدالرحمن بن الجوزي، ده رئیخستنا محمد عبدالقادر الفاجلي، المكتبة العصريه، صيدا چا. ئیکي ۱۹۹۶ز.
- ۷۵ - الحاوي للفتاوي، یا، جلال السيوطي، ديفضوونا محمد محيي الدين عبدالحميد، ضا. السعادة، مصر، چا ۱۹۵۹ز.
- ۷۶ - حلية الاولياء وطبقات الاصفياء، یا، ابي نعيم الاصفهاني.
- ۷۷ - شرح التنقيح في الاصول، یا، شهاب الدين أحمد بن ادریس القراني، ديفچوونا گه عبدالرؤوف، دار الفكر، ۱۹۷۳ز.
- ۷۸ - طبقات الصوفية، یا، ابي عبدالرحمن محمد بن الحسين السلمي، ديفضوونا نور الدين شريبة، مكتبة الخانجي، قاهرة چا ۳، ۱۹۸۶
- ۷۹ - الفتاوى، یا، أحمد بن تيمية، کؤمکرن و ریکخستنا عبدالرحمن بن محمد بن قاسم، المكتب السعودی، مه غرب.
- ۸۰ - فضل علم السلف علي الخلف، یا، ابن رجب الحنبلي، سه رويه رکرنا محمد أغا النقلی، ادارة الطباعة المنيرية، القاهرة، چا. دووی ۱۳۴۷مش.
- ۸۱ - لسان العرب، یا ابن منظور، دار صادر، بیروت، ۱۹۵۵ز.

۸۲ اللمع، یا، نصر السراج الطوسي، ديفچوون و پيشکيش کرن، عبدالحليم محمود و گه

سرور، دار الکتب الحدييه ل مسرئ و مکتبه المپنی ل به غدا، ۱۹۶۰ز.

۸۳ - مدارج السالکين، بين منازل إياک نعبد وایاک نستعين، یا، ابن القيم، دار التراث العربي

قاهرة ۱۹۸۲ز.

۸۴ - المقدمة، یا، عبدالرحمن بن خلدون، چا. محمد عاگف، القاهرة و چا. دار الفكر، نهوا

خليل شحاده سه روبه ر کری، و لی زقرینا سهیل زکار، چا. دووی ۱۰۸۸ز.

۸۵ - الموافقات، یا، أبي اسحاق الشاطبي.

۸۶ - اليواقيت والجواهر في بيان عقائد الاكابر، یا، عبدالوهاب بن أحمد الشعراوي، دار

الرشاد الحديثة، الدار البيضاء، ن ضا. مصطفى البايي الحلبي سالا ۱۹۵۹ز.

کؤشار و رؤژنامه

۸۷ - کؤظارا المسلم المعاصر، فصلية ثقافية، ژ ده زگامئ المسلم المعاصر ده ردکه قيت،

سه رنقيسه ر: جمال الدين عطية.

۸۸ - رؤژناما الاتحاد الاشتراکي، رؤژنامه کا رؤژانه يه ل مه غرب ده ردکه قيت، ريفه به رئ وئ

بي به رپرس: عبدالرحمن اليوسفي.

Philosophie

- 89- Brehier, Emile: Histoire de la philosophie. Première édition entre 1930 et 1938 aux presses de France. La présente est aux: Ceres Editions, Tunis, 1994.
- 90 – Bonardel, François: Irrationnel, Collection Que sais-je? Editions Delta, 1996.
- 91 – Boutroux, Emile: La philosophie de Kant. La philosophie, Paris, 1946.
- 92 - Chatelet, sous la direction, de François (ouvrage collectif): La Philosophie, de Platon à saint-Thomas. Marabout, Verviers (Belgique). 2e éd, 1979.
- 93- Le Dantec, Felix: Les limites du connaissable. La vie et les phénomènes naturels. Editeur Felix Alcan, Paris, 1904, 2e éd, Paris, 2e éd, 1904.
- 94 - Michelle Beyssade. Collection: classiques de la philosophie. Librairie Générale Française. 1990.
- 95 - Granger, Gilles-Gaston. La Raison. Collection: Que sais-je? Presses Universitaires de France, Paris, 10e éd, 1993.
- 96- Hume, David: Enquête sur l'entendement humain; Traduction d'André Leroy. Editions Mouton, Paris, 1947.
- 97 - Locke, Jean: Essai philosophique concernant l'entendement humain. Analyse complète et extraits par: Gonzague Truc, en se basant sur la traduction du Coste. Collection: Les Cent Chefs-d'œuvre étrangers. Edition: La Renaissance du livre. Paris.
- 98 - Montaigne: Essais. (extraits). Collection: Grands écrivains. Imprimerie Brodard et Taupin, 1986.
- 99 - Pascal, Blaise: Pensées. Collection: Grands écrivains. Imprimerie Brodard et Taupin à la Flèche (Sarthe), 1986.
- 100- Pascal, Georges: Pour connaître la pensée de Kant. Editeur Bordas, Paris, 1947.
- 101- 102- 103 – Platon:
- * Phédon. Traduit par Paul Vicaire. Editions Belles Lettres, 1983.
 - * La République. Traduit par Emile Chambry. Editions Belles Lettres, Paris, 1933.
 - * Théétète. Traduction d'E. Chambry. Editions Garnier Frères, Paris, 1958.

- 104- Revel Jean –Francois: Histoire de la philosophie occidentale de Thales a Kant. Nil Editions 1994 France.
- 105- Verdant: Le scepticisme philosophique. Collection: Pour connaitre. Editeur bordas paris.

SCIENCES SOCIALES

- 106- Bastide Roger. Elements de sociologie religieuse. Collection: Armand colin. section de Philosophie. paris. 1935.
- 107- Bouthoul Gaston: Les Mentalites. Collection QSJ Presses de France. paris. 4e ed. 1966.
- 108- Le Bon Gustave: La psychologie des foules. La Bibliotheque du C.E.P.L Paris 1976.
- 109- Mouchot Claude: Introduction aux sciences sociales et a leurs methodes. Collection: Transmission de la connaissance. Presses universitaires de Lyon France; et Edition Toubkal Casa Maroc. 1986.
- 110- Valade Bernard: Introduction aux sciences sociales. Presses de France 1er ed. paris 1996.
- 111- Camus Albert: L'etranger.
- 112- Diderot Denis: Jacques le fataliste. Collection classiques francais. Edition Bookking International 1993.
- 113- Hesiod et autres poetes elegiaques: poemes. Traduction d'E. Bergougnan. Libraririe garnier Freres paris. Date d'edition non mentionnee.
- 114- Homere: L'odysee. Traduit par Mederic Dufour. Editions Garnier Freres Paris 1959.
- 115 - Homere: L'odysee. Traduit par Mederic Dufour. Editions Garnier Freres Paris 1959.
- 116 - voltaire: Candide ou l'optimisme (entre autres contes). Classiques francais. Edition Bookking International Paris 1993.

LE TEMPS

- 117 - de Beauregard Olivier Costa: la theorie physique et la notion de temps. Edite par; l'Universite de Paris faculte des lettres 1963.
- 118-Klein Etienne: Le Temps. Collection Dominos Flammarion 1995.

- 119- Maeterlinck 'Maurice: la vie de l'Espace (La 4eme dimension 'la culture des songes 'isolement de l'homme 'Jeux de l'espace et du temps 'Dieu). Bibliotheque Charpentier 'Paris '1928.
- 120 - Piettre 'Bernard: Philosophie et science du Temps. QSJ '1ed '1994.
- 121 - Richet 'Charles: l'avenir et la premonitions. Editions Montaigne ' Paris VI '1931.

DIVERS

- 122 – Aegerter 'Emmanuel: le mysticisme. Collection: bibliotheque de philosophie scientifique. Edition Flammarin. Paris.1952.
- 123- Amadou. Robert: La parapsychology 'essai historique et critique. Editions Denoel. Paris. 1954.
- 124 – 125- Boll ' Mareel.
- * Foccultisme devant la science. Collection QSJ ' 2e ed ' 1947.
- * Quelques sciences capativantes. Ondes humaines? Delires collectifs. Editions du sagittaire ' Marseille ' 1941.
- 126 – Boll ' Marcel : et Jacques Reinahart: Histoire de la logique. presses de france ' 5e ed ' 1961.
- 127 – Faivre 'Antoine: L'esoterisme. Collction QSJ 'Paris '2e ed '1993
- 128- Gregoire 'Francios: L'Au-Dela. Collection QSJ '3ed '1965.
- 129 – Grimal 'Pierre: la mythologie grecque. QSJ '16e ed. 1995.
- 130 - Lhermite; Jean: Les reves pveses Universitaires de france 'Paris ' 8e ed. 1963.
- 131 - Locqueneux 'Robert: Histoire de la physique. Collection Q.S.J. ler ed. 1987.
- 132- Petit Robert 'Dictionnaier des noms propres. Paris '1995.
- 133- Petit Robert 'Dictionnaier de la langue francaise '1995.

ARTICLES

- 134 - Dans: Encyclopaedia Universalis. son directeur: Alain Auby ' Paris. 1996.
- Culturalisme-Gnostiques-Philosphies de langage - Nominalisme - Positivism – Rationalisme – Realite – Scepticisme – Sociologie de la connaissance – Antonia Soulez: Verite (philiosophie).

فهره نگوکا هندهك په یقین هاتینه بکارئینان ل په رتوکي

نسق: ریځکست	الله تعالی: خودی بهرز و بلند (ب.ب)
مشروع: ریځه وژارتن. پروژه	الحدس الحسی: لیدانا ههستی
تحکم: دهستدای	مثالی: ژیهاتی، نمونه یی
فند: لاوازکرن، بی عاقل	ژهن: بیردانک
انکار: نه بان	قضیه: کیش. دابیش
عجز: لاواز	خارجی: دهره کی
تجرید: رویت، تراشین	جدل: شهره ده ف
مغزی: مه بهست	عبارة: پیکهاتیه
لغز: تلمس. مامک	الوضعیه: سه روبه ر. دؤخبه ندی
معصوم: پارازتی	الوضعیین: دؤخبه ند
کمال: گوپیتک	وضع: دوخ
مزاج: حهزا خوځوویی. گپول	مستحیل: دویردانان، نابیت،
شبه: ژفان. پی ژفاند. ژفانبه ری	دشن: نوی کر
کنه: کاکلک. نیقه ند	طابع: سه خله ت، سروشت
تابع: شوپگر	الطیره: ره شبینی
أول: نیخسته خه ما	نظري: تیوری
أولویه: پیشایی	صراع: هه ره شه، هه فرکی
الدرك: هیژ، پله	واقعی: ناقده ست. به رده ست. که توار.
مکاشفة: تیزدیتن	منطق: نالافی ناخفتن. په یقده ر. گوته، لوجیک.
ذوق: گه زه ب	فطري: خوځوویی
متواتر: مشه	مصیر: سه رانشینی، چاره نفیس
تقدير: قایده	نزوع: هویداری
فکر: بیروک	توکید: پشت راستکرن

ارتكاس: سرنشف كرن	مبهم: گه ره زان
شبهه: شاشی	فاسق او فاسد: تیکده ر
عله: نه گه ر، نه گه ردار	شان: مه یسیم
مجهول: نه به ر، نه زان به ر	وصف: ژینگوتن
برهان: تاقی	ثقب السوءاء: رهش قولیر
علم الكلام: زانستا په یقیبه ندی	فلك: گه ردوون ناسی
غایه: مه ره م	متشابه: وه کچه ف، پی ژفاندن
ملغی: داپیچ	جهل: عه قل به ردای، نه زان
کهنه: پی شیبین، خه فزان	جدد: زچ
شهاده: په یدایین	معجزه: که س نه که ر، شیانبه ر
ملاحظه: تیبینی	عُرف: کومرک (کومرکا دیکلی)
اسطورة: نه فسانه	اثبات: سه لماند
بصیره: تیزبینی	عرض: به ریپیش
بدیهی: ناقلزهن. بیرژهن، به لگه نه فی	صفة: سه خله ت، نیشانندان
غریزه: چاندنا زکماکی، زکماکی	نقض: لیکن به ر
حصر: فه قه رساندن، په سارتن	مأثور: کینجره و، نازراندن
ذرة: میرزوک، گیک، گه ر، گه ردیله	مرجع: لیفه ند، لیزقرین
أعجم: سه ره ق	الفضاء: بووشایی
أحمق: که رچو فه	احداثیه: رویدان
غش: کوپی، قوپیا	رفض: ره دکرن
فضول: ده ستماتی	غریب: بیانی، که س نه دیتی
حکمة: ژیزانین	جامع: ته فگر
أواب: شه رمکری	اضغاث: نالوز، تیکه ل
تردد: دوودلی	

په یمانگاى جیهانیهی فیکری ئیسلامیهی

دامه زراوه په کی فیکری ئیسلامیهی رۆشنیبری سهر به خویه، له سهره تاي سهدی پانزه په می کوچی (۱۴۰۱ک - ۱۹۸۱ز) له ویلیاته ته یه ککرتووه کانی ئەمریکا دامه زراوه، تا کار بۆ ئەم خالانهی خواره وه بکات:

- فه راهه مهینانی تیروانی گشتگیرانهی ئیسلام، له پیناو ته ئسیلکردنی مه سه له هه نووکه ییه کانی ئیسلام و روونکردنه وه یان، ههروه ها له پیناو پیکه وه گریدانی بهش و لقه کان به هه مه کییه کان (الکلیات) و مه به ست و ئامانجه گشتیهی کانی ئیسلام.

- گێرانه وهی ناسنامه ی فیکری و رۆشنیبری و ژیا ریی بۆ ئوممه ی ئیسلامی، ئەویش له میانه ی چه ند هه ول و کۆششیه کی به ئیسلامکردنی زانسته مرۆفایه تی و کومه لایه تیه کان و چاره سه رکردنی مه سه له کانی فیکری ئیسلامی.

- چاکسازی له پرۆگرامه کانی فیکری ئیسلامی هاوچه رخدا، بۆ ئەوه ی ئوممه ی ئیسلامی توانای دووباره گه راندنه وهی شینوه ژیا نه ئیسلامیه که ی خوی و ههروه ها رۆلی خوی له ئاراسته کردنی کاروانی ژیا ریی مرۆفایه تی و بهرچا ورۆشنکردنی و گریدانی به به ها و ئامانجه کانی ئیسلامه وه، هه بیت.

په یمانگا، بۆ به ده سه تهینانی ئامانجه کانی چه ند هۆکاریک ده گرته بهر له وانه ش:

- به ستنی کۆنگره و سیمیناری زانستی.

- هاوکاری هه ول و کۆششی زانا توێژه ره وه کانی زانکو و بنکه کانی توێژینه وه ی زانستی و بلاوکردنه وه ی به ره مه زانستیه نایابه کان.

- ئاراسته کردنی توێژینه وه زانستی و ئەکادیمیه کان له پیناو خزمه تکردن به فیکر و مه عریفه. ههروه ها په یمانگا چه ند نووسینگه و لقیکی له پایته ختی ولاته عه ره بی و ئیسلامیه کان و ولاتانی تریش هه یه، که له ریگه یانه وه کار و چالاکییه جوړاوجۆره کانی خوی ئەنجام ده دات، ههروه ها چه ند ریکه و تننامه یه کی له گه ل ژماره یه ک زانکوی عه ره بی و ئیسلامیهی و خۆرئاوایی له سه رانسه ری جیهاندا بۆ هاوکاری زانستی هاوبه ش، هه یه.

سهنته ری زه‌هاوی
بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی فیهریس

سهنته‌ری زه‌هاوی بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی فیکری

سهنته‌ریکی کوردستانی نا‌حکومی ناسیاسییه، گرنگی ده‌دات به‌ توێژینه‌وه و تاوتویکردنی پرسه‌هزرییه‌ بنه‌ره‌تییه‌کان بۆ دووباره‌هینانه‌گۆی ده‌ق و تیکسته‌پیرۆزه‌کان و چۆنیه‌تی دابه‌زاندنی چه‌مکه‌مه‌عریفی و به‌بایه‌خه‌کانی ئیسلام له‌ بواره‌جیاوازه‌کانی سه‌رده‌مدا. له‌ سۆنگه‌ی ئه‌وه‌وه‌ که‌هزر و بی‌ری په‌سه‌ن و قوول‌بنچینه‌ی تیگه‌یشتنی راست و دروسته‌بۆ ده‌قه‌کانی قورئان و سوننه‌ت و ده‌سته‌به‌ری لیکدانه‌وه‌ی گونجاوه‌بۆیان.

سهنته‌ر هه‌ولێ په‌خساندنێ که‌شوه‌ه‌وای گونجاو ده‌دات بۆ کارابوونی عه‌قل و بی‌ر و پانانی هزری، له‌م پیناوه‌دا سهنته‌ر هه‌ردوو سه‌رچاوه‌ی قورئانی پیرۆز و فه‌رمووده‌ی به‌رز و به‌پرز به‌کارهینانی ئامرازی زانسته‌ئیسلامیه‌کان و زانسته‌کۆمه‌لایه‌تی و سروشتیه‌کان ده‌کاته‌بنه‌مای کاره‌کانی.

بواره‌کانی کارکردن:

- نووسین به‌قه‌له‌می خۆمالی نووسه‌رانی کورد و بی‌رمه‌ندان.
- وه‌رگێران له‌ زمانه‌جیاوازه‌کانه‌وه‌ بۆ زمانی کوردی، له‌ پیناو ده‌وله‌مه‌ندکردنی کلتوری کوردیدا.
- به‌ستنی کۆنگره‌ی زانستی و کۆر و سازدانی سیمینار له‌ لایه‌ن خاوه‌ن بی‌ر و ئه‌کادیمیانه‌وه‌.
- خولی راهینان و ۆرکشۆپ له‌ لایه‌ن که‌سانی پسیۆر و خاوه‌ن بروانامه‌ی زانکۆیه‌وه‌.
- هاوکاریه‌کردنی داموده‌زگا و دامه‌زراوه‌ ئه‌کادیمیه‌کان و زانکۆکان له‌ پیناو په‌ره‌پێدانی ئاستی زانستی.